

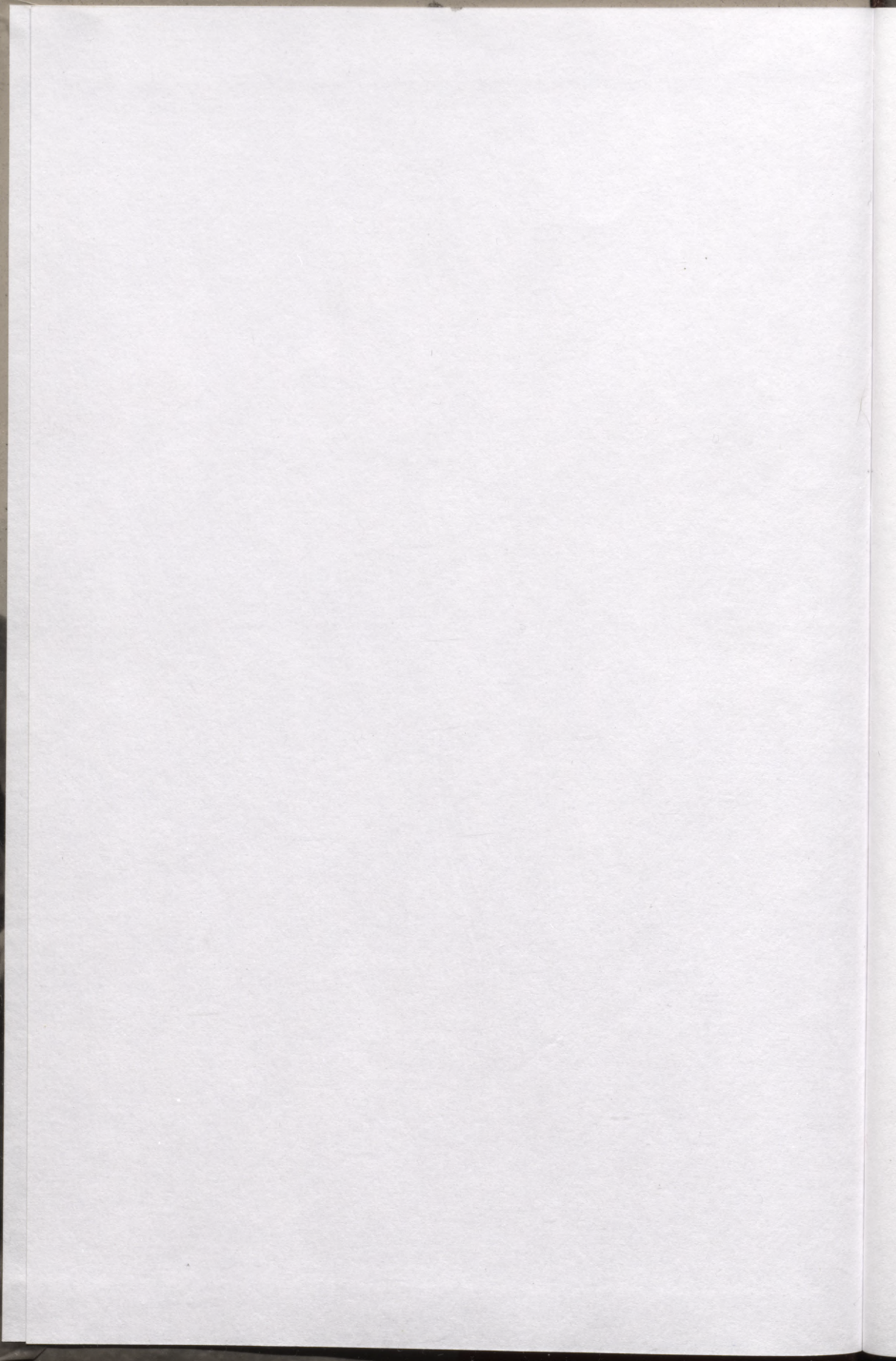
Visvaldis Lācis

LATVIEŠU LEGIONS

PATIESĪBAS GAISMĀ

JUMAVA

Visvaldis Lācis

LATVIEŠU
LEĢIONS
PATIESĪBAS GAISMĀ

JUNĀJA

LATVIEŠU
LEĢIONS
PATIEŠĪBAS ĢARSMĀ

2006-5
L 204

Latvian Republic
Bibliotika

L
35

Visvaldis Lācis

LATVIEŠU LEĢIONS

PATIESĪBAS GAISMĀ

JUMAVA

UDK 94(474.3) „1941/1945”

La 112

LATVIEŠU
LEĢIONS

Mākslinieks *Valdis Villerušs*

Atbildīgā redaktore *Māriete Gulbe*

Literārā redaktore *Elga Egle*

Tehniskā redaktore *Irēna Soide*

Korektore *Brigita Šoriņa*

Maketētāja *Rūta Vilīte*

Grāmatas noformējumam izmantoti fotoattēli
no Latvijas Kara muzeja, *Visvalža Lāča* un
Valentīna Silamiķeļa personiskā arhīva

ISBN 9984 - 38 - 124 - 2

© Apgāds “Jumava”, izdevums
latviešu valodā, 2006
© Visvaldis Lācis, teksts, 2006
© Valdis Villerušs, grafiskais
noformējums, 2006

www.jumava.lv

Izdevējs — apgāds “Jumava”, Dzirnau ielā 73, Rīgā LV 1011.

Iespiests un iesiets SIA “EKLV” tipogrāfijā, Mūkusalas ielā 63, Rīgā LV 1004.

Saturs

Manas karavīra gaitas	7
Ievads	13
I. Latviešu SS leģions ārzemju vērotāju skatījumā	16
II. Latviešu tautas noskaņojums un nostāja par cīņu Latviešu leģionā vācu okupācijas laikā 1941–1945	49
1. Sēru vēstījumi laikrakstos — apliecinājums latviešu tautas cīņas gribai	49
2. Nebūtu bijis Baigā gada, nebūtu bijis Latviešu leģiona	54
III. Latvijas vēsture skolās: pirmoreiz ārpus citu tautu ideoloģijas loka	93
IV. Kas bija Latviešu leģions. Ko saprot ar šo nosaukumu. 116 Latviešu policijas bataljoni un Latviešu leģions: kopīgais un atšķirīgais	116
V. Latvieši vācu bruņotajos spēkos: brīvprātīgie, iesauktie, kritušie, bez vēsts pazudušie, gūstā nonākušie, dezertieri	141
VI. Latviešu leģiona karavīri kā cīnītāji kaujas laukos	205
VII. Latviešu karavīru dziesmas	217
VIII. Latvijas izcilākie sportisti, nācijas zieds — leģionā un trimdā	222
IX. Latvijas armijas virsnieki Latviešu leģionā un leģiona izveidē	227
X. Igaunņu un lietuviešu karavīri vācu bruņotajos spēkos Otrajā pasaules karā	250
XI. Latviešu leģions mūsdienu skatījumā Latvijā	263
XII. Mūžīgais latviešu karavīrs	271

Manas karavīra gaitas

Šis apraksts nav tapis reizē ar grāmatu. Pēc manuskripta nodošanas izdevniecība ierosināja, lai es pastāstu par savām karavīra gaitām. Tāpēc vispirms lasītāja priekšā nostāsies leģionārs Visvaldis Lācis ar savām atmiņām par karadienestā pavadīto laiku.

Es esmu dzimis 1924. gada martā Valmierā. Uzaugu ļoti nacionālā un valstiski noskaņotā vidē — ģimenē, tuvinieku lokā un skolā. Mans tēvs bija Latvijas atbrīvošanas cīņu dalībnieks, vidējas kategorijas valsts policijas ierēdnis, arī mana māte bija valsts ierēdne, Nodokļu departamenta zemākas kategorijas darbiniece. Mana tēva vecāki bija t. s. vecsaimnieki, kas sev piederošo zemi izpirka no vācu baroniem pēc tam, kad to atļāva cariskās Krievijas agrārie likumi. Manas mātes vecāki bija cēlušies no muižas kalpiem. Pirmoreiz savā mūžā ilgi gaidīto un kāroto zemi, aptuveni divdesmit hektāru, viņi bija ieguvuši, dzīvē īstenojot Latvijas valsts agrāro reformu 20. gadsimta 20. gados. Kā ģimenē Rīgā, tā vasarās, kā pilsētas zēns laukos pie tuviniekiem skolas brīvlaiku pavadīdams, es nekad nedzirdēju nevienu sliktu vai nievājošu vārdu par Latvijas valsti. Arī manas mātes māsasvīrs kā Latvijas brīvības kara karavīrs bija ieguvis aptuveni divdesmit hektāru zemes bijušā Praulienas vācu barona laukos. Viņi visi, mani tuvākie radinieki, arī brālēni un māsīcas smagi un grūti strādāja savās saimniecībās, taču šis darbs netika uzskatīts par slogu vai nepanesamu bēdu nastu, bet par dzīves nepieciešamību.

Rīgas pilsētas 2. pamatskolā un pēc tās 1. Rīgas valsts ģimnāzijā valdīja tāda pati nacionālpatriotiska gaisotne. Latviešu valodas, Latvijas vēstures un Latvijas ģeogrāfijas stundās, kā arī citu priekšmetu stundās mūs mācīja mīlēt tēvzemi un aizstāvēt savu valsti. Es izaugu, Aleksandra Grīna, Edvarta Virzas, Kārļa Skalbes, Aleksandra Čaka, Viļa Plūdoņa, Annas Brigaderes, Raiņa un Aspazijas vārdu ietekmēts.

Mans tēvs nomira kādā satiksmes negadījumā 1940. gada septembrī. Es ļoti pārdzīvoju visus traģiskos notikumus Baigajā gadā — varmācīgo Latvijas okupāciju, cilvēku iznīcināšanu, melus. Tagad Saeimā kāds krievu tautības

deputāts atklāti, gandrīz kā lepodamies stāsta, ka PSRS sabrukums viņa dzīvē esot bijis kā personiskās dzīves katastrofa. Baigais gads man, tolaik sešpadsmit un septiņpadsmit gadus vecam jauneklim, bija manas personiskās dzīves katastrofa. PSRS sabrukums nevienam krievu tautības cilvēkam Latvijā neatņēma dzīvību vai mantu. Latvijas valsts sabrukums varmācīgās okupācijas dēļ atnesa sev līdzī tūkstošiem nevainīgu cilvēku bojāeju, par mantu nemaz nerunājot. To zaudēja simtiem tūkstošu. Šo patiesību tagadējie Latvijas krievi nevēlas ne saprast, ne atzīt. Tādēļ arī mēs, leģionāri, ciniņamies, lai tādi netaisnīguma apustuļi Latvijas zemē netiktu.

Kad ienāca otra okupācijas vara — vācieši — un krievus padzina, daudzus masu kapus atrokot un čekas pagrabos iekļūstot, visu acu priekšā mežonīgā kailumā atklājās komunistu tirānijas laika zvēribas. Es pametu skolas solu un brīvprātīgi iestājos pirmajās latviešu paš aizsardzības rotās, kas 1941. gada rudenī tika noorganizētas Rīgā, Abrenes ielas kazarmās. Vairāku mēnešu laikā es izgāju jaunkareivju apmācību. Mūs, tos, kuri nebija vēl dienējuši Latvijas armijā, apmācīja atsevišķā rotā, kuras komandieris bija kapteinis Rūdolfs Kociņš, vēlākais 19. divīzijas pulka komandieris. Pienāca brīdis, kad bataljonam, kurā es dienēju, bija jābrauc uz Austrumu fronti. Kamēr es Rīgā dzīvoju kazarmās, mana māte to pacieta. Taču viņa zināja, ka, iestājoties brīvprātīgo vienībā, biju viltojis dzimšanas datumu. Man īstenībā bija tikai septiņpadsmit gadi, nevis astoņpadsmit. Māte aizgāja uz kārtības dienesta bataljonu štābu Annas ielā un panāca, ka kazarmā man lika novilkt jau tik ierasto Latvijas armijas formas tērpu un doties mājās. Toreiz pinkšķēju no bēdām.

1943. gada martā, kad saņēmu iesaukuma pavēsti ar uzaicinājumu ierasties iesaukšanas komisijā Lāčplēša ielā, Grāmatrūpnieku namā, es devos turp. Fiziski biju labi attīstīts, jo biju sportojis, spēlējis futbolu un basketbolu zēnu līgas komandās. Mātes lutināts un laiskuma un jaunkareivju dienesta dēļ es nebiju pabeidzis vidusskolu, bet desmit pabeigtās klases komisijas virsnieku un ārstu acīs laikam bija pietiekamas, lai mani nosūtītu uz policijas bataljonu instruktoru rotu Bolderājā. Zināma loma nosūtījumā varēja būt tam, ka jau biju izgājis jaunkareivju apmācību, turklāt Augstāko kara skolu beigušā kapteiņa R. Kociņa komandētā rotā. Tajā laikā jau bija saformēti vairāki desmiti brīvprātīgo bataljonu. Gan kaujās frontē, gan cīņās pret sarkanajiem partizāniem daudzi instruktori (kaprāļus, seržantus, virsseržantus un virsniekvietniekus Latvijas armijā sauca par instruktoriem) bija krituši un ievainoti, un viņu trūkums bija jūtams. Turklāt bija sāкта leģiona vienību formēšana, un arī tur viņu bija par maz.

Zēnībā un jaunekļa gados, skolas solā sēžot, mani jau bija nobriedusi doma, par ko dzīvē vēlētos kļūt. Vai nu pēc vidusskolas beigšanas iestāties

Latvijas armijas kara skolā un kļūt par virsnieku, vai arī universitātē studēt vēsturi. Šo skaidro dzīves mērķu dēļ karadienests instruktoru rotā un vēlāk vada komandieru kursus man nekad nelikās vienmuļš, garlaicīgs vai drūms. No pirmās dienas Bolderājā, bijušā sapieru pulka kazarmās, biju krietns, disciplinēts kareivis. Es beidzu instruktoru rotas kursus un kļuva par kaprāli. Gluži kā bildītēs Benjamiņa "Atpūtā" ar tekstu: "Cik piemēru nav rādīti, kā aiziet zēns ar lādīti, bet pārnāk dižkareivis brašs, par kaprāli jau kļuvis dažs." Sekmju ziņā biju pirmajā desmitniekā, un mani, kā arī vēl dažus citus jaunizceptos kaprāļus atstāja par grupas komandieriem nākamajai instruktoru rotas plūsmai, kas no bataljoniem sabrauca Bolderājā. Turpat pie dzelzceļa sliedēm, blakus instruktoru rotas divstāvu ēkai, bija otra divstāvu ēka, kurā četru mēnešu kursus mācījās nākamie vada komandieri, kam jau bija instruktora dienesta pakāpe. 1944. gada pavasarī es kļuva par vada komandieru kursu karavīru. Ja atmiņa neviļ, mans kurss bija sestais pēc kārtas. Pirmo piecu plūsmu vada komandieru kursus beigušos instruktorus paaugstināja par virsniekiem — leitnantiem. Starp šiem kara laika virsniekiem bija tagad leģiona vēsturē daudzkārt pieminēti izcili kaujas virsnieki: pirmais latviešu Dzelzs krusta kavalieris virsleitnants Oskars Perro, virsleitnants Jēkabs Leitītis, leitnants Ernests Osis, leitnants A. Apse u. c. Mūsu plūsmas instruktorus pēc vada komandieru kursu beigšanas nepaaugstināja par leitnantiem. Iemesls tādai rīcībai bija pamatots. Mūsu kursa pēdējās kaujas mācības Bolderājas mežā no augstas kāpas noskatījās un vērtēja augstāku dienesta pakāpju vācu virsnieki un kursa mācībspēki, bijušie Latvijas kara skolas kadetu apmācītāji kapteiņi Kalniņš un Auseklis, kā arī kapteinis Elsis. Šis pēdējās kaujas mācības, kuras tika vērtētas kā mūsu kursa gala eksāmens, ļoti vāji vadīja kāds kursants, kas visus aptuveni sešdesmit kursantus veda uzbrukumā mežā "aizstāvju" pozīcijām. Kļūmes gadījās vēl diviem vadu komandieriem, un augstie virsnieku kungi bargi nosprieda, ka mēs neesam pienācīgi sagatavoti, lai kļūtu par leitnantiem. Tā mans pirmais sapnis izgāisa, un es, protams, biju ļoti noskumis līdzīgi pārējiem kursa biedriem. Tomēr sakāmvārds "Nav ļaunuma bez labuma" laikam gan ir pareizs. Kad pēc slapstišanās Kurzemē pēc kara beigām nonācu Rīgas termiņcietumā pie Brasas stacijas un vēlāk karagūstekņu — leģionāru filtrācijas nometnē, priecājos, ka neesmu kļuvis par leģiona virsnieku. Ja es būtu divdesmit gadu vecumā kļuvis par virsnieku, desmit gadi gulaga nometnē man būtu tikpat kā garantēti. Bet, tā kā pēc kursu beigšanas tiku paaugstināts tikai par virsniekvietnieku, Kurzemes cietoksnī Dzelzs krustu arī man pie krūtīm nepiešprauda un es nebiju nevienu šāvis, kāvis, arestējis, apsūdzējis, filtrācijā tiku daudz vieglāk cauri. Kaut gan Latvijas "nēģeris", otrās šķiras cilvēks, tāpat kā daudzi citi mani kara biedri, es paliku gandrīz pusgadsimta garumā.

1944. gada vēlā atvasarā, vēl neizšāvis nevienu patronu pret ienaidnieku, bet izšaudījis diezgan daudz municijas un mācību patronu, pašam kara gudribas mācoties un mācot citus, biju kļuvis par virsniekvietnieku un vada komandieri.

Teorētiski es biju ļoti labi sagatavots šim amatam. Kaujas mācībās apvidū un teorētiskajās mācībās klasē pie kartes biju ieguvis zināšanas par visdažādākajiem kājnieku kaujas veidiem — aizstāvēšanās nocietinātās pozīcijās; pratu atbilstoši tālaika prasībām izrakt ar sapieru lāpstiņu kājnieku ieroču bedres; zināju, kā ar prettriecienu nosprostot kaujas līnijā ielauzušos pretinieku; kā vadīt vadu triecienā uz ienaidnieka pozīcijām; kā izvietot uguns spēku — automātiskos ieročus; sapratu jēdzienu “vilcinošā pretošanās”; zināju, kā jāorganizē mazākas karaspēka vienības pārgājiens ienaidnieka gaisa spēku, tanku vai kājnieku apdraudētā apvidū; biju pietiekami labi mācīts strādāt ar topogrāfiskām kartēm un rakstisku pavēļu sagatavošanā.

Praktiskā ieroču lietošanā mēs bijām vāji sagatavoti. Jau 1943. gadā vācu bruņotajos spēkos sāka pamazām izpausties kara materiālu un ieroču trūkums. Biju mētājis tikai mācību rokas granātas, istās, ar sprāgstvielām pildītas, ne. Arī ar tiešām vareno tuvciņas prettanku ieroci — tankudūri — mācībās piedalījāties tikai vienreiz. Kāds mūsu vada komandieru kursa kursosants izšāva ar tankudūri uz fiktīvu mērķi, ne jau uz tanka modeli vai nolietotu tanku. Mēs pārējie tikai skatījāties. Vācu tanku mednieks tikai paskaidroja, cik uzmanīgam jābūt pašam šā ieroča lietotājam. Tankudūre bija maza, viegla reaktīvā raķete, kas pat vissmagākā tanka bruņas caururba kā sieru. Bet izšāviena brīdī pār plecu pārliktai tankudūrei no aizmugures daļas izšāvās ugunīga degvielas strūkļa, kas, gadījumā ja šāvējs šaušanas pozīciju bija ieņēmis pret kādu zemes kaudzi vai mājas sienu, apdedzināja viņu tik stipri, ka tā dzīvība bija apdraudēta. Pēc manām ugunskrīstībām Kurzemē turpat netālu no mana vada, šaujot no kļūdaini izvēlētas pozīcijas uz krievu tanku, krita Latvijas kara skolu beigušais leitnants Vaksmanis. Policijas bataljonu vada komandieru kursos labi apmācīja rīkoties ar krievu trofeju ieročiem, acimredzot to netrūka. Instruktoru rotā ieroču eksāmenā ar aizsietām acīm bija jāmekā izjaukt Maksima ložmetēju vai Degtjarova patšauteni. Slaveno, vareno vācu “kauluzāģi” — ložmetēju MG42 parādīja un izskaidroja tikai klasē. Šaut ar to nedabūjām.

1944. gada rudenī es ar sev pakļauto vadu 217. policijas bataljona sastāvā kājām devos pa maršrutu Sužu muiža, Ķīšežera krastā iepretim Mežaparkam–Jaunciems–Vecmilgrāvis–Brīvības iela–Daugavas tilti–Imanta–Rīgas jūrmala–Zentene–Talsi–Dundaga uz Ventspili, lai tur kāptu lielā transportkuģī, kas mūs aizveda projām no tēvzemes uz Vāciju. 217. bataljonu saformēja no jauniem, inteligentiem latviešiem — atslēdzniekiem, virpotājiem,

slipētājiem, rasētājiem, konstruktoriem, tehniķiem, mehāniķiem, ķīmiķiem, kas līdz pašam beidzamajam bridim ar neaizstājamo karti kabatā bija strādājuši par speciālistiem kara rūpniecībā. Tāgada rudens bija neparasti silts, saulains. Lietainu dienu bija maz. Naktis pārlaidām vai nu lauku viensētās, vai šķūņos, siena gubās, bet, ejot cauri Kurzemes ziemeļpuses lielajiem mežiem, — uz egļu zariem mežmalā. Mēs izjutām latviešu tautas labvēlību pret mums. Mēs patiesi jutāmies kā savas tautas daļa. Kur lauku viensētās bija iespējams, mums atvērās durvis un mēs varējām pārgulēt salmos uz grīdas. Kur klētis bija kāds lieks uztura mazumiņš, daļa no tā nonāca pie mums. Mūs uzņēma ar prieku un, ja arī pavadija ar skumju skatienu, tad tikai tādēļ, ka viņus māca bažas, kas notiks ar mūsu zemi un ļaudim, ja Kurzemē atkal ienāks sarkanais postītājs. Kara dievs Marss un mīlestības dieviete Venera visos karos un visos laikos soļo blakus. Tiem, kam prātā bija milas prieki, nebija jāsūdzas. Kurzemes meitenes atvēra leģionāriem ne tikai savas sirdis, bet arī savus augumus. Par dezertieriem jūs šajā grāmatā lasīsiet. Tādi garaļos pārgājienos, protams, bija. Manā vadā gan nebija neviena. Tik, cik mēs izgājām no Sužu muižas, tik arī uzkāpām uz kuģa Ventspili. Tas gan nebija manas autoritātes nopelns. Man tikai uzpleči bija citādi nekā vada karavīriem. Vecuma ziņā viens otrs bija vecāks par mani. Bet, kā jau teicu, viņi bija patiešām zinoši, gaiši jauni cilvēki un darbā sevi jau pierādījuši. Tā, piemēram, mans ziņnesis Valters karadienestā bija tikko iesaukts no rūpnīcas VEF, kurā viņš bija strādājis par mikrovielu un mikrodetaļu svērāju. Valters bija dzīves skolā vismaz lielu soli ticis man priekšā. Ja nebūtu kara, maizes rīka Valteram jau bija nodrošināta.

Dancīgas ostā kuģis iebrauca 13. oktobrī. Pa radio uz kuģa dzirdējām, ka vācieši atstājuši Rīgu. Daudziem vīriem un jaunekļiem acis bija asaras, citi raudāja kā bērni. Daudziem no mums Rīgā un citviet dzimtenē bija palikušas sievas un bērni, brāļi un māsas, vecāki. Daudziem tur bija palikusi vai nu pirmā mīlestība, vai atrasta istā mīlestība. Līdzī bija paņemtas cerības un solījumi vienam otru nekad neaizmirst un kādreiz noteikti satikties.

Tad nāca Torna, grāvraču Torna, jo rudens dubļos tūkstošiem latviešu karavīru, kopā sapulcēti, raka tanku grāvjus un ierakumus apkārt šai pilsētai. Pusbads, sals neapkurinātās vieglmetāla hallēs, neapkurinātās staļļaugšās, teltis, skuju slieteņos, netīrība bez iespējām nomazgāties, slimības. Visu to pavadija izmisums par atrautību no Latvijas, neziņa par savu un tautas nākotni. Latvijas valsts himnu mēs dēvējām arī par tautas lūgšanu. 18. novembrī Tornas katedrāle bija stāvgrūdām pilna ar leģionāru tūkstošiem. Jauns leitnants teica valsts svētku uzrunu. Pēc tam mēs, tūkstoši, dziedājām "Dievs, svēti Latviju!". Nekad agrāk un nekad arī pēc tam mūsu valsts himna, man klātesot, nav skanējusi tik izteikti kā lūgšana.

Gadu mijā man izdevās izrauties no satraucošās neziņas un gaidīšanas. Es brīvprātīgi aizbraucu uz Kurzemi. Pēc bargajām Ziemassvētku kaujām 19. divīzijas karotāju rindas bija ļoti retas. Tāpēc par katru jaunpienākušu karavīru priecājās. Kā 44. pulka triecienvada komandieris kādā nakts kaujā mežā starp Lestenes Pauģibelām un Svilpju mežsarga mājām es saņēmu uguns kristības. Vada uzbrukumu ienaidnieks atsita. Divi no vada komandieriem palika kaujas laukā, piesnigušajā mežā. Man iznāca piedalīties divās t. s. Kurzemes cietokšņa lielkaujās. Es nebiju nedz varonis, nedz glēvulis. Tāpat kā vairākums 19. divīzijas karavīru, uzskatīju, ka izpildu savu pienākumu pret tēvzemi. Nebija jau arī nekādas izvēles. Mulsinošās, kļūdainās cerības saistījās ar 1919. gada vēstures notikumu iespējamo atkārtošanos, ar to, ka briti un amerikāņi taču neatdos sarkanajai krievu impērijai Baltijas jūru, Baltijas valstis un Austrumeiropu. Virsleitnants Graumanis Volhovas frontē vai jau pirms tam bija izteicis domu, ka uz karavīru bunkuru durvīm stabila frontes stāvokļa laikā jābūt no bērza ripas darinātam uzrakstam. Graumanis rakstīja reportāžas avīzei "Tēvija" no bunkura "Tas brangais kuģis Norvilla". Lai gan triecienvads sastāvēja no 15. divīzijas brīvprātīgajiem, 1925. un 1926. gadā dzimušajiem 15. divīzijas karavīriem, kas paši bija, tāpat kā es, pieteikušies braukt karot tēvzemē, mēs bijām nopietnāki domās, cerībās un ticībā. Kaut īsu laiku sprīdi mežā netālu no Lestenes Mucenieku mājām mūsu bunkuru rotāja uzraksts "Jaunie kalpakieši". Kalpaks bija gājis ar saviem karavīriem no Ventas uz Rīgu, un arī mēs gribējām iet to pašu ceļu. Marta pēdējās dienās pie Remtes pagasta Kaulaču dzirnavām mani ar krievu reaktīvā minmetēja "katjuša" šķēpeli ievainoja gurnā. Par laimi, ievainojums bija viegls. Maija pirmajā nedēļā mani jau grasījās izrakstīt no kara lazaretēs Talsos, lai es brauktu atpakaļ uz fronti. Nepaspēja. Kapitulācijas dienu sagaidīju turpat Talsu kara lazaretē, neatkarības gados uzceltajā pamatskolas ēkā. Tur arī beidzās manas karavīra gaitas. Turpmākais dzīves stāsts jau būtu pavisam citāds, atšķirīgs. Bet mana grāmata ir veltīta tikai Latviešu leģionam. Tādēļ šeit šim stāstījumam jāpieliek punkts.

Visvaldis Lācis

Ievads

Es biju iesācis rakstīt citu nacionālpatriotisku grāmatu, kam izdevējs bija jau zināms. Šajā grāmatā būtu skarba kritika par Latvijas politiķiem, kas manā skatījumā pašlaik Latviju apzināti ved divkopienu valsts virzienā. Pats būdams leģionārs, es biju jau izlasījis, manuprāt, gandrīz visu iespējamo literatūru — grāmatas un rakstus preses izdevumos par Latviešu leģionu, kā Latvijā, tā arī ārpus tās izdotos. Man bija uzkrāts diezgan pamatīgs fakts un izziņas materiāls sakopojums par leģiona cīņām, kā arī savs spriedums un pārdomas par tām. Bija arī radusies doma pēc minētās politiska rakstura grāmatas klajā nākšanas rakstīt par Latviešu leģionu. Taču tad visi notikumi 16. marta dienas atzīmēšanas dēļ un dažu grāmatu autoru un kādā žurnālā rakstītais par Latviešu leģionu ietekmēja mani tik spēcīgi, ka nolēmu vispirms ķerties pie grāmatas par leģionu.

Visvairāk un sāpīgi mani satrauca virsleitnanta Jēkaba Leitiša grāmata "Viņsaules lokā. Atmiņas no naida dienām". Jēkabs Leitītis ir 1942. gada brīvprātīgais karavīrs. Piedalījies cīņās pret sarkanajiem partizāniem Krievijā. Beidzis vada komandieru kursus Bolderājā un no kaprāļa paaugstināts par leitnantu. Pats sevi viņš pareizi sauc — kara laika virsnieks. Taču pēc tam kara laika virsnieks ir staigājis pa frontes līnijām un atkāpšanās kaujās gan Latvijā, gan Vāczemē gājis garu un smagu kauju ceļu, apbalvots ar ordeņiem par drosmi kaujās, paaugstināts par virsleitnantu. Pašlaik viņš dzīvo trimdā Vācijā. Viņam tā patiešām ir arī garīgā trimda, atrautība no dzimtās zemes un atsvešinātība domās nevis no latviešu tautas, bet no valdošās politiskās elites Latvijā. Lūk, viņa vārdi grāmatas ievadā: "Mums pie kājām ir pielīpuši piecdesmit gados krāti svešas zemes putekļi. Man šķiet, ka šodien es pats savā Latvijā būtu svešinieks. Jo tie, kuriem ir noteikšana par manu zemi, par manu tautu, tie Latviešu leģionu cenšas iebīdīt tik ļoti tumšā stūrī, kādu mēs gan neesam pelnījuši..."

Pārdomas izraisīja arī Zviedrijā dzīvojošā vēsturnieka Agņa Baloža pārliecība, ka latviešu karavīriem vajadzējis stāties preti Sarkanai armijai 1939. gadā, bet ne pēc tam, kad vācieši jau bija okupējuši mūsu zemi.

"Mēs būtu cīnījušies par vienīgo jēdzīgo iemeslu — aizstāvēt savu zemi.

Šis cīņas upuri nebūtu bijuši veltīgi un nekādā ziņā lielāki par to baigo asins maksu, ko prasīja no vācu okupantu iesauktajiem latviešiem, kurus piespieda cīnīties par Hitlera "Jauno Eiropu". (..) Cīnoties zem savas zemes karogiem un aizstāvot savu valsti, mēs, ja ne citādi, būtu demonstrējuši, ka Latvija varmācīgi iekļauta Padomju Savienībā." Pārrunas par to, vai labāk būtu bijis cīnīties par savu valsti Latvijas armijā un krist savā tēvzemē nekā atdot savu dzīvību vācu bruņoto spēku ietērpā, virmoja dažreiz arī Kurzemes cietokšņa ierakumos.

Zinot Latviešu leģiona milzīgo upuru skaitu karā un pēc tā, mani dziļi skāra arī trimdas vēstures profesora Edgara Andersona secinājums: "Vēsturiekam jākonstatē, ka ar masveidīgu triekšanos skaidrā nāvē nevarēs pakalpot savai tautai." Līdzīgas domas šo rindu autors ir izteicis laikrakstā jau 1990. gadā.

Tomēr vissmagāk mani ievainoja un šo grāmatu lika uzrakstīt izbijušā "Neatkarīgās Rīta Avīzes" un "Lauku Avīzes" žurnālista Daiņa Lemešonoka raksts, kurā ar ārkārtīgu skaidrību izpaudās šā vidēja vecuma latviešu cilvēka nicinājums un pat naidis pret leģionāriem. "Taču redzams, ka leģionāru aktivistu vēlme pēc gandarījuma skaidri pārsniedz viņu skaidrā saprāta rezerves", kā arī Lemešonoka vārdi: "Kāds trimdas intelektuālis teica, ka ulmanisms latviešos miršot reizē ar pēdējo miera laika mazpulcēnu. Apspēlejojot šo domu, var teikt, ka leģionāri būs mūsu vēsture tad, kad viņu vairs nebūs virs zemes. Kamēr tie ir starp mums, viņi ir politikas sastāvdaļa, tās problēma." Andrejs Eglītis gan jau ir devis atbildi par leģionāriem visiem lemešonokiem, tiem, kas ir bijuši, kā arī tiem, kuri vēl būs: "Jūs vajās, nīdis, nebeigs riet / jums vēl no kapiem pretim smiet." Savukārt sociāldemokrātu partijas vadošs politiķis Fēlikss Cielēns savā atmiņu grāmatā raksta: "Prātā nāk kāds vēls vakars 1944. gada martā, kad Rīgā gāju pa Avotu ielu, lai dotos nakts klusumā pie sava drauga Augusta. Kara laika aptumsībā klāti visi logi un ielas apgaismes lampas, apzīestas biezu kārtu zilganzāļas... Tumsā taustu ceļu, reto pretimnācēju vairīdamies. Sadzirdu nagloto papēžu soļus, pagriežos mazliet sānis, atspiežos pret mitro sienu, lai aizlaistu garām vēlino gājēju. Smagos soļus pavada un tumsā aizgrimst nezināma karavīra dziedātie vārdi:

*Kad es būšu miris
Un mans kaps būs plīks,
Nenāks tur neviens
Kādu ziedu likt.
Jāceļas būs augšā,
Ja vien varēs tikt,
Pašam sev uz kapa
Bleķa kroni likt.*

Mans kara biedrs man par prieku tomēr ir maldijies. Lestenes brāļu kapos pie pieminekļa allaž ir tautas nolikti ziedi. Šos kapos reti, bet dažkārt apmeklēdams pat darba dienās, es nekad neesmu bijis viens. Vienmēr tur bijuši vēl kādi cilvēki. Lai nu tā būtu vienmēr. Tad Lestenes brāļu kapos ar dziesmām par leģionāriem sirdis varēs atgulties vēl citi karavīri un zem velēnām esošie varēs gulēt tā, kā skan mūsu dziesmā:

*Tad varēšu es dusēt,
Par tēvu zemi klusēt,
Kas man tik dārga bij'.*

I. Latviešu SS leģions ārzemju vērotāju skatījumā

Pēc Latviešu SS leģiona atceres dienas atzīmēšanas Rīgā un citviet Latvijā 1998. gada 16. martā gan Latvijas, gan ārzemju preses izdevumos izvērās asas diskusijas par Latviešu SS leģiona lomu un dalību Otrajā pasaules karā. Nopietni vēsturnieki, zinātnieki, politiķi, publicisti, kas iedziļinājušies Latviešu leģiona vēsturē, jau devuši objektīvas atbildes uz visiem jautājumiem gan par Latviešu leģiona nodibināšanu, gan par leģiona kaujas spējām, gan par motīviem, kas latviešu leģionārus vadīja cīņās. Tieši ārzemju vērotāju neitrālais skatījums ir labākais un godīgākais vēstures avots, no kura katrs var pasmelties tīru patiesību par tā saukto Latviešu SS leģionu. Mēs drikstam vārdus "tā saukto" likt pēdiņās tādēļ, ka ne jau latviešu civilās pašpārvaldes Latvijā, ne arī pašu latviešu karavīru, gan brīvprātīgo, gan mobilizēto ziņā un varā bija noteikt, kā saucamas tās latviešu karavīru vienības, kas, uzskatot Maskavas Kremļa komunistu valdību un tās vadīto Padomju armiju par vislielāko draudu Latvijas valsts neatkarības atjaunošanai un latviešu tautas izdzīvošanas un pastāvēšanas iespējai, vēlējās cīnīties pret komunistiskās Krievijas (PSRS) impērijas spēkiem.

Pirmo oficiālo paziņojumu pēc Otrā pasaules kara, ka latviešu leģionāri nav saistāmi ar vācu SS vienībām un šo vienību izdarītajiem kara noziegumiem, sniedza Lielbritānijas Ārlietu ministrija 1946. gada 4. februārī ar Ārlietu ministrijas šifrēto dokumentu Nr. 817/252/59. Šo dokumentu ministrijas 2. departaments nosūtīja britu bruņoto spēku komandierim Vācijā (Berlīnē). Lūk, dokumenta pilns teksts.

No Ārlietu ministrijas bruņoto spēku komandiera Vācijā (Berlīnē)
politisķajam padomnieķam

Nr. 231, 4. februāri, 1946.

Nosūtīšanas laiks 10.50. 5. februāri, 1946.

Atķārtoti uz Libeku Nr. 125.

III

Jūs telegrama Nr. 84 (18. janvāri: Padomju prasiba nodot viņu ricībā Baltijas valstu pilsoņus, kas bijuši SS vienībās).

Mēs nevaram uzskatīt Baltijas valstu pilsoņus kā kara noziedznieķus vai nodevēķus, kad vienīgā apsūdziba pret viņiem ir tā, ka viņi cīnījušies pret padomju bruņotajiem spēķiem. Taķu mums nav nekādas vēlēšanās atturēties nodot viņus taisnīķai tiesai, ja viņi ir kara noziedznieķi vispārpieņemtajā nozīmē.

2. Jums tādēķ vajadzētu katrā atsevišķā gadījumā neatlaidīgi pieprasīt uzrādīt pietiekamus no pirmā acu uzmetiena (oriģinālteķstā latīņu valodā ar pasvītrojumu — *prima facie*) pierādījumus par to, ka attiecīgā persona ir vainīga kara nozieģumos parastajā nozīmē, un apšaubāmos gadījumos jums vajadzētu griezties pēķ konsultāķijām šajā ministrijā.¹

Ārkārtīgi nozīmīģu darbu Otrā pasaules kara vēstures pētīšanā veicis Latvijas Universitātes emeritētais vēstures profesors *Dr. hist.* Heinriķs Strods. Viņa publikāķijās aprakstītās Latviešu leģiona cīņas svarīģa mēraukla ir tā, ka profesors H. Strods par avotiem izmantoģis ne tikai ģestapo un NKVD/KGB arhīvus, bet arī Koblenķas Federālo arhīvu Vācijā, Vāķijas Ārlietu ministrijas arhīvu Bonnā, Lielbritānijas Valsts vēstures arhīvu un ASV Nacionālo arhīvu Vašingtonā. Profesors H. Strods savos pētījumos atklāģis, ka Lielbritānijas politiskās izlūķošanas dienests 1943. ģada 25. jūnijā par stāvokli vāciešu okupētā Latvijā ziņojģis, ka latviešu tauta vēlas, lai Latvijas sūtnieciba Londonā aktīvāk iestāģas par Latvijas neatkarību ģan pret Hitleru, ģan pret Staļinu. Ja sabiedrotie neķo nedariģot, latvieģi paģi organizēģot bruņotos spēķus. "Latvieģi zina," raksta angļu izlūķdienesta rezidenti, "ķa nāķs laiks, ķad boļģeviku ordas atķal klidģis pa viņu zemi, ķet viņi sprieģ, ķa šis laiks, ķik vien iespēģjams, jāattālina." Britu izlūķdienesta 1943. ģada 5. jūlija ziņojumā par stāvokli Latvijā atzīmēģs — "avoti apstiprina agrāķo informāķiju, ķa visi latvieģi ir noskaņoti pret vācieģiem un krieviem".²

Tātad 1946. ģadā Lielbritānijas Ārlietu ministriģa jau bija labi informēģa par to, ķo nozīmē vārdi Latvieģu SS leģions un ķāpēķ latvieģu leģionāri cīnās pret padomju karaspēķu.

Dģons Kģģens bija Sandhērstas Karaliskās kara akadēmijas vecāķais leķtors kara vēsturē no 1960. līdz 1986. ģadam. Viņģ ir arī daudzu kara vēstures ģrāmatu, ķā arī vairāķu simtu rakstu autors par kara vēsturi, stratēģiju un

starptautiskiem jautājumiem. Kopš 1986. gada viņš ir militāro un aizsardzības jautājumu apskatnieks laikrakstā *The London Daily Telegraph*. Šis plašām zināšanām apveltītais kara vēstures eksperts savā grāmatā *Waffen SS. The Asphalt Soldiers* pievēršas arī Latviešu leģionam. Kīgens norāda, ka visiem baltiešiem bija pietiekams pamats viņu vēlmei iet līdz Vācijai karagājienam uz Krieviju austrumu frontē. Vissvarīgākais pamatojums šai viņu rīcībai bijusi tā vēsture, kā krievi izturējušies pret viņiem. Baltieši ilgi bijuši pakļauti krievu cariem. 1919. gadā ar Rietumu sabiedroto atbalstu Baltijas valstis kļuvas neatkarīgas, taču 1940. gadā Sarkanā armija okupējusi šīs zemes un iekļāvusi Krievijas impērijā. Kīgens paskaidro, ka šo tautu politiķi un iedzīvotāji — latvieši, igauņi un lietuvieši sagaidījuši vāciešus kā atbrīvotājus un spontāni sadarbojušies ar viņiem, cerot uz savu valstiskās neatkarības atjaunošanu. Šis cerības devušas pirmos brīvprātīgo bataljonus, bet, kad tās nomainījušas zudušās ilūzijas par vācu patiesajiem nolūkiem Baltijā, brīvprātīgo pieteikšanās apstākļi un vācieši sākuši daudzu gadagājumu mobilizāciju, nosaucot divas latviešu (15. un 19.) un vienu igauņu (20.) divīziju par *Waffen SS* grenadieru divīzijām. 1944. gadā, Kīgens raksta, “krievu reokupācija ar draudošām briesmām kļuva nenovēršama, un tā solīja atņemt daudz lielāku ļaunumu nekā vāciešu vienaldzība pret viņu nacionālajiem centieniem, un šīs trīs ieroču SS divīzijas tādēļ pieņēma izvēli — cīnīties līdz galam. (..) Visas šīs divīzijas cieta smagus zaudējumus, un tie, kuri pārdzīvoja karu, tika nosūtīti uz piespiedu darba nometnēm Krievijā.” Kīgens uzsver, ka “lielākā daļa no austrumeiropiešu SS bija sabiedrības padibenes, izņemot latviešu un igauņu divīzijas, kas cīnījās, lai aizstāvētu savu tēvzemi.”^{3,4}

Skotu vēsturnieks, Aberdinas universitātes bibliogrāfs Deivids Litldžons savas grāmatas *Foreign Legions of the Third Reich* raksta: “Liela daļa no šī sējuma ir veltīta tā sauktajām austrumtautām, bijušajiem padomju valsts pilsoņiem, kas bija izvēlējušies ne tik daudz cīnīties par Vāciju, bet gan pret ienisto Josifa Staļina komunistu tīrāniju.” D. Litldžons stāsta arī par to, kāpēc Latviešu leģions vispār radies: “1940. gada jūnijā Staļins sagrāba savā varā trīs Baltijas valstis un paziņoja, ka tās “brīvprātīgi iestājušās” (pēdējās šos divus vārdus līcis D. Litldžons — *V. L.*) Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā. Tam sekoja terora un represiju gads, kura laikā tūkstošus spīdzināja un mocīja, nogalināja vai izsūtīja. Nav jābrīnās, ka vācu karaspēka ienākšana 1941. gada jūnijā daudziem šķita vairāk kā atbrīvošana, nevis iekarošana. Ir teiciens — mana ienaidnieka ienaidnieks ir mans draugs. Baltijas tautām pēc terora gada ikviens, kurš ņēma rokā ieročus, lai cīnītos pret Staļina režīmu, un visi, kas simbolizēja šo cīņu, bija jāuzskata ja ne par draugiem, tad vismaz tādā nozīmē, ko dažus gadus vēlāk kā jaunvārdu darināja anglosakši saviem itāliešu antifašistiskajiem karakalpiem, dēvējot tos par “līdz-

karotājiem”. Baltiešu un citu “austrumtautu” sadarbība ar vācu karaspēku būtu jāaplūko šādā gaismā.”⁵

Latviešu tautas vēsturē un apziņā laikposms no 1940. gada 17. jūnija līdz 1941. gada 1. jūlijam, kad Latvija atradās PSRS okupācijas varā, stingri un paliekoši iegājis ar nosaukumu “Baigais gads”. Izvērtējot Baigā gada asiņainos noziegumus un cilvēku masveida arestus un izsūtīšanu uz gulaga nometnēm, amerikāņu vēsturnieks Li Ridijs grāmatā *The Forgotten Axis. German Partners and Foreign Volunteers in World War II* varēja rakstīt: “Tagad Latvijas, Igaunijas un Lietuvas tautas bija gatavas cīnīties pretboļševiku karā vairāk nekā jebkad agrāk.”⁶

Otrā pasaules kara laikā neitrālā Zviedrija bija vistuvāk padomju un vāciešu okupētajām Baltijas valstīm. Tādēļ Stokholma gluži dabiski kļuva par vietu, kur dažādu karojošo un nekarujošo valstu diplomāti un izlūkdieneņa darbinieki un aģenti savāca un apkopoja informāciju par notiekošajiem procesiem Latvijā, Igaunijā un Lietuvā.

ASV vēstnieks Stokholmā ziņoja ASV valsts sekretāram (ārlietu ministram) 1942. gada 23. decembrī par apstākļiem Latvijā: “.. pieaug pārliecība, ka gada sākumā vācieši mobilizēs personālsastāvu, lai izvestu bieži un arvien vairāk draudošu paziņojumu, ka baltiešiem vajadzētu daudz aktīvāk piedalīties cīņā pret boļševikiem. (...) Agrāk saņemta informācija no citiem avotiem Latvijā norāda, ka latvieši ļoti baidās, ka padomju vara varētu atgriezties, bet tai pašā laikā viņiem arvien vairāk zūd ilūzijas par vāciešu režīmu, uz kuru daudzi bija likuši cerības. .. [latvieši] sajūtot, ka karš austrumu frontē, kur divi vienādi vareni spēki cīnoties viens pret otru, varētu beigties ar abu šo spēku sabrukumu. Latvijā valdot liela cerība, un latvieši ticot, ka, ja tas tā notiktu, angļu un amerikāņu spēki būtu spējīgi atturēt padomju spēkus no atgriešanās Baltijā.”⁷

1943. gada jūnijā Londonu sasniedza memorands, kurā rakstīts: “No paša sākuma latviešu vīri tika organizēti militārās vienībās. Vispirms tas tika darīts ar nolūku, lai viņi izpildītu policijas funkcijas frontes aizmugurē, un tiem, kas šajās vienībās iestājās, tika skaidri apsolīts, ka viņu pienākums būs uzturēt kārtību viņu pašu zemē. Tomēr drīz pretēji solījumiem šīs vienības tika nosūtītas uz frontes līnijām, kur tās cieta smagus zaudējumus. Nesen vācieši sāka organizēt speciālu Latviešu leģionu, acīmredzot lai aizsargātu Latvijas teritoriju pret iespējamām atjaunotiem uzbrukumiem no austrumiem. Visi šie dienesti tiek nosaukti par “brīvprātīgiem”, bet ir daudz pierādījumu, ka tiek izdarīts liels spiediens un iesaukšana notiek pilnīgi piespiedu kārtā. (...) No minētiem faktiem ir skaidri redzams, ka vācu okupācijas varas iestāžu aktivitātes Latvijā būtībā ir starptautisko tiesību vispāratzīto principu pārkāpums.”⁸

1943. gada oktobrī ASV vēstnieks Stokholmā Heršels V. Džonsons nosūtīja kārtējo ziņojumu ASV valsts sekretāram par stāvokli Latvijā un sakarā ar Latviešu leģionu minēja: “1943. gada februārī Hitlers nāca klajā ar paziņojumu ar nolūku vēstīt, ka arī latviešiem tiks atļauts izveidot SS brīvprātīgo leģionu. Vācieši uzskatīja, ka leģiona izveidošana vairāku iemeslu dēļ latviešiem būs pievilcīga. Vispirms jau tādēļ, ka Padomju armija tuvojās Latvijas robežai. Tā kā latvieši nevēlējās padomju varas atgriešanos savā zemē, tika uzskatīts par pašsaprotamu, ka viņi būs gatavi cīnīties, lai novērstu šīs iespējamības īstenošanos. Turklāt vācieši zināja par latviešu dedzīgo vēlēšanos atjaunot nacionālo Latvijas armiju, un viņi cerēja, ka Latviešu leģions tiks uzņemts kā pirmais solis šajā virzienā. (..) Tika pieņemts, ka jaunveidojamais nacionālais leģions patiešām piesaistīs ļoti nobēdājušos latviešu tautu, jo 1) leģiona dibināšanas laikā krievi bija ļoti tuvu Latvijas robežai, 2) neviens latvietis nevēlējās boļševiku laika atgriešanos, 3) katrs latvietis bija gatavs cīnīties, lai aizkavētu krievu atgriešanos Latvijas teritorijā, 4) Latvijas iedzīvotāju kopums dedzīgi vēlējās atjaunot Latvijas nacionālo armiju, kuras reorganizēšanā, šķita, leģions varētu būt pirmais solis šajā virzienā.”⁹

1944. gada februārī H. V. Džonsons sniedza ASV valsts sekretāram turpmākās ziņas par Latviju, rakstot: “1944. gada februāra beigās tika pabeigta 19 gadagājumu (1906–1924) mobilizācija. Par latviešu politisko noskaņojumu H. V. Džonsons informēja: “Ļaudis joprojām cer uz Rietumu demokrātisko valstu palīdzību. Tomēr, no otras puses, cilvēki kļūst sarūgtināti, tādēļ ka nav nekādu skaidru norādījumu, ka šis valstis noraidītu padomju varas pretenzijas uz Baltijas valstīm. Vispārējs uzskats ir, ka vācieši un padomju vara nonākuši pie kādas kopīgas vienošanās un ka ziņojumi par nīknām kaujām ir vairāk vai mazāk blefs. Uzskata, ka vācieši atvilks savas karaspēka daļas līdz 1941. gada vācu–padomju robežlinijai un ka tad tiks noslēgts pamiers vai miera līgums ar padomēm. Šis uzskats izskaidro iedzīvotāju atsaucību mobilizācijas pavēlei. No otras puses, ir taisnība, ka kontrole ir kļuvusi stiprāka un ka ir grūtāk izvairīties no mobilizācijas.”¹⁰

1944. gada martā vēstnieka H. V. Džonsona ziņojumā Vašingtonai lasāms: “Droši ir zināms, ka starp vāciešiem ir spēcīgi oponenti pret ievērojami lielu latviešu militāro spēku radīšanu. Dažādi, bieži vien siki incidenti rada vāciešiem aizdomas. Piemēram, kāda latviešu jauniesaukto grupa, ko pavada divi vācu karavīri, dziedādami: “Mēs sitīsim tos utainos, pēc tam tos zili pelēkos”, bija redzama soļojam Rīgas ielās. Starp citu, šī dziesma ir ļoti populāra.”¹¹

Šeit raksta autoram jāpiebilst, ka tikpat populārs leģionāru vidū bija līdz pat kara beigām minētās dziesmas otrs variants: “Mēs sitīsim tos sarkanos, pēc tam tos zili pelēkos.”

Rakstot par ASV vēstnieka Stokholmā ziņojumiem ASV valsts sekretā-

ram Vašingtonā, mēs uzskatām par nepieciešamu šeit uzsvērt, ka grāmatas *Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia 1941–1945. What did America Know?* redaktors Itakas koledžas, ASV, vēstures profesors Dr. Andrievs Ezergailis ievadā norāda, uz kādu dokumentu pamata šī grāmata veidota: “Šī sējuma dokumenti nāk no ASV Valsts departamenta oficiāliem protokoliem, kas attiecas uz *Internal Affairs of Latvia 1920–1945*. Šie dokumenti ir svarīgi tāpēc, ka 1) tie stāsta par Latviju zem nacistu okupācijas varas, 2) tie stāsta mums par latviešu pretestību nacistiem, 3) tie stāsta mums par to, ko amerikāņi zināja par Latviju okupācijas laikā.”¹²

Latviešu leģionam uzmanību ir pievērsuši arī ASV vēsturnieki.

Starptautiskā zinātniskā vēsturnieku konferencē Rīgā 2003. gada 12. un 13. jūnijā, kurā ar referātiem piedalījās deviņu valstu vēsturnieki, par pretvācu noskaņojumu vācu okupētajā Latvijā referēja ASV Tieslietu ministrijas Īpašās izmeklēšanas biroja vēsturnieks Roberts Veits. Savā referātā “Daži pretvāciska noskaņojuma aspekti Latvijā (1941–1944)” R. Veits vispirms izskaidroja latviešu noskaņojumu, vācu okupācijas armijai padzenot Sarkano armiju no Latvijas 1941. gadā: “Atbilstoši mūsdienu Vācijas novērtējumam, daudzi Latvijā uzskatīja šos bruņotos spēkus, vismaz pagaidām, par atbrīvotājiem, kas atbrīvojuši šo zemi no padomju varas gada — represiju un brutāla terora gada. Padomju karaspēks iebruka un okupēja valsti 1940. gada 17. jūnijā, organizējot viltotas vēlēšanas, kurās latvieši “balsoja” par aneksiju un valsts iekļaušanu Padomju Savienībā. Jaunie valdnieki rikojās ātri, lai iznīcinātu visus, ko viņi uzskatīja par pretiniekiem, sevišķi tos, kuri tika uzskatīti par politiskiem un šķiriskiem ienaidniekiem. Īpašumus sagrāba, un zemnieki pazaudēja savu zemi jaundibinātām kolektīvām saimniecībām. Uzņēmumus nacionalizēja, un valsts neatkarību, ko ieguva 1918. gada 18. novembrī, likvidēja. Vāciešiem iebrūkot Latvijā, uz vietām organizēti spēki izdzina krievu karaspēka daļas no dažiem novadiem, atbrīvojot savu zemi. Rīgā politiskie vadoņi, izcili nacionālisti, kā arī daudz patriotu domāja, ka vācu okupācija nozīmēs autonomiju un latvieši atgūs neatkarību, tās bija sajūtas, ko vācieši izmantoja pirmajās okupācijas nedēļās. Šie sapņi bija īslaicīgi, jo vācieši rikojās ātri, lai nodrošinātu stingru kontroli pār visiem politiskās un saimnieciskās dzīves aspektiem. Latvija tagad bija citas Eiropas valsts varas okupēta, kas deva priekšroku ekspluatēt sev par labu saimnieciskos un cilvēku resursus, ko viņi šeit atrada. Kā ziņoja vāciešu militārais izlūk dienests, latviešu tauta “saņēma karaspēka daļas ar entuziasmu”, taču šīs jūtas “ātri kļuva relatīvi vēsas” kā pilsētās, tā lauku apvidos.”¹³

Pieskaroties Latviešu leģiona problēmām, R. Veits referēja: “Par pretvācu noskaņojumu ziņoja arī starp latviešu leģionāriem, “brīvprātīgajiem” (šo vārdu un citus pēdiņās licis R. Veits — V. L.) *Waffen-SS* vienībās, kas nodibinātas

1943. gada sākumā. Kādā sanāksmē 1943. gada 27. janvārī, kurā piedalījās augstākie (vācu) SS un policijas vadītāji un latviešu civilās administrācijas pārstāvji, apsprieda šo vienību dibināšanu, piebilstot, ka "latvieši vienmēr izteikuši vēlmi piedalīties cīņā pret boļševikiem", bet arī konstatēja, ka ne visi no 32 000 latviešu, kuri ietilpa tajā laikā brīvprātīgo bataljonos (*Schutzmannschaft*), iestājušies brīvprātīgi. Latviešu administrācijas pārstāvji uzsvēra — viņiem ir stāstījuši, ka daudzi no "brīvprātīgajiem" faktiski piespiedu kārtā iesaistīti šajos bataljonos. Vēl spēcīgāks nekā aizvainojums par piespiedu iekļaušanu militārās vienībās bija arvien skaidri izteiktāks naidīgums pret vāciešiem, tādēļ ka viņi bija ievainojuši latviešu pašcieņu un darbojās pret nācijas visaugstākajām interesēm. Tā, piemēram, 1943. gada 6. augustā kādā SD (drošības policijas) memorandā tika izskatīta īpaša "pretvācisku notikumu gaita" Latviešu leģionā un izteikts secinājums, ka sevišķi starp leģiona virsniekiem ir krasa šovinistiska attieksme un visa vāciskuma noraidīšana nesekmīgi neapšaubāma." Šis jūtas bija nākušas gaismā arī starp kareivjiem, no kuriem ne visi, kā teikts memorandā, bija pozitīvi noskaņoti no saskarsmes pieredzes ar vācu karavīriem frontes līnijās. Vēl vairāk, memorandā aprakstīti divi notikumi Jelgavā, kas apgaismo pieaugošo naidīgumu. Kāds vācietis ziņojis, ka viņš aizgājis uz kādas viesnīcas restorānu, kas bijis pilns ar Latviešu leģiona karavīriem. Kāds kaprālis skatījies uz viņu un, pamanījis, ka viņš ir vācietis, sacījis viņam: "Tu zini... vai tu domā, ka es esmu uzvilcis šo uniformu, lai cīnītos par vāciešiem? Nē, es un mani zēni zina, ka mēs cīnāmies tikai par vienu mērķi, proti, ka saule atkal spīdēs pār Latviju. Es nevēlos šeit redzēt ne krievus, ne vāciešus. Viņiem jāpazūd no šejienes." Viņš turpinājis šo tirādi, un tās nobeigumā citi sapulcējušies ap viņu un viņam aplaudējuši. Tajā pašā vakarā SS kapteinis, kas iesniedza šo ziņojumu, runāja ar diviem leģionāriem, kuriem vajadzēja aizbraukt ar kuģi nākamajā dienā, un abi bijuši ļoti pretvāciski. Papildus viņš vēl rakstīja, ka Latviešu leģiona virsnieki militāri sveicinot tikai vērmahta un *Waffen-SS* augstāko dienesta pakāpju virsniekus, bet nesveicinot nevienu citu SS vīru vai kādu no policijas.¹⁴

Amerikāņu vēsturnieki H. P. Teilors un R. Dž. Benders raksturojuši latviešu politiskās nostādnes un divas latviešu SS ieroču divīzijas: "Latvieši krievu okupācijas gadu no 1940. gada jūnija līdz 1941. gada jūlijam atceras kā Baigo gadu. Viņi apsveica vāciešus kā mazāku ļaunumu, kad tie padzina Sarkanā armiju no Latvijas kā plāna "Barbarosa" nepielūdzamu sastāvdaļu, bet visa viņu varonība un pašuzpurēšanās pēc tam kaujās deva Latvijai tikai trīs atelpas gadus no krievu apspiešanas apmaiņā pret vāciešu okupāciju. (..) Tas, kas divām latviešu divīzijām bija kopīgs, bija varonība un pašuzpurēšanās, pat redzot, ka viņus gaida sakāve, kā arī pilnīga sevis atdošana Latvijas aizsardzībai pret krievu valdīšanas atgriešanos. (..) Alkas pievienoties vā-

ciešiem, lai satriektu Sarkano armiju vienreiz uz visiem laikiem un tādējādi uz nenoteiktu laiku aizkavētu krievu varas atgriešanos savā zemē, lika latviešu kārtības sargu bataljoniem karot drosmīgi un uzpurēties." Aprakstot kaujas no 1944. gada jūnija līdz oktobrim, Teilors un Benders raksta: "Krievu uzbrukumi turpinājās, lai spiestu atkāpties jau tā ļoti novājinātās latviešu divīzijas uz rietumiem, un 16. jūlijā tās piespieda atkāpties pāri vecajai Krievijas robežai ar Latviju. No šīs vietas tad līdz rūgtajām kara beigām katra atkāšanās nozīmēja, ka arvien lielāka viņu tēvzemes daļa nonāk krievu varā, bet, par spīti cīņai pret milzīgo pārspēku, latviešu izmisīgā apņemšanās cīnīties pieauga." Par notikumiem pēc 1945. gada 8. maija kapitulācijas Kurzemes cietoksni amerikāņu vēsturnieki vēstī: "Citi latviešu SS ieroču karavīri jo daudz bija to skaitā, kuri atrada patvērumu meža biezokņos, lai turpinātu cīņu pret krievu iebrucējiem kā partizāni. Šie vīri cīnijās atsevišķās grupās, un viņu skaitu novērtē no 5000 līdz 8000 vīru, un (...) tas, iespējams, nav nekāds pārspīlējums, ka šie vīri bija trešā daļa no visiem latviešu karavīriem Kurzēmē."¹⁵

Amerikāņu vidū bija cilvēki, kas aizstāvēja baltiešu karavīru cīņas nepieciešamību pret padomju karaspēku. Viens no tiem bija Frānsiss Nilsons, kādreizējais Lielbritānijas pavalstnieks un parlamenta deputāts, Vinstona Čērčila politiskās partijas biedrs. 1941. gada 20. novembrī publicists F. Nilsons rakstīja: "Militāra nepieciešamība neatzīst humānus likumus. Pirmajam un pēdējam apsvērumam jābūt uzvarai. Tas, ko mēs saucam par valsts aizsardzību, uzspiež šo likumu bruņotiem spēkiem, un, tikko karš ir sācies, citas alternatīvas nav. Bet tagad kādu brīdi padomājiet, ka Rietumu demokrātiskās valstis cīnītos pret trijām Baltijas valstīm un Somiju. Pirms Vācijas uzbrukuma Padomju Savienībai Padomju Savienība metās virsū somiem, igauņiem, latviešiem un lietuviešiem visnežēlīgākajā veidā — lai viņi zaudētu neatkarību un nonāktu vergu stāvoklī. Lielbritānija un ASV turējās sāņus un nolūkojās uz šo nepiedienīgo izdarību bez satraukuma. Tagad, kad Vācija ir saistīta ar šīm mazajām valstīm, kas meklē savu brīvību, Rietumu demokrātiskās valstis apvieno savus spēkus ar padomju spēkiem, jo valsts intereses prasa Hitlera gāšanu. Tā, lūk, notiek, kad jūs dodaties karā. Vakardienas vilks ir kļuvis par šodienas jēru. Kareivīgs patriotisms satricina morāli, un militāra nepieciešamība sagrauj cēlus ideālus. Politiski tā ir netīra lieta... Kremļa dievs saka, ka krievu tauta cīnītos par brīvību. Man šķiet, ka tā brīvība, uz kuru atsaucas Staļins, ir brīvība, ko viņš ieguvis sev, .. tā ir brīvība slepkavot, aplaupīt, paverdzināt. Krievija tagad ir mums draudzīga valsts — dīvaina lieta, jo Rūzvelts taču apsūdzēja padomju režīmu, kad padomju karaspēks iebruka Somijā."¹⁶

ASV armijas leitnants B. Medfilds nonāca vācu gūstā Itālijā, un viņu ievietoja karagūstekņu nometnē Polijā, ko apsargāja latviešu karavīri. B. Medfilds

liecināja: "Mēs, amerikāņi, bijām pārsteigti par nometnes sargu taisnīgumu, labo izturēšanos, laipnību un izcilu precizitāti. Drīz mēs uzzinājām, ka nometnes sargi ir latvieši. Katram no viņiem zem vācu formas bija paslēpts Latvijas nacionālais karogs. Viņi mums skaidroja: "Jūs, amerikāņi, esat mūsu īstenie draugi un cerība. Vācieši ir mūsu nīstie ienaidnieki. Mūsu sapnis un mērķis ir neatkarīga Latvija." Mēs, amerikāņu gūstekņi, nekad neaizmirsīsim būt pateicīgi latviešiem, kas visādā ziņā atvieglāja mūsu stāvokli un rūpējās par mūsu labklājību." B. Medfilds teicis: "(..) Pirms kara es nezināju, kur ir kāda latviešu tauta un Latvija. Kā komandējošs virsnieks es ar savu vienību piedalījos kaujās pie Salerno un citās vietās. Mani sagūstīja, un es pavadīju 13 mēnešus kā karagūsteknis Polijā."¹⁷

Precīzas ziņas par Latviešu leģionu ātri sasniedza arī ASV Kara ministriju. Tā 1943. gada 30. oktobrī ASV Kara ministrija, vākdama datus arī par Baltijas valstīm, saņēma kāda sava aģenta Grīna ziņojumu no Stokholmas par problēmām, kas vāciešiem radušās latviešu vienību dēļ: "Ir pazīmes, ka vācieši nevar atļaut baltiešu leģioniem vai palīgvienībām tieši piedalīties savu zemju aizstāvībā to iemeslu dēļ, pirmkārt, ka baltiešu leģioniem nevar visā pilnībā uzticēties, vai viņi necīnīsies pret vāciešiem, ja viņiem tāda izdevība tiktu dota, un, otrkārt, ka viņi varētu nevēlēties efektīvi līdzdarboties izdedzinātās zemes politikā, ko īstenoto vācieši, ja viņiem būtu nepieciešams atkāpties aiz Narvas–Peipusa ezera–Pleskavas–Polockas līnijas."¹⁸

Kanādiešu vēsturniece M. K. Baltais Latviešu leģiona pētišanai pievērsusi uzmanību, rakstot disertāciju doktora grāda iegūšanai par tēmu *United States Foreign Policy in the Fields: The US Army and the Balts, 1944–1947*. Izziņu materiālus disertācijai M. K. Baltais savākusi visdažādākajos arhīvos: *U. S. Army Files; The Files of the British Foreign Office; German Records of the Reichskommissioner for the Baltic States 1941–1945 (Reichskommissar für das Ostland); The Reich Ministry for the Occupied Eastern Regions (Reichsministerium für die besetzte Ostgebiete); U. S. Army War Department, and State Department Investigative Records Repository (a collection of U. S. Army intelligence materials that have been kept secret under the 50 years rule); Yalta Agreement of Repatriation under the code name Argonaut 150 — Agreement Relating to Prisoners of War and Civilians Liberated by Forces Operating under Soviet command and Forces Operating under British Command; UNRA and IRO archives; Files of the Reichsführer SS and Chef der deutschen Polizei, Heinrich Himmler; United National Archives in New York City*. Neliels dokumentu krājums viņas rīcībā nācis arī no dažiem gadījuma rakstura avotiem, kā, piemēram, privātām dokumentu kolekcijām.¹⁹

Pētot Latviešu leģiona problēmas, šī vēsturniece tūdaļ sapratusi, ka tās ir savstarpēji saistītas, savijušās problēmas, kuras atšķetinot jādod atbildes

uz četriem galvenajiem jautājumiem. 1. Vai Latviešu leģions bija brīvprātīgo leģions? 2. Vai Latviešu leģions izdara kara noziegumus? 3. Vai Latviešu leģions bija SS? 4. Vai Latviešu leģiona karavīri bija nacisti? M. K. Baltais sniedz bezkaislīgas, patiesas atbildes uz šiem jautājumiem no daudzajiem pirmavotiem. No bagātīgā izziņas materiāla, kas publicēts M. K. Baltais grāmatā, mēs šeit varam dot raksturīgākos Latviešu leģiona būtību skaidrojošus piemērus.

1945. gada 18. janvāris. Jēkabs Ruskis bija tikai viens no daudzajiem leģiona karavīriem, kuri tika ievainoti vai krita kaujās. 1906. gadā dzimušais Ruskis tika iesaukts 1944. gada 1. aprīlī un zaudēja labo roku. Vācu kara hospitāli 2/608 viņam izdeva divas apliecības. Viena aizstāja viņa karavīra dienesta atzīmju un algas grāmatiņu, kas bija gājusi bojā kaujas apstākļos; otra viņam deva tiesības nēsāt sudraba ievainoto nozīmi. Abas apliecības parādīja viņa dienesta pakāpi kā *Leg.-Gren. (Legions-Grenadier)*, bet ne *SS-Grenadier* vai *Waffen-SS Grenadier*. Lai paskaidrotu šo nozīmīgo atšķirību, kā raksta M. K. Baltais, viņa dokumentam par Jēkabu Ruski pievieno ar zvērestu pēckara laikā dotas divu vācu SS virsnieku rakstveida liecības. SS ieroču oberšturmbranfīrers (*Waffe-SS Obersturmbanführer* vai pulkvežleitnants latviskā terminoloģijā) Alberts Ekehards kā SS ieroču ģenerālštāba virsnieks liecinājis: “Visi ārzemju brīvprātīgie pret boļševismu šajā karā, kas bija **spiesti** [izcēlums oriģināltekstā] dienēt ieroču SS vienībās (*Waffen-SS*), netika uzņemti SS un tādēļ nekad nebija SS locekļi (*members* oriģināltekstā), kā bija vācu brīvprātīgie. Dienesta pakāpju nosaukums atšķirās, tāpat kā viņu uniformu zīmotnes bija atšķirīgas.”²⁰

Līdzīgu ar zvērestu apstiprinātu rakstveida liecību pēc kara turpat kur A. Ekehards — Darmštates koncentrācijas nometnē — devis pēdējais ģenerālmajora dienesta *Waffen-SS* pakāpē SS reihsfīrera Heinriha Himlera ieceltais policijas ģenerālmajors, Vācijas policijas priekšnieks un reihsfīrera ģenerālštāba priekšnieks Ernsts Rode. Ernsts Rode savā liecībā apraksta, kā viņš pats apzīmē, “tā sauktās latviešu SS ieroču abas divīzijas”, sacīdams: “Šo abu divīziju locekļi paši nekad nekļuva par SS locekļiem, ja ne citu iemeslu dēļ, tad atbilstoši svarīgajiem lēmumiem tas viņam nebija iespējams (*it was not possible for him* — angļiski; *gar nicht sein konnte* — vāciski).”²¹

1946. gada 2. septembrī ASV 3. armijas štābs Heidelbergā, Vācijā, izsūtīja apkārtrakstu Nr. 29 visām armijas vienībām, paskaidrojot, ka ASV armija ir oficiāli paziņojusi, ka latvieši un igauņi, kurus vācieši spieduši cīnīties pret krieviem, nav uzskatāmi par piederīgiem ne pie vērmahta, ne arī pie vācu SS vienībām, lai gan viņi bija *Waffen-SS* pakļautībā. Viņi nav uzskatāmi par personām, kas automātiski būtu jāarestē.²²

Attiecībā uz baltiešu leģionu izveidošanos ASV bruņoto spēku vienību komandieris Vācijā Maklojs 1950. gada 4. aprīlī nosūtīja Valsts departamentam

šādu komentāru: "B. Latvija. 1940. gada jūnijā padomju karaspēks okupēja Latviju, un nākamajā mēnesī Latvija kļuva par padomju sociālistisko republiku. Tūdaļ sākās to personu vajāšana, kas nebija komunisti. Pretpadomju noskaņojums sasniedza augstu pakāpi, un vāciešu iebrukums 1941. gadā tika uzskatīts par patīkamu pārmaiņu. Latvieši dedzīgi vēlējās atriebties, un, tikko apstākļi to atļāva, vācieši izveidoja šādas baltiešu vienības, lai cīnītos pret padomju varu. (..) 3) 15. SS kājnieku divīziju (Pirmo latviešu divīziju); 4) 19. SS kājnieku divīziju (Otro latviešu divīziju). Latvieši bija šajās divīzijās, un vērmahts izmantoja šīs divīzijas galvenokārt Baltijas telpā pret padomju karaspēku." ²³

1950. gada 13. aprīļa ziņojumā ASV valsts sekretāram, kuru ir parakstījis ASV augstākā amatpersona Vācijā ģenerālis Frenks Maklojs, ir izskaidrota "Baltiešu leģionu" pozīcija: "Šīs vienības nav jāuzskata par kustībām, brīvprātīgajiem vai SS." Tālākā paziņojuma B nodaļā lasāms, ka latviešu un igauņu SS nav jāuzskata par vāciešu SS, jo 1) viņi nesaņēma nekādu nacistu politisku apmācību; 2) viņiem neprasiya atzīt kādas nacistu doktrīnas; 3) viņi nedeva SS zvērestu; 4) viņi nebaudīja SS privilēģijas; 5) viņi nenēsāja vācu SS vienībām noteikto uniformu. ²⁴

1946. gada 5. februārī Lielbritānijas Ārlietu ministrija atzina: "Mēs nevaram uzskatīt Baltijas valstu pilsoņus par kara noziedzniekiem vai nodevējiem, ja kā vienīgo apsūdzību pret viņiem izvirza to, ka viņi cīnījušies pret padomju bruņotajiem spēkiem." ²⁵

Vācijas bundesvēra universitātes Hamburgā profesors Bernds Vegners pasaules vēsturnieku aprindās tiek uzskatīts par ekspertu *Waffen-SS* lietās. Uz jautājumu, vai latviešu leģionāri bija nacisti, profesors Vegners ir atbildējis: "Tā kā mēs zinām, ka tikai vācu izcelsmes cilvēkiem bija atļauts būt par Nacionālsociālistiskās vācu strādnieku partijas (*NSDAP*) biedriem, ir pats par sevi saprotams, ka Latviešu leģiona locekļi nevarēja būt *NSDAP* biedri." M. K. Baltais grāmatā pievienotais biedru saraksts Otrā pasaules kara laikā Latvijā apstiprina profesora B. Vegnera teikto. Starp Latvijā bijušajiem *NSDAP* biedriem nav neviena latvieša, kā arī nav neviena latviešu leģionāra. ²⁶

1998. gada janvārī, izskatot kāda bijušā latviešu leģionāra Pētera Arvida Vitola lietu Kanādas federālajā tiesā, par apsūdzības liecinieku-ekspertu tiesā bija uzaicināts kanādiešu vēsturnieks profesors Konrads Kvīts. Jautājumu krustugunis apsūdzētā aizstāvis Donalds Pauels jautāja profesoram Kvitam: "Vācu SS noteikti izdarīja daudzus nežēlīgus noziegumus?" Profesors Kvīts: "Jā." Donalds Pauels: "Šie noziegumi ir labi pierādīti ar dokumentiem. Profesors Ezergailis saka, ka neesot neviena dokumentāra pierādījuma gadījuma, ka kādu nežēlīgu noziegumu būtu izdarījis kāds no Latviešu leģiona. Vai jūs piekritat tādām vērtējumam?" Profesors Kvīts: "Jā. Es neesmu atradis

nekādu nežēligi izdarītu noziegumu. Vismaz nav neviena protokola, kurā es būtu redzējis kādu dokumentāru pierādījumu.”²⁷

Ari M. K. Baltais uzsver, ka neviens latviešu leģionārs nav apsūdzēts kara noziegumos ārpus bijušās Padomju Savienības robežām.²⁸

Visbeidzot — ASV nostāja pret Latviešu leģionu skaidri un noteikti izpaudās Pārvietoto personu (bēgļu) komisijas locekļa oficiālā vēstulē pirmskara Latvijas pilnvarotam lietvedim Latvijas sūtniecībā Vašingtonā Dr. J. Feldmanim: “Baltijas ieroču SS vienības (Baltijas leģioni) to mērķa, ideoloģijas, darbības un sastāva kvalifikācijas ziņā ir uzskatāmas par savrupām un no vācu SS atšķirīgām vienībām, tādēļ komisija tās neuzskata par ASV valdībai naidīgu kustību saskaņā ar Likuma par pārvietotām personām 13. paragrāfā izdarīto labojumu.” 1950. gada 18. septembrī 17.94.

Šis iepriekš minētais svarīgais dokuments — vēstule — oriģinālvalodā ir šāda. “*That the Baltic Waffen SS units (Baltic Legions) are to be considered as separate and distinct in purpose, ideology, activities, and qualifications for membership from the German SS, and therefore the Commission holds them not to be a movement hostile to the Government of the United States under Section 13 of the Displaced Persons Act, as amended.*”

Līdz pilnīgi skaidrai izpratnei par to, ko nozīmē vārdi “Latviešu SS ieroču leģions”, amerikāņi nonāca piecus gadus pēc kara. Latviešu 15. divīzijas 33. pulka komandieris pulkvedis V. Janums 1945. gada 20. aprīli nolēma izvairsties no vāciešu pavēles iesaistīt 33. pulku Berlīnes aizstāvēšanas kaujās. Riskantā pasākumā, kura īstenošanas laikā pulkvedim par pavēles neizpildīšanu draudēja nāvessods, V. Janums septiņu dienu laikā slēptā pārgājienā pa nomalēm un mežu ceļiem izveda 33. pulku līdz Elbas upei, lai 27. aprīli padotos gūstā amerikāņu armijai. Pirmajā Januma nopratināšanā kāda ASV armijas ģenerāļa un trīs citu ASV virsnieku klātbūtnē nopratinātais kapteinis viņam jautāja: “Vai jūs zinājāt, ka Vācijā darbojas gestapo?” Janums: “Jā, to es zināju, jo arī daudzus latviešus gestapo arestēja.” Kapteinis: “Jūs to tāpat zinājāt, bet tomēr karojāt kopā ar vāciešiem.” Janums: “Mēs aizstāvējām savu zemi, jo baidījāmies no tām šausmām, ko jau 1941. gadā pieredzējām no NKVD (Iekšlietu tautas komisariāts). Tā rikojās daudz nežēligāk par gestapo.” Januma atbildi dzirdot, visi amerikāņu virsnieki smējās.²⁹

Šeit piebildīsim ievērojamā franču vēsturnieka Žana Batista Diresela vārdus: “Tas, ka kāda zeme objektīvi aplūko pagātņi, bieži vien ir nenožīmīgi kādai citai zemei, aplūkojot savu vietu vēsturē. Vēsture ir kolektīva atmiņa.”

Taču, kā rāda M. K. Baltais pētījumi arhīvos par pakāpeniski veidojošos attieksmi Rietumu sabiedroto aprindās sakarā ar Latviešu leģionu, kā arī citu vēsturnieku pētījumi, atziņa, ka latviešu leģionāri bijuši cīnītāji tikai pret boļševikiem un ka viņi nav pielīdzināmi vācu SS vīriem un nacistiem, sevišķi

amerikāņiem radās jau krietni agrāk. Jau Nirnbergas prāvā tika atzīts, ka par noziedzniekiem nav atzistamas tās personas, kuras valsts piespiedusi iestāties par locekļiem SS organizācijā tādā veidā, ka tām nebija citas iespējas, un šīs personas nav pastrādājušas kara noziegumus. Šī sprieduma daļa bija ļoti nozīmīga, lai vēlāk izskaidrotu un pamatotu Rietumu pasaules sabiedrībai latviešu un igauņu "ieroču SS" divīziju karavīru faktisko nepiederību pie šīs organizācijas. Tādēļ arī kopš 1946. gada amerikāņi un briti steigās atvaļināt un nosūtīt uz dzimteni daudzus ilgstošajā karadarbībā un karadienestā nogurušos karavīrus, tie sāka izveidot paramilitārās organizācijas no eiropiešu bēgļiem. Tā kopš 1947. gada marta Nirnbergas tiesu pils un cietuma apsardzē piedalījās arī latviešu karavīri, turklāt lielākā daļa no viņiem bija bijušie latviešu leģionāri. Vēl šodien ir dzīvi Nirnbergas tiesu pils un cietuma bijušie apsargi — leģionāri gan Latvijā gan ārpus tās.³⁰⁻³²

Acīmredzot latviešu un igauņu ieroču SS karavīrus atļāva iesaistīt rietumvalstu organizētās paramilitārās vienībās okupētajā Vācijā, kā arī tiesājamo vācu nacistu apsargāšanā tāpēc, ka sabiedroto apvienoto štāba vārdā ģenerālis Eizenhauers jau 1945. gada 10. jūlijā bija nosūtījis vēstuli britu štāba priekšniekam ģenerālim Aleksanderam, kurā teikts, ka, apsverot problēmu, kas būtu jādara ar sagūstītiem rietumvalstu un neitrālo valstu pilsoņiem, kuri dienējuši ienaidnieka karaspēkā, visi citi, kas nav kara noziedznieki vai drošības dēļ aizdomās turētas personas, ir jārepatriē, izņemot Igaunijas, Latvijas, Lietuvas un Polijas pilsoņus.³³

Apstākļi, ka Rietumu sabiedroto valdību pārstāvji, juristi un ģenerālītāte tūlīt pēc kara beigām nolēma organizēt latviešu paramilitārās vienības, turklāt zinādami, ka šajās vienībās absolūtu vairākumu veido bijušie latviešu leģionāri, un atļāva tiem apsargāt apcietinātos visaugstākā ranga nacistus, pats par sevi norāda, cik absurdi ir dēvēt leģionārus par nacistiem.

Latvijas Universitātes emeritētais profesors *Dr. hist.* Heinrihs Strods pētījis Latviešu leģiona lietas sešos arhīvos. Tie ir Latvijas Valsts vēstures arhīvs Rīgā, Koblencas federālais arhīvs Vācijā, Lielbritānijas Valsts vēstures arhīvs, Vācijas Ārlietu ministrijas politiskais arhīvs Bonnā un ASV Nacionālais arhīvs Vašingtonā. Šie pētījumi skaidri pierāda, ka arī krieviem bija zināma patiesība par Latviešu leģionu, lai gan tieši Krievija tagad vērs pret Latviešu leģionu visnepatiesākos apgalvojumus un apmelojumus.

Jau 1942. gada 16. septembrī Sarkanās armijas politiskās pārvaldes 7. nodaļas priekšnieks pulka komisārs M. Bigcevs, balstoties uz 19. un 21. bataljona karagūstekņu (19. un 21. bija no pirmajiem latviešu bataljoniem, kas devās uz austrumiem, lai cīnītos pret boļševikiem — V. L.) nopratināšanas materiāliem, ziņoja Latvijas Komunistiskās partijas CK loceklim A. Pelšem Maskavā: "Katrā ziņā vienalga, kādā ceļā latvieši nokļuvuši 19. un 21. batal-

jonā, tomēr jāšaubās, ka viņi tajos iestājušies brīvprātīgi. Latvieši ļoti labi zina, ka vācieši uz viņiem skatās no augšas.”³⁴

1943. gada 24. jūnijā PSRS valsts drošības tautas komisārs V. Merkulovs rakstīja LKP 1. sekretāram J. Kalnbērziņam, ka “faktiski leģiona formēšana tika veikta noteiktu gadagājumu vīriešu piespiedu mobilizācijas kārtībā”.³⁵

Sarkanās armijas politiskais darbinieks virsleitnants E. Fridrihsons 1943. gada 5. septembrī ziņoja J. Kalnbērziņam, ka daži leģiona virsnieki aģitējot, ka “drīz vācietis un krievs būs galīgi novājināti un tad pienāks brīdis atgriezties ar ieročiem mājās un nodibināt buržuāzisku, demokrātisku Latviju. Gan jau vecie draugi angļi palīdzēsot”.³⁶

Sevišķi plašus gūstekņu pratināšanas materiālus bija ieguvis kapteinis V. Meļinovskis. 1944. gada 3. aprīlī viņš rakstīja, ka 1944. gada marta kaujās no 15. divīzijas un 2. brigādes dezertējuši 150 latvieši. Kad 2. robežapsardzības pulkam paziņots par ieskaitīšanu ieroču SS 15. divīzijā, 600 cilvēku Abrenē (Abrene — 1944. gadā dzelzceļa robežstacija ar PSRS — V. L.) izbēguši. Kareivji šāvuši gaisā un klieguši: “Mēs neesam brīvprātīgie! Neiesim tālāk. Negribam svešā zemē karot par vāciešiem.”³⁷

1944. gada 10. aprīlī Sarkanās armijas Galvenā politiskā pārvalde slepenā dokumentā Nr. 123 nosūtīja J. Kalnbērziņam virsleitnanta Koļegajeva ziņojumu “Latvijas iedzīvotāju attieksme pret Padomju Savienību un starptautiskā stāvokļa vērtējums”. “Latvieši gatavi cīnīties kā pret krieviem, tā pret vāciešiem,” latviešu komunistu vadītāju informēja Koļegajevs. Tāpat 1944. gada aprīlī Sarkanās armijas Galvenā politiskā pārvalde (ģenerālis Batuševskis) nosūtīja slepenu ziņojumu, kurā teikts, ka latvieši gatavi cīnīties kā pret krieviem, tā pret vāciešiem. (..) “Apmēram līdz 1943. gada novembrim,” rakstīts ziņojumā, “vācieši mobilizēja latviešus vācu armijā un nacionālajās kara spēka daļās aiz brīvprātīgas maskas.”³⁸

Tagadējās Krievijas Federatīvās Republikas vēsturnieku vidū paretam arī gadās kara vēsturnieki, kuri pauž objektīvus uzskatus par to, kādēļ baltieši karoja vāciešu pusē pret PSRS. Tā tatāru vēsturnieks, bijušais Sarkanās armijas pulkvežleitnants T. Ibatuļins grāmatā “Karš un gūsts” raksta: “Nacionālās pretrunas saasinājās 1939. un 1940. gadā sakarā ar Baltijas valstu, Rietumukrainas, Rietumbaltkrievijas, Besarābijas un Ziemeļu Bukovinas pievienošanu PSRS. Šo reģionu tautu vairākums nepiekrīta savas valsts teritorijas okupācijai, labprāt nepieņēma padomju iekārtu, kolhozus utt. Viņi nevarēja piedot nacionālo pazemojumu, deportācijas un nācīgas zieda, iedzīvotāju aktīvākās daļas iznīcināšanu turpat uz vietas.” Diemžēl šāda grāmata Krievijā tika izdota tikai 600 eksemplāru metienā. 600 uz 150 miljoniem iedzīvotāju!³⁹

Vislabāk informētie par apstākļiem un norisēm okupētajā Latvijā bija vācieši. Viņi zināja, ka latviešu vairākums baidās no iespējamās Baigā gada

terora un asinsplūsmas atkārtotānās, gadījumā ja Sarkanā armija otrreiz okupētu Latviju. Tādēļ arī 1943. gada 10. februārī pēc vācu 6. armijas sakāves Staļingradā Ādolfs Hitlers izdeva vēsturisku pavēli: *“Ich befehle die Aufstellung einer lettischen SS — Freiwilligen Legion. Grösse und Art des Verbandes richten sich nach der Zahl zur Verfügung stehenden lettischen Männer.”* (“Es pavēlu izveidot Latviešu SS brīvprātīgo leģionu. Vienību lielums un veids atkarīgs no rīcībā esošo latviešu karavīru skaita.”) Tas skaidri liecina, ka brīvprātība tika uzspiesta. Vārdi “es pavēlu” taču nekādi neatbilst jēdzienam “brīvprātīgums”.^{40, 41}

Starptautiskajā vēsturnieku konferencē 1999. gada 14. un 15. jūnijā Rīgā Kanādas vēsturnieks Harods Oto nolasīja referātu “Brīvprātīgi iesauktie”: *How the Germans Conscripted “Volunteers” for the Latvian Legion*. ASV Nacionālajā arhīvā veikto pētījumu galīgais slēdziens kanādiešu vēsturniekam ir šāds: “Jebkāda vācu veiktā latviešu mobilizācija, protams, atbilstoši Hāgas konvencijai, bija nelikumīga. Uzskatu, ka tad, ja notiek iesaukšana karaklausībā, nevar runāt ne par kādu brīvprātības principu.”⁴²

Vāciešu okupētajā Latvijā nacistu civilpārvaldes vācu ierēdņi ir atstājuši tagad atklātajos arhīvos skaidras liecības par latviešu tautas un Latviešu leģiona karavīru politiskajiem uzskatiem un cīņas mērķiem.

Ostlandes reihskomisariāta politiskās daļas vadītājs, valdības padomnieks F. Trampedahs, kad jau 1941. gada jūlija beigās tika formētas pirmās četras latviešu kārtības sargu rotas, kuras vēlējās doties cīņā pret boļševikiem, 1941. gada 16. augustā slepenā ziņojumā rakstīja: “Vienotu latviešu vienību veidošanu cīņai pret boļševikiem es uzskatu par smagu kļūdu. Kā lietuvieši no savām partizānu cīņām secina par morālajām tiesībām uz savu patstāvību, tā to pašu darītu arī latvieši no savu vienību cīņām.” 1943. gada 26. oktobrī F. Trampedahs nosūtīja austrumu lietu ministram A. Rozenbergam Latvijas drošības policijas un SD komandiera 1943. gada 1. augusta ziņojuma izvilcumu “Politiskā pieredze ar latviešu leģionu”. Dokumentā konstatēts, ka vāciešiem naidīgā propaganda no šovīnistiski noskaņotajām aprindām paliecinās, sevišķi latviešu leģionāru un paš aizsardzības spēku virsniņu korpusā. “Šeit, sevišķi virsniņu aprindās, bieži tiek apspriests jautājums par valsts aizsardzības nepieciešamību vācu atkāpšanās gadījumā.”⁴³

Arī LU doktorands U. Neibergs pievērsis uzmanību iepriekš minētajam Drošības policijas un SD komandiera Latvijā R. Langes ziņojumam: “Ir viegli pamanāms, ka pie latviešu brigādes piederīgie, kuri atrodas frontē, kopīgā frontes pārdzīvojuma iespaidā vairāk iestājas par sadarbību ar vāciešiem, bet latviešu karaspēka vienībās, kuras atrodas apmācībās dzimtenē — it īpaši virsniecībā, arvien vairāk vērojams krasī nacionālistisks noskaņojums un visa vāciskā noliegšana. Virsniņu korpus acīmredzot atrodas šovīnistisko

aprindu augošā ietekmē. Tas izpaužas pieaugošā nedisciplinētībā un vāciešiem naidīgās izpaušmēs karaspēkā.”⁴⁴

Pēc Latviešu leģiona izveidošanas Jelgavas apgabala komisārs V. E. fon Medems 1944. gada sākumā kādā apspriedē Austrumu okupēto apgabalu reihsministrijā atzina, ka bažas nav bijušas bez pamata un ka “dažu anglofilo latviešu politiķu priekšstats šis (...) latviešu divīzijas ir pirmās **angļu** divīzijas, kas cīnās pret boļševikiem”. Latvieši sapņojot par 1919. gada atkārtoto, kad ar vāciešu palīdzību viņiem izdevies padzīt komunistus, bet pēc tam ar angļu palīdzību gūt virsroku pār vācu spēkiem. Šajās cerībās viņus stiprinot arī tas, ka kādreizējais landesvēra angļu komandieris pulkvedis H. Aleksanders — tagad jau feldmaršals — komandē sabiedroto spēkus Vidusjūras cīņu laukos.⁴⁵

V. E. fon Medems 1944. gada 15. februārī ziņoja A. Rozenberga sasauktā apspriedē Rīgā: “Šodien ir tāds stāvoklis, ka mērķis “Latviju — latviešiem” un “brīva valsts” visus ir tā pārņēmis, ka neviens pret vāciešiem draudzīgi noskaņots latvietis neiedrošinās atklāti runāt citādi kā tikai par Latvijas suverenitāti. (...) Par mērķi latviešu tautai tagad jābūt saņemt ar asinīm un upuriem izcīnīto zemes īpašumu un tēvu zemē celt savas tautas kultūru. (...) Bez šī mērķa neviens latviešu leģionārs frontē nevarēs cīnīties.” Šajā apspriedē V. E. fon Medems uzdevis retorisku jautājumu A. Rozenbergam: “Vai šis latviešu vienības darbosies kā reiha politikas nesējas, vai tās nevar kādā dienā darboties citādi?”⁴⁶

Arī landrāts Egers 1943. gada 4. novembra iesniegumā reihskomisāram H. Lozem sūdzas — vācieši ir neapmierināti ar to, ka leģions nav pietiekami liels un ka latviešu virsnieku lielākā daļa par savu mērķi uzskata neatkarīgas Latvijas nodibināšanu.⁴⁷

Spilgtus vērojumus, atziņas un liecības par Latviešu leģionu sniegušas vācu militārpersonas — kā bruņoto spēku, tā arī SS un policijas virsnieki.

Jau 1942. gada 17. februārī otras lielākās Latvijas pilsētas Liepājas drošības policijas un SD komandieris Kiglers bija ziņojis: “Iedzīvotāji satraukumā runā par to, ka esot paredzēta vispārēja latviešu vīriešu mobilizācija. Tiek izteiktas domas, ka tādējādi vācieši gribot ārēji pieklājīgā veidā iedabūt latviešu jauno paaudzi armijā, lai tad frontē to kā lielgabalu gaļu iznīcinātu.”⁴⁸

Savukārt jau pirms Kiglera SS un policijas augstākais vadītājs Ziemeļkrievijā un Ostlandē ģenerālis F. Jekels brīdināja: “Latviešu iedzīvotājiem pēdējā laikā priekšplānā izvirzās stingri izteiktas nacionālas jūtas. Nacionāli noskaņotie latvieši tagad tāpat kā agrāk cenšas pēc savas valstiskās patstāvības. Boļševismu viņi gan uzskata par savu lielāko ienaidnieku un vēlas to ar visiem līdzekļiem apkarot.”⁴⁹

1944. gada vasarā pēc Rietumu sabiedroto spēku izcelšanās krastā

Normandijā vācu kara cenzūras darbinieki, kas kontrolēja no frontes uz tēvzemi sūtītās latviešu leģionāru vēstules, atzīmēja, ka latviešu karavīri pozitīvi izturoties pret saviem uzdevumiem, taču uzskatot, ka līdz ar sabiedroto invāzijas sākumu Rietumos karš drīz beigšoties.⁵⁰

Vācijas armijas 212. frontes izlūkošanas grupas komandieris leitnants Haselmanis savā "Stāvokļa analizē" 1944. gada 12. decembrī rakstīja: "To latviešu skaits, kuri, izmantojot kā Vācijas, tā Padomju Savienības vājumu, cer uz neatkarīgas latviešu valsts atjaunošanu, arvien vairāk palielinās. Šis latviešu tautas aprindas grib abu lielo kaimiņvalstu sabrukuma gadījumā likt svaru kausos visus latviešu tautas nacionālos spēkus un uzskata par pirmo uzdevumu palikt savā zemē, bet gadījumā, ja to okupētu padomija, iet mežos un tur sagaidīt izšķirošo stundu." 19. ieroču SS divīzijas latviešu karavīri, pēc vācu frontes izlūkdienesta ziņām, frontes sabrukuma gadījumā gribēja turpināt cīņu pret boļševikiem kā partizāni.⁵¹

1945. gada 5. janvārī frontes izlūkošanas pārvalde "Austrumi III" rakstīja Vācijas armijas ģenerālštābam ziņojumu "Par stāvokli Kurzemē": "Pēdējo mēnešu militāro notikumu rezultātā latviešu iedzīvotāju noskaņojums jāraksturo kā saspringts un nervozs. (..) Kaut arī no boļševikiem baidās visi, arī par vāciešiem lielākā daļa Kurzemē palikušo latviešu iedzīvotāju negrib nekā zināt."⁵²

Šis noskaņojums pret vāciešiem, ko 1941. gadā iedzīvotāju vairākums bija sagaidījis kā atbrīvotājus no vislielākā ļaunuma un drauda latviešu tautai, 1944. gada nogalē un 1945. gadā bija rūgtuma pilns. Taču tas bija rūdzis pakāpeniski jau diezgan ilgi. Vācijas drošības policijas un SS priekšnieks E. Kaltenbrunnars 1943. gada vasarā pēc Baltijas valstu autonomijas prasības noraidīšanas nosūtīja ziņojumu SS reihsfīreram: "Noskaņojums latviešu un igauņu aprindās sakarā ar autonomijas noraidīšanu." E. Kaltenbrunnars rakstīja, ka šāds Vācijas solis radījis lielu vilšanos un modinājis atkal naidu pret visu vācisko. "Latvijas autonomijas noraidīšana," konstatēja E. Kaltenbrunnars, "atstājusi satriecošu iespaidu uz provinces pilsētu iedzīvotājiem un latviešu leģionāriem. (..) Leģionāri ar katru dienu kļūst agresīvāki pret visiem vāciešiem."⁵³

Profesors Dr. Heinrihs Strods, kurš, kā jau iepriekš minēts, veicis daudzus pētījumus kā gestapo, tā arī NKVD (čekas) arhīvos Latvijā un ārpus tās, uzsver, ka no kādas visaugstākās militārpersonas Vācijā — E. Kaltenbrunnara ziņojuma, tāpat kā no daudziem citiem ārzemju izlūkdienesta ziņojumiem, izriet vismaz divi secinājumi: 1) leģions bija latviešu tautas daļa un pauda tautas lielākās daļas neatkarības centienus; 2) latviešu tautas lielākā daļa un leģions bija pret Lielvācijas politiku Baltijā.⁵⁴

Kaltenbrunnara apgalvojumu par latviešu tautas un leģiona noskaņo-

jumu apstiprināja 15. ieroču SS latviešu divīzijas komandieris vācu SS virspulkvedis Akss 1945. gada 27. janvārī: "Divīzijas latviešu karavīriem ir šāda politiska nostāja. Pirmām kārtām viņi ir latvieši. Viņi vēlas pastāvīgu latviešu nacionālo valsti. Nostādīti izvēles priekšā — Vācija vai Krievija —, viņi ir izšķirušies par Vāciju, jo meklē saistību ar Rietumu civilizāciju. Vācu virskundzība viņiem šķiet mazākais ļaunums. Viņiem ir dziļi iesakņojies naidis pret Krieviju, un tas ir padziļinājies pēc krievu iesaļošanas Latvijā 1940. gadā un tai sekojošās okupācijas. Viņi uzskata cīņu pret Krieviju par nacionālo pienākumu."⁵⁵

Vācu virsnieki labi zināja leģionāru cīņas motīvus un tos dažkārt apzināti izmantoja divkosīgi. Tā 15. latviešu divīzijas komandieris virspulkvedis Obvurcers 1945. gada 1. janvārī izdeva divīzijai pavēli, kurā leģionāriem uzmundrinoši sacīti: "Jūs cīnāties par neatkarīgas Latvijas atjaunošanu. Jūs cīnāties par latviešu dzimtenes atbrīvošanu, kas pēc vācu uzvaras kļūs par patstāvīgu valsti."⁵⁶

1945. gada aprīļa vidū 15. latviešu divīzija karoja Vācijā, Vācijas sakāve bija jau skaidri redzama, tāpat kā Rietumu sabiedroto uzvara. Taču divīzijas karavīri vēl atradās Vācijas austrumu frontē un kā arjergarda karaspēka daļa atturēja Sarkanās armijas virzišanos rietumu virzienā. Divīzijai atrodoties šādā militārā un politiskā stāvoklī, 15. divīzijas komandieris virspulkvedis vācietis Burke sasauca visu divīzijas virsnieku sapulci. Sanāksmes beigās Burke teica, lai pieceļas tie latviešu virsnieki, kuri ar mieru cīnīties pret Rietumiem. Nevienš nepiecēlās. Tad Burke lika piecelties tiem, kuri ar mieru turpināt cīņu pret komunistiem. Piecēlās visi kā viens. Burke tikai noteica: "Nu, tad es jūs turu pie vārda. Bet tiem, kas klusībā koķetēs ar angļiem un amerikāņiem, es varu sacīt, ka viņu nodoms neizdosies." Ar to arī sanāksme beidzās.⁵⁷

Tā kā latviešu karavīri kategoriski atteicās piedalīties karadarbībā pret Rietumu sabiedrotajiem, beigās arī divīzijas komandierim Burkem neatlika nekas cits kā pakļauties latviešu prasībām un dot solījumu, ka kapitulācijas gadījumā 15. divīzija varēs doties uz Rietumiem un padoties gūstā rietumnieku karaspēkam, ko tā arī darīja. Tikai apmēram 80 divīzijas izlūku bataljona karavīrus ar pavēles neizpildīšanas seku draudiem vāciešiem izdevās iesaistīt ielu kaujās Berlīnē pilsētas aizstāvēšanai pret Sarkanā armiju.⁵⁸

Latviešu leģionā ietilpa arī vairākas nakts bumbvedēju eskadriļas. Šo eskadriļu virsnieki bija kādreizējās Latvijas armijas aviācijas pulka karavīri. Nakts bumbvedēju eskadriļas ļoti sekmīgi cīnījās austrumu frontē pret Sarkanās armijas spēkiem. Kad Sarkanā armija jau bija iekarojusi lielāko daļu Latvijas teritorijas, latviešu aviācijas leģionu izformēja un pārveda uz Dāniju bez lidmašīnām, jo vācieši neuzticējās latviešu lidotājiem, viņi baidījās, ka lidotāji, paceļoties kaujas uzdevumiem no lidlaukiem rietumu frontes

tuvumā, varētu pārlidot pie Rietumu sabiedrotajiem. Tāpēc 1944. gada novembrī latviešu aviācijas virsniekus, virsnieku vietniekus un virsseržantus nosūtīja uz kājnieku sagatavošanas kursiem Esbjergā Dānijā. Šie kursi ilga līdz decembra sākumam, un pēc tam vācu pulkvežleitnants Fikss kā kursu komandieris ierosināja latviešus un igauņus (igauņu aviācijas eskadriņu karavīri arī tika nosūtīti uz šiem kursiem) iesaistīt cīņā kā kājniekus rietumu frontē. Visi latviešu un igauņu aviācijas karavīri atteicās to darīt, pieprasot, lai tos nosūta uz Latviešu, respektīvi, Igauņu leģionu.^{59,60}

Ari 19. latviešu divīzijas komandieris SS ģenerālis Krīgers, runājot par Kurzemes cietoksni ielenkto vācu bruņoto spēku sastāvā ietilpstošo 19. divīziju, kas tur cīnījās no 1944. gada oktobra līdz kapitulācijas brīdim 1945. gada 8. maijā, nevarēja atturēties ne no pelnītās pateicības izteikšanas šai divīzijai, ne no vāciešu nepildītiem politiskiem solījumiem: "Es droši varu sacīt, ka latviešu 19. divīzija ir labākā kājnieku divīzija Kurzemē. Šīs divīzijas vīri zina, par ko tie cīnās. Latvija būs, un tā izaugs no savu karavīru varonīgajām cīņām."⁶¹

Vācu SS junkurskolas un virsnieku skolas Telcā mācību nodaļas komandieris, vēlākais šīs skolas priekšnieks, pēckara gados ar zvērestu devis liecību Nirnbergas kara noziedznieku prāvā. Par latviešu un igauņu junkurskolas kursantiem, tātad nākamajiem virsniekiem, kā arī par latviešu un igauņu virsniekiem, kuri Telcā apguva speciālu apmācības kursu vācu kara taktikā un vācu ieroču iepazīšanā, Rihards Šulce-Kosens ir teicis: "Jāatzīmē, ka latvieši un igauņi nebija nacionālsociālistiskās ideoloģijas pārstāvji. Viņi par savu galveno uzdevumu uzskatīja cīņu pret boļševismu, kas bija okupējis viņu zemi, un viņi gribēja to atkal atbrīvot."⁶²

H. Štēbers, kas bija rūpīgi iepazinies ar Latviešu leģiona karotāju gaitām, veicot pētījumus Freiburgā, Vācijas militārajā arhīvā, uzsvēris: "Strīdu, kas bija iededzies un vēl tagad nav pabeigts, par to, vai latvieši cīnījās pret Vāciju vai par savu zemi, ir izšķirusi vēstures gaita." Štēbers akcentē, ka latvieši cīnījušies, atceroties rūgtu mācību, ka 1940. gadā viņi savu brīvību atdeva bez cīņas. Viņi uzskatījuši sevi par cīnītājiem neatkarīgas Latvijas atgūšanai, un viņu mērķis galu galā esot bijusi cīņa par tautas kailas izdzīvošanas iespēju. Gandrīz neviena cita vācu armijas divīzija tik isā laikā neesot atzīmēta Vācijas bruņoto spēku virspavēlniecības dienas ziņojumos (14 reizi) kā 19. latviešu ieroču SS divīzija. Tādēļ arī vācu vēsturnieks Štēbers noraida izraēliešu profesora Šteina un Izraēlas armijas apgalvojumu, ka tikai no valstsvācu (*Reichsdeutsche*) sakopotām SS divīzijām bijusi kvalitatīva nozīme kara darbībā, kā maldīgu. Štēbers arī nosauc par militārpsiholoģijas retu parādību, kas būtu sevišķi jāapcer, to, ka 19. divīzija, par spīti smagiem zaudējumiem nepārtrauktās kaujās, līdz kara pēdējām dienām paturējusi kaujas gribu, nelokāmību un paļāvību uz sevi.⁶³

Cits vācu vēsturnieks Hanss Verners Noilens Minhenes universitātes izdotajā grāmatā līdzīgi noskaidrojis leģionāru cīņas motīvus un mērķus: "No otras puses, ievēribas cienīgs ir fakts (..), ka viņu iesaistišanās karā neizrietēja galvenokārt ideoloģiskuma dēļ, ne arī simpātiju dēļ pret nacionālsociālistisko Vāciju. (..) Baltieši ieņem izņēmuma stāvokli, tā ka "viņu brīvprātīgums" (pēdējās šo vārdu līcis H. V. Noilens — V. L.) kā atsevišķs gadījums ir vairāk nekā apšaubāms." Šo vārdu par "brīvprātīgumu" H. V. Noilens attiecinājis uz vācisko nosaukumu *Freiwillige Lettische Legion der Waffen-SS*. Noilens turpina: "Baltieši, somi un spāņi tikai nosacīti var tikt iekļauti Vidusēiropas un Rietumeiropas ideoloģiskajā tendencē. Viņiem vācu propagandas tēmas — nacionālisms, Lielvācija, Eiropa — nenozīmēja neko vai gandrīz neko. Igaunī, latvieši un somi uzskatīja par savas darbības īsto dzinējatsperi antikomuismu un patriotismu. Tas atbilda viņu pieredzei, ko viņi bija guvuši 1939./1940. gadā un 1940. gada vasarā ar padomju komuismu. Tālāk lasāms: "Kas vispār attiecināms uz patriotismu un nacionālistu, tad šie jēdzieni jāizskaidro dažādi. Somiem un baltiešiem šie jēdzieni bija ar vienādu nozīmi — iestāties par savas valsts turpmāku pastāvēšanu un cīņa pret Padomju Savienību." H. V. Noilens konstatē: "Arī attiecībā uz domām par Eiropu (šeit Noilens runā par vāciešu propagandēto "Jauno Eiropu" — V. L.) autora aptaujātie igauņi, latvieši un somi bija izņēmums. To nav grūti izskaidrot viņu tēvzemes ģeopolitiskā stāvokļa dēļ. Šis nomaļu tautas bija tieši kā frontes valstis, kurām cīņa par padomju imperiālistu bija cīņa par nācijas turpmāko eksistenci. Patriotisms un antikomuismis bija visu apsvērumu priekšplānā."⁶⁴

Tā kā latvieši nedrīkstēja formēt paši savu armiju, vācieši atzina par vēlamu veidot nacionālas SS vienības, ko daudzi uzskatīja par pirmo pakāpienu uz nacionālo armiju.⁶⁵

H. V. Noilena grāmatai *An deutscher Seite* priekšvārdu uzrakstījis slavenā krievu rakstnieka Ļeva Tolstoja dzimtas atvase Nikolajs Tolstojs, kas pēc komunistu revolūcijas un Pilsoņu kara atrada patvērumu Anglijā un kā rakstnieks un publicists strādā vēstures un politisko attiecību jomā. N. Tolstojs raksta: "Bet, ja karš mums vienu lietu ir mācījis, tad tas ir — piesargāties no vispārīgiem spriedumiem. Vai mēs patiesi varam izteikt pārmetumus baltiešiem, kuri jau sacēlušies pret saviem padomju apspiedējiem ar ieročiem rokās, pirms vēl vācieši bija iesoļojuši viņu zemē?" (..) Taču būtu pārsteidzīgi tos, kuri "pieklājīgi" karoja, uzreiz nosodīt, tāpēc ka viņi pievienojās vienīgajam sabiedrotajam, ko varēja atrast. Tāda uzvarētāju izturēšanās izskatītos kā nepanesama liekulība. Jo, ja ir bijis neattaisnojami amorāli pievienoties vāciešiem, kad nebija nekādas citas izvēles, ko tad var sacīt par Rietumu sabiedrotajiem, kuri labprātīgi (un brīvprātīgi) noslēdza pilnīgu savienību ar valsti, kas bija tikpat jauna un vēl vairāk asinim apraipīta nekā nacistiskā Vācija? Ja

brīvprātīgie būtu karu pārdzīvojuši, viņi varētu attaisnot savu izturēšanos ar tādiem pašiem vārdiem kā britu ministru prezidents Harolds Makmilans: "Ja tevi kāds noziedznieks sagrābis pie rīkles, diez vai tu sūdzēsies par kaut kāda cilvēka morāliskajām īpašībām, kurš pret savu gribu ievilkts sadursmē. Nebija diskusiju par to, vai tas atbilst mūsu gaumei — dabūt krievus par mūsu sabiedrotajiem. Mūsu izolētā stāvokli tas acimredzot bija kā no debesīm sūtīts laimes gadījums."⁶⁶

Vācu kara vēsturnieks profesors K. G. Pfefers par latviešu, igauņu un lietuviešu karavīriem, kuri karoja vācu pusē, nācis pie šādas atziņas: "Ar savu darbību viņi vēlāk gribēja panākt savas dzimtenes neatkarību."⁶⁷

Vācieši, zinādami latviešu leģionāru tieksmi pēc neatkarīgas valsts atjaunošanas, neuzticējās viņiem visā pilnībā līdz pēdējām kara dienām. 1945. gada 1. aprīlī Kurzemes cietoksni ielenktā vācu armijas grupējuma virspavēlniecība ziņoja Vācijas bruņoto spēku ģenerālštāba operatīvajai nodaļai par 19. latviešu SS divīziju: "Pēc savām kaujas spējām tā ir arī uzbrukuma kaujām piemērota divīzija. Divīzija pašlaik uzrāda ievēribas cienīgu sniegumu." Tomēr ziņojuma noslēgumā lasāms: "Mierīgos frontes sektoros divīzija var kļūt politiski neuzticama ar neparedzamām sekām."⁶⁸

Šis vācu Kurzemes karaspēka grupējuma ziņojums apstiprina kādreizējā latviešu kara ziņotāja Alberta Eglīša rakstītos vārdus: "Kurzemes karaspēka virspavēlniecība 1945. gada 1. aprīlī slepenā rakstā (tikai divos eksemplāros) ar šifru 1a Nr. 46/45 g. Kdos Chef. Vācijas bruņoto spēku virspavēlniecībai Vācijā, vērtējot cietokšņa aizstāvju divīzijas, latviešu deviņpadsmito raksturo tā: "No karavīra līdz komandierim apbrīnojama kaujas vienība, tikai tai nedrīkst būt daudz brīva laika, kā arī to nedrīkst vienā vietā ilgi turēt, jo tad viņi daudz domā par savas valsts atjaunošanu un par savu tautu, kam var būt pēkšņi neparedzamas sekas un kas apgrūtina pilnīgu politisku uzticēšanos. Kaut gan citādi tā Kurzemē pašreiz ir labākā kaujinieku divīzija."⁶⁹

Savu vērtējumu par Latviešu leģionu devis ražīgais daudzu vēstures un kultūrvēstures publikāciju presē un grāmatu autors, austrietis, Vīnē dzīvojošais vēstures zinātnieks Manfreds Šoihs. Vispirms uzsvēris, ka trīs Baltijas zemju tautas veselu gadu pirms Vācijas un PSRS kara sākuma bija izjutušas visā pilnībā Staļina brutalitāti, Šoihs paskaidro, kā radās latviešu ieroču SS vienības un kāpēc tās radās: "Kad militārais stāvoklis karā arvien vairāk pasliktinājās, Himlers atteicās no noslēgtības, kuras dēļ līdz tam ieroču SS vienībās uzņēma tikai ārvalstu vāciešus (*Volksdeutsche* — *V. L.*) un valstsvāciešus (*Reichsdeutsche* — *V. L.*). Austrumeiropas tautu ieroču SS vienības sākumā tika nodibinātas Igaunijā un Latvijā, kuras vēlāk, Sarkanai armijai tuvojoties, izmisīgi cīnījās pret ienaidnieka lielo pārspēku, no kura viņi nevarēja sagaidīt nekādu žēlastību."⁷⁰

Franču vēsturnieku dzimtu pārstāv divi Kartjē. Žans Pjērs Kartjē bija pazīstams ar grāmatu "Pirmais pasaules karš"; Reimons Kartjē ar grāmatām "No Pirmā līdz Otrajam pasaules karam", "Pēc Otrā pasaules kara", kā arī ar kapitāldarbu "Otrais pasaules karš". Šīs grāmatas vācu tulkojuma 985. lapusē lasām: "Par Kurzemi iedegās ne mazāk kā sešas lielkaujas, no kurām pēdējā ieilga līdz aprīļa sākumam (1945. gadā — V. L.). Ģenerāļa Hilperta vadītās vācu karaspēka daļas pastiprināja baltiešu, sevišķi latviešu vienības, kuras izmisīgi cīnījās pret saviem sensenajiem apspiedējiem."⁷¹

Kanādiešu vēsturniece M. K. Baltais uzsver, ka sarkanarmieši sagūstītos latviešus nošaujot, jo krievi sakot, ka tie cīnoties pret sarkanās Latvijas valdību, kas darbojoties trimdā Krievijā.⁷²

Par to, ka sarkanarmieši nošauj arī tos latviešu karavīrus, kas kauju gaitā, turklāt neapbruņoti būdami, padodas pretinieka karavīriem, ziņo arī vācu kara vēsturnieks H. Štēbers.⁷³

Tomēr vissatriecošāko liecību bijušās padomju valsts arhīvos atradis Latvijas Totalitārisma seku dokumentēšanas centra pētnieks Rītvars Jansons. 1944. gada 22. februārī slepenā vēstulē PSKP Centrālās komitejas loceklim G. Maļenkovam Latvijas komunistu vadonis Maskavā Jānis Kalnbērziņš jau izmisīgi lūdz piegādāt gaisa ceļā ieročus, bet tos uz Latviju latviešu sarkanaļiem partizāniem nesūtīja, kaut no Latvijas ziņojumi vēstīja, ka leģiona dezertieri pāriet pie partizāniem grupās pa 13–15 cilvēkiem. Frontei pienākot tuvāk Latvijai, daudzi latvieši nevēlējās karot vācu armijā un patvērumu meklēja mežā. Rītvars Jansons, arhīvā pētot materiālus par Latvijas austrumu novada nevainīgu iedzīvotāju, civilpersonu, nežēlīgu nogalināšanu (sieviete grūtniece iesviesta degošā mājā), apsūdzētā V. Kononova lietā atklājis drausmīgu krievu partizānu naida izpausmi pret Latviešu leģiona dezertieriem un latviešiem vispār. Lūk, arhīvos R. Jansona atrastais un izpētītais LPSR partizānu kustības štāba 1944. gada 20. maija radiogrammas atšifrējums. Paskaidrojuma dēļ jāpiebilst, ka īsā laika sprīdī vāji apmācītā, slikti apautā un apģērbtā un arī ar ieročiem un kara materiāliem nenodrošinātā, neapgādātā, lielākoties no 1925. un 1926. gadā dzimušajiem mobilizētajiem sastādītā 15. latviešu divīzija 1944. gada pavasara kaujās, cīnoties pret Sarkanās armijas daļu karavīru un ieroču pārspēku, bieži nokļuva ielenkumā. Atkāpjoties no Krievijas Latvijas virzienā, atsevišķas 15. divīzijas daļas bieži atradās gandrīz nepārtuktās izlaušanās kaujās no dažādiem lielākiem vai mazākiem ielenkumiem. Daudzas sikākas vienības tika sakautas, to karavīri mežainajos un purvainajos Latvijas robežai piegulošajos Krievijas apgabalos izklidināti, sikās grupiņās ar un bez ieročiem, vairs karot nevēlēdamies, izvairīdamies no sastapšanās ar vāciešu vai Padomju armijas daļām, faktiski būdami dezertieri, devās mājup, uz Latvijas pusi. Taču šajos mežainajos un purvainajos apgabalos

uzturējās ievērojami krievu komunistu partizānu spēki, kuri šos latviešu karavīrus daudzviet saņēma gūstā.

Latvijas sarkano partizānu vienību komandieris latvietis Zaļums savā 1944. gada 25. janvāra atskaitē raksta: "Uz brigādes (domāta latviešu partizānu brigāde, kas darbojās Latvijā — V. L.) un maniem aizliegumiem darboties Latvijas teritorijā (izņemot laupīšanu, viņi šeit neko citu necentās sākt — V. L.) baltkrievu partizāni skatījās caur pirkstiem. Īpaši tas attiecās uz Osvejas brigādi, 2. Frunzes un Ždanova vienībām. Vēl ļoti nekaunīgi šajā ziņā bija Kaļiņinas apgabala partizāni. (..) No kaujas uzdevumiem viņi parasti atturējās vai arī Latviju uzskatīja par ienaidnieka zemi, kurā jāiznīcina visi un ikviens. (..) Pēc šāda secinājuma vairs nešķiet divaina 1944. gada 20. maija Latvijas PSR partizānu telefonogramma savam štāba priekšniekam V. Sproģim Maskavā: "Štrahovam vairs nav pārbēdzēju latviešu, kurus nodot mums. Kaļiņinas brigādes partizāni aizturēja apmēram 200 latviešu, taču viņus atbrūņoja un... — Burcevs."

Izziņai daudzpunkte netiek atšifrēta.

Tātad atliek vienīgi secināt, ka no leģiona dezertējušie latvieši nogalināti.⁷⁴

Vēstures dokumenti apliecina, ka bez garīgiem cīņas motīviem — nacionālisma, patriotisma, tieksmes atjaunot neatkarīgu valsti un atbrīvoties no Maskavas kundzības — Latviešu leģiona karavīriem bija arī vēl kāds cits ļoti svarīgs motīvs, kā dēļ kara laikā tie karoja izmisīgi un līdz galam, kā to vērtējuši ārzemju vēsturnieki un militārpersonas. Labi zinādami, ka sagūstišanas gadījumā viņus var sagaidīt nāve, leģionāri ciniņās ar vēl lielāku sparū, vēl varonīgāk.

Latviešu leģiona varonību kaujās apliecinājuši ārzemnieki, kas sekoja leģiona cīņām. ASV armijas pulkvežleitnants Ojārs Ozols ASV armijas militārās izlūkošanas štāba arhīvā lasījis vēl līdz 1985. gadam npublicētu zīmīgu vērtējumu: "Deviņpadsmitā kaujas divīzija sastāv no latviešu virsniekiem, instruktoriem un kareivjiem. Šī ir visvairāk apbalvotā ienaidnieka divīzija ar augstu morāli, lieliem kaujas piedzīvojumiem, ļoti varonīga un labi vadīta. Pēdējās ziņas norāda (1945. gadā), ka šī augstās kvalitātes vienība ir stūrakmens Kurzemes ielenkumā."⁷⁵

Otrā pasaules kara veterāns ģenerāļa Patona tanku armijas pulkvedis Vitons pēc kara beigām Eiropā pievērsās austrumu frontes kara vēstures pētišanai. Pēc daudzu vācu arhīvu dokumentu izpētes, kuros pieminēta gan 15., gan 19. divīzija, viņš ļoti augstu vērtējis latviešu karavīru kaujasspējas un jo īpaši pievērsis uzmanību tieši abu divīziju kaujas gaitām. ASV ģenerālštāba koledžā, kur pulkvedis Vitons pēc tam bijis mācībspēks, kādu lekciju viņš beidzis šādi: "To, ko abas latviešu divīzijas veikušas kaujas laukos neiedomā-

jami lielā krievu pārspēka priekšā, ir grūti saprast vai aprakstīt. Man nav vārdu, kā jums to izteikt, bet es šo abu varonīgo divīziju priekšā noliecu galvu.”⁷⁶

Somijas armijas virspavēlnieks 1918. gada Brīvības karā, kā arī 1939./1940. gada Ziemas karā un 1941.–1944. gada tā sauktajā turpinājuma karā, vēlākais Somijas Valsts prezidents maršals G. Mannerheims savā atmiņu grāmatā raksta: “Vācu politika Baltijā, vispār Austrumos, bija neizprotami tuvredzīga. Pat autonomija netika dota trim Baltijas valstīm, kuras 1941. gada vasarā saņēma vācu armiju kā atbrīvotājus un bija gatavas piedalīties cīņā pret Padomju Savienību. Arī visādā citādā ziņā attiecībā uz igauņiem, latviešiem, lietuviešiem varēja daudz ko vairāk vēlēties. No somu puses tika iesniegti daudzi priekšlikumi, lai panāktu kādus uzlabojumus. Mūsu uzskati tika no [vācu] militārās vadības uzņemti ar piekrišanu, bet, tā kā nacionālistiskās partijas uzskati bija noraidīti, tad mūsu priekšlikumi tika noraidīti. Šī vācu politika Baltijā, bez šaubām, laupīja vācu armijai daudz vērtīga atbalsta.”⁷⁷

Gaisotni, kāda valdība Rīgā 1941. gada 1. jūlijā, padomju karaspēkam steigā atkāpjoties no Rīgas, aprakstīja zviedru laikraksts *Stockholms Tidningen* 1941. gada 3. jūlija numurā: “1. jūlijā plkst. 10 sāka zvanīt pilsētas baznīcu zvani un ļaudis straumēm plūda pa ielām. Visur plīvoja sarkanbaltsarkanie karogi. Nepagāja ilgs laiks, kad tikko nodibinātās pašaizsardzības vienības apbruņotas stalti soļoja pa ielām ar karogu priekšgalā. Iedzīvotāju vētrainu gaviļu sveikti, ielās pēkšņi parādījās arī latviešu policisti savos vecajos tērpos.”⁷⁸

Zviedru novērotāja aprakstītā gaisotne Latvijas galvaspilsētā skaidri parādīja latviešu sabiedrības vairākuma nostāju toreiz, un tā neapšaubāmi sekmēja pirmo latviešu brīvprātīgo bataljonu organizēšanos cīņai pret boļševikiem. 1943. gadā trīs no šiem bataljoniem kļuva par Latviešu leģiona pirmo kodolu.

Zviedru laikraksts *Stockholms Tidningen* 1941. gada 5. jūlijā rakstā “Drausmīgs terors Liepājā” ziņoja: “Liepājā (otrā lielākajā Latvijas pilsētā tolaik — V. L.), dažas stundas pirms krievu vienības atstāja pilsētu, GPU (Galvenā politiskā pārvalde — V. L.) istenoja drausmīgu teroru. Jau tūlīt pēc kara sākšanās apcietināja ļoti daudz latviešu, visvairāk bijušās Latvijas armijas virsniekus. Viena daļa aizvesti, bet citi nošauti uz vietas. Kādu vācu virsnieku uz ielas apturēja palīgā saucieni no kāda pagraba. Vācu karavīri devās pagraba, kur tiem vajadzēja uzlauzt kādas smagi noslēgtas durvis. Pirmajā telpā atradās četri liķi — triju vīriešu un vienas sievietes. Pēc nākamo durvju uzlaušanas vācu karavīri nokļuva pie palīgā saucēja, kāda ievainota latviešu virsnieka. Trešajā telpā gulēja vēl divi smagi ievainoti latviešu virsnieki starp drausmīgi sakropļotu liķu kaudzēm.”⁷⁹

Pirmajā padomju okupācijas gadā pēc neatkarīgās Latvijas valsts likvidēšanas tieši latviešu virsniecība bija tā cilvēku grupa, kas vissmagāk cieta no čekas terora. Tika apcietināti, izvesti uz Sibīrijas gulaga nometnēm un nogalināti Latvijā ļoti daudz virsnieku. Tādēļ arī lielākā daļa latviešu virsnieku, gan brīvprātīgi iekļāvušies, gan mobilizēti Latviešu leģionā, iesaistījās karā pret Sarkano armiju un padomju varu, baidīdamies no terora atkārtšanās, krieviem otrreiz okupējot Latviju.

Zviedru politiskajā mēnešrakstā *Svenska Tidskrift*, kura redaktors bija Zviedrijas parlamenta deputāts docents E. Hostads, 1943. gada 1. numurā bija ievietots šāds raksts: "Krievu spiediens dienvidos no Ilmeņa ezera ar uzbrukuma virzienu pret Latviju un Ļeņingradas ielenkuma izbeigšanu, ja var ticēt krievu informācijai, gan nenozīmē vācu austrumu frontes sabrukumu. Draudi pirmām kārtām vērsti pret Igauniju un Latviju. Vai baltieši gribēs vērsties pret krievu iebrukumu? Ja arī tās aizstāvēšanos uzskatītu par bezcerīgu, sevišķi ja ņem vērā, ka tām trūka Somijas dabiskās robežas aizsardzībai, tad bruņota pretestība tomēr būtu ar simbolisku nozīmi kā manifestācija vai apliecinājums šo tautu prasībai dzīvot savu nacionālo dzīvi un turpināt lielisko kultūras un saimniecisko jaunbūvi, kas iezīmējās brīvības gados."⁸⁰ Dažus mēnešus vēlāk žurnāla *Svenska Tidskrift* 8. numurā turpināja apskatīt Baltijas valstu stāvokli: "Padomju Krievijas nepārtrauktā vācu armijas atspiešana radījusi nāves briesmas mazajām Baltijas valstīm. To izredzes atgūt nacionālo patstāvību aptumšojas ar katru dienu vairāk. Kādu likteni krievi piešķirs Baltijas tautām pēc eventuālās šo triju valstu atkaliekarošanas? Vai tie aprobežosies tikai ar saimniecisko, sociālo un kultūras boļševizāciju? Vai varbūt ies soli tālāk un pārplūdinās šīs zemes par labu krievu *Umsiedlung* (nometināšanai — *V. L.*)? Saprotams, uz šiem jautājumiem nav drošas atbildes, bet ļaunākās nojautas ir jāpieļauj. (...) Tik daudz ir skaidrs, ka krievu briesmas šīm trim senām Baltijas tautām nekad nav bijušas tik lielas kā tagad. Agrākos valdīšanas periodos krievi gan apspieda šīs tautas un to patstāvīgo kultūru, bet cilvēki varēja dzīvot un runāt savā valodā. Šoreiz draudi attiecas ne tikai uz valodu, bet arī uz cilvēkiem."⁸¹

Otrā pasaules kara iznākums un karam sekojošā gandrīz pusgadsimteņa krievu okupācijas varas postošās sekas pierādīja, ka latviešu leģionāriem bija morālas tiesības cīnīties, lai atturētu Sarkano armiju no iebrukuma Latvijā. Kara laikā 1943. gadā Latvijā no diviem miljoniem iedzīvotāju gandrīz 80 procentu bija latvieši. Kad Latvija atjaunoja savu valstisko neatkarību 1990. gadā, tikai 52 procenti no Latvijas iedzīvotājiem bija latvieši. Vēl nedaudz okupācijas gadu, un latvieši paši savā etnoģenētiskajā teritorijā pirmoreiz savas tautas vēsturē būtu kļuvuši par minoritāti. Masveida izsūtīšanas uz Sibīriju un Kazahstānu, aresti, cilvēku nogalināšana, līdz 1956. gadam Latvijā ilgūšais

nacionālo partizānu karš un iespējamā (kā vēlāk izrādījās, pamatotā) komunistu terora atkārtotā dēļ izraisītās bailes aizveda 163 000 latviešu trimdā uz rietumzemēm Eiropā, kā arī pāri okeānam.

Netieši, pastarpināti, bet pilnīgi pareizi Latviešu leģiona cīņas jēgu atzinušas arī rietumvalstis. 1983. gada 13. janvārī Strasbūrā Eiropas Parlaments ar deviņdesmit deviņām balsīm par, sešām balsīm pret un septiņiem deputātiem atturoties pieņēma speciālu rezolūciju par stāvokli Baltijas valstīs. Jāpiebilst, ka no sešiem deputātiem, kas balsoja pret šo rezolūciju, pieci bija Grieķijas komunistu partijas biedri. Rezolūcijā galvenokārt uzsvērts, ka, pamatojoties uz Ribentropa–Molotova paktu, 1940. gadā notikusi varmācīga Latvijas, Igaunijas un Lietuvas okupācija un no starptautisko tiesību viedokļa nelikumīga šo triju valstu iekļaušana PSRS sastāvā. Šīs rezolūcijas F punktā Eiropas Parlaments izteicis cieņu vēl astoņus gadus pēc kara nobeiguma latviešu, igauņu un lietuviešu partizānu bruņotai pretestībai, kuri cīnoties par savu tautu brīvību.⁸²

Līdz šim visplašākos pētījumus par Latvijas nacionālo partizānu karu Latvijā no 1944. līdz 1956. gadam ārzemju arhīvos, kā arī gestapo un *KGB* arhīvos veicis vēsturnieks, Latvijas Universitātes emeritētais profesors Henrihs Strods. Trīs atsevišķos sējumos, kopskaitā 1617 lappusēs, ikviens lasītājs var pārliecināties, ka šajās divpadsmit gadus ilgušajās cīņās pret okupācijas varu daudzās nacionālo partizānu vienībās tieši bijušie latviešu leģionāri bijuši 1) vai nu vienību komandieri, 2) vai arī veidojuši ievērojamu daļu no partizānu vienības, 3) vai pat bijuši skaitliskā vairākumā partizānu vienībā.⁸³

Preteji padomju autoru apgalvojumiem, ka vācu SS *Jagdverband* ir bijusi tā, kas organizējusi Latvijā partizānu kustību un darbību, Vācijas armijas izlūkdienests okupētajā, ielenktajā Kurzemes cietoksnī vairākkārt paudis domu, ka vāciešiem nav jāizvērs latviešu partizānu cīņa pret Sarkanā armiju tās okupētajās Latvijas teritorijas daļās, jo neuzskatījis šādu cīņu par mērķtiecīgu. Kā redzams no 16. vācu armijas virspavēlniecības frontes izlūkošanas daļas priekšnieka Timermaņa 1945. gada 15. janvāra ziņojuma, vācieši nacionālo partizānu kustību vērtēja kā nevajadzīgu. “Šodien,” rakstīja Timermanis, “plašākai partizānu kustībai Vidzemē nav nozīmes.”⁸⁴

Latvijas sarkano partizānu štāba priekšnieks pulkvedis Sproģis 1943. gada decembrī jau ziņoja PSRS Centrālā partizānu štāba priekšnieka vietniekam, valsts drošības tautas komisāram Beļčenko, ka, pēc nepārbaudītām aģentu ziņām, Latvijas austrumdaļā, Daugavpilī un Rēzeknē, darbojas Latvijas nacionālo partizānu štābs. No šiem ziņojumiem secināja, ka pēc vācu armijas izdzīšanas no Latvijas bija gaidāms nacionālo partizānu karš. Ieskatoties Sarkanās armijas Galvenās izlūkošanas pārvaldes (kopš 1943. gada *SMERŠ* politiskās pārvaldes) un Latvijas sarkano partizānu štāba ziņojumos, kā arī

latviešu leģionāru cīņu gaitu aprakstos, leģiona dezertieru un sagūstīto leģionāru nopratināšanas protokolos, redzams, ka Latvijas komunistu partijas Centrālajai Komitejai un Latvijas PSR NKVD (Iekšlietu tautas komisariātam) jau 1943. gadā Maskavā kļuva skaidrs, ka latvieši pret Sarkanu armiju cīnīsies, sākot nacionālo partizānu karu.⁸⁵

Jāuzsver, ka nacionālos partizānus viņu cīņā pret okupantiem neatbalstīja neviena ārvalsts, atbalstu viņi saņēma tikai no iedzīvotājiem. Tāpēc šos partizānus vārda istā nozīmē var saukt par nacionālajiem partizāniem. Šajā rakstā jau iepriekš ne viens vien ārvalstu vērotājs ir nosaucis latviešu leģionārus par patriotiem un nacionalistiem, kuri cīnījušies par savas tēvzemes brīvību. Cīņu par Latvijas brīvību daudzi leģionāri pēc kara turpināja kā nacionālie partizāni.

Apskatu par Latviešu leģionu devis arī zviedrs Nilss Bomans laikrakstā *Nya Dagligt Allehanda* 1943. gada 27. jūnijā. Šo rakstu ASV vēstniecība Stokholmā pārtulkoja angļu valodā un nosūtīja uz ASV. Virsraksts tam ir ļoti zīmīgs un atbilstošs latviešu tautas smagajiem pārdzīvojumiem divu totalitāro sistēmu valstu okupētajā Latvijā — “Latvijas ciešanas”. Nilss Bomans raksta, ka, vēl dzīvā latviešu atmiņā valdot pieredzei ar krievu varu, 1941. gadā latvieši neesot bijuši noskaņoti pret piedalīšanos karā. Vācieši izmantojuši šo tautas naidīgo attieksmi pret krieviem, lai dibinātu tā saukto (šos abus vārdus lieto Nilss Bomans — *V. L.*) brīvprātīgo leģionu. Taču vēlāk, redzot, ka daļa latviešu nevēlas iekļauties leģionā, kurā augstākā vadība atradās vācu virsnieku rokās, radusies pretestība pret mobilizāciju leģionā un vācu represijas pret tiem, kuri izvairījās no iesaukšanas — aresti, koncentrācijas nometnes, nāvessodi.⁸⁶

Vismaz 50 000 latviešu leģionāru atdevuši savu dzīvību kaujas laukos, krietni vairāk par 100 000 latviešu apcietināti un ieslodzīti cietumos un gulaga nometnēs, un daudzi no viņiem tur zaudējuši dzīvību, 150 000 latviešu bailēs no komunistu terora devušies emigrācijā — svešumā, vārds “ciešanas” pusotra miliona tautai patiešām nav nekāds pārspilējums, jo ar šo vārdu vien nevar izteikt visas sāpes un asaras, un asiņu jūru, ko Latvijai un Latviešu leģiona karavīriem atnesa Otrais pasaules karš.

Beigsim šo nodaļu ar to, kā Latviešu leģiona karavīrus vērtēja ārzemnieki ar Eiropas Padomes Konsultatīvās asamblejas (tā agrāk dēvēja Eiropas Padomes Parlamentāro asambleju) 1960. gada 23. augusta slēdzienu dokumentā Nr. 1173: “Vairāk nekā 100 000 latviešu mobilizēja viena vai otra okupācijas vara un piespieda cīnīties šo valstu armijas ierindā. Nevieni precīzi nezina, cik daudzi no viņiem zaudēja dzīvību. Daudz lielāks skaits bija spiesti atstāt savu dzimteni un savas mājas kara dēļ, kā arī lai izglābtos no svešinieku vajāšanām. Taču tas nav izsmēlis visas latviešu ciešanas un zaudējumus, un tās joprojām nav beigušās (1960. gadā — *V. L.*).”⁸⁷

Vēl nesen, 2003. gada decembrī, Eiropas Parlamenta deputāti Strasbūrā Eiropas Savienības un Krievijas apvienotās sadarbības komitejas sēdē runāja arī par dažādo vērtējumu jautājumā par Latviešu leģionu. Eiropas Pādomes lielākās politiskās grupas — Eiropas tautas partiju un Eiropas demokrātu grupas — deputāts Mihaels Gālers komitejas debatēs pauda izpratni par leģionāru “tragisko stāvokli”, jo viņi “necinijās par Vāciju, bet gan par Latvijas neatkarību”. “Leģionāri cīnījās nevis tāpēc, ka būtu nacisti, bet gan tāpēc, ka nebija alternatīvas,” uzsvēra deputāts. Viņš arī sacīja, ka Latvijai un Krievijai ir “dažāds skatījums uz vēsturi” un paies laiks, kamēr “Krievija pārkāps pāri savai vēsturei”.⁸⁸

Izskaidrosim šeit arī Apvienoto Nāciju Organizācijas viedokli jautājumā par Latviešu SS leģionu. Tā kā daudzās starptautisko tiesību mācību grāmatās dažādu valstu universitāšu tiesību zinātņu studentiem, kā arī atzītu, autoritatīvu starptautisko tiesību lietpratēju — profesoru u. c. mācībspēku — grāmatās mēs atrodam paskaidrojumu, ka no starptautisko tiesību redzespunkta ANO pieņemtie lēmumi hierarhiski ir visaugstāk stāvošie lēmumi šajā tiesību jomā, tad arī šajā rakstā apstāsimies pie ANO dibinātās organizācijas lēmuma par Latviešu SS leģionu. *UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration)* — Apvienoto Nāciju palīdzības un atjaunošanas administrācija bija pati pirmā no ANO organizācijām, kuras statūtus un darbības mērķus parakstīja 44 valstu ANO hartas atzinēji jau 1943. gada novembrī.

1947. gada jūlijā *UNRRA* repatriācijas direktors Ralfs Praiss izdeva ziņojumu, kurā par Latviešu SS leģiona karavīriem rakstīts: “Tā kā izmeklēšana ir atklājusi, ka baltiešu karavīru vienības ierindoja zem SS jurisdikcijas, bet tās nepadarīja par vācu SS integrālu sastāvdaļu, lai tās darbotos kā tādas, *UNRRA* saņēma lēmumu no *USFET (United States Forces European Theatre)* — Savienoto Valstu bruņotie spēki Eiropas karadarbības laukā), ka baltieši pieder pie tām vienībām, kuru karavīrus atbrīvos kā pie vērmahta (vācu armijas) piederīgos. Termins “SS”, parādoties atbrīvošanas apliecībās, būtu uzlikts cilvēkiem kā kauna traips, kas nebūtu taisnīgi.”^{89, 90}

Dziļāk nekā citi vēsturnieki latviešu tautas vēsturē ieskatījies Toronto universitātes profesors M. Eksteins. Vāciešu ienākšanu Latvijā 1941. gada vasarā viņš aprakstījis tā: “Ienīsti kā apspiedēji 1905. gadā, nozākāti kā kolonizatori 1918., vācieši atgriezās Latvijā kā atbrīvotāji 1941. gadā. Atbrīvotāji? (..) Jā, vācu okupāciju neapšaubāmi uztvēra kā atbrīvošanu. Agrāk, nacionālās atmodas gados un neatkarības gados, latvieši bija runājuši par septiņsimt verdzības gadiem, vāciešiem valdot. Ne miņas no tādām runām nebija tagad. Pēc boļševiku terora gada vācu valdīšana likās kā sapņu saldums un gaismas atgriešanās, vāciešus uzskatīja par “draugiem un glābējiem”. (Šos vārdus pēdējās līcis M. Eksteins. — *V. L.*) Ļaudis steidzās nolikt puķes pie Brīvības pieminekļa Rīgas centrā.”⁹¹

M. Eksteins paskaidro: "Kad viņi uzvilka vācu uniformu, daudzi latvieši to darija tāpēc, lai cīnītos pret boļševistisko Krieviju, nevis par nacistisko Vāciju."⁹¹

1941. gada 1. jūlijā, dienā, kad Rīgā ienāca vācu armijas avangarda daļas, Rīgā atradās zviedru žurnālists Arvids Fredbergs. Šis toreiz neitrālās Zviedrijas valsts žurnālists jau 1944. gadā laida klajā grāmatu, kuras 52. lappusē lasāms: "Vēl viena priekšrocība vāciešiem bija sabiedriskais noskaņojums Baltijas valstīs. Milzīgs lietuviešu, latviešu un igauņu vairākums — varbūt vairāk nekā 95 procenti — vāciešus uzskatīja par atbrīvotājiem. Tādu patiesu simpātiju, kādas vācieši sastapa Baltijas valstīs tūliņ pēc iekarošanas, noteikti nebija tad, kad Hitlers nāca pie varas. Neviens nevarēja kļūdoties par šo dziļi pārdzīvoto jūtu spontāno izpausmi."⁹²

Šīs jūtas tad arī bija pamatā pirmajiem latviešu brīvprātīgo bataljoniem, no kuriem 1943. gadā kopā ar mobilizētajiem veidojās Latviešu leģiona kodols. Šo jūtu radītāja bija krievu gadsimtu varmācība pret latviešiem.

Jau iepriekš minētais Sandhērstas kara akadēmijas profesors, viens no visatzītākajiem Otrā pasaules kara aprakstītājiem un zinātājiem Džons Kīgens savā grāmatā *The Asphalt Soldiers*, uzskaitīdams pēc numuriem visas SS karaspēka divīzijas, precīzi norāda, kas atšķīra austrumeiropiešu SS divīzijas no vācu SS divīzijām un skandināvu un rietumeiropiešu brīvprātīgo SS karavīru divīzijām. Visas austrumeiropiešu divīzijas, vāciešiem zinot, ka šo divīziju masas veidoja mobilizēti karavīri, tika nosauktas par *Waffen-SS* grenadieru divīzijām, tātad ieroču SS divīzijām. Turpreti rietumnieku un skandināvu brīvprātīgo divīzijas vienkārši sauca, kādas tās bija, — *SS Freiwilligen Division*, tātad SS brīvprātīgo divīzijas.⁹³

Kad Rosts van Toningens, kādreizējais Nīderlandes komisārs Tautu Savienībā (ANO priekštece pirms Otrā pasaules kara) un viens no 1931. gadā nodibinātās Nīderlandes nacionālsociālistiskās kustības vadoņiem, ieradās Baltijas valstīs 1942. gada sākumā, viņš savās piezīmēs ierakstīja, ka ievērojis šovīnistiski nacionālu un pret vāciešiem naidīgu nostāju visos Igaunijas un Latvijas sociālajos slāņos, M. Eksteins izskaidro, kādēļ šāds noskaņojums radies: "Nav pārsteidzoši, ka entuziasms, ar kādu vācieši tika apsveikti Austrumeiropas lielākajā daļā, sāka samazināties Baltijas zemēs, kur padomju režīma iznīcināšanai vēl aplaudēja, pieauga apziņa, ka vienu ļaunumu aizstājis cits ļaunums."⁹⁴

1944. gada jūlijā, kad austrumu fronte jau tuvojās Latvijas robežai, nacionālistu sapnis bija neļaut Sarkanajai armijai ienākt Latvijā tik ilgi, kamēr vāciešus sakaus rietumos. Viņi domāja, ka tad būs iespējams atjaunot neatkarību visās Baltijas zemēs.⁹⁵

Pēc kara beigām ASV iedibinātās Apvienoto Nāciju palīdzības un atjau-

nošanas administrācijas Eiropas direktors britu ģenerālis F. Morgans savā grāmatā "Karš un miers" pavēstīja, ka viņam, stājoties amatā, ieteikts izvairīties no jebkāda veida politikas. F. Morgans sev uzdevis jautājumu — kas, pēc UNRRA vadības domām, bija un kas nebija politika. Meklējot atbildi uz šo jautājumu, viņš min par piemēru baltiešus: "Kā lai raugās uz krietno baltiešu jautājumu, kas cīnījušies SS vienībās? Pēc divdesmit brīvības gadiem krievi no jauna bez kāda pamata iznīcināja viņu neatkarību, tos brutāli apspiežot. 1940. un 1941. gadā krievi Baltijas valstis īstenoja sistemātisku genocīdu. 1941. gadā vācieši uzbruka krieviem un atbrīvoja Baltijas valstis no nīstiem apspiedējiem. Vai kāds brīnums, ka krietnie baltieši gribēja atriebties par nodarīto pārestību, kaut vai sabiedrojoties ar otru ļaundari? Mums Rietumos ir grūti iedomāties, ko pārdzīvoja šie cilvēki, kad vācieši kara pēdējā posmā atkāpās, atstājot baltiešu tēvzemi sarkano plūdiem, kam sekoja apspiešana un iznīcināšana. Nav pārsteigums, ka baltieši kopā ar atejošiem vāciešiem devās uz Vāciju."⁹⁶

1942. gada 21. maijā SS šturmbanfirers K. Vits sagatavoja SS reihsfīreram H. Himleram memorandu, kurā norādīja, ka latviešu un igauņu brīvprātīgie varētu būt papildinājums ieroču SS karaspēkam. Taču H. Himlers sākumā noraidīja šo priekšlikumu, uzsverot, ka latviešu, igauņu vai pat lietuviešu vienību izveidošana ieroču SS sastāvā gan ir vilinoša, bet slēpj sevi ļoti lielas briesmas. Tātad jau ilgi pirms Latviešu leģiona kaujas divīziju — 15. un 19. — izveidošanas Vācijas nacistu vadoņi saprata, kādas varētu būt šo tautu karavīru nacionālās intereses, proti, atjaunot neatkarīgas valstis.⁹⁷

Tāds, lūk, izskatās Latviešu leģions ārzemju vērotāju vērtējumā un skatījumā.

Bibliogrāfija I nodaļai

- ¹ Lielbritānijas Ārlietu ministrijas šifrēta vēstule Nr. 817/252/59 britu bruņoto spēku komandiera Vācijā (Berlīnē) politiskajam padomniekam 1946. g. 4. februārī.
- ² *Strods H.* Zem melnbrūnā zobena. — Rīga, 1994, 96. lpp. PRO-FO 371/367/74 Nr. 370.
- ³ *Keegan J.* Waffen SS. The Asphalt Soldiers. — New York, 1970, pp. 103, 104, 143.
- ⁴ Atlas of the Second World War. Ed. By J. Keegan. — London, 1989, p. 173.
- ⁵ *Littlejohn D.* Foreign Legions of the Third Reich, vol. 4. — San Jose, California, 1987, pp. 3, 135, 137.
- ⁶ *Lee R.* The Forgotten Axis. Germany's Partners and Foreign Volunteers in World War II. — Jefferson, 1987, p. 142.
- ⁷ Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia 1941–1945. What did

- America know? Ed. A. Ezergailis. Publ. of the Historical Institute of Latvia. — Rīga, 2002, pp. 453, 454.
- ⁸ Ibid, pp. 455, 456.
- ⁹ Ibid, pp. 149, 156.
- ¹⁰ Ibid, pp. 457, 459.
- ¹¹ Ibid, p. 181.
- ¹² Ibid, Introduction IX.
- ¹³ *Waite R. G.* Some Aspects of Anti-German Sentiment in Latvia (1941–1945). In: Latvia Under Nazi German Occupation 1941–1945. Materials of an International Conference, 12–13 June 2003, Rīga. — Rīga, 2004, pp. 154, 155.
- ¹⁴ Ibid, p. 166.
- ¹⁵ *Taylor H. P.*, assisted by Bender R. J. Uniforms, Organization and History of the Waffen-SS. — San Jose, 1982, pp. 57, 59, 84, 97.
- ¹⁶ *Neilson F.* The Tragedy of Europe. — SanFrancisko, 1986, vol. I, p. 648; vol. II, pp. 412, 585, 586.
- ¹⁷ The Latvian Legion. Heroes, Nazis, or Victims? A Collection of Documents from OSS War-Crimes Investigation Files 1945–1950. — Rīga, 1997, p. 26.
- ¹⁸ *Baltais K. M.* The Latvian Legion. Selected Documents. — Toronto, 1999, pp. 65, 66.
- ¹⁹ Ibid, pp. 3–22.
- ²⁰ Ibid, pp. 58, 59.
- ²¹ Ibid, pp. 60, 61.
- ²² Ibid, pp. 94, 95.
- ²³ Ibid, pp. 102, 103.
- ²⁴ Ibid, pp. 104, 105.
- ²⁵ Ibid, pp. 106–108.
- ²⁶ Ibid, pp. 159–169.
- ²⁷ Ibid, p. 160.
- ²⁸ Ibid, p. 160.
- ²⁹ *Janums V.* Mana pulka kaujas gaitas. — Eutina, 1953, 289. lpp.
- ³⁰ *Ciganovs J.* Tautas tiesa Nirnbergā. // Mājas Viesis, 2003. g. 17. oktobri, 8., 9. lpp.
- ³¹ *Skutāna I.* Latviešiem uzticējās. // Daugavas Vanagi. Vēstnesis, Nr. 51, 28.–30. lpp.
- ³² Latviešu karavīrs pēc Otrā pasaules kara. — Plön, 1985, 202. lpp.
- ³³ *Baltais K. M.* The Latvian Legion .. pp. 86–88.
- ³⁴ *Strods H.* Zem melnbrūnā zobena. — 91., 92. lpp.
- ³⁵ Ibid, 100. lpp.
- ³⁶ Ibid, 100. lpp.
- ³⁷ Ibid, 100. lpp.
- ³⁸ *Strods H.* Latvijas nacionālo partizānu karš. 1944–1956. — Rīga, 1996, 91., 92. lpp.
- ³⁹ *Ибатулин Т. Г.* Война и плен. — Санкт-Петербург, 1999, с. 49.
- ⁴⁰ *Strods H.* Zem melnbrūnā zobena. — 95. lpp.
- ⁴¹ *Neiburgs U.* Latviešu karavīri Vācijas un PSRS armijās: galvenās problēmas. — Grām.: Latvija Otrajā pasaules karā, Rīga, 2000, 199. lpp.

- 42 *Otto H.* "Brīvprātīgi iesauktie: How the Germans Conscripted "Volunteers" for the Latvian Legion. — Grām.: Latvija Otrajā pasaules karā, 208.–214. lpp.
- 43 *Strods H.* Zem melnbrūnā zobena. — 89., 90., 99. lpp.
- 44 *Neiburgs U.* Kara laika acīm. // Mājas Viesis, 2003. g. 14. martā.
- 45 *Pelkaus E.* Vācu okupācijas vara un latviešu politiķi. — Grām.: Latvija Otrajā pasaules karā, Rīga, 2000, 145.–150. lpp.
- 46 *Strods H.* Zem melnbrūnā zobena. — 99., 104. lpp.
- 47 *Ibid.*, 101. lpp.
- 48 *Ibid.*, 94. lpp.
- 49 *Ibid.*, 110. lpp.
- 50 *Strods H.* Latvijas nacionālo partizānu karš — 54. lpp.
- 51 *Ibid.*, 70., 71. lpp.
- 52 *Ibid.*, 75. lpp.
- 53 *Strods H.* Zem melnbrūnā zobena. — 97., 99. lpp.
- 54 *Ibid.*, 99. lpp.
- 55 *Neulen H. W.* An deutscher Seite. — München, 1985, S. 234.
- 56 *Neiburgs U.* Latviešu karavīri Vācijas un PSRS armijā .. 201. lpp.
- 57 Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā, VI sēj. — Västerås, 1978, 158. lpp.
- 58 *Stöber H.* Die lettischen Divisionen. — Osnabrück, 1981, S. 206–223.
- 59 *Ibid.*, S. 276.
- 60 Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā, VI sēj., 305. lpp.
- 61 *Neiburgs U.* Latviešu karavīri Vācijas un PSRS armijā .. 201. lpp.
- 62 *Stöber H.* Die lettischen Divisionen .. S. 262, 263.
- 63 *Ibid.*, 11., 99., 250., 251. lpp.
- 64 *Neulen H. W.* An deutscher Seite .. S. 381, 384, 385, 387.
- 65 *Ibid.*, S. 291.
- 66 *Ibid.*, S. 13, 14.
- 67 Bilanz des zweiten Weltkrieges .. S. 512.
- 68 *Stöber H.* Die lettischen Divisionen .. S. 152.
- 69 *Eglītis A.* 44 gadi pēc tam // DV Mēnešraksts, 1989, Nr. 3, 4., 5. lpp.
- 70 *Scheuch M.* Atlas zur Zeitgeschichte. Europa im 20. Jahrhundert. — Wien, 2000, S. 108, 109.
- 71 *Cartier R.* Der zweite Weltkrieg. — München, Zürich, 1985, S. 985.
- 72 *Baltis K. M.* The Latvian Legion .. pp. 62, 63.
- 73 *Stöber H.* Die lettischen Divisionen .. S. 260.
- 74 *Jansons R.* Latvijas Valsts arhīvs, 302. f., 4. apr., 12. l., 254. lpp.
- 75 Latviešu karavīrs pēc Otrā pasaules kara. — Plön, 1985, 317. lpp.
- 76 *Perro O.* Neuzvarēto traģēdija. — Toronto, 1987, 251.–255. lpp.
- 77 *Mannerheim G.* Minnen, Stockholm, 1952, Del II.
- 78 Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā, VI sēj. — Västerås, 1970, I, 277. lpp.
- 79 *Ibid.*, 232. lpp.
- 80 Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā, VI sēj. — Västerås, 1974, III, 8. lpp.
- 81 *Ibid.*, 8. lpp.
- 82 *Levits E.* Die baltische Frage in europäischen Parlament. // Rakstu krājumā Acta Baltica XXII, Königstein im Taunus, 1983, S. 9–37.

- ⁸³ *Strods H.* Latvijas nacionālo partizānu karš, I — Rīga, 1996; II — Rīga, 1999; III — Rīga, 2003.
- ⁸⁴ *Ibid*, I, 42. lpp.
- ⁸⁵ *Ibid*, I, 35., 36. lpp.
- ⁸⁶ *Baltais K. M.* The Latvian Legion .. pp. 65.–67.
- ⁸⁷ Consultative Assembly of the Council of Europe. 23th Aug. 1960, p. 19.
- ⁸⁸ Ziņu aģentūra BNS, 2003. g. 19. decembrī.
- ⁸⁹ *Baltais K. M.* The Latvian Legion .. pp. 152, 153.
- ⁹⁰ *Baltais K. M.* The Latvian Legion after V-Day. — Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. Rīga, 2000, 118.–127. lpp.
- ⁹¹ *Eksteins M.* Walking Since Daybreak. — Toronto, 1999, pp. 131, 132, 159.
- ⁹² *Fredberg A.* Behind the Steel Wall. — 1944, p. 52.
- ⁹³ *Keegan J.* Waffen-SS. The Asphalt Soldiers. — New York, 1960, pp. 156–159.
- ⁹⁴ *Eksteins M.* .. p. 137.
- ⁹⁵ *Ibid*, p. 158.
- ⁹⁶ *Bērziņš A.* Tāls ir ceļš atpakaļ uz dzimteni. — Valmiera, 1995, 59. lpp.
- ⁹⁷ *Feldmanis I.* Nacistu okupācijas politika Latvijā, Lietuvā un Igaunijā (1941–1945): salīdzinošs raksturojums. Grām.: Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados. — Rīga, 2005, 99. lpp.

II. Latviešu tautas noskaņojums un nostāja par cīņu Latviešu leģionā vācu okupācijas laikā 1941–1945

1. Sēru vēstījumi laikrakstos — apliecinājums latviešu tautas cīņas gribai

Vācu okupācijas laikā sēru sludinājumi preses izdevumos Latvijā cenšoties nebija pakļauti. Ievietojot sēru sludinājumus par frontē vai frontes aizmugures cīņās pret sarkanajiem partizāniem kritušiem vai no ievainojuma slimnīcās mirušiem latviešu karavīriem, piederīgie vai draugi paši varēja noteikt sludinājuma tekstu. Par propagandas paveidu gan var nosaukt to, ka vienīgajā visā Latvijas teritorijā iznākušā laikrakstā "Tēvija" katra karavīra sēru sludinājuma tekstā augšējā kreisajā stūrī laikraksta izdevēji, piederīgajiem neprasdami, vai viņi to vēlas vai ne, klāt pievienoja Lāčplēša kara ordeņa apveida kontūru. Tomēr latviešu karavīru sēru sludinājumi ļoti atšķirās no dažreiz laikrakstā "Tēvija" ievietotiem frontē kritušo bijušo Latvijas pilsoņu — vācbaltiešu sēru sludinājumiem. Teksta augšējā kreisajā stūrī bija redzams nacistiskās simbolikas elements. Kritušo vācbaltiešu tuvinieki, acimredzot vēlēdamies paziņot par karavīra nāvi vācu bruņoto spēku sastāvā karojošo pēc repatriācijas Latvijā palikušajiem radniekiem, paziņām un draugiem, nevarēja vai negribēja atsāties no nacistiskās ideoloģijas saukļiem. Tā visos laikrakstā "Tēvija" publicētos vācbaltiešu karavīru bēru vēstījumos atrodami vārdi, kuri nav sastopami nevienā latviešu karavīra sēru paziņojumā — kritis par Lielvācijas vadoni Ādolfu Hitleru, kritis, cīnīdamies par Jauno Eiropu. Latviešu karavīru tuvinieki ir atturējušies sēru vēstījumos minēt jebkādas nacistiskās ideoloģijas vārdus.

Ka latviešu karavīru tuvinieki varēja izvēlēties tekstu pēc saviem ieska-
tiem vai patikas, liecina tie sludinājumi, kuri veltīti neapšaubāmi nacionālpatriotiski noskaņotiem karavīriem. 1944. gada 23. februārī no frontē gūtajiem ievainojumiem slimnīcā nomira 1. Rīgas policijas pulka leitnants Ernests

Osis. Izsekosim šā karavīra biogrāfijai. E. Osis mobilizēts cariskās Krievijas armijā 1915. gadā. Brīvprātīgi pārnācis uz latviešu strēlnieku pulkiem. Kaujās ievainots, apbalvots ar Jura krustu. Latvijas armijā iestājies brīvprātīgi 1919. gada 27. maijā Atbrīvošanas cīņu laikā. Karojis pret bermontiešiem un komunistiskās Krievijas karaspēku. Par kaujās parādīto varonību apbalvots ar Lāčplēša kara ordeni. Apbalvojuma piešķiršanas raksturojumā lasāms: "1919. gada 3. novembrī Šmita mājas rajonā Bolderājā Osis zem spēcīgas ložmetēju, mīnmetēju un lielgabalu uguns drošsirdīgi virzījās mūsu ķēdes priekšējās rindās, aizrāva sev līdzī citus kareivjus, kā rezultātā mūsu karaspēka grupa ieņēma vairākas nocietinātas ložmetēju ligzdas. 1920. gada 14. janvārī Latgalē, komandēdams vadu, Osis devās izlūkos ienaidnieka aizmugurē, straujā triecienā ielauzās Rjebkova ciemā un tur sagūstīja piecpadsmit sarkanarmiešus."¹ Pēc Atbrīvošanas cīņu nobeiguma seržants E. Osis palika Latvijas armijā virsdiestā. Par priekšzīmīgu dienestu armijā apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeni.

Otrā pasaules kara laikā brīvprātīgi iestājies 1. Rīgas policijas pulkā. Pēc vada komandieru kursu beigšanas Bolderājā paaugstināts leitnanta dienesta pakāpē. Par varonību kaujās apbalvots ar 2. un 1. šķiras Dzelzs krustu. Apbedīts Rīgā, Braļu kapos.

Mēs redzam, ka, gandrīz trīsdesmit savas dzīves gadus pavadīdams karavīra tērpā, Ernests Osis vienmēr bijis izcils karavīrs un izcēlies ar drosmi kaujas laukā. Taču sēru sludinājumā pēc viņa nāves lasāms tikai, ka viņš miris no frontē gūtajiem ievainojumiem. Vairāk ne vārda. Nav tik parasto, daudzpusīgo varonības un tēvzemes mīlestības apliecinājuma vārdu, kas, kā mēs to tūlīt skatīsim, valdīja vairākumā sēru vēstījumu. Autors raksturojis šāda veida vienkāršus paziņojumus par karavīra nāvi kā neitrālus.

Taču ļoti daudzos gadījumos sēru paziņojumos mēs lasām, ka tuvinieki vēlējušies uzsvērt kritušā vai no ievainojumiem mirušā Latviešu leģiona karavīra patriotiskumu, varonību, pienākuma apziņu, kādēļ viņš devies karā, nepieciešamību cīnīties pret boļševikiem utt. Tuvinieku, sevišķi vistuvāko ģimenes locekļu veidotais teksts nepārprotami norāda, ka viņi uzskatījuši Latviešu leģiona karavīru cīņas motīvus par atzīstamiem, pašsaprotamiem, pareiziem vēsturiskajā laikposmā. Atmezdams nepieskaitītus ne neitrāliem, ne patriotiskiem sēru sludinājumiem ļoti nelielu daudzumu sludinājumu, kuros sēru vēstījumā tuvinieku nostāju, pēc autora domām, nevar pieskaitīt nevienai no divām latviešu leģionāru cīņas vērtējuma grupām, autors noskaidrojis, ka sākot no 1943. gada 1. janvāra līdz laikraksta "Tēvija" iznākšanas beigām 839 sludinājumi norāda uz patriotiskumu, bet 476 sludinājumi — uz neitralitāti. Tomēr pilnīgi iespējams, kā tas pierādīts ar leitnanta E. Oša nāves apliecinājumu, arī, pēc autora domām, neitrāli vērtēto sēru sludinājumu skaitā vēl varētu

būt kritušo karavīru piederīgie, kas atzītu latviešu karavīru cīņu austrumu frontē pret Sarkano armiju vai cīņu pret sarkanajiem partizāniem par nepieciešamu, pareizu, pozitīvu. Tātad grāmatas I nodaļā minētais profesora, *Dr. hist.* Heinriha Stroda apgalvojums, ka Latviešu leģions bija latviešu tautas daļa un pauda lielākās daļas neatkarības centienus, ir objektīvi pierādīts. Šā pierādījuma apstiprinājums lasāms turpmākajās lappusēs. Šeit vēl jāpaskaidro, ka autors izvēlējies aplūkot un izskaitļot sēru paziņojumus, tikai sākot ar 1943. gadu tāpēc, ka 1941. un 1942. gadā kritušie vairākumā bija brīvprātīgi karotāji un brīvprātīga karavīra nāve kaujas laukā pati par sevi kalpo par pierādījumu cīņas vajadzībai un karavīra tieksmei nosargāt tēvzemi no jauna Sarkanās armijas iebrukuma Latvijā.

1943. gada 5. janvāra "Tēvijas" numurā varam lasīt: "Mūsu vismīļotais seržants Roberts Pauls miris varoņa nāvē austrumu frontē 1942. gada 16. decembrī. Apbedīts 22. decembrī." Tā kā minēti arī seržanta R. Paula dzimšanas dati, mēs redzam, ka karavīrs bijis tikai divdesmit gadus vecs. Tālāk seko: "Mūsu mīļais students Arvids Pandars kritis varoņa nāvē 1942. gada 2. novembrī." Turpināsim šo noliedzami patriotisko paziņojumu uzskaiti ar ļoti tipiskiem piemēriem sēru sludinājumos.

— Mūsu tautas cīnītājs un mūsu mīļais un mūžam neaizmirstamais dēls Kazimirs Zahars, 22 g. v., cīņā pret boļševikiem kritis varoņa nāvē austrumu frontē.

— Par tēvzemi un brīvību cīņās pret boļševikiem 1. janvārī varoņa nāvē kritis Ansis Atmats. Svēts mantojums šī zeme mūsu tautai, un svētīts tas, kas drošs par viņu krit.

Virsliecinanta Edgara Rijkura nāves vēstījumā klāt pielikti vārdi, ko kara skolas

1944. g. 23. sept. no kaujā gūtiem ievainojumiem miris Latviešu leģiona šturmmanis

ĀDOLFS ZVIRGZDINŠ

dzimis 1921. g. 11. febr. Smiltēnē. Izvadēšana š. g. 29. sept. pl. 14 no Ad. Hitleras ielas 77 uz Brāļu kapiem.

Par viņu sēro māte, brāļi frontē un dzimtenes kaitēne.

Negaidiet mani vaļs brīztalu zeltā,
Rietošos saulstāros vakars kad tumst;
Negaidot sabruka sapņu pils celtā,
Negaidiet mani, es nenāksu vaļs.

Uzticīgs pienākumam, ticībā Latvijai, 1944. g. 26. sept. no smaga ievainojuma miris Latviešu leģiona šturmmanis

KĀRLIS STŪRĪTIS

dzimis 1918. g. 5. augustā Rīgā Apbedīts Brāļu kapu smiltājā.

Nebeigs skumt māte, tēvs, brāļi un māsa.
Pie Daugavas saule munis lēca.
Pie Daugavas norieta nakts.

1944. g. 19. septembrī kritis gaisa spēku izpalīgs

KĀRLIS PUTNIŅŠ

dzimis 1927. g. 18. febr. Skapkalnēs Vērmanos. Apbedīts Rīgā, 22. sept., Brāļu kapos.

Pēc viņa sēro vecāki, māsa, brāļi Skapkalnēs Vērmanos un radi Rīgā.

Ak, cik sāpīgi un skumji gaidīt
To, kas mūžam nenāks vaļs.

No smagiem ievainojumiem austrumu frontē 1944. g. 9. februārī slimnīcā Rīgā miris Latviešu leģiona untersārīrers

KĀRLIS BALTGALVIS

dzimis 1908. g. 25. dec. Izvadēšana 15. februārī pl. 14 no Raiņa kapu kaplīcās Varoņu kapos.

Mīļā piemiņā paturās piederīgie.

Mēs varam iet caur visām mokām,
Mēs varam cīest vēl briesmīgāk;
Jo pacēls Dievs uz savām rokām
Mūs tad, kad mūsu diena nāks.

1944. g. 17. janv. austrumos no cīņā gūtiem ievainojumiem miris mūsu vienības kareivis

FRICIS LEJASMEIERS

dzimis 1921. g. 19. dec. Apbedīts austrumos.

Liec zobenu zem galvas un dzīļi neiemiedz.
Tavs gods un tēvzeme, Tev dzīļi dusēt liedz.

kadeti pēc izlaiduma, saņemot virsnieka zobenu, teica zobena pasniedzējam:
"Savam godam, latvju slavai, tēvzemei un brīvībai."

— Ticībā tēvzemes gaišai nākotnei varoņa nāvē kritīs..

— Naidniekam zvēroša liesma, dzimtenei saules stars..

— Savu augstāko pienākumu pret savu tēvzemi Latviju pildot, varoņa nāvē kritīs..

— Cik dārga tu man, dzimtene, par tevi es devu dzīvību..

— Ar lepnumu paziņoju, ka mans vīrs kritīs cīņā par dzimteni..

— Par tēvzemi svētu un dārgu es dzīvību atdevu ķīlā..

— Viņš krita, lai latviešu tauta varētu mūžam dzīvot..

— Par savējo un savas tautas laimi tu agri dusēt gāji..

— Kad kara vētras rims un miera svētkus svinēs, starp varoņiem arī tavu vārdu minēs..

— Tēvu zemei tu degi un sadegi..

— Neraudiet, manis mājās negaidiet, tēvzemei es uzaudzis, par viņu asin's izlējis..

— Manā dārzā rozes novītīs, tava slava tautai nekad nezudīs..

— Par tēvu zemi un brīvību nežēloju dzīvību..

— Liec zobenu zem galvas un dziļi neiemiedz. Tavs gods un tava tauta tev cieši dusēt liedz..

— Tēvu zemei svētāko upuri — dzīvību ziedojis..

— Tēvu zemes brīvība, pirktā dārgām asinīm..

— Kritīs par tautu un tēviju..

— Ņem, tēvzeme, tavs esmu viss, priekš tevis liels es audzis..

— Labāk manu galvu ņēma nekā manu tēvu zemi..

— Ziedojot tēvzemei savu dārgāko mantu — dzīvību..

— Cīņā pret boļševiku bandītiem austrumos kritīs..

— Un tomēr man ir tēvu zeme, zeme visu dārgākā, un es varu sevī kaujā krist par tevi, Latvija..

— Vēl ilgi cels rokas Latvijas māte un svētīs, svētīs tos dēlus, kas krituši par Latvijas tautu un zemi..

— Tēvu zemes mīlas sārtā nests no tevis upuris svēts..

— Par Latvijas brīvi mirt nav grūt'..

Ir sludinājumi, kuros izteiktas gan sāpes par kritušo karavīru, tomēr arī pārliecība, ka karavīra nāve ir attaisnojama:

— Nāc, vēlreiz par laimes sapņiem dziedī, mana dvēsele nebeidzamās sāpēs raud. Par tevi, Latvija!

— Savam jaunākam brālim varoņa nāvē pievienojies cīņā par Latvijas brīvību..

— Kritīs, tēvu zemi sargājot..

Kādam vācu armijas izpalīgam piederīgie veltījuši vārdus: "Man saulīte norietēja, tēvu zemi sargājot..." Piebildisim, ka mobilizācijas gadījumos dažviet iesaucamo komisija atļāva iesaucamajam izvēlēties — vai nu iet uz Latviešu leģionu, vai arī kļūt par vērmahta izpalīgu transporta, ierakumu būves un citos darbos frontes aizmugurē. Vēstures literatūrā un tālaika civiliedzīvotāju un karavīru atmiņu stāstījumos bieži izskanējusi doma, ka tādos izvēles gadījumos par izpalīgiem kļuva tie latvieši, kuri nevēlējās ar ieročiem cīnīties frontē pret Sarkanarmiju. Tomēr, kā redzams, tāda nostāja neizslēdza iesaucamā patriotismu.

— Kritis cīņā par mūsu sarkanbaltsarkano karogu..

Kāda virsleitnanta sēru sludinājumā lasāms: "Labāk mani karā kāva, ne celiņa maliņā. Lielus vīrus karā kāva, mazus ceļa maliņā."

— Es visas domas aizmirstu, to vienu domājot, ko tev vēl vairāk, tēvzeme, par sirdi varu dot..

— Pienākumam pret tēvzemi uzticīgs, kritis..

Kādā paziņojumā minēts, ka krituši divi brāļi no Patkules pagasta Poteru mājām — viens brālis 1943. gada 18. decembrī, otrs — 1944. gada 27. janvārī. Brāļiem Jānim un Harijam Lādišiem veltīti šādi vārdi: "Tevis dēļ cietām mokas un nāvi, dzimtene mīļā, lai tu tik stāvi."

— Dieviņ, Latvijai kad lemi dienas baltas, nebalts, sargi mūsu tēvu zemi, svēti cīņā kritušos..

— Brīvā Latvijā izaugu, par brīvo Latviju galvu noliku..

— Man nav te baigi, man nav te auksti / Es redzu, ka, dzimtene, ziedos tu plauksti. Es redzu, kaut manis vairs nav tavos sargos, ies citi par tevi stāt viesuļos bargos.

— Mūžam nerimst Daugavas krāces, mūžam nerimst varoņu gars..

— Kā kupls ozols tu stāvēji, dzimteni aizsargāt gribēji..

— Par Latviju tu cīņā gāji, bet nu tev jāguļ tāli, tāli..

— Tu karsti milēji savu dzimteni, tu milēji un sargāji visu, kas dārgs bija tēvu zemei, dēļ viņas atdevi savu dzīvību visdārgāko..

— Tava tauta nezudīs, kad tu iesi mirt par tautu..

— Kritis sardzē par dzimteni austrumos..

— Latvju tauta, lai tu ilgi dzīvotu, mēs, tavi dēli, ejam cīņā vareni.

Vārdi "kritis varoņa nāvē" atkārtojas ļoti bieži, un tie ir valdošie sēru vēstis. Secinājums — kritušie karavīri tika uzskatīti par varoņiem. Iepriekšējie sēru sludinājumi daudzos līdzīgos variantos atkārtojas visos patriotiskajos paziņojumos. Ne tikai laikrakstā "Tēvija", bet arī citos Latvijas novadu vietējos laikrakstos sēru vēstījumu ar patriotisku noskaņu ir daudz vairāk nekā neitrālu ziņojumu par karavīra nāvi. Tā, piemēram, Ziemeļvidzemes novada laikrakstā "Malienas Ziņas" atrodami desmit patriotiski un divi neitrāli sēru

sludinājumi. Diviem brālēniem Šņepstiem sēru vēstījumā ir šādi vārdi: "Par dzimteni atdevāt dzīvību, ar asinīm pirkāt tai brīvību, lai nāk pār visiem jūsu varoņu gars, lai latviešiem drīz smaida laimības stars."

Šie paziņojumi kā "Tēvijā", tā arī citos preses izdevumos pēc sava dažreiz sentimentālā satura liecina arī par to, ka kritušie karavīri nākuši no dažādiem sociālajiem slāņiem. Tomēr vienojošais cīņas motīvs ir viens un tas pats, un, pēc autora domām, tas vislabāk lakoniski izteikts vārdos: "Tēvu zemei tu degi un sadeģi."

2. Nebūtu bijis Baigā gada, nebūtu bijis

Latviešu leģiona

Klāvs Lorencs savā autobiogrāfijā pats sevi dēvējis par Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (turpmāk LSDSP) kreisā spārna pārstāvi. Tāds viņš arī bija, un tā viņu dēvējuši arī Latvijas vēsturnieki. Savas sociāldemokrātiski kreisās pārliecības dēļ viņš bijis ieslodzīts dažādu valsts iekārtu cietumos. Par savām profesionālajām revolucionāra un politiķa gaitām viņš raksta: "Garš bija ceļa gabals, ko nācās nostaigāt pa cietumu cietumiem, izsūtīšanām un nometnēm. Tās paņēma lielu daļu no manas jaunības, arī vīra gadiem. Bet tāds jau bija tās paaudzes liktenis, kas bija saistījusi savu dzīvi ar Krievijas revolucionārās kustības lielajām brīvības cīņām." Klāvs Lorencs vienmēr bija palicis uzticīgs jaunības ideāliem. Viņš bija apcietināts un ieslodzīts vācu okupācijas laikā vācu drošības dienesta pagrabos Reimersa ielā Rīgā. Kā Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma laikā (1934–1940), tā arī pēc tam visā savā dzīvē viņš ļoti asos, negatīvos vārdos noliedzis Kārļa Ulmaņa valdīšanas laiku un darbojies pret Kārļa Ulmaņa diktatorisko režīmu. Jūsmu par vārdu "nacionāls" viņa runās un rakstos neatrast. Kaut ļoti īsu laiku sprīdi un nesalīdzināmi labākos apstākļos nekā citos laikos un citās ieslodzījuma vietās Lorencs bija nokļuvis arī Liepājas nometnē pēc Kārļa Ulmaņa 1934. gada 15. maija politiskā apvērsuma. Arī cariskās Krievijas cietumi un izsūtīšanas viņam nebija svešas. Tomēr viņš vienmēr uzskatīja, ka sociālistisku valsts iekārtu iespējams uzcelt. Tādēļ politiskajā darbībā kā LSDSP Centrālās komitejas loceklis viņš allaž meklēja saites ar Padomju Savienību, jo tur, viņaprāt, lai arī ar neattaisnojamiem, nežēligiem līdzekļiem, cēla sociālismu. Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma laikā viņš bija tieši tas LSDSP vīrs, kas uzstāja, ka jācīnās pret Ulmaņa režīmu kopā ar Latvijas Komunistisko partiju (turpmāk LKP), un nodibināja LSDSP nelegālu partiju — Latvijas Sociālistisko strādnieku un zemnieku partiju (LSSZP), kas kļuva par LKP marioneti kaut vai tā iemesla dēļ, ka LSDSP bija šajā apvienošanās, kopīgas cīņas

jautājumā sašķelta un LKP varēja dominēt šajā mākslīgajā veidojumā ar Kremļa materiālu atbalstu. Klāvs Lorencs vēsta: "Drīz pēc 15. maija apvērsuma abas partijas (LKP un LSSZP) nodibināja vienotu cīņas fronti." Par satikšanos pagrīdes darbā ar LKP vadoni Krūmiņu-Pilātu Lorencs raksta: "Šķiroties Krūmiņš-Pilāts lielā, siltā draudzībā ilgi spieda man roku, sirsnīgi nosakot: "Biedri Lorenc, uz vēlamu, drīzu redzēšanos brīvā Latvijā." Tam nebija lemts piepildīties." Nākamajās lappusēs Lorencs turpina: "Ar sarkanarmijas ienākšanu un Ulmaņa valdības krišanu no pagrīdes iznāca abas nelegālās strādnieku partijas — LKP un LSSZP. Abas apmetās Antonijas ielā. Pirmajā dienā bija it kā savāds, kluss kontakts, saskatīšanās "pāri žogam" vienam uz otru." "Žoga" nojaukšanā bijušās LSDSP biedru rindās K. Lorencs atkal bija viens no aktīvākajiem. Astoņpadsmit dienas pēc Latvijas okupācijas sociālistu "vienotās frontes" partija saņēma LKP vadoņa Ž. Spures pavēli, ka LSSZP jālikvidējas un tiem, kas vēlas iestāties LKP, jāiesniedz individuāli uzņemšanas lūgumi. Lorencs, tāpat kā daži citi bijušie LSDSP un LSSZP galvgala vīri, dabūja vilties. Menderu, Bruno Kalniņu, Lorencu un citus, neraugoties uz viņu lūgumu uzņemt par LKP biedriem, kompartijā neuzņēma.^{2,3}

Uzskatu, ka šī atkāpšanās no leģiona vēstures bija nepieciešama, lai dotu vārdu K. Lorencam tieši tad, kad jārunā par krievu ļaundabīgo izturēšanos Latvijā pret latviešiem 1941.–1945. gadā. Krievu varmācīgā izturēšanās un darbība veicināja lielas daļas latviešu pozitīvo nostāju leģiona veidošanas jautājumā, jo šī vardarbība atkal un atkal lika atcerēties Baigā gada šausmas. Un tieši tādiem vīriem un politiķiem kā K. Lorencs dodot vārdu par krievu atkārtotām ļaundarbībām, mēs varam izvairīties no parastajām apsūdzībām, ka latviešu nacionālistu propagandai nevar ticēt. K. Lorencs ļoti asi vērsās pret vācu okupācijas varas izdarībām Latvijā un vēlāk iesaistījās Latvijas Centrālās padomes darbā. Par vācu bruņoto spēku vienību ienākšanu Rīgā viņš raksta: "Drīz vien pāri tiltam kā nepārskatāma pelēka lavina sāka velties hitleriešu armijas līdz pēdējam mehanizētās, motorizētās un automatizētās vienības. Likās, ka neaptverama, nesalaužama savā iznīcības spēkā un draudīga izskatā šī bruņās kaltā sātāniskā vara ar saviem tērauda zobiem cirtās nelaimīgās Krievijas atsegtajās krūtīs." Tomēr to, ka latvieši Rīgā liksmoja par atbrīvošanu no komunistu un krievu jūga, Lorencs parāda objektīvi: "Rīga bija kritusi. Sākās manifestācijas, kādas es savā garajā politiskajā mūžā nebiju ne redzējis, ne piedzīvojis. Visas ielas, bulvāri, laukumi bija nepārredzamu masu pilni, kas plūda no perifērijas uz iekšpilsētu. No skaļruņiem pa atvērtajiem logiem un balkoniem viņoja Latvijas himnas un tautasdziesmu skaņas. No jumtiem līdz trotuāra malām bija nolaisti un plivoja milzīgi sarkanbalt-sarkanie karogi. Plūstoša ļaužu jūra kā noreibusi dziedāja "Dievs, svētī Latviju!" un skandināja: "Lai dzīvo brīvība!" Kā atraisījusies stihija mutuļoja

prieka ekstāzē un gavilēs. Šie nepārskatāmie ļaužu tūkstoši neapturamā strauvē plūda uz priekšu, kļiedza, sauca, dziedāja, apkampās un skūpstījās... Jūsmas virpuļa vērpete visu sagrieza spontānā ievīļņojuma neprātā un uz saviem spārnēm pacēla šos tūkstošus un tūkstošus kādā ireālā pasaulē. Nekur nedzirdēja nevienu naida saucienu, arī Lielvācijas himna un Horsta Veseļa dziesma (Nacistu partijas himna — *V. L.*) nekur neskanēja. (..) Šo masu gavilējošo psihozi varēja radīt apziņa, ka kritis režīms, ko radījis drošības orgānu, respektīvi, Šustina, pēdējo mēnešu neprātīgais, asiņainais terors līdz ar 14. jūnija "Bērtuļa nakti", kas tik sāpīgi gailēja tautas smadzenēs."⁴

Līdzīga sajūsma un prieks par atbrīvošanos no komunistu un krievu jūga bija vērojama daudzviet Latvijā. Liepājnieks I. Kampe, kas, pēc paša vārdiem, īsu laiku Baigajā gadā bijis pagasta komsorgs, kā arī mācījies kopā ar bēdīgi slaveno LPSR vēsturnieku J. Dzintaru čekas skolā, raksta: "1941. gads bija šausmu gads mūsu tautai un reizē arī prieka laiks, jo Hitlers nāca kā atbrīvotājs. Vai tiešām nav neviena, kas jums pastāsta, ka 1941. gada jūlijā vāciešus ar ziedu klēpjēm sagaidīja Rīgā."⁵

To, ka leģenda par 1940. gada sociālistisko revolūciju Latvijā bija komunistu izdomāta pasaciņa, pierāda fakts, ka LPSR teritorijā netika veikta ar PSRS Augstākās padomes dekrētu izsludinātā mobilizācija. Latvijas komunisti, tāpat kā Kremļa varasvīri, zināja latviešu izteikta vairākuma antikomunistisko un antikrievisko noskaņojumu un saprata, ka latviešiem nedrīkst rokās dot ieročus, ko tie tūdaļ, drīz varētu vērst pret ieroču devējiem.⁶

Izcilā latviešu domātāja Zenta Mauriņa, ko vācu okupācijas laikā vajāja gestapo un kas nepiederēja pie vācu apsveicējiem gan sava radošā gara, gan pārliecības dēļ, savā dienasgrāmatā ierakstīja: "Nolaižas melna migla. Bet, iekām tā top redzama, latvieši sajūsmā (..) apsveica atbrīvotājus."⁷

Tolaik jaunajam, bet jau pazīstamajam žurnālistam Konstantīnam Karulim K. Barona ielā pretim nācis starptautiski pazīstamais kordirģents Teodors Reiters. Karulis atceras: "Apkampj mani un noskūpst. "Beidzot esam no viņiem vaļā." Reiteram acīs asaras. "Padomju okupācija beigusies."⁸

Vācu okupācijas varas nodibinātās Latvijas kartotēkas darbinieku grupas konfidencialajā pārskatā par attieksmi pret vācu okupācijas varu 1941. gadā lasām: "Krasa latviešu uzskatu maiņa notika pēc boļševiku valdīšanas gada, ko vislabāk raksturoja toreiz tik populārā asprātība: Hitlers piešķīris Spurem (LKP CK sekretāram — *V. L.*) medaļu, jo tas septiņos mēnešos panācis to, ko vācieši šeit nespēja septiņsimt gados, proti, noskaņot latviešu tautu vāciešiem draudzīgā garā. Latvieši savas cerības uz izglābšanos saistīja ar Vācijas uzvarām (..). 1941. gada jūlija pirmajās dienās latviešu tautas laipnība, savienota ar sajūsmu par boļševiku padzišanu, izšķērdīgā veidā apņēma vācu karavīrus. Tā vācu karavīri, pēc pašu izteicieniem, nekur visā Eiropā nebija sagaidīti."⁹

Izcilais latviešu vēsturnieks, Melburnas (Austrālijā) un Bērklja (ASV) universitātes profesors Edgars Dunsdorfs apstiprina: "1941. gada 22. jūnijā draudzība starp abiem gangsteriem — Hitleru un Staļinu — beidzās un Vācijas bruņotie spēki iebruka Padomju Savienības sagrābtajā teritorijā (...). Kad Vācijas bruņotie spēki sasniedza Latviju, latvieši vāciešus apsveica kā atbrīvotājus no krievu jūga."¹⁰

Ari trimdas latviešu zinātnieki — Upsalas universitātes reliģijas vēstures profesors Haralds Biezais un Bonnas universitātes arheoloģijas profesors Jēkabs Ozols —, kuri savos darbos skarbi kritizējuši latviešu zemes pašpārvaldes un Latviešu leģiona augstāko virsnieku sadarbību ar vāciešiem okupācijas laikā, atzīst, ka, vāciešiem ienākot, tauta tos sagaidīja kā atbrīvotājus.^{11, 12}

Senas latviešu intelīģences dzimtas pārstāve un Latvijas pirmā vēstniece Somijā pēc neatkarīgas valsts atjaunošanas Anna Žigure raksta, ka par vācu armijas ierašanos 1941. gadā latvieši pirmajā brīdī bijuši laimīgi.¹³

Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas arhibīskaps Kārlis Kundziņš grāmatā iemūžinājis savas atmiņas: "1. jūlijā Rīgā ienāca vācu armijas daļas, un iedzīvotāji tās sveica ziediem. Pēc pēdējo nedēļu šausmām visu krūtīs bija tikai viena lūgšana un ilgas: lai nāk, kas nākdams, ja tikai tiekam ārā no šīs šausmu pilnās elles."¹⁴

Nekādu simpātiju pret nacionālsociālistisko Vāciju nevarēja būt kādreizējam 1905. gada revolūcijas dalībniekam, ilggadējam pārliecinātam sociāldemokrātam, LSDSP CK loceklim un visu četru pirmskara Saeimu deputātam, bijušajam Latvijas ārlietu ministram un vēstniekam Parīzē Fēlikssam Cielēnam, bet arī viņš, rakstot memoārus, apliecinājis: "Latvieši ar jūnija nežēlīgajām deportācijām bija tā saniknoti, ka vairums tagad atviegloti uzelpoja un pat apsveica vāciešus kā atbrīvotājus, nemaz nepadomājot par to, ko nesīs jaunā vācu vara."¹⁵

Baigā gada terora asiņainā izkopts sevišķi nežēlīgi skāra Latvijas armijas virsniekus, instruktorus un kareivjus. Latviešu virsnieku apcietināšana un fiziska iznīcināšana sākās tūlīt pēc Sarkanās armijas okupantu vienību ienākšanas Latvijā. 1940. gada 31. jūlijā Ministru prezidenta vietas izpildītājs Vilis Lācis parakstīja paša sastādītu rīkojumu par bijušā Latvijas armijas virspavēlnieka brīvības cīņu laikā un vēlākā ilggadējā kara ministra ģenerāļa Jāņa Baloža un viņa ģimenes locekļu deportāciju uz Krieviju. Ievērojiet! Latvijas Republiku uzņēma "brālīgo padomju republiku saimē" 1940. gada 5. augustā. 31. jūlijā Latvija, kaut arī ar vienas vienīgas komunistu partijas veidotu deputātu sarakstu bija jau pasludināta par padomju republiku, vēl neietilpa PSRS. Tātad ģenerāli Jāni Balodi un viņa dzīvesbiedri apcietināja un aizveda no vienas it kā vēl suverēnas valsts uz citu valsti! Politiska komēdija kā rupjš joks starptautisko attiecību un starptautisko tiesību laukā!¹⁶

Vēl pirms kara ministra ģenerāļa J. Baloža un viņa dzīvesbiedres aresta un izsūtīšanas uz Padomju Savienību jūlijā uz PSRS izsūtīja arī Valsts prezidentu un Ministru prezidentu Kārli Ulmani.¹⁶ K. Ulmaņa dzīves gaitas izsūtījumā aprāvās Krasnovodskas cietumā 1942. gadā.¹⁷

Kārļa Ulmaņa autoritārās valdības laikā bez ģenerāļa Jāņa Baloža pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma ministru prezidenta biedra un ministru amatos pabija piecpadsmit valdības locekļi. No viņiem Baigajā gadā neapcietināja un no Latvijas neizsūtīja tikai divus. Sabiedrisko lietu ministrs Alfrēds Bērziņš jau 1940. gada jūnijā veiksmīgi paspēja aizbēgt uz Somiju un vēlāk no turienes nokļuva Rietumu pasaulē. Finanšu ministru Alfrēdu Valdmāni ne arestēja, ne arī izsūtīja. Rumānijā un pēc tam ASV patvērumu atrada L. Ēķis. No pārējiem divpadsmit dzīvību saglabāja vienīgi ārlietu ministrs V. Munters, kuram pēc izsūtījumā un cietumā pavadītiem gadiem 1959. gadā ļāva atgriezties Latvijā. Te gan viņam tūdaļ pēc atgriešanās bija jāatmaksā par saglabāto dzīvību, jāpublicē Padomju Savienībai labvēlīgi, glaimīgi raksti Latvijas presē. Ģenerālis Jānis Balodis pavadīja Ivanovas un Vladimiras cietumā desmit gadus. Viņam ar dzīvesbiedri atļāva atgriezties Latvijā 1956. gadā. Pārējo vienpadsmit liktenis bija traģisks, un viņu dzīve aprāvās ārpus tēvzemes. Tā, piemēram, ministru prezidenta biedru Margēri Skujenieku čekas galvenajā mitnē Lubjankā, Maskavā, nošāva jau 1941. gada jūlijā. Pārējos ministrus vai nu nošāva pēc tiesas sprieduma, vai arī viņu dzīvība izdzisa cietumos, gulaga spaidu darba noietnēs, vai arī viņi mira Sibīrijā pēc atbrīvošanas no apcietinājuma sagrautās veselības dēļ.^{18, 19}

Visus Ministru kabineta locekļus, tāpat kā daudzus desmitus tūkstošus Latvijas iedzīvotāju, apsūdzēja pēc svešas valsts Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas kriminālkodeksa pantiem ar atpakaļejošu spēku. Precīzi šīs nelikumības padomju valsts tiesā izskaidroja bijušais Latvijas tieslietu ministrs Hermanis Apsītis, ko arestēja jau 1940. gada oktobrī. Pēc tam kad viņam tika piespriests augstākais soda mērs — nošaušana —, viņš kasācijas sūdzībā rakstīja: "Manu darbību dažādos Latvijas Republikas amatos nevar kvalificēt kā noziegumu, jo es ieņēmu amatus neatkarīgā valstī, kuras suvereni tāti atzina un ne vienu reizi vien apstiprināja Padomju Savienība. Tautu pašnoteikšanās principu padomju vara un Komunistiskā partija deklarēja vēl pirms PSRS izveidošanas, tātad ar 1918. gada 18. novembri Latvijai kā patstāvīgai valstij bija savi likumi un nevienam šīs valsts darbiniekam nevarēja būt saistoši kādas citas, svešas valsts, tajā skaitā KPFSR, likumi, un viņam tie nebija jāzina un pēc tiem jāvadās. (..) Ja reiz man kā tiesu darbiniekam, kā karavīram un vēlāk kā valdības loceklim nebija saistoši svešas valsts likumi, tad pilnīgi nepareizi manai pilnīgi likumīgai darbībai piemērot KPFSR KK 58. panta 4. un 13. punktu, piešķirot šim pantam atpakaļejoša likuma spēku."²⁰

H. Apsītis bija darbojies Latvijas valsts tieslietu sistēmā kopš 1925. gada. Tie, kuri viņam piesprieda nāvessodu, varēja būt darbojušies PSRS tieslietu sistēmā mazliet ilgāk. Kopš 1934. gada 15. maija, kad H. Apsītis kļuva par tieslietu ministru, abu kaimiņvalstu tieslietu sistēmām piemita viena kopīga nianse. Proti, abās šajās valstīs tiesu vara vairs nebija neatkarīga. Abās valstīs likumdošanas vara un izpildvara atradās viena cilvēka — Staļina un Ulmaņa — rokās. Tomēr atšķirība šo valstu tiesu sistēmās bija milzīga. Kremļa impērijā līdz 1940. gadam miljoniem cilvēku, turklāt daudzi no viņiem pilnīgi nevainīgi un nekādās politiskās darbībās neiesaistīti, jau bija ar tiesas spriedumu vai bez jebkāda tiesas sprieduma gājuši bojā.

Latvijā pēdējo nāvessodu komunistam par pretvalstisku darbību un mēģinājumu ar ieročiem gāzt pastāvošo demokrātisko iekārtu izpildīja 1922. gadā. Karastāvokli Latvijas teritorijā bija spiesta ieviest K. Ulmaņa vadītā Pagaidu valdība bargajā brīvības cīņū laikā 1919. gada 11. februārī. Kopš tā brīža līdz pat 1. Saeimas sasaukumam 1922. gada novembrī visas ar politisku darbību saistītas pretvalstiskas lietas kārtoja un izsprieda Kara tiesa. Bez karaspēka daļās izdarītiem noziegumiem Latvijas armijas kara tiesām nodeva noteikumus par karastāvokli un pastiprinātu apsardzību paredzētās lietas, kas jau 1920. gadā pārsniedza 50 procentus no kara tiesām nodoto lietu kopskaita.²¹

Pati skarbā un nežēlīgā kara laika dzīve uzspieda Latvijas pirmajām valdībām paturēt spēkā karastāvokli un kara tiesas, kas apsūdzētajiem piesprieda nāvessodu. Pavisam Latvijas kara tiesu spriedumu dēļ Latvijā līdz 1928. gadam izpildīja tikai piecdesmit astoņus nāvessodus. To skaitā ietilpa arī nāvessodi, kas bija piespriesti par militāra rakstura noziegumiem valsti un armijā, tā ka komunistiem par pretvalstisku darbību izpildīto nāvessodu skaits bija ļoti mazs.²²

Turklāt nāvessodu lielākoties piesprieda un izpildīja komunistu terora dēļ. Tūlīt pēc tam, kad P. Stučkas vadītā Latvijas padomju valdība, latviešu sarkanie strēlnieki un cittautu internacionālais komunistiskais karaspēks atkāpās no Vidzemes un Kurzemes uz Latgali 1919. gadā, kā arī nepārtraukti pēc Latvijas un Krievijas miera līguma noslēgšanas 1920. gada 11. augustā Ļeņina valdība sūtīja pāri frontes linijai brīvības kara laikā un pāri Latvijas un Krievijas robežai pēckara pirmajos gados teroristu vienības. Tās slepkavoja policistus Rīgā un citviet frontes aizmugurē, uzbruka mazskaitlīgām armijas komandantūras vienībām un nogalināja Latvijas armijas karavīrus, kā arī sarīkoja atentātu pret Ministru prezidentu K. Ulmani. Visu šo noziedzīgo darbību, kas bija pilnīgā pretrunā ar noslēgto miera līgumu, izvēršot arī jaunajā valsti plašu izlūkdienesta un spiegu tiklu, vadīja Krievijas diplomātiskie pārstāvji Rīgā. Intensīvi strādāja arī Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā

komiteja, kas kūdīja uz nemieriem, destabilizāciju un pat ar komunistiski kriminālu bruņotu grupu palīdzību terorizēja civiliedzīvotājus. Vispār liela daļa komunistiskās pagrīdes dalībnieku bija bruņoti ar ieročiem.²³⁻³³

Latviju pirms Otrā pasaules kara mēs drīkstam saukt par miera un bezasiņu zemi. K. Ulmaņa autoritārā režīma laikā par pretvalstisku darbību un komunistiskās pagrīdes teroristiskās grupas organizēšanu un apbruņošanu ar ieročiem apcietināja Latvijas pilsoni krievu Muzinu. Muzinam piespriests soda mērs bija piecpadsmit gadi spaidu darbos. Daudz mazāku sodu nekā Muzins saņēma Maskavas Sarkanās profesūras institūtu beigušais Jānis Kalnbērziņš, kurš no Maskavas bija nelegāli ieradies Latvijā, lai vadītu Latvijas komunistu darbību. Viņam, tāpat kā dažiem citiem komunistu pagrīdes vadītājiem, tiesa piesprieda astoņus gadus spaidu darbos.

Tajā pašā laikā Padomju Savienībā miljoniem cilvēku jau bija nonāvēti vai miruši no bada, aukstuma un slimībām padomju valsts spaidu darbu nometnēs. Tā kā PSRS sabiedrība bija dibināta uz netaisnības pamatiem, likumu funkcijas šajā valstī bija aizsargāt un nostiprināt valdošo netaisnību.

Latvijas valsts un Padomju Savienības tiesu iekārtas un sodu salīdzinājums bija nepieciešams, lai pierādītu, ka nedrīkstēja pieļaut Baigā gada atkārtotanos. Protams, Baigajā gadā un tūdaļ pēc tā vairākums cilvēku Latvijā vēl nezināja visas te aprakstītās nianse komunistiskā terora nežēlīgumā. Tomēr pēc vācu karaspēka ienākšanas Latvijā un vācu okupācijas laikā latviešu un citu Latvijas tautību cilvēku ciešanas un pārdzīvojumi Baigajā gadā noskaidrojās arvien pilnīgāk, un viņi ne tikai riebumā novērsās no komunisma un krieviskā imperiālisma, bet negribēja pieļaut arī Baigā gada iespējamo atkārtotanos.

Tādēļ bija labi saprotams latviešu naidīgais, pretkomunistiskais noskaņojums, ko savās atmiņās padomju varas okupācijas laikā apstiprinājusi latviešu komuniste, pēc kara Latvijas Universitātes tiesību zinātņu profesore Lina Birziņa: "Jā, un šaudišanās Rīgā 27. jūnijā. Šāva no Centrārtirgus paviljoniem, baznīcu torņiem, namu bēniņiem, Čiekurkalna dārziņiem un Vidzemes šosejas namiem (Vidzemes šoseja toreiz bija Brīvības ielas turpinājums līdz pilsētas robežai — V. L.) un pagalmiem. Šāva uz atejošo Sarkanā armiju un pilsoņiem, kuri braukšus vai kājām steidzās atstāt Rīgu. Bija kritušie un ievainotie."³⁴

Sevišķi daudz komunistu terora upuru bija starp latviešu bruņoto spēku virsniekiem. Cietumos un nāves nometnēs iznīcināja armijas komandieri ģenerāli Krišjāni Berķi un visu viņa ģimeni un dzimtu.³⁵ Apcietināja un nogalināja ne tikai aktīvā karadienesta virsniekus. Jau pensionēto ģenerāli Kārli Gopperu noslepkavoja ar parastajiem divu ložu šāvieniem pakausi Ulbrokas mežā Pierīgā 1944. gada aprīlī.³⁶

Kā vienu no pirmajiem 1940. gada vasarā apcietināja pulkvežleitnantu, Lāčplēša kara ordeņa kavalieri (turpmāk LKOK) K. Vidiņu un izsūtīja uz Pečorlagu. 15. augustā Gulbenē apcietināja 7. Siguldas kājnieku pulka kapteini P. Dāvi. Viņš nošauts 1941. gada naktī uz 8. janvāri un aprakts Babītes mežā kopā ar desmit citiem noslepkavotajiem. Drīz apcietināja arī armijas štāba priekšnieku ģenerāli, LKOK H. Rozenšteinu, 20. decembrī arestēja bijušo armijas štāba priekšnieku ģenerāli, LKOK M. Hartmani. Tajā pašā dienā cietuma durvis aizvērās aiz bijušā Zemgales divīzijas komandiera ģenerāļa Ž. Baha. Baigajā gadā komunistiem par upuri krita 4665 latviešu karavīri, to vidū 23 ģenerāļi un admirāļi. Apcietināti tika 229 virsnieki un 341 instruktors un kareivis, deportēti 1941. gada 14. jūnijā 540 virsnieki un 90 instruktori un kareivji, pazuda bez vēsts 246 virsnieki un 3148 instruktori un kareivji. No apcietinātajiem pēc komunistu padzišanas atrasti noslepkavoti 52 virsnieki un 102 instruktori un kareivji. Rīgas Centrālcietuma pagalmā un pilsētas tuvākajā apkārtnē vien 1941. gada vasarā un rudenī atrada ap trīssimt noslepkavotus latviešu liķu. To vidū — pulkvežleitnantu J. Streipu, pulkvežleitnantu A. Muižuli, kapteņus A. Liepiņu, K. Gūtmani, virsleitnantus V. Brāži, A. Brādiņu, K. Ķergalvi, O. Penku u. c. Atrada nogalinātus arī no armijas jau atvaļinātus bijušos Latvijas brīvības cīņu virsniekus — pulkvežleitnantu R. Grinbergu, pulkvežleitnantu A. Jansonu, kapteini Ž. Olu, virsleitnantus J. Anšmitu, Ž. Grundmani, leitnantus O. Cielēnu, A. Šūlmani u. c.

Daudzi bija tā sakropļoti, ka tos nebija iespējams identificēt. Atrastajos un atraktajos masu kapos čekas upuri gulēja krustām šķērsām. Daudzi bija sasietām rokām, sašķaidītu galvu un citiem sakropļojumiem. Valmieras cietumā atrada noslepkavotus kapteini V. Liepiņu, virsleitnantu Grinfeldu, leitnantus T. Delveri un K. Dunduru; Valkas cietumā — kapteini K. Holanderu un virsleitnantu V. Sniķeri.

Tikai piecas dienas bija palikušas līdz vācu karaspēka ienākšanai Rīgā, kad LPSR valsts drošības komisārs ebrejs Simons Šustins, no Krievijas atstūtais čekists terora plašākai izvēršanai Latvijā, ar bēdīgi slaveno nežēlīgo pavēli, ko pats bija parakstījis, ar vārdiem "Sociāli bīstams. Nošaut!" nāvē aizrāva vēl četrus latviešu virsniekus. Tie bija pulkvedis Nikolajs Fogelmanis, pulkvežleitnants Miervaldis Lūkins, kapteinis Eduards Rinks un karavīrs Jānis Kukurs. Lūk, kā bende S. Šustins pamatoja nāves spriedumus šiem latviešu patriotiem. Pulkvedim N. Fogelmanim: "Bijis virsnieks cara armijā. 23. jūnijā aizdedzinājis sārta savas mājas pagalmā un ar to rādījis mērķi vācu lidmašīnām. 1919. gadā brīvprātīgi iestājies Latvijas armijā un ieņēmis vadošu amatu. Pēdējā dienesta pakāpe — pulkvedis. Apsūdzēts uz panta 58–13 pamata. Vaina pierādīta." Kapteinim E. Rinkam: "Bija 3. ranga kapteinis bijušā Latvijas kara flotē. Vācu uzlidojuma laikā signalizējis spiegošanas nolūkā.

Apsūdzēts pēc pantiem 58-1a un 58-4. Vaina pierādīta." Īstenībā nekāda sārta un nekādas signalizācijas nebija. Visa "signalizēšana" bija kāda viņu mājas iemītnieka neuzmanīga cigaretes aizdedzināšana, bet, protams, čekistu aizdomas krita uz latviešu virsniekiem. Cigarete bija tikai iegansts slepkavībai. Jo pēc tās pašas Šustina pavēles nošāva arī M. Lūkinu. Lūk, viņa apsūdzības pamatojums. Pulkvežleitnantam M. Lūkinam: "1919. gadā vedis aktīvu cīņu pret padomju valsti un Sarkano armiju. Visus sekojošos gadus, no 1920. gada līdz padomju varas atjaunošanai Latvijā, kalpojis kā prezidenta Ulmaņa u. c. adjutants. Apsūdzēts pēc panta 58-13. Vaina pierādīta." Tātad M. Lūkina vaina bija tā, ka viņš bijis virsnieks Latvijas brīvības cīņās un kopš 1919. gada 15. aprīļa visu ministru prezidentu un no 1936. līdz 1940. gadam arī Valsts prezidenta adjutants.

Zviedru laikraksts *Stockholms Tidningen* 1941. gada 5. jūlija numurā rakstā "Drausmīgs terors Liepājā" ziņo: "Liepājā, dažas stundas pirms krievu vienības atstāja pilsētu, GPU īstenoja drausmīgu teroru. Jau tūlīt pēc kara sākšanās apcietināja ļoti daudz latviešu, visvairāk bijušos Latvijas armijas virsniekus. Viena daļa aizvesti, bet citi nošauti uz vietas. Kādu vācu virsnieku uz ielas apturēja palīgā saucieni no kāda pagraba. Vācu karavīri devās pagrabā, kur tiem vajadzēja uzlauzt smagas noslēgtas durvis. Pirmajā telpā atradās četri liķi, triju vīriešu un vienas sievietes. Pēc nākamo durvju uzlaušanas vācu karavīri nokļuva pie palīgā saucēja, kāda ievainota latviešu virsnieka. (Ievainotais bija Žanis Kāns, vēlākais leģiona virsnieks.) Trešajā telpā starp drausmīgi sakropļotu liķu kaudzēm gulēja vēl divi smagi ievainoti virsnieki."

Ir zināms, ka Butirku cietumā pie Maskavas 1941. gada 15. decembrī nošauts bijušais 4. Valmieras kājnieku pulka komandieris pulkvedis J. Skujiņš. Tāpat arī Vladimiras cietumā noslepkavoti lielāks skaits Latvijas armijas virsnieku, starp tiem autotanku brigādes pulkvedis J. Kaļķis, pulkvežleitnants J. Klipsons, aviācijas pulka pulkvežleitnants Ž. Jēre un bijušais armijas štāba pulkvežleitnants A. Blaus. No Vladimiras cietumā nokļuvušajiem latviešu virsniekiem uz vergu nometnēm nav nosūtīts neviens, bet visi tur noslepkavoti.

Autentisku liecību par 1941. gadā uz Padomju Savienību aizvestajiem latviešu virsniekiem un viņu likteni sniedzis Jozefs Bergers, kādreizējais Palestinas komunistu pārstāvis Kominternē Maskavā. 1935. gadā viņu kā trockistu apcietināja, un viņš padomju cietumos un spaidu darbu nometnēs līdz 1956. gadam pavadījis vairāk nekā divdesmit gadus. Atgriezies Izraēlā, Bergers Rietumu preseī sniedza interviju par savu pieredzēto gulaga nometnēs. Viņš stāsta, ka Noriļskas vergu nometnē Sibīrijas ziemeļos daudzi latviešu virsnieki gājuši bojā smagā darba un sliktā uztura dēļ. Daudzi tiesāti.

Tiesas pārbaudē citu pēc cita virsniekus izsaukuši uz nopratināšanu. Tajā viņiem nolasīta apsūdzība, kas bijusi visiem vienāda: spiegošana, pretrevolucionāra darbība, sabotāža.³⁷⁻³⁹

Latvijas armijas iznīcināšana sākās ar komunistu ieceltā kara ministra ģenerāļa R. Dambiša 1940. gada 27. septembra pavēli. Saskaņā ar šo pavēli 720 virsniekus un pārējos brīvās Latvijas armijā un pēc tās nosaukšanas par Tautas armiju esošos virsdienesta instruktorus un obligātā karadienesta karavīrus pārskaitīja Sarkanās armijas Baltijas kara apgabala 24. teritoriālajā strēlnieku korpusā. Pēc kara ministra amata atstāšanas ģenerālis R. Dambītis turpināja vēl kādu laiku darboties par Latvijas armijas likvidācijas komisijas pilnvaroto. Visas bijušās Latvijas armijas mantas un ieroči nekavējoties bija jānodod Sarkanās armijas noliktavām. Likvidācijas komisija līdz tās darbības beigšanai bija sarkanarmijai nodevusi simt piecdesmit preču vilcienu sastāvus. Cik lieli bija Latvijas armijas mantu krājumi, varam spriest pēc tā, ka vēl 1942./1943. gadā vācu karavīri austrumu frontē saņēma gūstā sarkanarmiešus, kas bija ģērbti Latvijas armijas formas tērpos. 1941. un 1942. gadā arī visus t. s. kārtības dienesta (policijas) bataljonus varēja ietērt Latvijas armijas apģērbā.³⁷

Līdz kara sākumam ar hitlerisko Vāciju komunistu vara Latvijā represēja divdesmit trīs ģenerāļus un admirāli. Bez jau iepriekš minētā ģenerāļa K. Goppera zvēriski noslepkavoja arī ģenerāli K. Praulu. Viena no visriebigākajām un viltīgākajām latviešu teritoriālā korpusa virsnieku fiziskas iznīcināšanas akcijām notika 1941. gada 14. jūnijā, tautas masveida izsūtīšanas dienā. It kā uz kursiem Maskavā tika izsaukti ģenerāļi R. Kļaviņš (pēdējais Latvijas armijas komandieris), A. Krustiņš, A. Dannenberg, J. Liepiņš, O. Ūdentīņš, pulkveži K. Lejiņš, Ž. Jomerts, K. Priedītis, N. Ābeltiņš, J. Žīds, A. Birkenšteins, R. Lielbiksis, V. Bruņinieks, H. Jurēvičs, E. Strauss, A. Kalniņš, pulkvežleitnanti A. Rozītis, R. Peniķis u. c. Daļu no viņiem Krievijā nošāva, citi gāja bojā vergu nometnēs. Tikai dažiem izdevās palikt dzīviem, jo karam sākoties un pēc pirmo kara mēnešu ārkārtīgi smagajiem sarkanarmijas dzīvā spēka zaudējumiem Sarkanajai armijai paātrināti un pastiprināti kārtā bija nepieciešama sagatavot jaunus virsnieku kadrus. Inteliģentie, daļa ar akadēmisko kara izglītību, latviešu virsnieki tika iesaistīti kā mācību spēki gan augstākajās kara mācību iestādēs, gan virsniekuursos un kara skolās.⁴⁰

Latviešu 24. teritoriālais strēlnieku korpus 1941. gada jūnijā tika izvietots vasaras nometnē Litenē. 14. jūnijā sākās augstāko dienesta pakāpju virsnieku aresti un nošaušana. Apcietināti un nošauti tika arī virsdienesta instruktori un kareivji. Lielākā daļa apcietināto un no Litenes aizvesto ir vai nu Krievijā nošauti, vai arī, bada, sala un slimību nomocīti, gājuši bojā vergu darba nometnēs.³⁷

Baigajā gadā sarkanais terors ļoti nežēligi skāra latviešu virsniecību. 299 virsnieki tika apcietināti, no tiem 52 atrasti noslepkavoti tepat tēvzemē pēc komunistu un Sarkanās armijas padzišanas no Latvijas. 14. jūnijā uz nāves noietnēm Sibīrijā tika aizvesti 540 virsnieki, pazuduši bez vēsts bija 247. Vairākums no pēdējās grupas bija ar nošaušanas draudiem piespiesti 24. teritoriālā korpusa daļās atkāpties uz Krieviju kopā ar bēgošiem sarkanarmiešiem. Pēckara notikumi rādīja, ka daļa no šiem virsniekiem un karavīriem patiešām kara laikā pazuduši bez vēsts.^{37, 38}

Zinot un izprotot šausmīgo sarkano teroru, nav jābrīnās, ka liela daļa latviešu virsnieku vairāk vai mazāk labprātīgi dienēja leģionā. Pārfrāzējot pazīstamo tautasdziesmu: "Lielu vīru karā kāva, suni ceļa maliņā", virsnieki vācu okupācijas laikā teica: "Labāk mani karā kāva nekā čekas pagrabos." Baigā gada pieredze un bailes par savu un ģimenes locekļu likteni, gadījumā ja Kremļa vara Latvijā tiktu atjaunota pēc vācu armijas sakāves austrumos, lika daudziem virsniekiem ņemt rokā ieročus un vilkt mugurā vācu doto ietēru, lai tikai Baigais gads neatkārtotos.

No Baigā gada asiņainā asmens vai nāves vergu noietnēs neizbēga daudzi visdažādāko sociālo slāņu Latvijas iedzīvotāji.

Latvijas augstāko tiesu sauca par Senātu. Senātam bija svarīga loma Latvijas tiesu iekārtas un tiesību izveidošanā. 1940. gadā, kad komunistu vara likvidēja Senātu, Latvijā dzīvoja sešpadsmit esošie un septiņi bijušie senatori. No šiem divdesmit trim Latvijas augstākajiem tiesnešiem komunisti deportēja septiņus. Pārējie terora neskartie negaidīja komunistu varas atgriešanos un devās trimdā. Nav citu augstāko tiesu pasaulē, ko būtu piemēklējis līdzīgs liktenis.⁴¹

Tūlīt pēc Latvijas okupācijas sākās represijas pret bijušajiem Ārlietu ministrijas darbiniekiem. Pirmie tika apcietināti Latvijas sūtniecības Maskavā darbinieki. Jau 1940. gada 12. jūlija naktī Maskavā arestēja sūtniecības sekretāru P. Albertu un viņa sievu. Viņus abus, tajā brīdī vēl *de facto* un *de iure* neatkarīgās Latvijas valsts pilsoņus, diplomātisko aizsardzību ieguvušus atbilstīgi starptautiskām tiesībām, aizturēja svešas valsts drošības dienesta vīri. Kāds nepārprotams Latvijas okupācijas iepriekšējas nolemtības pierādījums! Pat viltus Saeimas vēlēšanas 14. un 15. jūlijā vēl nebija notikušas. Pēc formālās Ārlietu ministrijas likvidēšanas P. Albertu aizveda atpakaļ uz Maskavu un ieslodzīja cietumā. Viņam tika piespriests nāvessods, ko izpildīja 1941. gada 12. jūlijā turpat Maskavā. Sūtni F. Kociņu apcietināja 1940. gada 19. septembrī Rīgā, kad viņš tikai pirms deviņpadsmit dienām bija ieradies dzimtenē no Maskavas. Arī viņu izveda uz cietumu Maskavā un 1941. gada 26. jūlijā nogalināja čekas galvenajā mītnē Lubjankas cietumā. Nedaudz vēlāk apcietināja virkni citu esošo un bijušo ārlietu dienesta darbinieku. Starp viņiem bija tikko

trīsdesmit sešu gadu sliksni pārkāpušais Andrejs Kampe. Viņam piespriesto nāvessodu izpildīja 1942. gada 16. martā Astrahaņas cietumā. Viņa liktenis daudzējādā ziņā bija līdzīgs daudzu latviešu dzimtu vīru un jaunekļu liktenim. Krievijas imperiālisti Kampes dzimtā tēvu un dēlu iznīcināja vienas paaudzes laikā. Diplomāta tēvu, arī Andreju Kampi, Cēsu komunisti noslepkavoja 1919. gada 10. janvārī Cēsis par to, ka viņš kā viens no pirmajiem latviešu patriotiem bija atsaucies uz Pagaidu valdības aicinājumu ziedot naudas līdzekļus jaunajai valstij. Nākamajam diplomātam tolaik bija tikai četrpadsmit gadu. Ļoti centīgais un apdāvinātais Andrejs Kampe jau divdesmit divu gadu vecumā 1927. gadā pabeidza Parīzes universitātes Sorbonā Juridisko fakultāti un Parīzes politisko zinātņu skolas diplomātisko nodaļu. Komunistu vara gadsimtu gaitā vienmēr mērķtiecīgi un apzināti ir izrāvusi no Latvijas zemes spēcīgākos kokus ar visām saknēm, lai tie nedotu atvases.

Lielāko daļu ārlietu dienesta darbinieku čekisti apcietināja tautas masveida izvešanas dienā 1941. gada 14. jūnijā, vienlaikus izsūtot uz Sibīriju arī viņu ģimenes. Pavisam tika apcietināti vismaz septiņdesmit pieci no biogrāfiskā vārdnīcā "Latvijas ārlietu dienesta darbinieki 1918–1991" minētajiem. Piecdesmit pieci no viņiem gāja bojā izsūtījumā. Viens krita karā, būdams virsnieks Latviešu leģiona vienībā (V. Veiss). Tuvojoties otrreizējai padomju okupācijai, lielākā daļa bijušo ārlietu dienesta darbinieku devās trimdā. Rietumos nonāca vismaz 135 cilvēki. Viņi visi, lielākoties ļoti izglītoti un zinoši cilvēki, arī gāja zudumā mūsu tautai.^{42, 43}

Komunisti ar ārkārtīgu bardzību vērsās pret tiem, kas tautu bija audzinājuši tēvzemes mīlestības garā. Viņu valdīšanas pirmajā gadā no pamatskolām vien izrāva 319 skolotājus. Tie bija deportēti, nogalināti un bez vēsts pazuduši pēc apcietināšanas. Pēc vācu karaspēka ienākšanas 1941. gada rudenī bija liels pamatskolu skolotāju trūkums. Bija jāpieņem darbā ģimnāziju un arodskolu absolventi.⁴⁴

Protams, terors skāra arī vidusskolu skolotājus un universitātes, kā arī citu augstāko mācību iestāžu mācībspēkus. Apcietināja vai izveda uz soda nometnēm astoņus procentus no visiem profesoriem. Nogalināti Latvijā tika divi Skolu departamenta vicedirektori — A. Čuibe un A. Jaunzems. Liels bija upuru skaits arī skolēnu vidū: 157 aizveda atsevišķi vai no vasaras kolonijām, 1790 izveda kopā ar vecākiem, 20 tika nogalināti.⁴⁵

Nāves plūvajai sevišķi bija pakļauti sirmgalvji un bērni. No 1941. gada 14. jūnijā izvestajiem 290 zīdaiņiem dzimtenē atgriezās tikai četri. No izsūtītajiem 3225 bija jaunāki par sešpadsmit gadiem.⁴⁶

No Latvijas pavisam deportēja 315 cilvēkus, vecākus par septiņdesmit gadiem. Traģisks bija bijušā Latvijas konsula Mandžūrrijā, Harbinā, Krievijas cara armijas pensionētā ģenerāļa P. Mežaka liktenis. 1940. gadā pēc Latvijas

okupācijas viņš turienes PSRS konsula daiļrunības dēļ izšķirās nodot konsulātu krieviem un atgriezties Latvijā — “lai tur nomirtu”, kā pats sacīja. Astoņdesmit divus gadus vecajam vīram, kam komunisti Mandžūrijā (tagad Ķīnā) pirms aizbraukšanas vēl, šķita, izrādīja īpašu cieņu, tomēr tas nebija lemts. Komunisti deportēja viņu uz Sibīriju.³⁷

Visvecākā 1941. gada deportācijā no Latvijas cietusi civilpersona, šķiet, bija astoņdesmit trīs gadus vecā Karolina Eliase, ko vienu pašu izsūtīja no Jelgavas apriņķa Platones pagasta Zilēnu mājām.⁴⁵

Pilnīgi skaidri 1941. gada izvešanu starptautiski tiesisko kriminālo raksturu pierāda tas, ka starp 290 izvestajiem zīdaiņiem bija tieši izvešanas dienā, 14. jūnijā, dzimušais Arvids Baumanis. 290 ievietošanu preču vagonos izvešanai uz Sibīriju tūkstošiem kilometru attālumā no viņu dzimtenes nevar nosaukt citādi kā par genocīdu pret latviešu tautu.^{46, 47, 49}

Izvešanas dēļ dzīvību vai veselību zaudēja daudzi Latvijas aizsargi, robežsargi un policisti. Pret cilvēkiem, kuri bija sargājuši valsts drošību, komunisti vērsās ar izteiktu niknumu. Aizsargi zaudēja 80 procentus no sava komandējošā sastāva, ar vada komandieriem sākot. Melīga bija komunistu propaganda, kas sludināja, ka aizsargu organizācija bijusi budžu, tas ir, bagāto zemes īpašnieku organizācija. Pēdējos neatkarības gados aizsargos bija 48% zemnieku, 27% strādnieku un 25% ierēdņu. 1928. gada dati liecina, ka aizsargu organizācijā bija 36% vecsaimnieku (tātad, iespējams, lielāku lauku saimniecību īpašnieki), 34% jaunsaimnieku (lidz 22 ha zemes īpašnieki) un 25% bezzemnieku, tas ir, laukstrādnieku, kā arī 5% pilsētnieku. Atsevišķos aizsargu pulkos šie skaitļi atšķirās no citu pulku sociālā sastāva. Piemēram, Ventspils aizsargu pulkā strādnieku bija 26%, inteliģentu 25%, amatnieku 13%, jaunsaimnieku 13%, vecsaimnieku 11%, tirgotāju un rūpnieku 7%. Šie skaitļi liecina, ka aizsargu organizācija aptvēra visu sociālo slāņu ļaudis. Aizsargu priekšnieku ģenerāli Kārli Praulu pēc sarkanarmijas atkāpšanās no Latvijas atrada nogalinātu masu upuru kapos ar sasietām rokām un cilpu ap kaklu.^{40, 48}

“Robežsargu traģēdija — Latvijas traģēdija” — tādu virsrakstu grāmatai par Latvijas robežsargu traģisko likteni, kas iznāca 2000. gadā, licis Latvijas Okupācijas muzeja līdzstrādnieks Andrejs Feldmanis. Patiešām, Latvijas valsts suverenitāti PSRS Iekšlietu tautas komisariāta (NKVD) čekistu bruņotās vienības sāka sabradāt jau divas dienas pirms Latvijas okupācijas.

15. jūnija naktī pulksten 2.30 25 NKVD karavīri pārbrida pāri sekļajai Ludzas robežupītei un uzbruka Abrenes robežsargu bataljona 1. rotas 2. sardzei. Pēc īsas kaujas uzbrucēji nogalināja trīs sardzes robežsargus, kā arī sardzes priekšnieka Puriņa sievu Hermīni Puriņu un smagi ievainoja sardzes priekšnieka četrpadsmit gadus veco dēlu Voldemāru, kas nākamajā dienā Rēzeknes slimnīcā nomira. NKVD karavīri uzbruka arī apkārtējām viensētām

un citām robežsargu sardzēm. Viņi bez pretošanās sagūstīja 10 robežsargus un 27 vietējos iedzīvotājus un aizveda viņus pāri robežai uz PSRS teritoriju. 1. rotas 2. sardzes ēku Masļenkos iebrucēji nodedzināja. Uzbrucēji bija metuši pa logiem rokas granātas, arī no sardzes ēkas netālu esošajā mājiņā, kurā dzīvoja robežsargs Krieviņš ar ģimeni, smagi ievainojot Krieviņa sievu un dēlu Arturu, 12 gadus vecu zēnu, kā arī pašu Krieviņu. Abus vieglāk ievainotos — tēvu un dēlu — krievu karavīri aizveda gūstā pāri robežai. Šis negēlīgais iebrukums Latvijas zemē prasīja vēl viena upura dzīvību. Uz Krieviju čekisti gūstā aizveda arī dzirnavnieka Kārļa Smukkalna ģimeni — dzirnavnieku, viņa sievu un piecus bērnus. Jaunākā Smukkalnu ģimenes atvase Dagnija bija tikai vienu gadu veca. Gūstā pavadītās 20 dienas tomēr bija stipri skārušas Smukkalnu astoņus gadus vecās meitas Silvijas veselību. Atrašanās Ostrovas cietumā bija izraisījusi smagu nervu slimību, un meitenīte jau 1943. gadā nomira. Pārējos gūstekņus pēc 20 dienām atlaida atpakaļ uz Latviju, jo NKVD staļiniskās galotnes vīri Maskavā tāpat jau zināja, ka notiks Latvijas iejaušana Padomju Savienībā pēc varmācīgās okupācijas.^{50, 51}

Robežsargu apcietināšana masveidā sākās 1940. gada augustā. Pavisam arestēja 113 robežsargus. Lielākā daļa no viņiem tika nošauti 1942. gadā gulaga nometnēs, daļa nomira tajās bada, slimību un aukstuma dēļ. Dažus, kurus nearestēja, tik un tā izsūtīja uz spaidu darba nometnēm 1941. gada jūnijā, turklāt kopā ar ģimeni.^{50, 51}

Latvijas valdība atbilstoši iepriekš noslēgtajiem līgumiem ar Padomju Savienību pieprasīja robežkonflikta (ja asiņainu teroraktu, turklāt vienpusēju, vispār varētu nosaukt par robežkonfliktu, jo nekāda iemesla kaut kādam konfliktam taču nebija) atrisināšanu un izmeklēšanu abu līgumslēdzēju pušu izveidotai komisijai. Īsajā brīdī no Sarkanās armijas ienākšanas Latvijā 1940. gada 17. jūnijā līdz viltus Saeimas vēlēšanām 1940. gada 14. un 15. jūlijā padomju puse izvairījās no jebkādas izmeklēšanas darbības. Latvijas valdības izveidotās izmeklēšanas komisijas vadītājs robežsargu brigādes komandieris ģenerālis Bolšteins nošāvās savā darba kabinetā 1940. gada 21. jūnijā. Kaut arī varu sagrābusi komunistiskā marionešu valdība noslēpa, ka Bolšteins izdarījis pašnāvību, paziņojot, ka Bolšteins miris, tauta saprata: ģenerālis Ludvigs Bolšteins labprātīgi devies nāvē, lai izvairītos no čekistu mocībām un spīdzināšanas. Jo Bolšteins zināja un saprata, ka čekisti no viņa vēlēšies uzziņāt visu par robežsargu štāba noorganizēto aģentu tīklu Latvijas-PSRS robežjoslā. Viņš nolēma doties nāvē, lai citi varētu dzīvot.^{50, 51}

Krievu imperiālisma ideju izplatīšanā ieinteresētā komunistu vara Baigajā gadā darīja visu iespējamo, lai noārdītu un sagrautu to garīgo pasauli, kas bija pavērsta Rietumu civilizācijas virzienā. Paši komunisti sludināja materiālas pārpilnības iestāšanos zemes virsū, ja cilvēce sasniegtu viņu

saimnieciskos mērķus, tādēļ viņi nevarēja paciest sev līdzās nevienu citu garīgu ideoloģiju un, protams, asi uzbruka kristīgajai reliģijai un tās sludinātājiem — mācītājiem. Salīdzinot ar 1939. gadu, dievkalpojumi vairs nenotika 200 vietās tur, kur pirms gada tie bija notikuši. Divi LU Teoloģijas fakultātes mācībspēki — profesori tika deportēti uz Krieviju. Tāds pats liktenis sagaidīja astoņus Evaņģēliski luteriskās baznīcas mācītājus. Nāvēssodu pieprieda mācītājam J. Ozoliņam. Sarkanarmijai atkāpjoties, vēl pēdējā brīdī nošāva divus — Ventspils prāvestu A. Jaunzemi un Seces draudzes mācītāju J. Lapiņu. Romas katoļu baznīcas upuru skaits bija vēl lielāks, jo starp izsūtītajiem latviešiem bija 29 garīdznieki, no kuriem 24 apcietināja izsūtīšanas dienā 14. jūnijā. Spīdzināti un nogalināti bija 12 katoļu priesteri: P. Apšīniks no Baltinavas, E. Beķeris no Okras, A. Lapationoks no Eglaines, V. Litaunieks no Indras, S. Kapacis no Zosnas, V. Paškevics no Mežvidiem, J. Pudāns no Ilūkstes, F. Turks, K. Strods, G. Vilmanis un franču tautības priesteris S. Taborē no Krāslavas, J. Žuks no Slokas.⁵²

Komunistu partija teroru vērsa arī pret to šķiru, kuras vārdā tā valdīja, pret strādniecību. Piemēram, Jelgavā laikā no 1940. gada augusta līdz 1941. gada jūnijam apcietināto vidū vislielākais bija tieši strādnieku īpatsvars — vairāk nekā 110 cilvēki. Terors skāra visas arodu un sociālās grupas, nešķirojot tautību, dzimumu un vecumu. Par terora apjomu vislabāk varam spriest, ja zinām, ka viena gada laikā cilvēku zudumi bija 18 no katriem tūkstoš iedzīvotājiem. Proporcionāli iedzīvotāju skaitam, ja Krievija 1940.–1941. gadā būtu okupējusi un valdījusi ASV, šajā lielvalstī tiktu deportēti 2,4 miljoni cilvēku, no Lielbritānijas — 865 000, no Kanādas — 205 000.^{53, 54}

Latvijas iedzīvotājus ārkārtīgi uztrauca un viņos radīja antikomunistisku un antikrievisku noskaņojumu sarkanā terora mežonīgais, velnišķīgais izpildījuma veids. Piemēram, izsūtīšana 1941. gada 14. jūnijā bija izplānota ar īsti aziātisku viltību, kā to apstiprina šāds instrukcijas noteikums: "Ievērojot to, ka lielu skaitu izsūtāmo arestēs un novietos speciālās nometnēs, bet viņu ģimenes nosūtīs uz uztveršanas vietām tālākos apgabalos, nepieciešami, ka ģimenes galvas un pārējo ģimenes locekļu apcietināšana notiek vienlaikus, nepaskaidrojot priekšā stāvošo šķiršanos." Tādējādi tikai dzelzceļa stacijā noskaidrojās, ka vīriešus atdala un iesloga īpašos vagonos. Aculiecinieku stāstījumi vēsta par sirdi satriecošām ainām brīdī, kad tēvus atdalīja no sievām un bērniem. Raudas un skaļi sāpju kliedzieni... vaimanas...⁵⁵

Par Rēzeknē piedzīvotām šausmām stāsta A. Indrēvica: "Kad ienāca vācu armija, čekas šķūnī atrada bedri ar trīsdesmit diviem noslepkavotiem cilvēkiem. Starp tiem bija arī mani darbabiedri. Pazīt nevarēja. Galvas sasistas, zilas, uztūkušas. Pazīt varēja tikai pēc drēbēm. Dažiem rokām bija nocirsti pirksti. Es domāju, ka necirta mirušam, bet dzīvam, lai izspiestu vēlamo atzišanos."⁵⁶

Rakstnieka Miervalža Birzes publikācijai klāt pievienotā fotouzņēmumā lasāms: “Upuri Baltezerā. Daudzi pirms nāves bija aplaupīti — atņemti apavi, novilkta drāna. Bet vēl vairākiem pirms nāves bija atņemti viņu cilvēcīgais izskats — bija grūti pazīt sadauzītās, veidu zaudējušās sejas...” Rakstnieks, kas pats bija ieslodzīts Saksenhauzenas koncentrācijas nometnē Vācijā par to, ka Baigajā gadā bijis rosīgs komjaunietis, par Centrālcietumā un Baltezerā nošautajiem cilvēkiem šajā rakstā lakoniski pateicis: “Centrālcietumā, Baltezerā un citas minētās epizodes publicētas grāmatā “Baigais gads”. Tās ir patiesas.” Rakstam M. Birze līcis zīmīgu virsrakstu: “Cik līdzīgas šīs gleznas...”, ar to apstiprinādams komunistu un nacistu terora savdabīgumu un līdzību nevainīgu cilvēku noslepkavošanā, pakļaujot tos pirms nāves varmācīgi sakropļošanai.⁵⁷

Uldis Strēlis, bijušais Latvijas Republikas Ģenerālprokuratūras totalitāro režīmu izmeklēšanas nodaļas virsprokurors, kurš izmeklējis komunistu paveiktos noziegumus, stāsta: “Bet par komunistiskā režīma izdarītajiem noziegumiem pasaules sabiedrība zina visai maz. Čekisti nekautrējās apgānīt savu upuru liķus: nogrieza degunu, ausis, dzimumorgānus, sievietēm — krūtis. Daudzi, kas redzēja šos skatus, ģiba. Tomēr šos faktus apliecina dokumenti. Kaut vai izmeklējot Novika (Baigā gada LPSR valsts drošības dienesta vadītājs) lietu, atklājās, ka kādam mācītājam Rēzeknes pusē galvā bijis uzlikts dzeloņstiepļu “vainags”. Uldis Strēlis savā referātā Lietuvā sarīkotā konferencē “Komunisma noziegumu izvērtēšana”, kurā piedalījās divdesmit valstu pārstāvji, uzsvēra, ka vairāk nekā pirms divtūkstoš gadiem Senajā Romā bijusi populāra paruna *Cum tacent — clamant*, latviski — “Viņi kliedz klusējot”.⁵⁸

Parādot šeit Baigā gada šausmīgo, mežonīgo noziegumu ķēdi, protams, varētu sarakstīt tūkstošiem lappušu biezu grāmatu. Taču daži spilgtāki piemēri te ir nepieciešami, lai Baigā gada upuri arī vēl tagad klusējot kliegto Latvijas iedzīvotājiem. Jo šie zvēriskie noziegumi arī bija labvēlīga augsne, kurā dzima doma par to, ka pret šo noziegumu iespējamo atkārtosanos jācīnās ar visu mūsu tautas dvēseles un dzīvo spēku. Tādēļ latviešu vairākumam latviešu leģions bija pretestības simbols pret tiem spēkiem austrumos, kas asiņainu postu Latvijai varētu atnest vēlreiz.

Dzīviem upuriem no ķermeņa novilkta āda, ar karstu dzelzi ķermenī iededzināts krusts.⁵⁹ Tādas sarkanā terora ainas bija cilvēku acu priekšā, un tās bija tik atbaidošas, drausmīgas, ka daudziem vāciešu uzspiestais kāskrusts likās vieglāk panesams nekā ķermenī ar dzelzi iededzināts krusts.

Komunistu karoga krāsa un simboliskā krāsa šai ideoloģijai vispār ir sarkana. Tomēr tajā vajadzētu ievilkt melnu svītru. Jo tur, kur valda vai valdījuši komunisti, vienalga, Eiropā, Āzijā, Āfrikā, Latīņamerikā, sarkanā krāsa

vienmēr ir pārklājusies ar melnu melu straumi. Asinis kopā ar meliem — tipiska komunisma pazīme. Parādīsim vienu no tipiskajiem komunistu meliem tūlīt pēc Latvijas okupācijas. Kremlis bija iecerējis pasniegt pasaulei Latvijas okupāciju nevis kā vardarbīgu militāru akciju, bet gan kā demokrātiski ievēlēta parlamenta izteiktu gribu nodibināt Latvijā padomju varu. Lai šādu politisku mērķi sasniegtu, Kremlim bija nepieciešami īsi starpposmi, kuru laikā Maskavas atsūtītais emisārs Višinskis, aizkulisēs stāvēdams, virzītu Kremļa izraudzītās lelles-marionetes vēlamā virzienā, bet pakāpeniski. Daži karstgalvīgākie komjaunieši un bijušie pagrīdes komunisti šos Višinska manevrus nesaprata, jo īstenos politiski taktiskos gājienus “režisors” Višinskis Latvijas komunistiem neatklāja. Tādēļ Rīgas pilsētas komjauniešu vadītājs P. Sadovskis, bijušais nelegālā darba veicējs Ulmaņa autoritārā režīma laikā un īsu brīdi arī cietumnieks, nevarēdams nociesties sava ideālā mērķa — Padomju Latvijas — sasniegšanā, organizējot demonstrāciju Latgales priekšpilsētā, iekļāva demonstrācijā plakātu nesējus ar saukļiem “Lai dzīvo Padomju Latvija”. Kāds naivums! Sadovskis, vēl neiepazinis staļiniskās viltības, domāja, ka Latvijas komjaunatne pati var piedalīties partijas politiskās taktikas veidošanā un izvēlē. Tāda loma Latvijas komunistiem un komjaunatnei nebija atvēlēta Maskavas “režijā”.

1939. gada februārī LKP 1. sekretāra J. Kalnbērziņa vadībā Rīgā nelegāli notika LKP 26. konference, kas izstrādāja t. s. antifašistiskās tautas frontes platformu. To pieņēma arī vienīgā komunistu sabiedrotā — Latvijas Sociālistiskā strādnieku un zemnieku partija. Konferences gaitā Latvijas Komunistiskā partija norādīja, ka pēc Ulmaņa režīma gāšanas pirmais uzdevums būšot “nostiprināt demokrātisku iekārtu un realizēt tautas frontes platformu”. 1939. gadā LKP laikrakstā “Cīņa”, ko izdeva pagrīdē, bija rakstīts: “Mēs saucam uz cīņu par istu, patiesu demokrātiju un brīvību.”⁶¹

Tomēr izrādījās, ka, tikko vara nonākusi komunistu rokās, runas par demokrātiju un brīvību bijušas māņi. 1940. gada 9. jūlija LKP Centrālās komitejas sēdē piecas dienas pirms viltus Saeimas vēlēšanām komunisti asi nosodīja savu biedru P. Sadovski par lozunga “Lai dzīvo Padomju Latvija” pārāgru parādīšanu pašu komunistu sarīkotās demonstrācijas gājienā.⁶⁰

Ka karstgalvji jāapsauc un viņiem jāiemāca, jāieskaidro komunistu krāpšanas taktika, to LKP 2. sekretārs Ž. Spure iedzina biedru galvās 6. jūlijā LKP Rīgas organizācijas biedru kopsapulcē, vērsdamies pret “daudzu biedru nepareizo uzskatu — Sarkanā armija Latvijā būs tā, kas mūs pievienos Padomju Savienībai. Tā ir nepareiza izpratne — Sarkanā armija nav atnākusi, lai mūs pievienotu, bet **mums jāpanāk** (izcēlums mans — V. L.), lai mēs pievienotos.” Spure uzsvēra: “Mēs ejam konstitucionālu ceļu, un mēs noteikti sakām, ka mēs prasām brīvu un neatkarīgu Latviju.”⁶⁰

Ar draudiem, meliem un krāpšanu komunisti savu panāca. Viens no Maskavas atbraukušās speciālās komandas locekļiem, biedrs Vladimirovs, kas Višinska vadībā un pārraudzībā faktiski vadīja LKP Centrālās komitejas biroju staļiniskā gaumē un kārtībā, visu perfekti nostrādāja līdz galam. 2. jūlijā LKP CK birojs izšķiroši apsprieda jautājumu par apvienošanos ar pagrīdes koalīcijas partneri pēc K. Ulmaņa veiktā valsts apvērsuma — ar LSSZP. LU vēstures profesors, *Dr. hist.* A. Stranga raksta: “Acimredzot pēc konsultācijām ar “attiecīgām iestādēm” nolēma apvienošanos neīstenot. Bijušos sociālistiskās partijas biedrus uzņemt individuālā kārtā.” Lai gan LSSZP nebija vairāk kā trīssimt biedru, bijušo LSDSP locekļu, kuru vairākums bija ļoti kreisi noskaņoti, tomēr komunistiem piemita bailes no LKP apvienošanās ar LSSZP. Individuālā uzņemšana viņiem ļāva atsijāt tos, kas nebija pietiekami staļiniski nobrieduši.⁶²

Pēc šīs komunistu rīcības un Maskavas emisāra A. Višinska izturēšanās tiem latviešiem, kas saspringti vēroja notikumu attīstību, arvien skaidrāk atklājās Kremļa varasvīru īstenie nolūki Latvijā. Staļinam un Višinskim bija īslaicīgi vajadzīgi atsevišķi Latvijas politiķi un sabiedrībā pazīstami cilvēki, ar kuru iecelšanu amatos varēja nosegt okupācijas varas patiesos nolūkus, iekļaujot Latviju pakāpeniski, nedaudz vairāk kā pusotra mēneša laikā, sarkanajā Krievijas impērijā.

Nākamais no Maskavas atsūtītā lielinkvizitora, marionešu teātra režisora Višinska solis bija izlaist uz politiskā teātra skatuves simt lelles, kas tika nosauktas par “Tautas Saeimu”. Lellēm saskaņā ar Rīgas režisora inscenējumu un Kremļa scenāriju nebija paredzēts garš uzstāšanās cēliens. Pēc īsa pirmā cēliena tās no skatuves bija jānovāc, tām jāuzgērbj jauni kostīmi, un, pats galvenais, pēc lugas scenāristu un notikumu vadītāju norādēm jāmaina dekorācijas — Latvijas Republika jāpārdēvē par Latvijas Padomju Sociālistisko Republiku.

Lai komunistu izveidotais un noorganizētais Darba tautas bloks uzvarētu Saeimas vēlēšanās, viņiem bija diemžēl, pēc viņu ieskatiem, jāķeras vēl pie vienas blēdības ar varmācīgu paņēmienu. Žanis Spure komunistu sapulcē 4. jūlijā atklāti bija priecājies, ka tā sauktajam Darba tautas blokam uzvara Saeimas vēlēšanās būšot nodrošināta, jo politiskās partijas Latvijā, izņemot kompartiju, vēl neesot legalizētas un tās līdz vēlēšanām to praktiski nevarēšot izdarīt.

1940. gada 5. jūlijā ar Višinska atļauju ieceltā Ministru kabineta lēmumā bija lasāms, ka Saeimas vēlēšanas saskaņā ar Latvijas Republikas Satversmes 6. pantu būs vispārīgas, vienlīdzīgas, tiešas, aizklātas un proporcionālas. Tādas tās, protams, nebija.

Jau 30. jūnijā bijušā diplomāta un tieslietu ministra Ata Ķeniņa advokātu

birojā sapulcējās Atis Ķeniņš, tiesu senatori Voldemārs Zamuels un Mintauts Čakste, advokāts Pēteris Bergis, profesors Konstantīns Čakste, advokāts Vilis Holcmanis, bijušais Saeimas priekšsēdētājs sociāldemokrāts Dr. Pauls Kalniņš, bijušais darba ministrs un viens no aktīvākajiem LSDSP valdes vīriem Klāvs Lorencs, bijušais Saeimas deputāts, Latvijas atbrīvošanas cīņu laika armijas virspavēlnieks ģenerālis Jānis Balodis, kādreizējais Ministru prezidents un diplomāts Hugo Celmiņš, jaunsaimnieku partijas Saeimas deputāts Ādolfs Bļodnieks, pazīstamais žurnālists un publicists Jānis Bankavs un dzejnieks Kārlis Skalbe. Nedaudz vēlāk viņiem pievienojās pasaules rekordists soļošanā un 1932. gada Losandželosas olimpisko spēļu sudraba medaļas ieguvējs Jānis Daliņš, kā arī citas sabiedrībā pazīstamas personas.

Neilgi pirms šīs sanāksšanas Atis Ķeniņš pēc savas iniciatīvas PSRS sūtniecībā bija saticies ar kādreizējo skolasbiedru Krievijā Andreju Višinski. Nepārspējamais ciniķis draudzīgā sarunā A. Ķeniņam apgalvojis, ka visi varēsot piedalīties demokrātiskās vēlēšanās. Šie cilvēki, kas vienojās ap Ķeniņu, bija lielas personības un Latvijas patrioti. Pēdējā brīdī viņi izveidoja politisku partiju, nosaucot to par Demokrātisko bloku, lai ar šādu nosaukumu piedalītos Saeimas vēlēšanās. Lielākā daļa jaunās partijas biedru bija politiķi ar pieredzi. Viņi bija jau pieredzējuši sarkano teroru kā Krievijā, tā arī Latvijā. Taču viņi bija drosmīgi ļaudis, kas gribēja glābt to, kas vēl būtu glābjams — saglabāt Latviju kā neatkarīgu valsti. Demokrātiskā bloka vēlēšanu programmas 1. punkts bija šāds: "Par brīvu, neatkarīgu, demokrātisku Latviju."

Pēdējās 4. Saeimas vēlēšanās 1931. gadā komunisti bija ieguvuši tikai septiņas no simt deputātu vietām. Latvijas iedzīvotāju un latviešu vairākuma politiskais noskaņojums komunistiem nebija svešs. Višinskis saprata, ka gadījumā, ja Demokrātiskais bloks piedalīsies vēlēšanās, komunistu Darba tautas bloks cietīs pilnīgu sakāvi. Lai to nepieļautu, komunisti sāka aktīvu pretdarbību. Viņi radīja virkni šķēršļu Demokrātiskā bloka dalībai vēlēšanās. 6. jūlijā Ministru kabinets iecēla Centrālo vēlēšanu komisiju. Nākamajā dienā CVK pieprasīja no kandidātu saraksta iesniedzējiem attiecīgās vēlēšanu grupas vēlēšanu platformu kopā ar pierādījumiem, ka tā izsludināta atklātībā. Toties jau 9. jūlijā sabiedrisko lietu ministrs spiestuvēm liedza pieņemt iespiešanai jebkādu iespieddarbu, kas attiektos uz vēlēšanām, kā arī izsniegt jau iepriekš pasūtītos un iespiestos vēlēšanu materiālus.

Tautas krāpšana ar marionešu valdību un "demokrātisko" vēlēšanu organizēšanu nepalika nepamanīta ārzemju diplomātiem, kas joprojām uzturējās Latvijā un abās pārējās Baltijas valstīs. Tā kā visās trijās valstīs varas pārņemšanas scenārijs bija pilnīgi vienāds, vienlīdz noderīgas Latvijas notikumu izprašanai ir arī Igaunijā un Lietuvā pierakstītās liecības. 5. jūlijā Lielbritānijas sūtnis Igaunijā telegrafēja Ārlietu ministrijai Londonā: "No labi informētiem

avotiem uzzinām, ka vēlēšanu iznākums būs komunistu parlaments, kas laikam nolems, ka Igaunijai jāiestājas Padomju Savienībā.” 6. jūlijā sūtnis ziņoja: “Būs ļoti grūti kādam citam, kas nav komunisti, kandidēt vēlēšanās.”

Par spīti visiem šķēršļiem, Demokrātiskajam blokam ar kādas Jelgavas spiestuves strādnieku palīdzību tomēr izdevās iespiest savu vēlēšanu platformu, un bloka dalībnieki sāka izdalīt cilvēkiem savu programmu un izziņas materiālus, kā arī izlīmēt Rīgā vēlēšanu plakātus. Komunisti nekavējoties noorganizēja huligānisku pret darbību. Demokrātiskā bloka plakātu izlīmētājus piekāva it kā nezināmi uzbrucēji, plakātus norāva, dažviet uz plakātu izlīmētājiem iebiedēšanas nolūkā pat šāva. Pagaidām gan tikai garām. Muļķīgā stāvokli nokļuva arī daži Latvijas komunisti. 4. jūlija Kompartijas sanāksmē daži bijušie pagrīdnieki — nelegālisti bija iedomājušies, ka arī viņiem ir kas sakāms. Sapulces noslēgumā LKP CK sekretārs Ž. Spure viņiem skaidri lika manīt, ka vēlēšanu programmas sakarā nekādas “partijas iekšējās demokrātijas nebūs”. “Nekādu papildinājumu, nekādas revīzijas pie deklarācijas nenotiks!” Arī Demokrātiskā bloka kandidātiem un atbalstītājiem, kas 100 000 eksemplāru lielā metienā iespiestos uzsaukumus jau bija paspējuši izplatīt daudzās vietās Latvijā, prieki un cerības bija īsas. 9. jūlijā Demokrātiskā bloka biroja telpās ar iekšlietu ministra Viļa Lāča ziņu ielauzās čekisti un apcietināja vēlēšanu biroja vadītāju, kā arī konfiscēja visus vēlēšanu materiālus. Ati Ķeniņu apcietināja un viņam piesprieda sodu — piecus gadus izsūtījumā Kazahstānā. Lai arī neesam bijuši klāt tiesas sēdē vai lasījuši tiesas protokolu, tomēr varam droši apgalvot, ka Ķeniņš tiesā skaidrojās, kā tas pirms Demokrātiskā bloka (DB) dibināšanas ieradies pie sava skolasbiedra Višinska, kurš pusotras stundas laikā izlasījis un ar viņu apspriedis DB vēlēšanu deklarācijas saturu, pēc tam Ķeniņam paziņojis, ka viņš atļauj DB sarakstam piedalīties Saeimas vēlēšanās, turklāt vēl novēlot tam labas sekmes. Varbūt tieši skolasbiedra ietekmes un žēlastības dēļ Ķeniņš negāja bojā izsūtījumā un pēc pieciem gadiem varēja atgriezties Rīgā. Pavisam apcietināti tika ap piecsimt DB darbinieku, dažus no viņiem nogalināja, bet lielāko daļu izsūtīja.^{63-65.}

Tuvojoties vēlēšanām, arvien krasāk pastiprinājās draudi pret tiem, kuri nevēlējās piedalīties vēlēšanās vispār vai arī bija pret komunistu izvīzītiem kandidātiem. Presē parādījās raksti ar šādiem virsrakstiem “Atturēšanās no balsošanas uzlūkojama par noziegumu pret tautas interesēm”. Visi aicinājumi piedalīties vēlēšanās, un to bija daudz gan presē, gan radio, gan aģitatoru runās, lika skaidri saprast, ka nepiedalīšanos valsts vara uzlūkos par noziegumu, par sabotāžu, par sodāmu rīcību. Tā kā par jebkura cilvēka piedalīšanos vai nepiedalīšanos vēlēšanās čekisti viegli varēja uzzināt, pārbaudot, vai pasē ir iespiests zīmogs, un tā kā vēlēšanās piedalīties atļāva tikai vienam

komunistu izveidotam sarakstam, daudzi pie balsošanas urnām devās baiļu dēļ. Tautai draudēja pat bijušais Saeimas sociāldemokrātu partijas deputāts, jaunieceltais t. s. Tautas armijas politiskais vadītājs Bruno Kalniņš, kas 10. jūlija vakarā radiatorunā teica: "Atturēšanās no balsošanas vai arī kandidātu svītrosana uzlūkojama par noziegšanos pret tautas interesēm un pilsoniskā pienākuma neizpildīšanu."⁶⁶

Dažviet draudi bija tieši, turklāt vēlēšanu dienā. Tā Jaunpiebalgas vēlēšanu iecirkni 13.15 LKP Cēsu nodaļas uzdevumā ieradās Jānis Kokle un pret vēlēšanu komisijas gribu vietējam pasta nodaļas vadītājam lika izsūtīt telegrammu — skrejošo ziņotāju, kurā bija Kokles sacerēts teksts: "Saeimas vēlēšanās strādnieki piedalās neapmierinoši (..) atturēšanās no balsošanas ir provokatorisks darbs (..). Jaunpiebalgas pagasta valde ir izsūtījusi smagās automašīnas strādnieku aizvešanai pie urnām, bet šīs automašīnas ir bijušas tukšas (..). Tātad strādnieki, kas nav nodevuši līdz šim balsis, ir provokatori. (..) Šos strādniekus, insurgentus utt., pamatojoties uz komunistiskās partijas lēmumu, nodosim strādnieku tiesai — tribunālam. Pamatojoties uz to, es atgādinu tiem balsotājiem, kas nebūs nodevuši savas balsis līdz pulksten 18.00, tiks ievadīta izmeklēšana un šie provokatori nāks attiecīgu iestāžu rīcībā."

Vietvietām draudi ne tikai izskanējuši, bet arī izpildīti. Jaunieceltais Politiskās policijas pārvaldes Liepājas rajona priekšnieks J. Šalms vēlēšanu dienā 14. jūlijā nosūtīja priekšniecībai uz Rīgu rakstu, kurā norādīts, ka 14. jūlijā pēc viņa rīkojuma apcietināti un atrodas ieslodzījumā aresta telpās Bārtas novada agronoms Arnolds Valters, Liepājas rajona vecākais agronoms Rūdolfs Gulbis un Liepājas rajona mazpulku inspektors Oskars Baltiņš. Šīs personas vākušas parakstus demokrātisko latviešu pilsoņu kandidātu sarakstam. Savā ziņojumā J. Šalms nosauc vēl triju personu vārdus un uzvārdus, kuras aģitējušas iedzīvotājus nepiedalīties Saeimas vēlēšanās. Arī pret šiem cilvēkiem sāka izmeklēšana. Savukārt Madonas rajona Saikavas pagastā vietējie varasvīri bez kavēšanās arestējuši tos, kas pateikuši, ka vēlēšanās nepiedalīsies.

Saskaņā ar joprojām spēkā esošo Latvijas valsts likumu un starptautisko tiesību principiem ļoti liels Latvijas valsts Satversmes pārkāpums bija tas, ka daudzās vēlēšanu komisijās piedalījās personas, kuras nedrīkstēja pat atrasties vēlēšanu iecirkņu telpās. Tā Daugavpils apriņķa Skaistas vēlēšanu iecirkņa komisijas protokolā rakstīts: "Pulksten 8.00 komisija pilnā sastāvā, līdzdalību ņemot politiķam Saulikovam, atklāja Saeimas vēlēšanas." Aizviķu vēlēšanu iecirkni apmeklējuši divi sarkanarmieši kā LKP Lejaskurzemes apgabala pilnvarotie. Vēsturnieki A. Stranga un I. Gore, pārskatot vēlēšanu iecirkņu protokolus, konstatējuši, ka nav gandrīz neviena iecirkņa, kur nebūtu fiksēta kontrolējošo personu klātbūtne. Kurzemē, Sieksātē, tādi ir bi-

juši Sarkanās armijas pārstāvis kapteinis Sočkovs un jaunākais komandieris Aleksandrs Korovņikovs. Daudzus vēlēšanu iecirkņus apmeklējuši čekisti — Iekšlietu ministrijas pilnvarotie. Iekšlietu ministrs V. Latkovskis 14. jūlijā speciāli devās uz Aglonas pusi, kā viņš raksta, lai “noskaidrotu, kā vēlēšanas organizētas pašā Latvijas katoļu citadelē, kur nebija sajūsmas par gaidāmajām vēlēšanām”. (Izcēlums mans — V. L.)

Vērigais Francijas sūtnis Žans de Boss 15. jūlijā dienasgrāmatā ierakstīja: “Īpatnēja brīvu vēlēšanu izpratne: vienā telpā vēlētājs saņem vēlēšanu biļetenu (nav nekādu izvēles grūtību, jo ir tikai viens saraksts) un pierēģistrē savu pasi. Nākamajā telpā kontrolieri atver viņa biļetenu un apskatās, vai tajā nav svītrojumu vai labojumu; tad viņam atdod biļetenu, lai viņš pats to iemestu urnā, un pasē tiek iespiests zīmogs.”

“Tautas Saeimas vēlēšanu” komēdija cilvēkiem atklājās visā tās ciniskajā kailumā, jo, pēc Latvijas vēsturnieku veiktajiem arhīvu pētījumiem, pat LKP CK locekle Ieva Vinholde jau tolaik atzinusi, ka Centrālās vēlēšanu komisijas priekšsēdētājs no sociāldemokrātiem pie komunistiem pārbēgušais Ansis Buševics licis šķēršļus jebkura cita kandidātu saraksta pieņemšanai un par mikstčaulību attieksmē pret citu kandidātu sarakstu pieņemšanu no Centrālās vēlēšanu komisijas izslēgts ilggadējais komunistu, pagrīdnieks Fricis Deglavs, ka stingru brīdinājumu par LKP norādījumu neizpildīšanu komisijas darbā saņēmis arī tās priekšsēdētājs Ansis Buševics.

Centrālā vēlēšanu komisija par 14. un 15. jūlija vēlēšanu rezultātiem ziņoja, ka vēlēšanās piedalījušies 94,8% vēlētāju, no kuriem par Darba tautas bloku balsojuši 97,8% vēlētāju. Propagandas un terora, kā arī iebiedēšanas mašīna bija strādājusi gandrīz nevainojami, tomēr 1940. gada jūlijā Maskavas Kremļa dižvīri bija pieļāvuši vienu kļūdu. Vēlēšanas Baltijas valstīs vēl nebija beigušās, kad Padomju Savienības valdības oficiālā ziņu aģentūra TASS Londonā jau 14. jūlijā paziņoja vēlēšanu rezultātus un 15. jūlijā tie bija lasāmi Londonas *Times* slejās. Šai paziņojumā dotie skaitļi pilnīgi saskanēja ar tiem datiem, ko TASS Maskavā paziņoja trīs dienas vēlāk! Šo TASS paviršību, iespiestu Londonas lielākajā laikrakstā, 1947. gada 23. maijā britu parlamenta apakšnamā komentēja profesors L. D. Seivorijs: ““Vēlēšanas” (šo vārdu pēdīgās licis L. D. Seivorijs — V. L.) tātad bija iepriekš nokārtotas, un rezultāti nelaimīgas kļūdas dēļ publicēti jau pirms balsu skaitīšanas.” Pazīstamais britu politiķis H. Balfūrs arī pievērsa uzmanību šai kļūdai un publicēja rakstu žurnālā *Listener*: “Visā nesenās politiskās vēstures laikmetā nav otra tāda ciniska farsa kā vēlēšanas Baltijas valstīs.” Politiskās komēdijas svarīgākā daļa bija nospēlēta. Tomēr A. Višinskis kā galvenais režisors un komediants vienā personā bija nolēmis šo lomu nospēlēt līdz galam. 18. jūlijā Rīgā notika liela un pamatīgi noorganizēta demonstrācija, izdzenot ļaudis ielu gājienā.

Līdz tai okupācijas varas pārstāvji vēl centās neizmantot vārdus "padomju Latvija". Pirmajās okupācijas dienās arodbiedrību savienības jaunieceltais vadītājs Putniņš paziņoja, ka ar saukli "Par padomju Latviju" demonstrācijās izgājušie ir provokatori, un jau minētais komjaunatnes pagrīdes vadonis P. Sadovskis saņēma rājienu par šāda lozunga izmantošanu, bet 18. jūlija demonstrācijā dalībnieki, ejot pa Rīgas ielām, arī gar PSRS sūtniecības ēku Antonijas ielā, jau skandināja pavisam citus saukļus. Viņi nesa plakātus ar jauniem uzrakstiem, ar prasību par padomju varas nodibināšanu Latvijā un par Latvijas pievienošanu Padomju Savienībai. Lai gan Višinskis zināja, kādu lēmumu "Tautas Saeima" pieņems pēc trim dienām, viņš joprojām no sūtniecības balkona runāja tikai par brīvo Latviju.

Šo karikatūrisko demonstrāciju organizēšanas veidam ļoti zīmīga ir demonstrācija Madonā jau 21. jūlijā. Šajā dienā tur iebrauca trīs padomju armijas virsnieki un pieprasīja, lai aprīnķa vecākais E. Licis 22. jūnijā noorganizē gājienu par godu (Višinska ieceltai — V. L.) Kirhenšteina valdībai. Krievu virsnieki pavēlēja latviešu policistiem nerādīties ielās, demonstrantu apsardzei no Cēsīm atsūtīja divas bruņumašīnas un kājniekus. Pilsētas vecāko M. Šteinbergu piespieda atklāt sapulci, bet norādījumus (!) par to laiku sniedza Padomju Savienības pārstāvis.

Kāds viena atsevišķa komunistu izlēciens ārpus Višinska noteiktās kārtības notika Liepājā. Pagridnieks Ģibietis tur nebija varējis nociesties, nepasļudinot padomju varu Liepājas apgabalā. Viņa rīcību tūdaļ, tāpat kā P. Sadovska komunistu mērķu pāragro atklāšanu, nekavējoties nosodīja partijas vadība. Līdz viltus Saeimas vēlēšanām un "jaunievēlēto" Saeimas deputātu sanākšanai uz pirmo sēdi viss tika pakļauts spēlei it kā par brīvas, demokrātiskas Latvijas valsts izveidošanu, kurā nupat ar tautas gribu gāzta autokrātiskā Kārļa Ulmaņa valdība un tauta pati virzās pretim pašas izraudzītiem mērķiem. (Par "Tautas Saeimas" vēlēšanu norisi un sagatavošanu skatīt ⁶⁷⁻⁷⁶.)

Masku komunisti nometa 21. jūlijā, kad Nacionālajā teātrī uz savu pirmo sēdi sapulcējās komunistu partijas izraudzītie deputāti. No simt deputātiem ieradās deviņdesmit deviņi, jo vienu no "ievēlētajiem" čekisti jau bija arestējuši. Sešdesmit astoņi no viņiem bija LKP biedri. Pēc apsveikuma telegrammas biedram Staļinam komunisti vairs neslēpa savus nodomus un LKP CK sekretārs Ž. Spure paziņoja: "Izpaužot visas Latvijas darba tautas gribu, Saeima no šī brīža pasludina padomju varas nodibināšanos visā Latvijā." Latvija tika pasludināta par Latvijas Padomju Sociālistisko Republiku. Saeima deklarēja, ka "no šī brīža visa vara Latvijas Padomju Sociālistiskā Republikā piederēs pilsētu un lauku darbaļaužu padomēm. Šeit Ž. Spure aizsteidzās notikumiem tālu priekšā, jo vēl gandrīz astoņus gadus, līdz pat 1948. gada janvārim, Latvijā vispār nekādas darbaļaužu padomes netika ievēlētas. Komu-

nisti baidījās, ka tad, ja viņi ļautu padomes veidot īsteniem darbaļaudim (pēc komunistu klasifikācijas — strādniekiem, zemniekiem un valsts kalpotājiem), bez komunistu ieliekteņiem, diktāta un vardarbības, no padomju vadības varētu tikt padzīti paši komunisti, kā to jau bija izdarījuši Petrogradas strādnieki drīz pēc t. s. Oktobra revolūcijas un arī Rīgas strādnieki komunistiskās P. Stučkas valdības laikā 1919. gada pavasarī, 1919. gada 18. maijā, četras dienas pirms tam, kad komunistiem bija bēgšus jāatstāj Rīga. Gan latviešu, gan krievu komunisti toreiz neapstiprināja pašu nosauktā revolūcijas avangarda — strādnieku šķiras brīvi izvēlēto padomi. Tā viņi jau revolūcijas sākuma posmā pierādīja, ka tur, kur valda komunisti, nekādas īstas darbaļaužu padomes nepastāv, vienīgi ļoti šauras cilvēku grupas rokās, kura sevi sauc par proletariāta avangardu, koncentrēta politiskā un ekonomiskā vara, kas praktiskā politiskā dzīvē ievēro principu — kas nav ar mums, tas ir pret mums. Ka nekāda padomju vara Latvijā neeksistē, bet pastāv baismīga, nežēlīga vienas politiskas partijas diktatūra, to tūlīt izprata Latvijas pilsoņu vairākums Baigajā gadā. Tautas lielākajai daļai bija domās dota lieliska iespēja salīdzināt Latvijas valsts četru Saeimu posmu un tam sekojošās Kārļa Ulmaņa diktatūras perioda bezasiņu, kā arī pilnīgas vai daļējas brīvdomības atļautības laiku no 1918. gada novembra līdz viltus Saeimas pasludinātai, neeksistējošai padomju varai. Šis salīdzinājums domās un savstarpēji uzticamu cilvēku klusās pārrunās allaž noveda pie secinājumiem par komunistu varas atbaidošo raksturu un uzara to garīgo tīrumu, kurā, vāciešiem okupējot mūsu zemi, jau bija izdīguši pretestības asni sarkanajam teroram un meliem. No šiem pretestības asniem isā laikā izauga tādi domu graudi, ka Baigā gada sarkanās nezāles ir vislielākā sērga, kāda vien var piemeklēt latviešu zemi un ieviesties tajā. Šie domu graudi sāka briest un nogatavojušies krājās tautas apziņas klēti jau kopš NKVD karaspēka dūmos, liesmās un nevainīgu cilvēku upuru nāves mokās un vaidos izraisītā iebrukuma Latvijas zemē 1940. gada 15. jūnijā pie Mašlenku robežsargu mītnes. Baigajā gadā to sakrājās tik daudz, ka pietika pirmo latviešu brīvprātīgo bataljonu karavīru kaujas gribas uzturam un kopš 1943. gada sākuma arī Latviešu leģionā mobilizēto karavīru vairākuma tādas atziņas rosināšanai, ka pret sarkano mēri jācinās līdz galam ar vāciešu dotajiem ieročiem.

Šādu atziņu uzkrāšanos ļaužu prātos komunisti veicināja nepārtraukti ar sistemātiskiem meliem. Savā neaprobežotajā varas stulbumā komunisti, šķiet, ne brīdi neapzinājās, ka viņu netīro melu straume nodara viņiem pašiem neatsveramus zudumus ļaužu noskaņojumā. Latvieši ātri pamanīja, ka komunistu meli ir tik ciniski un slideni, ka uz šiem meliem nevar noturēties pat neliela patiesība, jo tā ātri aizslidēja no netīro melu straumes projām, lai nenogrimtu to duļķainajos ūdeņos. Tā, piemēram, 1939. gada 5. oktobrī, kad

Latvijas valdība, piekāpjoties krievu draudiem, bija spiesta parakstīt t. s. savstarpējās palīdzības līgumu ar PSRS un ielaist Latvijas teritorijā līgumā noteiktajās militārajās bāzēs Sarkanās armijas karavīrus, līgumā skaidri bija uzsvērts, ka līguma īstenošana nedrīkst aizskart abu valstu suverenitāti, **valsts iekārtu** (izcēlums mans — V. L.), saimniecisko un sociālo sistēmu, kā arī nedrīkst traucēt šo valstu militāro rīcību, ja tā nevēršas pret otru līgumslēdzēju pusi.⁷⁸

Viens no visu laiku visdziļākajiem latviešu aktieriem Kārlis Sebris ir teicis: “Un, kad es esmu nelieša lomā, es ticu, ka tā ir jādzīvo, tā jābūt. Jebkurš nelietis ir pārliecināts, ka rikojas pareizi.” Staļins un viņam padevīgā latviešu, krievu, ebreju komunistu mazskaitlīgā kliķe Latvijā arī uzskatīja, ka rikojas pareizi. Latviešiem šāda nelietība turpreti izraisīja ne tikai nepatiku, bet pat riebumu. Latvijā jau bija izaugusi jauna juristu paaudze, kas bija mācīta un nonākusi pie atziņas, ka starptautisko tiesību laukā jāvalda imperatīvai normai *pacta servanda sunt* — līgumi ir jāpilda. Tautas vairākums, protams, neiedziļinājās šādās starptautisko tiesību niansēs, taču nojauta un neapzināti saprata līgumā izteiktu labu vārdu varmācīgu izkropļošanu ar pilnīgi pretēju, nelietīgu varaskāres pilnu rīcību. Latviešiem, ieaugušiem Rietumu civilizācijā (arī Vitebskas guberņā iekļauto Latgales latviešu garīgā pasaule balstījās uz Romas, tātad Rietumu kultūras katolisko reliģiju), godbijībā pret līgumā ietvertu patiesību, ko tie atzina par vērtību, šī krievu aziātiskā, satricesošā pretruna, nevērīgi izturoties pret līgumā patiesi izteiktiem solījumiem, pilnīgi ignorējot tos, bija pretīga, atbaidoša. Tālaika izglītotā latviešu paaudze zināja, ka starptautiskās tiesības bieži un apzināti pārkāpj arī Rietumu kultūras valstis. Tieši 20. gadsimta trīsdesmitajos gados sāka risināties tādi starptautisko attiecību notikumi, par kuriem vēlāk Ērihs Marija Remarks romānā “Lisabonas nakts” ar tik pārliecinošu, patiesu ironiju rakstīja: “Es braucu visu nakti un nākamo dienu un bez grūtībām nonācu Austrijā. Avīzes bija pilnas ar prasībām, oficiāliem apstiprinājumiem un parastiem ziņojumiem par robežincidentiem, kas vienmēr notiek pirms kariem, divainākais bija tas, ka stiprākās valstis arvien vairo vājākās agresivitātē.” Tomēr veids, kā Kremlis ar tīru nolūku vārdiem propagandēja savus noslēgtos līgumus trīsdesmito gadu nogalē un Baigajā gadā un ar kādiem zemiskiem paņēmieniem un meliem šos līgumus lauž, padarīja komunistus un sarkanās Krievijas valdniekus latviešu acīs par slepkavām ne tikai fiziskā ziņā, bet par vēl bīstamākiem slepkavām tādēļ, ka tie nogalina katru citādu domu garīgajā laukā un sabradā, iemīda dubļos arī savus kādreiz izteiktos vārdus, ja tie netīru mērķu sasniegšanai kļuvuši nederīgi.

Komunistiem Baigajā gadā nepietika tikai ar asinīm, meliem un cilvēku garīgās pasaules pārvēršanas tieksmēm. Atbilstoši Ļeņina mācībām staļinieši

izlaupīja Latvijā arī mantiskās vērtības. Tā kā cilvēku materiālās eksistences pamats ir darbs un tikai darbs dod iespējas tikt pie vismazākās mantas, komunisti Latvijas izlaupīšanu sāka ar to, ka no visdažādākajiem amatiem, pat ļoti nenozīmīgiem, atlaida tos, kurus viņi uzskatīja par saviem ienaidniekiem šo cilvēku pārliecības vai arī kādreiz pret komunistiem pateikto vārdu dēļ. Lai personas, kas dažādu politisku iemeslu dēļ bija "iztīrītas" no saviem amatiem, vairs nevarētu dabūt darbu kādā citā iestādē vai uzņēmumā, darba tautas komisārs 1940. gada 30. septembrī publicēja šādu pavēli: "Aizliedzu strādniekus un kalpotājus pieņemt valsts, pašvaldību un privātos uzņēmumos un iestādēs bez agrākās darbavietas atsauksmes." Tā jau pašā varas pārņemšanas sākuma posmā daudzi cilvēki tika aplaupīti. Viņiem tika atņemtas tiesības strādāt un nodrošināt sev minimālas eksistences iespējas.⁷⁹

Ar solījumiem par sociālistisko paradīzi zemes virsū un "buržuāziskās" Latvijas valsts saimniecības negantu, melīgu noliegšanu un kritizēšanu komunisti iesāka sev tik parasto propagandas darbu jau pēc divām nedēļām kopš Latvijas okupācijas. Rakstā "Darba sieviete, nu tu esi brīva" komunisti centrālorgānā rakstīja: "Sievietei nebija gandrīz nekādas aroda izvēles: skolotāju institūti, dažādie tehnikumi bija meitenēm tikpat kā slēgti. Visstulbākie zēni tika uzņemti tur, kur netika visapdāvinātākās meitenes."^{80, 81}

Patiesība bija pavisam citāda. Latvijas arodvidusskolās 1938./1939. gadā mācījās 4634 zēni un 3081 meitene. No skolotāju institūtu audzēkņiem 435 bija vīrieši, bet 416 (gandrīz 50%) sievietes. Vispārīzglītojošās vidusskolās tajā pašā gadā mācījās 7256 zēni un 10 254 (60%) meitenes. Skolotāju institūtus 1938./1939. gadā bija beiguši 55 vīrieši un 101 sieviete. Latvijas Universitātē 1938./1939. gadā strādāja 5143 vīrieši un 2104 sievietes. Arī pamatskolu skolotāju vidū lielākā daļa bija sievietes.⁸²⁻⁸⁴

Parādīt visus komunistu melus pirmajā padomju varas gadā pēc okupācijas nav iespējams. Tāda grāmata varētu aptvert vairākus sējumus, katra vairāku tūkstošu lappušu apjomā. Šeit mēs dodam visnekaunīgāko melu apskatu. Kopš Sarkanās armijas ienākšanas Latvijā bija pagājušas tikai divas nedēļas. Tautas atmiņā vēl bija skaidra īstenība par to, kas un kādu dzimumu pārstāvji mācījās Latvijas skolās. Bet, tā kā komunistiskās ideoloģijas propagandas priekšraksti bija tādi, ka jānoliedz, ka "buržuāziskajā", kapitālistiskajā Latvijā vispār nekas nevarēja būt pozitīvs, komunistu dubļu vannās nekavējoties tika noslicināti jebkādi īsti statistikas dati, vienalga, par kādu tautsaimniecības nozari. Pie tik nekaunīgiem meliem latvieši nebija pieraduši. Tādēļ ar tādiem patiesības kropļojumiem komunisti un Maskavas staļinieši, kas šos nekaunīgos melus nepārtraukti izplatīja, ieguva latviešu nicināšanu un nīstamas politiskas varas slavu.

Viens no padomju okupācijas varas tālejošiem pārkārtojumiem Latvijas

tautas saimniecībā neapšaubāmi bija pamatīga un plašos apmēros veikta privātās mantas nacionalizācija. 1940. gadā Saeimas vēlēšanās vienīgais atļautais un komunistu partijas sastādītais kandidātu saraksts "Latvijas darba tautas bloks" savā vēlēšanu "platformā" svinīgi paziņoja, ka viena no tā prasībām esot: "Nodrošināt visu pilsoņu personas un īpašumu neaizskaramību." Tomēr jau nākamajā dienā pēc jaunievēlētās t. s. "Tautas Saeimas" pirmās sēdes 1940. gada 22. jūlijā Saeima vienbalsīgi pieņēma deklarāciju, kurā teikts: "Saeima pasludina visu zemi ar tās bagātībām, mežiem, ezeriem un upēm par visas tautas īpašumu, tas ir, par valsts īpašumu. Zemniecības lietošanā nododamās zemes lielums tiek nosacīts ne lielāks par 30 ha." Tajā pašā sēdē Saeima vienbalsīgi pieņēma arī otru deklarāciju, kurā paziņoja: "Sākot ar šo brīdi visus lielos tirdzniecības, rūpniecības un transporta uzņēmumus, kā arī bankas ar viņu vērtībām Saeima pasludina par visas tautas mantu, tas ir, valsts īpašumu." Cik tālu sniedzās arī vienkāršu darba cilvēku mūžā nopelnītās mantas atņemšana, varam redzēt no tā, ka nacionalizācijai pakļāva visus tos rūpniecības uzņēmumus, kuros strādāja vairāk par divdesmit algotiem strādniekiem, tāpat arī tos uzņēmumus, kuros strādāja vairāk par desmit strādniekiem, bet kuriem ir mehānisks dzinējspēks. Tomēr ar to boļševiku mantkāre nebija apmierināta. 1941. gada februārī un martā tika nacionalizēti visi tie rūpniecības uzņēmumi, kuros bija nodarbināti vairāk par pieciem strādniekiem vai kas lietoja mehānisku dzinējspēku. Praksē tas nozīmēja, ka visu atņēma arī mazām amatnieku darbnīcām, jo ar vārdiem "kas lietoja mehānisku dzinējspēku", ja vien kaut kur vietējie komunisti to vēlējās, viņi varēja nacionalizēt arī četru cilvēku sastāvā darbojošos kurpnieku darbnīcu, kurā darbojās kāds elektrības tiklam pieslēgts dzinējspēks. Tomēr arī šim mazajām amatnieku darbnīcām neļāva brīvi darboties. Sīkās darbnīcas partija un valdība centās iekļaut īpašās amatnieku sabiedrībās — arteļos. Amatnieku sīkdarbnīcu apvienošanās arteļos galvenokārt panāca ar smagiem nodokļiem nenacionalizēto darbnīcu īpašniekiem, kā arī aizliedzot dažās ražošanas nozarēs vispār darboties privātiem amatniecības uzņēmējiem.^{85, 86}

1940. gada 28. septembrī tika izdots dekrēts par tirdzniecības uzņēmumu nacionalizāciju. Pēc otrā nacionalizācijas viļņa 1941. gada 17. maijā Latvijā pavisam kopā bija nacionalizēti 3306 tirdzniecības uzņēmumi. Nenacionalizētas palika tikai ļoti mazas tirgotavas, no kurām daudzas tik un tā bija spiestas pārtraukt savu darbību preču trūkuma dēļ.⁸⁷

1940. gada 28. oktobrī Padomju Latvijas valdība izdeva dekrētu par namu nacionalizāciju. Nacionalizācijai bija pakļautas visas ēkas, kuru pašu un pie tām esošo būvju lietošanai derīgā laukuma kopplatība pilsētās un rūpniecības punktos pārsniedza 220 m² Rīgā, Liepājā, Ventspilī, Jelgavā, Daugavpilī un 170 m² citos rūpniecības punktos. Pēc komunistu datiem, 1941. gada 1. jan-

vāri Rīgas pilsētā vien bija nacionalizēti ap 9000 namu. Tajā pašā datumā nacionalizēja kinematogrāfijas telpas, viesnīcas, aptiekas, privātās slimnīcas un citus līdzīga veida pakalpojumu uzņēmumus. Tātad arī tie cilvēki, kuri ar saviem ietaupījumiem bija uzceļuši kaut cik ērtākas, lielākas ģimenes savrupmājas, pēkšņi kļuva par savas mājas īrniekiem no valsts.⁸⁸

Komunistu plānos, pats par sevi saprotams, ietilpa arī visas zemnieku zemes nacionalizācija un nedaudz vēlāk arī lauksaimnieku piespiedu sadzīšana ar bargiem terora līdzekļiem kolhozos un sovhozos, tas ir, valsts saimniecībā. Tomēr 1940. gadā Latvijas komunisti vēl atcerējās vienu no savām lielākajām kļūdām pašā pirmajā padomju varas laikā, 1919. gadā, kad tie sadzina komūnās pat laukstrādniekus ar visu lauku darbu inventāru, mājlopiem un mājputniem. Šīs sadzīšanas sekas bija smagas kompartijai, un bezzemnieki un strādnieki, tolaik vēl varēdami atļauties kaut ko iebilst pret padomju varas politiku, to arī darīja. Tā, piemēram, Stukmaņu (tagad Pļaviņas) apriņķa Ozolu rajona LKP biedru sapulcē no Sausnējas pagasta tika ziņots: "Strādnieki saka, ka šie esot apmānīti, neesot vis sava kaktiņa, sava stūriša zemes, ko šie esot gaidījuši, Sarkanai armijai nākot." Savas bēdīgās agrārpolitikas kļūdas dēļ 1940. gadā LKP kategoriski centās noliegt domu, ka latviešu zemniecībai draudētu lauksaimniecības kolektivizācija. Tādēļ tautas zemkopības ministrs J. Vanags, piemēram, savā runā Platones, Sesavas un Meitenes pagasta lauksaimniekiem 1940. gada 7. jūlijā pirms Saeimas vēlēšanām sacīja: "Dažādi baumu izplatītāji ierodas lauku mājās un cenšas lauku iedzīvotājus iebaidīt ar kolhoziem. Nekas tamlīdzīgs nenotiks, jo tagad valdība ļoti labi pazīst latviešu zemnieku un viņa psiholoģiju. Tiem zemniekiem, kas sapratis jaunā laika garu un priekšzīmīgi veiks savu darbu, viņu īpašumi un manta netiks aizskarti."⁸⁹⁻⁹³

Savā deklarācijā par zemes pasludināšanu valsts īpašumā 1940. gada 22. jūlijā "Tautas Saeima" ierakstīja šādus vārdus: "Visa līdz šim darba zemniecības īpašumā esošā zeme, tāpat arī tā zeme, kuru valsts nodos bezzemniekiem un sīkzemniekiem, tiek nodota darba zemnieku lietošanā uz visiem laikiem. Katrs mēģinājums aizskart zemnieku personīgo īpašumu vai darba zemniekiem pret viņu gribu uzspiest kolektīvās saimniecības tiks stingri apkarots, jo tas nāk par jaunu tautas un valsts interesēm." Šāda veida lauksaimnieku mierināšana un apmānīšana bija viena no vislielākajām krāpšanām, ja ne pati lielākā, ko komunisti izdarīja 1940./1941. gadā. Vēl vairāk! Zemkopības ministrs J. Vanags kādā runā teica: "Mēs, zemniecība, ejam kopā ar strādniecību, mēs ejam kopā ar Latvijas komunistu partiju. Tas vienam otram varbūt rada mazas šaubas, it īpaši vecākai agronomu saimei, kas pieredzēja 1919. gada neveiksmes. Te jāsaka, ka tā laika komunistiskā partija nav vairs tagadējā. (..) Tagadējā komunistiskā partija daudzos gados izkristalizējusies,

un toreizējās kļūdas vairs neatkārtosies... Komunistiskā partija tagad ir vieta, ap kuru jāpulcējas visiem progresīvi demokrātiski domājošiem. (..) Tagadējais lozungs ir — par demokrātisku Latviju.” Ari LKP 1. sekretārs J. Kalnbērziņš atļāvās rakstīt: “Bet Padomju Latvijas valdība un mūsu partija 1919. gadā arī rupji kļūdiņās, vājinot Padomju Latvijas aizsardzības spējas. (..) Staļiniskie boļševiki 1940. gada vasarā reti runāja, lietojot vārdu “zemnieks”, bet parasti lietoja vārdus “darba zemnieks”. Šis jēdziens gan precīzi netika paskaidrots. J. Vanags šo jēdzienu izskaidroja tā: “Nekādā ziņā nedrīkst atņemt darba zemniecībai zemi, apdraudēt tās lopus, inventāru vai citu mantu. Kas īsti ir darba zemniecība, kādas tai robežas? Maldīgi būtu šīs robežas iedomāties pēc **hektāru daudzuma** (izcēlums mans — V. L.). Darba zemniecībā ietilpst ikviens, kas strādā godīgu un produktīvu zemnieka darbu.” Diemžēl itin drīz izrādījās, ka ar godīgu un produktīvu darbu vien nepietiek, lai zemnieks tiktu uzskatīts par darba zemnieku. Tāpat tikpat drīz “darba zemniecības” robežas noteica tieši pēc zemes īpašumā esošo hektāru skaita.^{94, 95}

“Tautas Saeimas” 22. jūlija dekrēts par zemes nodošanu zemnieku lietošanā uz visiem laikiem izrādījās maldinošs. Pirmkārt, šis dekrēts noteica, ka neviens zemes īpašums nedrīkst pārsniegt 30 hektārus. Šo platību nedrīkstēja pārsniegt pat tad, ja vienas ģimenes locekļiem — tēvam, mātei, pilngadīgiem bērniem — piederēja vairāki zemes objekti. Tādā gadījumā zeme tika atsavināta un ģimenei atstāja lietošanā tikai minētos 30 hektārus. Lai sašķeltu Latvijas tautu un radītu padomju varai jaunus piekritējus. Ministru kabinets jau 1940. gada 29. jūlijā nodibināja no zemniekiem bez maksas atsavinātās zemes valsts zemes fondu agrārreformas īstenošanai. Katrs laukstrādnieks, bezzemnieks, kas līdz šim bija nodarbināts lauksaimniecībā, varēja pieteikties un kļūt par 10 hektāru zemes īpašnieku. Zemes mērīšanas darbus paveica milzīgā steigā jau 1940. gada rudenī. Desmit hektārus zemes piešķīra 51 762 laukstrādniekiem un rentniekiem. Tas, ka no piešķirtajām jaunsaimniecībām 85 procenti bija neapbūvētas un vispār nebija ātri uzbūvējamas būvmateriālu trūkuma dēļ un ka tādēļ arī 1941. gada pavasarī arī daļēja inventāra un mājdzīvnieku trūkuma dēļ nekāda intensīva saimniekošana jaunsaimniecībās nenotika, partiju nemaz nesatrauca. Jo istie komunistu plāni bija tik un tā nedaudz vēlāk visu zemniecību sadzīt kolhozos un sovhozos, un šim nolūkam labi noderēja arī agrāk reformas steidzīgajā gaitā izdarītā zemes uzmērīšana, kas dotu komunistiem iespēju ātri izveidot ieprojektētās lielsaimniecības. Īstenībā visi solījumi zemniekiem tika doti tādēļ, lai tie turpinātu strādāt, censtos apstrādāt pēc iespējas vairāk viņiem atstātās zemes un, pats galvenais, saglabātu dzīvo un nedzīvo inventāru. Tāpēc arī tautas zemkopības ministra biedrs Rūdolfs Blaus 1940. gada 2. augustā laikrakstā “Cīņa” intervijā bija atkal pamudinājis zemniekus ticēt komunistu valdības solījumiem:

“Lauksaimniekiem vēlreiz jāatgādina, ka valdība ir deklarējusi neaizskaramību viņu kustamam inventāram un nekādā gadījumā jau tagad nedrīkst ķerties pie kustamā inventāra likvidēšanas. Šāda sasteidzināta likvidācija var radīt ne tikai dažādus saimnieciskus sarežģījumus, vēl vairāk — šos gadījumus noteikti klasificēs kā kaitniecību, un pārsteidzīgie saņems savu pelnīto sodu.” Jau pirms šīs ministra biedra intervijas valdība 1940. gada 12. jūlijā bija izdevusi likumu par kaitniecības apkarošanu, kura 1. pants noteica: “Aizliegts iznīcināt, bojāt vai nobēdzināt savu vai svešu mantu nolūkā ar šādu darbu kaitēt valsts vai sabiedrības interesēm.” Vainīgajiem likums draudēja ar naudas sodu, cietumu un pat spaidu darbiem. Stūri iedzītam un draudu māktam latviešu zemniekam jau 1940. gada rudenī vajadzēja klusi ierauties savas mājas kaktiņā un gaidīt turpmāko likteni.^{96, 97}

Liktenis daudziem bijušajiem zemes īpašniekiem (un ne tikai lielsaimniekiem, kam agrāk bija piederējusi lielāka zemes platība par 30 ha) bija satriecošs. Daļa no viņiem, kā arī viņu ģimenes locekļi zaudēja dzīvību pēc 1941. gada jūnija masveida izsūtīšanas vai arī, ja tā izņēmuma kārtā vai sagadišanās pēc viņus neskāra, zaudēja visu savu mantību un materiālā ziņā tika galīgi izpostīti. Šeit sniegsim dažus piemērus no šo zemnieku un viņu ģimenes locekļu fiziskās un materiālās izpostīšanas veidiem.

Zemniekiem komunistu partija un valdība bija noteikusi stingrus zemes apstrādāšanas un sēšanas plānus. Lauksaimniekiem, kas šādus plānus nevarēja izpildīt, draudēja smags sods. Tā Barkavas pagasta lauksaimnieks K. Tropiņš, kam piederēja 14 hektāri zemes, līdz 1941. gada 24. maijam bija apsējis tikai pushektāru. Par to tiesa viņu sodīja ar diviem gadiem cietumā, konfiscējot visu viņa mantu, turklāt pēc soda izciešanas viņš uz desmit gadiem izraidāms no Latvijas.⁹⁸

Zemi neatkarīgi no platības varēja atņemt arī “visiem tautas ienaidniekiem un zemes spekulantiem”. Tā kā likumā nebija precīzāk noteikts, kurus zemniekus var uzskatīt par tautas ienaidniekiem un zemes spekulantiem, tas komunistu varas orgāniem atļāva brīvas rokas, lai izrēķinātos ar viņiem nepatikamiem cilvēkiem, ko viņi arī darija.^{99, 100}

Kaut arī Saeima bija pieņēmusi likumu, ka zemnieku lietošanā atstājamā zemes platība nedrīkst būt lielāka par 30 hektāriem, komunistu valdība tomēr atstāja piecpadsmit zemnieku saimniecības ar krietni lielāku platību agrāko zemes īpašnieku pārvaldījumā, jo tās bija labi iekoptas un vadītas labāk par vidusmēra saimniecībām. Tomēr jau 1940. gada decembrī un 1941. gada pirmajos mēnešos šīs nesadalītās paraugsaimniecības valsts pārņēma savā īpašumā un atbrīvoja līdzšinējos īpašniekus ne tikai no šo saimniecību vadības, bet, nesamaksājot viņiem nekādu atlīdzību, atņēma arī visus mājlopus un lauksaimniecības inventāru un pārvērtā šīs saimniecības par sovhoziem.

Tāda izrēķināšanās ar labāku saimniecību īpašniekiem, kam salīdzinājumā ar sliktāk apsaimniekotām 30 hektāru saimniecībām atņēma visu, spilgti demonstrēja komunistu vispārējo nostāju pret tiem krietnajiem darba darītājiem — zemniekiem, ko viņi nicinoši dēvēja par budžiem Latvijā un kulakiem Krievijā.¹⁰¹

1941. gada martā un vēlāk valdība pēkšņi konfiscēja vēl ap sešsimt tādu saimniecību, kurām bija atstāts lietošanā 30 hektāri zemes. Šo labāko lauku saimniecību īpašniekiem un viņu ģimenes locekļiem pavēlēja atstāt saimniecību dažu stundu laikā, turklāt, promejot no mājām, bija jāatstāj viss paaudžu paaudzēs sakrātais inventārs, darbarīki, mājdzīvnieki, kā arī visa pārējā kustamā manta, piemēram, visas mēbeles. Šo “budžu” apcietināšana, pretēji Krievijā līdzīgā veidā zemniecību sagraujot, gan nenotika. Taču viņi gandrīz neviens neizbēga savam smagajam liktenim, kad pēc dažiem mēnešiem notika cilvēku masveida deportācija no Latvijas uz Sibīriju. Līdz kara sākumam ar Vāciju valdība paspēja uz šo labāko saimniecību zemes ierīkot ap piecdesmit mašīnu un traktoru staciju un ap piecsimt mašīnu un zirgu iznomāšanas punktu.^{102, 103}

Komunisti savu laupīšanas kāri attiecībā uz zemniecību nu bija parādījuši. Latvieši gan vēl gandrīz neko nezināja no Ļeņina tēzēm, ko viņš bija izvirzījis tūlīt pēc oktobra apvērsuma izdošanās. Proti, viņa naidu pret bagātiem vispār un tāpat arī pret turīgākiem zemniekiem vislabāk raksturoja tas, ka viņš mūždien runāja un rakstīja par buržuiem asinssūcējiem un karu šķīru starpā. Sarunā ar Ļeņinu par boļševiku nodomiem kreisais eseris (sociālists — V. L.) Īzaks Šteinbergs piezīmēja: “Tad kāpēc mēs noņemamies ar Tieslietu tautas komisariātu? Labāk godīgi nosaukt to par sociālās iznīcināšanas komisariātu un ar to arī nodarboties.” Ļeņins atbildēja: “Labi sacīts (..) tieši tā arī jābūt (..) bet mēs nedrīkstam to teikt.”¹⁰⁴

Zemnieki Ļeņinam izraisīja atklātu nepatiku.¹⁰⁵

Pēc Ļeņina izstrādātā likumprojekta Padomju kongress Pēterburgā 1917. gada 26. oktobrī (8. novembrī) apstiprināja dekrētu par zemi. Šajā dekrētā jau pavisam skaidri tika atcelts privātipašums uz zemi un zeme atzīta par visas tautas īpašumu, ko var atņemt bez atlīdzības no zemes iepriekšējā īpašnieka.^{106, 108}

Padomju armijas ģenerālpulkvedis, Sarkanās armijas Kara vēstures institūta direktors norāda, ka Ļeņinam sevišķu ienaidu radīja vārds “kulaki”, tas ir, turīgie zemnieki. Ļeņinam un viņa sekotājiem vienmēr bija pārlicība, ka bagātība cilvēkam ir nenomazgājams grēks, arī tad, ja bagāts ir zemnieks, un ka šo grēku var izpirkt tikai ar zemes un mantas konfiskāciju un ar asinīm.¹⁰⁷

1918. gada maijā Ļeņins uzrakstīja pamatnolikumu dekrētam par proletariāta diktatūru padomju valstī. Apspriežot šo dekrētu, vadonis prasīja, lai

tajā būtu iekļauta ideja par “nesaudzīgu un teroristisku karu pret zemniecību un citu buržuāziju”. Vispār viss, ko Ļeņins šajā laikposmā rakstījis par zemniecību, ir caurvīts ar atklātu ļaunumu un niknumu pret zemniekiem, ar atklātu naidu pret viņiem, pret tiem, kurus viņš nosauc par kulakiem.^{108, 109}

Staļins bija Ļeņina skolnieks un neatpalika no revolūcijas vadoņa savā attieksmē pret zemniekiem. 20. gadsimta divdesmito gadu beigās Staļins ar saviem līdzgaitniekiem sāka runāt par galīgo, jauno revolūciju, par “lielo pagrieziena” pa kreisi, lai atrisinātu zemniecības un ekonomikas atpalicības problēmu. Boļševiki ienāda stūrgalvīgo veco zemnieku pasauli: zemniekus vajadzēja sadzīt kopsaimniecībās, ar varu savākt no viņiem labību un pārdot to ārzemēs, lai trakā ātrumā iegūtu līdzekļus un strauji attīstītu spēcīgu rūpniecību, kas varētu ražot tankus un lidmašīnas. Privātā pārtikas tirdzniecība atkal tika apturēta. Kulaki saņēma pavēli nodot labību un nepakļaušanās gadījumā tika tiesāti kā spekulanti. Zemniekus pakāpeniski sadzina kolhozos. Katrs, kas pretojās, bija kulaks un ienaidnieks. Boļševiku izgudrotā karā pret zemniecību, kad partijas vadonis izlēma, ka “kulaki jālikvidē kā šķira”, viņi raidīja drošības orgānus, un organizētas zvēribas, mežonīga laupīšana un fanātiskas ideoloģijas lietojums izdzēsa miljoniem cilvēku dzīvību. 1930. gadā Staļina acuraugs V. Molotovs plānoja iznīcināt kulakus, kas būtu iedalīti trijās kategorijās: “pirmā kategorija (..) nekavējoties likvidēt”, otro bija paredzēts ieslodzīt nometnēs, trešo — 150 000 ģimenes — deportēt. Molotovs gluži kā militārs komandieris uzraudzīja šāvēju vienības, dzelzceļa ešelonus un koncentrācijas nometnes. Šajās trijās kategorijās kopsummā ietilpa 5–7 miljoni cilvēku. Patiesībā nepastāvēja veids, kā atšķirt kulaku no parasta zemnieka: mocījās pat Staļins, uzšņāpdams piezīmi: “Ko nozīmē kulaks?”

1932. gadā, laikā, kad ukraiņu zemnieki neparko negribēja stāties kolhozos, Staļins un viņa sabiedrotie partijas virsotnē izraisīja šausmīgu badu Ukrainā, atņemot zemniekiem pēdējo labību un neatstājot ne grauda sēklai. Kāds ukraiņis, apmeklējams CK locekli A. Mikojanu, jautāja: “Vai biedrs Staļins un vispār kāds Politbirojā zina, kas notiek Ukrainā? Nu, ja ne, es jums mazliet pastāstīšu. Nesen Kijevā pienāca vilciens, pilns ar badā nomirušo liķiem. Tas bija vācīs liķus visā ceļā no Poltavas.” Trīsdesmito gadu bads Ukrainā izdzēsa vismaz sešu miljonu cilvēku dzīvības.¹¹⁰

Padomju Savienības komunistu elites ar Staļinu priekšgalā ārkārtīgi naidīgo, necilvēcisko attieksmi pret zemniecību, gan komunisma teorijā, gan praksē pieļaujot domu par zemnieku fizisku iznīcināšanu, vairāku desmitu gadu ilgā pētījumā atklājis un pierādījis iepriekš minētais Kembridžas universitātes vēstures profesors S. Montefjore. Montefjores pētījumu secinājumu pareizību 20. gadsimta nogalē ar līdzīgiem secinājumiem papildinājuši un apstiprinājuši seši profesionāli franču, poļu un čehu vēsturnieki, kuru pētījuma

objekts ir komunisma vēsture, it sevišķi komunisma vardarbības vēsture. Šis vēstures profesoru un arhīvu pētnieku sešnieks kļuva starptautiski pazīstams ar savu kopdarbu "Komunisma melnā grāmata". Arī šis 856 lappušu grāmatas teksts daudzviet liek šausmās notrīcēt ikvienam cilvēkam, lasot vārdus, kas attaisno zemnieku un viņu ģimenes locekļu zvērisku, mežonīgu noslepka-vošanu utopiskas ekonomiskas idejas vārdā.¹¹¹

Es apzināti atkāpos no Baigā gada vēstures iztirzājuma Latvijā, pār-iedams uz t. s. marksisma-ļeņinisma klasiķu — Ļeņina un Staļina attieksmi pret zemniekiem vispār un parādidams šo abu necilvēku, kuri noteica gan komunisma ideoloģiju, gan šīs ideoloģijas praktisku lietojumu, šausmīgos noziegumus pret zemniecību. Ar šo komunisma agrārpolitikas atspoguļo- jumu vēlējos parādīt, ka neatkarīgi no vietējo Latvijas komunistu dižvīru — Kremļa pakalpiņu runām un solījumiem par Latvijas lauksaimniecības nākotni Kremļa valdnieku bezgala asais Damokla zobens kuru katru brīdi varēja krist uz latviešu zemnieku galvām un tos iznīcināt. Vienalga, vai tas bija vec- saimnieks, jaunsaimnieks (ar 15–22 ha zemes), padomju varas laika jaun- saimnieks (ar 10 ha zemes platību), rentnieks, laukstrādnieks vai lauku bezzemnieks, viņi būtu pakļauti fiziskai iznīcībai, ja pretotos kolhozu un sov- hozu sistēmas ieviešanai Latvijas laukos. 1935. gadā Latvijas lauku apvidos no lauksaimniecības pārtika 87,6% iedzīvotāju — 1 086 495 cilvēku.¹¹²

Vairāk vai mazāk, kā jau katrs indivīds, šie cilvēki saprata, ko nozīmē piecdesmit mašīnu un traktoru staciju un piecsimt mašīnu iznomāšanas punktu ierīkošana Latvijas laukos. Šo ļauzu vairākums saprata arī, ka, rau- goties uz austrumu pusi pāri Latvijas robežām, tur notikušie lauksaimnie- cības pārveidošanas procesi kopsaimniecību izveidošanas virzienā noteikti skars arī Latvijas zemniekus. Bez visas šīs nojautas 1941. gada 14. jūnija izve- šanas lauku ļaudīm parādīja, ka drošs par savu un savu ģimenes locekļu dzī- vību vairs nevar būt neviens, vienalga, kāda bija viņa zemes īpašuma platība. Tā kā komunisti ārkārtīgi asi vērsās pret visiem aizsargiem, droši par savu dzīvību vai mantu nevarēja būt arī tie laukstrādnieki, kuriem zemes nebija, bet kuri bija aizsargu organizācijas biedri. Vecsaimnieku, tas ir, to laucinieku — zemkopju, kuru zemes īpašumi sniedzās pāri lietošanā atstātajiem 30 hek- tāriem, bailes bija vislielākās un vissaprotamākās. Viņi bija aculiecinieki tam, ka sešsimt lielāku un labāk iekoptu lauku māju īpašnieki bija dažu stundu laikā padzīti no savām sētām, kuras dažām ģimenēm bija bijušas kā ģimenes iztikas avots un patvērums no visām strāvām un negaisiem pat gadsimtiem ilgi.

Tādēļ mēs varam secināt, ka Latvijas lauku cilvēku domas un prāti bija par pretošanos šai negatīvajai varai, kas kā sarkana migla vienu gadu bija klājusies pāri Latvijas zemei, un ka viņi gribēja, lai kara notikumu gaitā uz

austrumiem aizpūstā sarkanā migla vairs otrreiz neklātos pāri Latvijas laukiem.

Tieši Baigā gada notikumu sekas Latvijas lauku apvidos bija par iemeslu tam, ka pirmie brīvprātīgo bataljoni cīņai pret komunistiem un Sarkano armiju austrumu frontē (vismaz par tādu iesaistišanos karadarbībā domāja vairākums brīvprātīgo) tika daudzviet noorganizēti laukos un šo bataljonu karavīri nāca no lauku sētām.

Tautas aplaupīšana LPSR pirmajā pastāvēšanas gadā norisinājās ar visdažādākajiem paņēmieniem. 1940. gada 22. jūlijā Ministru prezidents A. Kirhenšteins un finanšu ministrs K. Karlsons nāca klajā ar paziņojumu, kurā bija lasāms: "Lata līdzšinējā stabilitāte tiks uzturēta arī turpmāk. Lats kā maksāšanas līdzeklis paliek spēkā arī turpmāk. Ja saimnieciskās pārorganizēšanas procesā rastos vajadzība naudas sistēmu grozīt, tad šos grozījumus valdība izvedīs, nodrošinot lata turētājiem pilnvērtīgu ekvivalentu (līdzvērtību). Baumas par iespējamo inflāciju ir tautas valdības ienaidnieku izgudrojums. Nekāda inflācija nenotiks, un lata pirktspēja tiks uzturēta."

Arī šo solījumu valdība nepildīja un tautu apkrāpa. Vispirms latu pielīdzināja rublim un 1940. gada 25. novembrī Latvijā kā oficiālu maksāšanas līdzekli apgrozībā laida arī PSRS rubli, lai gan tā pirktspēja bija trīs reizes zemāka, nekā tai Latvijā vajadzēja būt. Bet 1941. gada 25. martā pēkšņi, bez iepriekšēja brīdinājuma laikrakstos parādījās ziņa, ka no minētā datuma lats turpmāk vairs maksājumos netiks pieņemts. Reizē ar šo paziņojumu tie cilvēki, kuriem vēl bija kāda summa latos, zaudēja visu, jo lats momentā kļuva par antikvariātu precī un nekas vairāk. Naudu zaudēja tie cilvēki, kuriem, okupācijas karaspēkam ienākot Latvijā, bija noguldījumi bankās. No šiem noguldījumiem valdība atļāva izsniegt naudas noguldītājam arvien mazāku summu, līdz beidzot 1941. gada 25. martā, pasludinot, ka lats vairs nav derīgs kā maksāšanas līdzeklis, tā atstāja katram noguldītājam ne vairāk par tūkstoš rubļiem, bet pārējo daļu vienkārši konfiscēja. Tajā brīdī šie atstātie tūkstoš rubļi turklāt bija ar ļoti mazu pirktspēju jaunnoteikto, plaši paaugstināto preču cenu dēļ.¹¹³

Padomju valsts konfiscēja arī visas dārglietas, juvelierizstrādājumus, zelta un sudraba monētas, Latvijas latus un naudu ārzemju valūtā, kas atradās noguldījumos seifos bankās un lombardos, kā arī vērtspapirus. Laupīšana turpinājās līdz pat komunistu varas pēdējām stundām. Latvijas vēsturnieku rīcībā nonākusī "Izziņa par Valsts bankas Latvijas republikāniskā kantora izvestajām vērtībām no 1941. gada 22. jūnija līdz 27. jūnijam" rāda, kādas milzīgas vērtības komunisti paspēja izvest uz Krieviju vēl pēdējā brīdī.

- 22.VI 1 vagonš ar sudraba latiēm — 1 790 000 latu
96 kg zelta stieņu — 377 121 rublis
- 23.VI 1 vagonš ar cara zelta monētām — 9 454 530 rubļu
dārgmetāli — 483 359 rubļi
sudraba lati — 1 400 000 latu
ārzemju valūta — 3474 rubļi
- 24.VI 1 vagonš ar dārgmetāliēm — 147 062 rubļi
sudraba lati — 1 600 000 latu
- 26.VI 7 vagoni ar padomju naudu — 99 043 331 rublis
sudraba monētas — 730 000 latu
niķeļa monētas — 109 000 latu
bronzas monētas — 130 000 latu

No Finanšu tautas komisariāta saņemti: dārgmetāli — 10 kastes; seifu vērtības nacionālajās bankās — 47 kastes; Šauļu nodaļas vērtības — 33 375 rubļi.

- 27.VI Ar vienu Zandersona (ievērojams LKP CK darbinieks — V. L.) kravas mašīnu izvesti 29 918 400 rubļi
Dokumenti par zelta (tālāk nesalasāms — J. R.) — 62 688 635 rubļi.¹¹⁴

Trimdā ASV dzīvojošais Daugavpili pirmskara Latvijā 1926. gadā dzimušais Nikolajs Balabkins, kopš 1957. gada tautsaimniecības zinātņu doktors un profesors, ir mācībspēks Lihajas universitatē Pensilvānijā. Balabkins raksta: "Kā jau minēts, Šmuldera (latviešu tautsaimnieks — V. L.) aprēķinātā summa Padomju Savienībai 1988. gadā bija 105 miljardu ASV dolāru apmērā. Šai summā ir ieskaitīti ne vien materiālie, bet arī Latvijas iedzīvotāju zaudējumi. Angliski to sauc par *human capital*, un šie zaudējumi būtībā ir *human capital* (cilvēka vērtība) iznīcināšana kādas ideoloģijas vārdā."^{115, 116}

Baigā gada bilance bija drūma un traģiska. Pavisam Latvijā represijas skāra ap 40 000 cilvēku. 1941. gada 14. jūnijā no Latvijas izveda 14 484 cilvēkus. No tiem ceļā uz izsūtījuma vietu nomira 32, ieslodzījumā mira 2815, nošauts 341, izsūtījuma vietās mira 1696. Kopā bojā gāja 4884 cilvēki, tas ir, 34% no izvestajiem. Pavisam vienā naktī izveda uzreiz 0,74% no Latvijas iedzīvotājiem. Visu dažādā veidā represēto kopskaits — ap 40 000 jeb 2% no Latvijas iedzīvotājiem. Pēc LPSR Valsts drošības komitejas 1991. gada 31. maijā sniegtajām ziņām, Baigajā gadā Latvijā arestēti un sodīti vai izvesti arestētie uz PSRS un tur sodīti 7670 Latvijas pilsoņi, turklāt, kā liecina arhīvu dokumentu izpēte, lielākā daļa no viņiem sodīti ar augstāko soda mēru — nošaušanu. Pēc Tautas palīdzības un statistikas pārvaldes aprēķiniem, tieši Latvijā nogalināto skaits nav precīzi zināms, tas svārstās no 1500 līdz 1800 cilvēkiem. Sarkanajai armijai atkāpjoties no Latvijas, 1941. gadā pret savu gribu uz PSRS aizveda 3123 personas. Nav zināms, cik Latvijas iedzīvotāju, ienākot vācu karaspēkam, sekoja Sarkanajai armijai labprātīgi. Vienā diennaktī uz

Sibīriju izvestajiem 14 484 cilvēkiem vēl jāpieskaita tie, kuri izvešanas brīdī neatradās mājās, bet kurus izveda nākamajās dienās, tāpēc ka viņi bija izvedamo sarakstos. Tādu bija 2079 — tādējādi palielinot izvesto kopējo skaitu līdz 16 563.¹¹⁷

Latvijas iedzīvotāji, sevišķi latvieši Baigajā gadā, bija spīdzināti, mocīti, nogalināti, nošauti, aizvesti verdzībā projām no tēvzemes. Tādēļ milzīgā iedzīvotāju vairākumā valdija naidis un riebums pret šo asiņaino varu, kuras terors bija atnesis tautai tik daudz ciešanu un posta, jo tauta bija arī aplaupīta. Tāpēc mēs varam pārlicenoši apgalvot: ja nebūtu noslēgts Ribentropa–Molotova pakts, kam sekoja Latvijas varmācīga okupācija, nebūtu bijis arī Latviešu leģiona. Ja hitleriskās Vācijas karaspēkam ceļā uz austrumiem pretim stāvētu Somijas, Igaunijas, Latvijas, Lietuvas, Polijas un Rumānijas bruņotie spēki, tie pretotos nacistu agresijai, it īpaši ja Padomju Savienība gribētu šo agresiju novērst, agresorus apturēt, palīdzot ar ieročiem un citiem kara materiāliem nacistu agresijas apdraudētajām valstīm. Tomēr sarkanā Krievijas impērija izvēlējās citu ceļu. Tā pati kopā ar otru totalitāro, tirānisko režīmu tālaika Eiropā kļuva par agresoru un, parādot savu atbaidošo, mežonīgi zvērisko seju, iemantoja okupēto valstu un tautu naidu, nicināšanu un riebumu. Naidis, briesmu un baiļu izjūta par savu individuālo un par savas tautas dzīvību un pastāvēšanu, kā arī tieksme atjaunot savas valsts neatkarību tādu, kāda tā bija pirms Sarkanās armijas iebrukuma, radīja cilvēkus, kas bija gatavi ņemt rokā vācu dotos ieročus, lai cīnītos pret komunistu varu kā pret lielāko ļaunumu pasaulē, kādu vien šīs tautas varēja iedomāties.

Pat tagadējā, pēcpadomju Krievijā 1998. gadā izdotajā vairāksējumu grāmatā “Lielais Tēvijas karš” nodaļā “Baltijas drāma” krievu militārie vēsturnieki pretēji savai gribai, aplinkus rakstot, tomēr ir spiesti atzīt, ka jau pirms vācu karaspēka ienākšanas Baltijas iedzīvotāji gatavojās diversijām pret Sarkanā armiju.¹¹⁸

Tātad vēl viens, šoreiz atkal pašu krievu apstiprinājums, ka Baigais gads bija kalpojies par priekšnosacījumu ciņas gribas veidošanai, kas nedaudz vēlāk izpaudās divos vārdos — Latviešu leģions.

Bibliogrāfija II nodaļai

¹ Lāčplēša kara ordeņa kavalieri. — Rīga, 1995, 372. lpp.

² Lorencs K. Kāda cilvēka dzīve. — Rīga, 2005, 269.–353. lpp.

³ Stranga A. LSDSP un 1934. gada 15. maija valsts apvērsums. — Rīga, 1998, 158.–175., 230.–250. lpp.

⁴ Lorencs K. .. 358. lpp.

- ⁵ Rakstnieka Miervalža Birzes vēstule Visvaldim Lācim.
- ⁶ Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā. — Vesterosa, 1970, 262. lpp.
- ⁷ Sokolova I. Zenta Mauriņa. — Rīga, 1991, 115. lpp.
- ⁸ Karulis K. Ceļā uz Latvijas okupāciju // Lauku Avīze, 1995, 12., 16., 19., 23., 28.V.
- ⁹ Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos. — Rīga, 1990, 71., 72. lpp.
- ¹⁰ Dunsdorfs E. Mūžīgais latviešu karavīrs. — Melburna, 1967, 249. lpp.
- ¹¹ Biezais H. Saki tā, kā tas ir. — Linkolna, 1986, 136. lpp.
- ¹² Ozols J. Latviešu nacionālā pretestības kustība 1940–1945 // Kara Invalids, 1983, Nr. 28.
- ¹³ Žigure A. Es stāstu par Latviju. — Rīga, 2000, 15. lpp.
- ¹⁴ Kundziņš K. Laiki un likteņi. — ASV, 1952, 176. lpp.
- ¹⁵ Cielēns F. Laikmetu maiņā, III. — Lidinge, 1964, 224. lpp.
- ¹⁶ Okupācijas varu politika Latvijā. 1939–1991. — Rīga, 1999, 127. lpp.
- ¹⁷ Turpat, 142. lpp.
- ¹⁸ Latvijas valsts un tās vīri. — Rīga, 1998.
- ¹⁹ Latvju enciklopēdija, III. — Stokholma, 1953–1955, 2308., 2309. lpp.
- ²⁰ Viksne R. Grām.: “Latvija Otrajā pasaules karā”. — Rīga, 2000.
- ²¹ Latvju enciklopēdija, II. — Stokholma, 1952–1953, 289., 290., 974., 975. lpp.
- ²² Turpat, 975. lpp.
- ²³ Latvijas izlūkdienesti 1919–1940. — Rīga, 2001.
- ²⁴ Bergmanis A. Spiegu tīkls // Mājas Viesis, 2002. g. 28. jūn.
- ²⁵ Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Latvijas politiskās policijas vadītāji // Lauku Avīze, 1997. g. 29. jūl.
- ²⁶ Stranga A. Jakovs Haņeckis un citi Rīgā // Izglītība, 1991. g. 14. jūn.
- ²⁷ Stranga A. Latvijas–Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. aug. — Rīga, 2000, 73.–78. lpp.
- ²⁸ Stranga A. 1939.–1940. gada priekšnojauta // Atmoda, 1990. g. 21. aug.
- ²⁹ Stranga A. Vai vēsture atkārtojas? // Kultūras fonda 8. avīze, 1991. g. martā.
- ³⁰ Zālīte I., Bergmanis A. Kā čeka spiegoja Latvijā // Lauku Avīze, 1998. g. 19., 21. maijā.
- ³¹ Žigure A. Latvijas policijas vēsture. Otrā grāmata. — Rīga, 1998, 83.–88., 176. lpp.
- ³² Latvju enciklopēdija, II. — Stokholma, 1952–1953, 1836., 1837. lpp.
- ³³ Zālīte I., Bergmanis A. PSRS spiedienestu darbība Latvijā (1919–1940). Grām.: “Latvijas izlūkdienesti 1919–1940. — Rīga, 2001, 37.–115. lpp.
- ³⁴ Birziņa L. Mūsu mājas — Kirovā // Ciņa, 1986. g. 11. nov.
- ³⁵ Rislaki J. Kur beidzas varavīksne. — Rīga, 2004.
- ³⁶ Ciganovs J. Ģenerālis no Trikātas // Lauku Avīze, 2001. g. 31. martā.
- ³⁷ Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā. I. — Vesterosa, 1970, 208.–240., 281.–290. lpp.
- ³⁸ Okupācijas varu politika Latvijā 1939–1991. — Rīga, 1999, 127.–131. lpp.
- ³⁹ Latvju enciklopēdija, II. — Stokholma, 1952–1953, 1572. lpp.
- ⁴⁰ Latvijas armijas augstākie virsnieki 1918–1940. — Rīga, 1998.
- ⁴¹ Lēbers D. A. Latvijas Senāts // Universitāte, 1976, Nr. 37, 48., 49. lpp.
- ⁴² Latvijas ārlietu dienesta darbinieki 1918–1991. — Rīga, 2003.

- 43 Latvju enciklopēdija, I. — Stokholma, 1950–1951, 951. lpp.
- 44 *Dravnieks A.* Es atceros. — ASV, 1970.
- 45 *Mūrniece I.* Pirmā tiesāšana // Lauku Avīze, 2000. g. 26. jūn.
- 46 *Alks A.* Latvijas bērni — 1941. gada 14. jūnijā izvestie — nāvinieki. Rīcība, 1992.
- 47 *Zālite I., Dimante S.* Melnā bilance // Lauku Avīze, 1999. g. 12. jūn.
- 48 Latvju enciklopēdija, I. — Stokholma, 1950–1951.
- 49 *Viksna Dz.* Sāpju un izmisuma rēķins // Lauku Avīze, 2000. g. 13. jūn.
- 50 *Kronberga V. M.* Latvijas robežsargu traģēdija // Mājas Viesis, 2004. g. 8. okt.
- 51 *Feldmanis A. E.* Mašīnu traģēdija — Latvijas traģēdija. — Rīga, 2000.
- 52 Latvju enciklopēdija, I. — Stokholma, 1950–1951, 223., 224. lpp.
- 53 *Guščins V.* Baigais gads Jelgavā // Diena, 1992. g. 13. jūn.
- 54 Latvju enciklopēdija, I. — Stokholma, 1950–1951, 478. lpp.
- 55 Turpat, 477. lpp.
- 56 *Indrēvica A.* Visu esmu redzējusi pati // Lauku Avīze, 1999. g. 18. feb.
- 57 *Birze M.* Cik līdzīgas šīs gleznas... // Lauku Avīze, 1999. g. 28. janv.
- 58 *Mūrniece I.* Pirmā tiesāšana // Lauku Avīze, 2000. g. 26. jūn.
- 59 Latvju enciklopēdija, I. — Stokholma, 1950–1951, 224. lpp.
- 60 *Gore I.* Turpinot sarunu par 1940. // Literatūra un Māksla, 1989. g. 29. apr.
- 61 1940. gada sociālistiskā revolūcija: viedokļi, argumenti, fakti // Padomju Jaunatne, 1988. g. 21. jūl.
- 62 *Stranga A.* Latvijas sociāldemokrātija 1940. gada notikumos // Literatūra un Māksla, 1989. g. 27. maijā.
- 63 *Andersons E.* Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika II. — Stokholma, 1984, 457.–488. lpp.
- 64 *Dunsdorfs E.* Kārļa Ulmaņa dzīve. — Stokholma, 1978, 483.–503. lpp.
- 65 *Gore I., Stranga A.* Latvija: neatkarības mījkrēslis. Okupācija. — Rīga, 1992, 109.–147. lpp.
- 66 “Brīvā Zeme”, 1940, Nr. 154, 11. jūl.
- 67 *Gore I., Stranga A.* Latvija: neatkarības mījkrēslis .. 197., 223. lpp.
- 68 Latvijas okupācija un aneksija. — Rīga, 1995, 464.–518., 521. lpp.
- 69 *Andersons E.* Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika II .. 457.–488. lpp.
- 70 *Boss Ž. de.* Franču diplomāta piezīmes Latvijā. — Rīga, 1995, 68.–70. lpp.
- 71 *Cielēns F.* Laikmetu maiņā, 3. sēj. — Lidinge, 1964, 210. lpp.
- 72 *Dunsdorfs E.* Kārļa Ulmaņa dzīve .. 498. lpp.
- 73 *Dreika I.* Komunistu laiki // Diena, 1995. g. 23. martā.
- 74 Kā notika 1940. gada vēlēšanas // Atmoda, 1990. g. 12. jūn.
- 75 *Breikšs J.* Republikai bojā ejot // Literatūra un Māksla, 1990. g. 14. jūl.
- 76 *Gore I.* Turpinot sarunu par .. // Literatūra un Māksla, 1989. g. 29. apr.
- 77 Latvijas okupācija un aneksija. — Rīga, 1995, 527.–536. lpp.
- 78 *Andersons E.* Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika II .. 12.–18. lpp.
- 79 *Aizsilnieks A.* Latvijas saimniecības vēsture 1941–1945. — Sundbiberga, 1968, 850., 851. lpp.
- 80 *Ceihners A.* Latvijas boļševizācija 1940–1941. — Rīga, 1944, 108. lpp.
- 81 “Ciņa”, 1940. g. 1. jūl.
- 82 Latvijas statistikas gadagrāmata 1939, 45., 46., 48. lpp.

- 83 Latvijas kultūras statistika 1918–1937, 33. lpp.
- 84 *Ceiņners A.* .. 168., 169. lpp.
- 85 *Aizsilnieks A.* .. 851., 852., 872. lpp.
- 88 *Ceiņners A.* .. 199., 200. lpp.
- 87 *Aizsilnieks A.* .. 853. lpp.
- 88 Turpat, 853. lpp.
- 89 *Treijs R.* Latvijas Komunistiskā partija 1919. gadā. — Rīga, 1968.
- 90 *Grīns A.* Latvijas vēsture. — Rīga, 1932, 620.–623. lpp.
- 91 *Aizsilnieks A.* .. 90.–92., 97., 98., 862. lpp.
- 92 *Ceiņners A.* .. 82.–89. lpp.
- 93 *Boruks A.* Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā. — Jelgava, 2003, 411.–413. lpp.
- 94 *Aizsilnieks A.* .. 862. lpp.
- 95 *Ceiņners A.* .. 268., 269. lpp.
- 96 *Aizsilnieks A.* .. 864. lpp.
- 97 *Ceiņners A.* .. 270.–274. lpp.
- 98 *Aizsilnieks A.* .. 867. lpp.
- 99 Turpat, 862. lpp.
- 100 *Ceiņners A.* .. 275. lpp.
- 101 *Aizsilnieks A.* .. 863. lpp.
- 102 Turpat, 864. lpp.
- 103 *Ceiņners A.* .. 275. lpp.
- 104 *Sērvis R.* Ļeņins. Patiesā biogrāfija. — Rīga, 2000, 315. lpp.
- 105 Turpat, 379. lpp.
- 106 Die russische Revolution 1917. — München, 1987, S. 316, 317.
- 107 *Волкогонов Д.* Ленин. Политический портрет, кн. I. — Москва, 1994, с. 413.
- 108 Turpat, 152. lpp.
- 109 Turpat, 154. lpp.
- 100 *Monteffiore S.* S. Staļins. Sarkanā cara galms. — Rīga, 2003, 67., 70., 71., 76., 81., 110., 116., 157. lpp.
- 111 *Courtois S., et al.* The Black Book of Communism. Crime, Terror, Repression. — Cambridge, Massachusetts, London (England), 1999, pp. 9, 16, 24, 47, 60, 71, 81, 82, 92, 94–98, 100, 105, 106, 111, 118, 142, 143, 148, 149, 150, 159–168.
- 112 *Rutkis J.* Latvijas ģeogrāfija. — Stokholma, 1960, 428. lpp.
- 113 *Aizsilnieks A.* .. 854.–857. lpp.
- 114 *Riekstiņš J.* Vērtību izvešana — evakuācija vai konfiskācija? // Avizīte, 1990. g. 4.–17. aug.
- 115 Latvju enciklopēdija 1962–1982. I sēj. — Linkolna, 1983, 130. lpp.
- 116 *Balabkins N.* Latvijas saimnieciskā sagrāve 1940–1941. Cik Krievija ir Latvijai parādā? Okupācijas varu nodarītie postījumi Latvijā 1940–1990. — Stokholma, Toronto, 2001, 125.–136. lpp.
- 117 Totalitārisma seku dokumentācijas centra vadītāja I. Zālītes referāts. — Rīga.
- 118 Драма в Прибалтике. Грām.: “Великая Отечественная война”. — Москва, 1998, с. 151.

III. Latvijas vēsture skolās: pirmoreiz ārpus citu tautu ideoloģijas loka

1919. gada pirmie mēneši latviešiem bija smagi un mokoši visā Latvijā. Taču vissmagākie tie bija latviešiem Kurzemē, nelielā Latvijas zemes stūrīti, ko vēl nebija ieņēmusi Kremļa valdnieku šurp sūtītā Sarkanā armija. Latgalē, Vidzemē, Zemgalē un Rīgā jau sākās komunisma piekritēju atplūdi. Sarkanais terors, bads, slimības, komunistu neprātīgie rikojumi saimnieciskajā politikā — tas viss izraisīja to, par ko vēsturnieks Āris Puriņš tik patiesi teicis: Latviešu sarkanie strēlnieki 1919. gada decembrī Cēsis ienāca pa pilsētnieku celtiem goda vārtiem, bet jau pēc pieciem mēnešiem bija spiesti aizbēgt no pilsētas, lāstu pavadīti.

Kurzemē viss bija citādi. Kurzemnieki nebija iepazīnušies ar komunistu varu. Kopš 1915. gada pavasara četrus gadus Kurzemi bija mīdījuši vācu karavīru naglotie zābakī. Pēc tam kad vācu karaspēks jau bija ieņēmis Kurzemi, latviešus pārņēma bažas un drūma priekšnojauta: kas būs ar mūsu zemi un kas varētu notikt ar mūsu tautu, ja Latvija nonāktu vācu varā? Kārlis Skalbe šis tumšās, drūmās bažas izteica dzejā:

*Pa zaļo Kurzemes lauku
Skrien melnas jātnieku ēnas,
Skrien ēnas, skrien dūmi, dun pakavi,
Dievs, sargi dzimteni!*

Kurzemnieku acīs vēl nebija apdzisis latviešu strēlnieku varonības tēls. Tiem vajadzēja nākt un atbrīvot Kurzemīti, Dievzemīti no gadsimtiem ienīstās vācu virskundzības.

Tauta, kam nav vienotības politiskos uzskatos un kas ir sašķelta tā, ka tie, kuri vienai daļai tautas šķiet atbrīvotāji, otrai — apspiedēji, ir nolemta bojāejai. Šāda divdabīga attieksme 1919. gada sākumā bija lielai daļai latviešu tautas. Tādēļ tobrīd svarīga bija ne tikai ieroču uzvara frontē, ja šo uzvaru varētu atnest nelielā saujiņā latviešu karavīru, kas bija palikuši, kā Edvarts Virza rakstīja, — šai latvju zemes pēdējā stūrī, kur tautai uzticīgs tik rets.

Vienlaikus bija jāsākas cīņai garīgajā laukā par latviešu tautas vienotu politisku apziņu. Bez šādas apziņas tikt galā četros kara gados nežēligi izpostītā zemē ar diviem gadsimtu dzirnakmeņu malējiem — vāciešiem un krieviem — nebija iespējams. Vai pēc sociāldemokrātu demonstratīvās aiziešanas no dezorganizētās, nelielu ļaužu grupu pārstāvētās Tautas padomes un Pagaidu valdības vispār varēja būt kāda cerība nonākt pie tādas vienotības, pie skaidras valstiskas apziņas?

Cik skarbai, bet arī dvēseliskai, tirai, patiesai vajadzēja būt tai Kārļa Ulmaņa Pagaidu valdības balsij, kas varētu veidot tādu vienotu tautas apziņu par to, kas mūsu valstij un tautai ir slikts vai labs, kas nepieciešams un kas nav vajadzīgs, ko latviešu sirdis vajadzētu paturēt un ko atmest, un kā likt šai patiesības balsij atskanēt? Lai atbildētu uz šo jautājumu, noteikti jāparāda, kādi bija tā isā laikmeta notikumi nelielajā komunistu neieņemtajā Kurzemes daļā aiz Ventas un nejauši uz laiku par Latvijas faktisko galvaspilsētu kļuvušajā Liepājā.

Marta sākumā no ārzemju brauciena Liepājā atgriezās Ministru prezidents K. Ulmanis. Brauciens bija veiksmīgs. Kauņā Ulmanis bija saņēmis no Lietuvas valdības piecu miljonu Vācijas marku aizdevumu. Šajā laikā angļu admirālis Kovens Liepājā bija nodevis Latvijas valdībai piectūkstoš šautenes un piecdesmit patšautenes ar municiju, tā ka apbruņojuma ziņā latviešu karaspēks nu vairs nebija pilnīgi atkarīgs no vāciešiem. K. Ulmaņa prombūtnes laikā Ministru prezidenta amata vietas izpildītājs Miķelis Valters darbojās droši un enerģiski. 10. janvārī viņš aicināja pagastu valdes vēl komunistu neieņemtajos novados sastādīt zemes tiktāju sarakstus, solot viņiem zemi viena gada laikā! Šāda rīcība, protams, ārkārtīgi sanikvoja vācbaltiešus, īpaši baronus, bet bezzemnieki pirmo reizi varēja cerēt uz tūkstošiem latviešu senenā sapņa piepildīšanos — uz savu kaktiņu, savu stūrīti zemes.

Vācbaltiešu intereses Liepājā pārstāvēja (kaut arī bez jebkāda vēlēšanās iegūta mandāta) viņu Nacionālā padome, kas Kurzemē bija organizēta, neuzņemot tos Baltijas vāciešu politiķus, kuri atklāti nostājās pret t. s. anšlusu — pievienošanos Vācijai. Kurzemē darbojās arī vācu tautas apvienība. Šī padome jeb komiteja nebija politiskos uzskatos vienota un pārstāvēja trīs dažādus viedokļus. Viena daļa bija pārliecināti, ka komunistus sakaus un tiks atjaunota lielā Krievija ar agrākajām Baltijas provincēm un baltvācu privilēģijām. Otra grupa, kurā ietilpa barona Hansa fon Manteifeļa triecienvienība, neticēja monarhijas atjaunošanai ne Vācijā, ne Krievijā, bet sapņoja par jaunu politisku iekārtu Latvijā, līdzīgu vēlākajam nacionālsociālismam. Šī grupa atzina, ka pārejas laikmetā nepieciešama Latvijas un Igaunijas patstāvība, bet abās valstīs vācbaltiešiem jānodrošina viņu svarīgāko interešu ievērošana.

Trešā grupa ar savu vadoni, bijušo Vidzemes landmaršalu fon Striku priekšgalā joprojām iestājās par Baltijas savienotajām valstīm, kuru patstāvību garantētu arī sabiedrotie.

Pagaidu valdību centās ietekmēt arī lielākā latviešu politiskā partija LSDSP. Sociāldemokrāti pieprasīja pārveidot Tautas padomi par priekšparlamentu no demokrātiski vēlētu pašvaldību delegātiem. Līdzīgi vācbaltiešiem viņi nostājās pret Pagaidu valdību. Līdz Rīgas krišanai viņi cerēja daudz ko iegūt no republikāniskās Vācijas, bet pēc ģenerāļa fon der Golca ierašanās Liepājā, kas ieņēma visu pretkomunistisko karaspēka vienību virspavēlnieka amatu, LSDSP pārgāja opozīcijā pret Vācijas valdību, lai gan tās kara ministrs bija sociālists Noske. Draudot apsūdzēt Vācijas valdību starptautiskajā sociālistu partiju 2. internacionālē, viņi februāra sākumā iesniedza ultimātu diezgan kreisi noskaņotajai Liepājas vācu kareivju padomei: likvidēt Baltijas vāciešu, galvenokārt turīgo sociālo slāņu kaujas vienību — landesvēru un atvilkt Vācijas valsts karaspēka daļas līdz Vācijas–Krievijas 1914. gada robežai, citādi pašreizējā demokrātiskā Vācija turpināšot nostiprināt reakcionāros spēkus Latvijā. Par to, ka, pildot šādu prasību, latviešu karaspēks, kurā tobrīd nebija vairāk par tūkstoš karavīriem, nevarētu aizstāvēt atlikušo, komunistu neokupēto, pēdējo brīvās Latvijas stūrīti, LSDSP laikam pat neiedomājās. Šī svārstīgā, reālajai situācijai neatbilstošā LSDSP politika tikai parādīja savu vājumu 1919. gada sākumā. Savā oficiālajā preses orgānā Liepājā — “Strādnieku Avīzē” 18. februāra numurā sociāldemokrāti atļāvās pat paziņot, ka Pagaidu valdībai jāizmēģina visi līdzekļi, lai panāktu mierīgu izlīgumu ar latviešu sarkanajiem strēlniekiem. LSDSP vadonis F. Menders 24. februāra “Strādnieku Avīzē” rakstīja, ka “šādos apstākļos ir gudrāk ļaut Latvijai bez ciņas atdot sarkanarmijai cerībā, ka tādā ceļā strādnieki visdrīzāk atbrivosies no boļševiku ilūzijām”. Ka atbrīvošanās no ilūzijām laikā daudzus nogalinās un ieslodzīs cietumos, to sociāldemokrāti, šķiet, nedomāja. Lielāku politisku aklumu un naivumu tajā brīdī grūti iedomāties. Ar saviem maldu sapņiem par demokrātisku visas pasaules sociālismu tobrīd viņi staigāja pa tādiem pašiem ideoloģiskiem mākoņiem kā komunisti. Ar šādu īdeju propagandu viņi topošajai, jaunajai Latvijas valstij nodarīja lielu ļaunumu. Pēc uzvaras Liepājas domes vēlēšanās 14. janvārī, kad sociāldemokrāti ieguva 54 procentus vēlētāju balsu, viņi atļāva virs pilsētas domes plīvot tikai sarkanajam karogam. To redzēja ne tikai īsteni reakcionārie Vācijas valdības un vācbaltiešu pārstāvji, bet arī britu kara jūrnieki un citi Rietumu sabiedroto politiskie un militārie pārstāvji Liepājā. Ar šo sarkano karogu sociāldemokrāti deva lielisku iespēju fon der Golcam un vācbaltiešiem izvirzīt rietumvalstīm tēzi: ja ne visi latvieši, tad vairākums noteikti ir komunisti, tāpēc Kurzemē nav pieļaujama latviešu mobilizācija armijā un latviešu armijas apbruņošana. Ka virs

pilsētas domes nama blakus sarkanajam karogam varētu plīvot arī sarkanbaltsarkanais karogs, to sociāldemokrāti uzskatīja par ķecerību. Sociāldemokrātu svaidīšanās starp vārdos izteikto demokrātiska sociālisma nepieciešamību un proletariāta, tas ir, komunistu partijas, diktatūru izskaidro, kāpēc LSDSP arī pirmās patiesi demokrātiskās Latvijas valsts pastāvēšanas laikā, arī pēc Satversmes sapulces ievēlēšanas 1922. gadā līdz 1934. gadam neatzina Latvijas valsts simbolus: Latvijas himnu, nacionālo sarkanbaltsarkano karogu un valsts ģerboni.

Marta sākumā 650 Kalpaka bataljona karavīri veiksmīgi izcīnīja pirmās uzvaras kaujās, pārejot Ventu un virzoties uz priekšu Saldus ieņemšanai. Tomēr 6. marts bija sāpīga diena latviešu karavīriem, Pagaidu valdībai un tiem latviešiem, kuri vēl nebija zaudējuši ticību Latvijas valsts atdzimšanai. Frontē pie Airītēm krita pulkvedis Oskars Kalpaks.¹

Šajā ārkārtīgi sarežģītajā stāvoklī, kad Liepājā un rietumos aiz Ventas visa militārā vara īstenībā atradās vāciešu rokās, kad latviešu divas lielākās politiskās partijas — LSDSP un Latviešu zemnieku savienība — it kā stāvēja viena otrai pretim, kad pārējā Latvijas zeme joprojām atradās komunistu bruņoto spēku rokās, Pagaidu valdības vadītājs, Ministru prezidents Kārlis Ulmanis saprata, ka pienācis brīdis darīt visu iespējamo, lai latviešu galvās un sirdīs sāktu veidot kopīgu, vienotu valstisku apziņu, un ka šis apziņas veidošana jāsāk ar Latvijas vēstures kā atsevišķa priekšmeta mācīšanu skolās. 1919. gada 11. martā Liepājā viņš un skolu ministrs Miķelis Valters parakstīja Pagaidu valdības rīkojumu Nr. 73: "Rīkojums par latviešu valodas un vēstures mācīšanu. 1) Ar tekošo mācības gada pēdējo ceturksni sākot, visās Latvijas pirmmācības un vidusskolās kā obligatoriski mācības priekšmeti ievedami latviešu valoda (valodas mācība, literatūras vēsture un rakstniecības teorija) un Latvijas vēsture. (..) 4) Latvijas vēsture pirmmācības un vidusskolās pārsniedzama, ar trešo mācības gadu sākot."²

Kopīgas nacionālas un valstiskas apziņas veidošana bija grūts un sarežģīts uzdevums. Latvijas Universitātes filozofijas profesors Teodors Celms rakstīja, ka katram cilvēkam ir sava apziņas apkārtne, ko otrs nekad tieši nevar saskatīt. Katrs parādības uztver citādi, bet, ja apziņas apkārtne līdzīga, otru saprot labāk. Tāpat ipatnēja iekšējā dzīve ir tautai: domāšana, jūtas, griba.³

Latviešu cilvēku apziņas apkārtne gan bija līdzīga, tomēr tās veidošanos nacionāli valstiskā virzienā galvenokārt bija kavējušas un traucējušas svešas varas, jo tās bija atrāvušas latviešus no latviešu tautas un Latvijas zemes vēstures.

Tā, piemēram, J. Ozola apgādā 1909. un 1911. gadā iznāca Krievijas un Baltijas vēstures mācību grāmata. Baltijas vēsturei šajā grāmatā bija atvēlēts

Leģionārs Visvaldis Lācis

Latviešu leģiona izveide

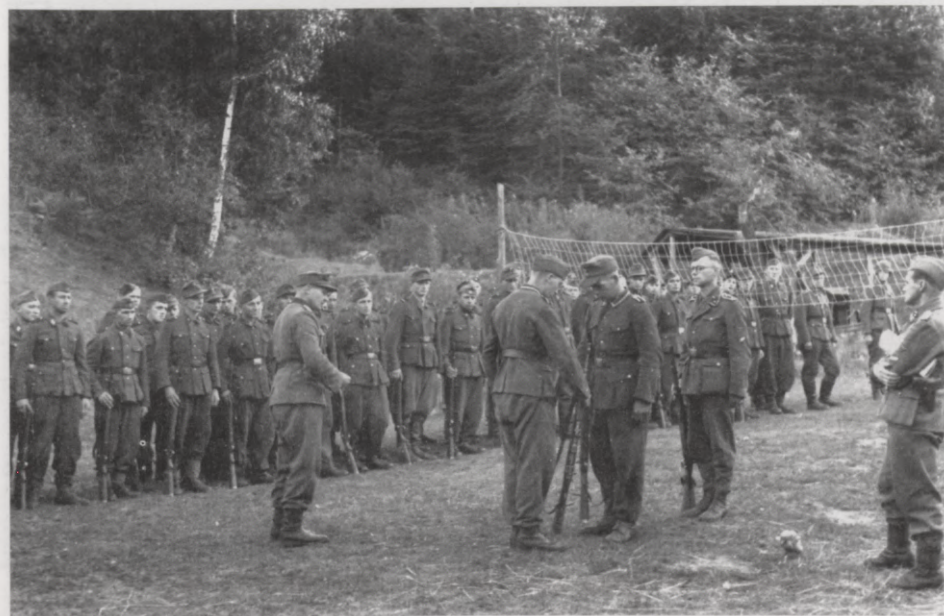
Latviešu leģionāri parādē Rīgas ielās. 1943. gada pavasaris

Latvijas leģionā mobilizētie latviešu puīši. Rīga, 1943. gada vasara

15. divīzijas remontdarbniecu rotas karavīri apmācībās Bitovas apkārtnē. Vācija, 1944. gada rudens

15. divīzijas remontdarbniecu rotas karavīri Bitovas apkārtnē. Vācija, 1944. gada rudens

19. divīzijas 19. artilērijas pulka leģionāri apmācībās. Prāga, 1944. gada marts

19. policijas bataljona parāde. Rīga, 1942. gada aprīlis.
Priekšplānā: bataljona komandieris kapteinis Gustavs Praudiņš

Leģionāri Austrumu frontē

2. brigādes 39. pulka leģionāri. Volhova, 1943. gada vasara

2. brigādes jauno karavīru sagaidīšana. Volhova, 1943. gada vasara. No labās: otrais — 39. pulka štāba priekšnieks kapteinis Nikolajs Galdiņš, trešais — 39. pulka komandieris pulkvedis — leitnants Voldemārs Veiss

Latviešu leģionāri Veļikajas upes pozīcijās. 1944. gada marts

Municijas nokrautne 2. brigādes aizsardzības sektorā. Volhova, 1943. gada vasara

Dāvanu paciņu saņemšana 2. brigādes 39. pulkā. Volhova, 1943. gada pavasaris

2. brigādes 39. pulka leģionāri izbrīvējuši brīdi arī friziera apmeklējumam. Volhova, 1943. gada rudens

Izbūvējot jaunus bunkurus, leģionāri deva tiem nosaukumus un rakstīja devīzes, idejas smeloties no Latvijas vēstures, literatūras, dziesmām un anekdotēm. 15. divīzijas 34. pulka štāba rotas komandieris kapteinis Ēvalds Leimanis. Bordovo — Kudeveras apkārtnē. 1944. gada maijs

samērā maz vietas. Tā bija vēstures grāmata ar skaidri izteiktu politisku tendenci, caristiskās Krievijas valsts iekārtu un vēsturi slavinoša.⁴

Dosim vārdu divām personībām, diviem izciliem latviešu inteliģences pārstāvjiem, kuri tieši pirms Pirmā pasaules kara un arī Krievijas revolūcijas un pilsoņu kara sākuma posmā studēja Maskavā. Viņi abi, līdzīgi tolaik daudziem latviešu studentiem humanitāro un sociālo zinātņu laukā, centās iegūt visplašāko izglītību un bagātināt savas atziņas, cik vien tas Maskavā bija iespējams, pievēršot uzmanību arī starpzinātņu nozarēm.

Nākamais Latvijas Universitātes un Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas profesors, *Dr. oec.* Jānis Bokalders Maskavas Komerccinstitūtu beidza 1913. gadā. Viņš par saviem studiju gadiem rakstīja: "Krievijas historiogrāfija, kā satura, tā īpatnā rakstības veida ziņā, līdz ar materiālismu ir vissvarīgākā krieviskā pasaules uzskata veidotāja. Jau kopš skolas gadiem ar D. Hovaiska Izglītības ministrijas programmām pielāgotām kompilatīvām mācības grāmatām impērijas pavalstniekos iepotēja "lielās nedalāmās" krievu ķeizārvalsts un tās Dieva svaidītā patvaldnieka varenības jēdzienus. Šim oficiālajam valsts glorificējumam bija visai vāja atbalss tautā, sevišķi pēc 1905. gada. Tomēr arī universitātes vēstures lekcijās sekoja vai arī spieda sekot šim centralizētās autokrātijas principam: Krievija tika uzskatīta par administratīvi vienvēidīgi pārvaldītu lielu teritoriju. Bija jāizzūd ne vien Ukrainas, bet arī Polijas vārdam kā patstāvīgas pašpārvaldes apzīmējumam un tas jāaizstāj ar krieviski nonivelēto Pievislas apgabala nosaukumu. Pēc 1831. gada poļu sacelšanās skaļi apsveiktā poļu kultūras renesanse trimdā, Mickēviča, Šopena u. c. romantika 19. gs. otrajā pusē pēc 1862. gada krievu sabiedrībā (arī revolucionāri noskaņotajā) vairs neatrada atbalsi. Tāpat izvairījās minēt slavenās lielvalsts Lietuvas vārdu, aizstājot to ar ziemeļrietumu apgabala administratīvu kopapzīmējumu. (..) Tāpat nerunāja nemaz vai tikai negatīvā nozīmē par veco Kurzemes hercogisti, raksturojot to kā Krievijas Birona patvaļas izaudzētāju. Baltijas, Livonijas un Vidzemes veco vārdu vietā izdomāja atkal pēc Katrīnas II ģenerālgubernatora parauga Piebaltijas apgabalu. (..) Otra Krievijas vēstures filozofijas pamattēze, kas neizbēgami radīja neizpratni un izbrīnu, bija Krievijas noteikti koloniālais raksturs. (..) Bet, tiklīdz minēja Krievijas nepārtrauktos karus visu 18. un 19. gs., pievienojot sev milzu teritorijas, tos nekad nedrīkstēja saukt par iekarošanas kariem un iekarotās zemes par kolonijām. Radās visādas teorijas: gan par sentēvu mantojuma atgūšanu (Ukraina, Baltija u. c.), gan par augstās krievu kultūras nešanu Āzijas atpalikušajām tautām un novadiem, lai gan Mazāzijas (Taškentas, Samarkandas) vai Aizkaukāzijas (Gruzijas) kultūra bija daudz vecāka, gan par Krievijas ģeogrāfisko izplešanos tās "dabiskajās robežās" utt. S. Platonovs gan savu kursu ilustrēja ar labi pārskatāmām Krievijas imperiālo iekarojumu

kartogrammām, bet noklusēja to patieso raksturu, kā to dara arī G. Vernadskis. (..) Pat V. Leņins, speciāli rakstīdams par imperiālismu, atzīst, ka agrākiem Krievijas iekarojumiem neesot imperiālistisks raksturs, jo tāds tikai rodotos kapitālisma pēdējā sairšanas jeb pūšanas stadijā.

(..) Tālāk daži (slavofili — V. L.) apgalvoja, ka, piemēram, Somija taču nekad neesot dzīvojuši savas vēstures dzīvi un Krievija to nekad neesot iekarojusi, bet Baltija tāpat kā Polija esot vecas krievu zemes: “Nevar iekarot to, kas tev pieder jau bez iekarojuma” utt.”⁵

Vecumnieku (Vecmuižas) skolotāju ģimenē dzimušais Arnolds Spekke, nākamais Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātes profesors un pēdējais Latvijas sūtnis Itālijā un ASV, mācījās romāņu filoloģiju Maskavas universitātē un līdz 1918. gadam paspēja tur iegūt jau filoloģijas maģistra grādu. Dzīves otrajā pusē viņš pievērsās vēsturei, un 1947. gadā Stokholmā kā pirmā grāmata par vēsturi latviešu valodā klajā nāca viņa “Latvijas vēsture”. Studiju gados Maskavā A. Spekke apguva zināšanas tikpat intensīvi kā J. Bokalders. A. Spekke atceras: “Ja studentu sanāksmēs vai mitiņos, kā toreiz teica, kāds iedrošinājās teikt, ka viņš tā gluži nevarētu zvērēt pie Marksa tēzēm, tad no auditorijas viņam pretim šņāca naidis un nicināšana.” A. Spekke nav aizmirsis arī kādu jautru sanāksmi ar valša dejām izglītotā Maskavas latviešu ģimenē, kurā bija arī neatkarīgajā Latvijā pēc brīvības cīņām pirmais Rīgas policijas prefekts (1919–1924) Jānis Dambekalns. Turīgā ģimenē audzis, kuģa kapteiņa dēls būdams, viņš toreiz skatījās uz pasauli tāpat kā daudzi latvieši ar sociālistu brillēm. Maskavas universitātes Juridisko fakultāti Dambekalns bija absolvējis jau 1909. gadā. A. Spekke stāsta: “Tajā pašā vakarā toreizējais pagrīdnieks, vēlākais Rīgas prefekts, niknā balsi mani, jauniņu, pamācīja, cik lielu postu pasaulē nesis nacionālisms.”⁶

Nacionālo un valstisko apziņu visu laiku līdz pat neatkarīgas Latvijas valsts pasludināšanai un vēl ilgi pēc tam, līdz 1934. gada 15. maija K. Ulmaņa valsts apvērsumam, nicināja un gremdēja ne tikai latviešu komunisti, bet arī Latvijas sociāldemokrāti. Lūk, ko latviešu sociāldemokrāti rakstīja vēl 20. gadu simtenī: “Par asinsradniecisku latviešu tautu sen vairs nevar būt runa. Ka valoda nevar būt tautības iezīme, tas arī pats par sevi saprotams. Jo tad jau varētu iemācīties katrs, kādu tautību grib. Atliek strīdus starp Baltijas sabiedriskām šķirām (ievērojiet — vārdu “Latvija” cenzūra aizliedza lietot. Latvijas vārdu tādēļ aizstāja ar Baltijas vārdu — V. L.), kuru no tām lai apzīmējam ar vārdu “latviešu tauta”? Latviešu mēlē runājošo strādnieku? Tie nav visai kāri pēc šī nosaukuma (..) tiem patik augstāks un reālāks nosaukums — “strādnieku šķira”. To pienākums arī ir gādāt par to, ka visur tur, kur atskan vārdi “tauta — tēvzeme”, strādnieks iet vienaldzīgi garām un nekliedz urrā!

Tauta ir latviešu buržuāzija, tēvzeme — privāts īpašums ražošanas līdzekļos. Abi ir strādnieku ienaidnieki...”⁷

Kārlis Landers (dz. 1875. g.) par sociāldemokrātu partijas biedru kļuva jau 1904. gadā. No 1912. gada viņš dzīvoja Krievijā, iestājās boļševika Ļeņina vadītajā partijā. 1918. gadā kļuva par Krievijas PFSR valsts kontrolieri, vēlāk bija citos augstākos amatos. 1909.–1910. gadā bija avīzes “Liepājas Dzīve” redaktors. No vēsturiskā materiālisma viedokļa sarakstīja toreiz ļoti populāro “Latvijas vēsturi” (I–III, 1908–1909) un pēc tam krievu valodā publicēja vairākus apcerējumus par Baltijas (Vidzemes, Kurzemes un Igaunijas — V. L.) vēstures jautājumiem. Kādu viņa rakstu krājumā *Esty i latiši* (1916) Višinskis izmantoja, sastādot A. Kirhenšteinam 1940. gada 5. augustā Augstākajā padomē nolasāmo runu, piedēvējot K. Landera Latvijas tēlojumu cara laikos Kārļa Ulmaņa laikmetam (1934–1940). K. Landers rakstījis arī par 20. gadsimta sākuma posma stāvokli Latvijas lauksaimniecībā, kā arī publicējis agrārpolitiskus rakstus. Landers, Roziņš un vēl daži citi latviešu komunisti publikācijās pārstāvēja marksistisko viedokli, izteikdami domu, ka proletariātam taču esot vienalga, kas būšot Latvijas zemes arājs — latvietis, krievs, polis, žids... Sociāldemokrāts Landers nenoliedzami ļoti kaitēja latviskas apziņas veidošanai, tāpat kā citi sociāldemokrāti, rakstīdams, ka latviešu valoda un tautība viņiem vairs nav tikai vienkārši nenovēršams fakts, bet pat ļaunums: “Latviešu valoda iznīkst... Tuvākā nākotnē tai jāsaplūst ar kādas lielas kultūrtautas valodu. Un var domāt, ka tāda būs — krievu valoda. Latviešu asimilācija, uzsūkšana kādā citā tautā, ir jo vieglāka tādēļ, ka latviešu tautas vairums ir strādnieki, kam latviešu valoda nav nekāda saudzējama vērtība. (..) Latviešu tautai, proletariātam, tautas valoda ir tikai neizbēgams ļaunums.”^{8, 9}

Latviešu komunistiem jeb boļševikiem, kā viņus toreiz dēvēja, vispār nepiemita nekāda valstiska apziņa. Kopš 1906. gada latviešu komunisti aizstāvēja Ļeņina vadīto krievu boļševiku uzskatus un atteicās no domas radīt patstāvīgu, neatkarīgu Latvijas valsti. Jau drīz pēc Oktobra revolūcijas Ļeņins ierosināja Pēterim Stučkam dibināt Latvijas padomju republiku, lai latviešu neatkarības centienus izmantotu padomju sistēmas labā, bet latviešu boļševiki nevēlējās pat formāli atdalīties no Krievijas. Drīz pēc revolūcijas Brest-ļitovskas miera līguma sarunu gaitā ar ķeizarišķo Vāciju Ļeņins atkal ierosināja, lai latviešu un igauņu komunisti pasludinātu “neatkarīgas” padomju republikas, bet kā latvieši, tā arī igauņi, būdami doktrināri internacionālisti, atkal atsacījās to darīt, noraidīdami Ļeņina priekšlikumu kā “fikciju”. Viņi nepārtraukti bija izsmējuši un ņirgājušies par to latviešu centieniem, kuri bija izteikuši domu par nacionālu neatkarību, un tādēļ savu nostāju aizstāvēja ar vārdiem, ka viņi nevēloties “sēt jucekli strādnieku prātos”. Tā kā uz Krieviju

vācu armijas panākumu un spiediena dēļ aizgājušiem latviešu strēlniekiem padomju varas sākuma posmā bija ļoti liela loma boļševisma nostiprināšanā Krievijā, latviešu boļševiku vadoņi varēja uz laiku atļauties nepaklausīt krievu biedru norādījumiem.¹⁰

Ari Latvijas sociāldemokrāti īstenībā nekad nav līdz galam, noteikti un nepārprotami atbalstījuši tīras, spilgtas nacionāli valstiskas idejas un apziņas nostiprināšanos latviešu prātos un sirdīs. Pēc boļševiku apvērsuma izdošanās 1917. gada novembrī Pēterburgā 1918. gada maijā notika Latvijas sociāldemokrātijas (LSD) (tā tolaik oficiāli sauca vēl kopīgo sociāldemokrātu partiju, kas faktiski atradās jau komunistu — boļševiku kontrolē) konference. Šajā konferencē nolēma izslēgt no partijas 6. rajonu, kas nosodīja apvērsumu Krievijā un īpašā rezolūcijā prasīja Latvijas atdalīšanos no Krievijas. Izslēgtajam 6. rajonam sekoja citu LSD organizāciju biedri. Viņi 1918. gada 17. jūnijā Rīgā organizēja savu konferenci un nodibināja Latvijas sociāldemokrātisko strādnieku partiju — LSDSP, atgriežoties pie sava vecā, 1904. gada nosaukuma un pieņemot demokrātisku programmu. Tomēr LSDSP vienmēr vajāja utopiskā doma par vispasaules demokrātiskas sociālisma valsts izveidošanu kā šīs partijas primāro un galveno mērķi, un tā nekad netika vaļā no šīs apmātības. Tādēļ arī Latvijas valsts dibināšanas aktā 1918. gada 18. novembrī LSDSP pārstāvis Pauls Kalniņš sacīja: “Arī mēs, LSDSP priekšstāvji, atrodam par nepieciešamu šobrīd veicināt brīvas Latvijas izveidošanos par patstāvīgu valsti. Brīva, neatkarīga Latvija mums tomēr nav mērķis, bet tikai līdzeklis mūsu mērķu sasniegšanai. Kā agrāk, tā tagad mēs stāvam uz sociālistiskās internacionāles pamatiem. Viņas un tamlīdz arī mūsu mērķis ir — sociālistiska republika brīvu tautu savienībā.” P. Kalniņš piebilda: “Sociāldemokrāti, neizlaižot no acīm **šķiru cīņas pamatus** (izcēlums mans — V. L.), pabalstīs Latvijas pagaidu valdību, ciktāl viņa noteikti stāsies par minēto prasību izvešanu dzīvē.”^{11, 12}

LSDSP savā darbībā pirmkārt, pirmajā Latvijas republikā izvairījās no vārda “nacionālisms” lietošanas. LSDSP birojos un mītnēs pie sienām nebija redzami latviešu politisko darbinieku vai tautas atmodas laikmeta sabiedrisko darbinieku attēli, bet gan K. Marksa un F. Engelsa ģimenes.

Kā raksta LU profesors, *Dr. hist.* Aivars Stranga: “Taču, lai arī demokrātija ir labākā sabiedrības forma vairāku tautu kopdzīvei, politiskā nācija neizveidojās: masu nacionālisms auga, līdz ar to auga prasība pēc Latvijas latviešiem.”¹³

Kārļa Ulmaņa valdības 1919. gada marta rikojuma par Latvijas vēstures kā atsevišķa priekšmeta mācīšanu skolās nozīmīgumu vēl pastiprina atskats neseno pagātnē pirms šī rikojuma. Arī vācbaltieši blakus krievu šovinistiem un imperiālistiem un mūsu pašu komunistiem un sociāldemokrātiem bija

Latvijas Pagaidu Valdības Likumu un Rihkojumu Krahjums

5

9. augustā

1919

Saturs:

- 73) Par latveešču valodas un wehstures mahziššanu.
- 74) Akzises nodolka eevēšana.
- 75) Noteikumi par aišjargu nodalam pagastoš.
- 76) Rihlojums par mobilizaciju.
- 77) Par Walfis lajes šimju ištaiššanu.
- 78) Mudumu jawahtičhanaš plans kara ipehta wajadšibam.
- 79) Par Walfis lajes eelahrtn.
- 80) Noteikumi par kara komendanturam.
- 81) Rihlojums par naudaš turju.
- 82) Rihlojums par wehrtibaš ištijumu pceņemššanu.
- 83) Noteikumi par kara šaudejumu komištjam.
- 84) Par nomas lihgumeem.
- 85) Rihlojums par Deepajas naudu.
- 86) Rihlojums par linu un linšēklu tirbšneezību, pahrširahdaššanu un ištveššanu uš aštjemeur.
- 87) Par mobilizaciju Talšu un Tulumu apriškoš.
- 88) Latvijas Walfis kraht-lajes dibinaššana.
- 89) Par Pagaidu Waldības rihlojumu pahrelahpumu šodiššanu administratiwā šahrtā.
- 90) Par Walfis lajes šimju ištaiššanu.
- 91) Par 25 rublu aprakštn.

73.

Rihlojums par latveešču valodas un wehstures mahziššanu.

1. Ar tekošajā mahzības gada pehdejo zeturtjini šahfot, wišās Latvijas pirmmahzības un widus školās kā obligatoriški mahzības preekšahmeti eevēdami latveešču waloda (walodas mahzība, literaturas wehštore un rakštšneezības teorija) un Latvijas wehštore.

2. Pirmmahzības un widus školās ar latveešču mahzības walodu, pehdejā pašneebšana 6 stundaš nedelā katrā klašē; widus školu augštakās klašēs ar školu Ministrijas peekriššanu minetuis štundu štaitš war tikt šamašinats.

3. Pirmmahzības un widus školās, kurās mahzības neteek pašneegtas walfis walodā, latveešču waloda eevēdama no otra mahzības gada šahfot, pee kam widus školās lihbj 4. klašei (pehž kreewu gimnaštijas kursa) un pirmmahzības školās ta pašneebšana 5 stundaš, widus školu 5. un 6. klašē 4 stundaš, un pahrejās widus školu augštakās klašēs 3 stundaš nedelā katrā klašē.

4. Latvijas wehštore pirmmahzības un widus školās pašneebšana ar trešāo mahzības gadu šahfot.

Deepajā, 11. martā 1919. g.

Ministru Prešidents: Ilmanis.

Školu Ministra weetā: Dr. Walters.

Publigetš „Latvijas Šargā” 16. martā 1919. g. Nr. 47.

darijuši visu iespējamo, lai viltotu Latvijas vēsturi, noslēptu vēsturiskās patiesības no latviešiem un līdz ar to kropļotu un vājinātu latviešu nacionālo apziņu un tieksmi pēc savas valsts. Profesors, *Dr. iur.* Arveds Švābe pareizi un brīdinoši atgādināja, ka mūsu tautai bija jāizkaro tiesības ne tikvien taisīt savu vēsturi, bet arī to rakstīt. Vēlreiz jāuzsver, ka tieši ar Pagaidu valdības 1919. gada marta rīkojumu sākās tas laikmets, kad latvieši sāka rakstīt patiesu Latvijas vēsturi. Kā to mēs redzēsim šīs nodaļas noslēgumā, tiesības mācīt un rakstīt Latvijas vēsturi bija arī politiskas iespējamības un arī latviešu tautas lielas daļas vēlmes pamatā — radīt latviešu leģionu cīņai pret Maskavas Kremļa iedibinātas iekārtas atgriešanos latviešu tautas zemē. Ja arī leģiona radišanu nevar nosaukt par latviešu tautas lielas daļas vēlmi, to noteikti var nosaukt par jūtām vai tieksmi.

Ka no latviešiem jāslēpj viņu seno laiku vēsture un ka tās pazišana varētu kļūt politiski bīstama svešinieku valdīšanai, tādas bažas vairākkārt apliecinātas Baltijas historiogrāfijā. Jau hercoga Jēkaba superintendants Pauls Einhornš savā *Historia Lettica* 1648. gadā rakstīja: "Ja latviešus laistu skolās un viņi tiktu tiktāl, ka varētu lasīt un saprast šīs zemes hronikas un vēsturi un no tām dabūtu zināt, ka viņi no seniem laikiem ir bijuši tās kungi, bet vācieši viņiem pēc tam to atņēmuši, nospieduši pašus kalpībā un izturējušies pret viņiem ļoti cietsirdīgi, tad viņi sāktu nopietni pārdomāt, kā atbrīvoties no šādas kalpības, un iegūtu atpakaļ savu zemi un agrāko stāvokli. (..) Un kad nesen kāds vācietis viņiem šo to lasījis priekšā no Livonijas hronikas un tulkojis to latviski, tad viņi klausījušies ar lielu uzmanību, bet vēlāk, domādami, ka neviens viņus neievēro un nedzird viņu sarunas, apspriedušies savā starpā un beidzot nolēmuši sapulcēties, lai uzbruktu vāciešiem un viņus padzītu." Par tām pašām bažām liecina Garliba Merķeļa darba *Die Letter* liktenis, kura legālais latviešu tulkojums varēja parādīties tikai 1905. gada revolūcijas laikā, tātad desmit gadus pēc grāmatas iznākšanas (1796). Arī mācītāja A. Vilperta iesniegums 1822. gadā Kurzemes literatūras un mākslas biedrībai liecina par vācbaltiešu bailēm, jo šī politiskā apcerējuma autors tāpat iesaka noslēpt latviešiem viņu vēsturi. "Tam būs labāk, ja viņa pagātni aizklās bieža migla, lai tādējādi dusmas neatrod barību viņa krūtīs, ka viņu tauta ir pārspēta no mūsējās, aizkavēta attīstībā un vēl tagad ir par to zemāka." Zīmīgi ir arī barona Georga Nolkēna vārdi 1842. gada februārī: "Zemnieki joprojām uzskata savus kungus par nelūgtiem viesiem (*Eindringlinge*), kas viņiem atņēmuši zemi un vēl tagad to prettiesīgi aiztur, — viņi nekad nav atzinuši mūsu tiesības un vēl nesen pretendēja iegūt šo zemi par savu ipašumu." Tāpēc Nolkēns iesniedza priekšlikumu 1842. gada decembra landtāgam, lai zemnieku skolās nemāca vēsturi. Šādās domās bija arī daļa vācu mācītāju, ko dabūjam zināt no G. Bražes 1856. gada 26. oktobra vēstules žurnāla *Inland*.

redaktoram V. Šulcam polemikā ar K. Valdemāru: "Latvietim nav nekādas nacionālas pagātnes; tādēļ viņš nezina, nedomā un necer uz nacionālu nākotni. (..) No tiem laikiem, kad viņš bija neatkarīgs vai vismaz nesaistīts, un no viņa smago cīņu laikiem palikusi tam pāri vienīgi viņa galīgi samaitātā valoda un naidis pret vāciešiem." A. Švābe uzsver, ka, "nepagarinot šo liecību skaitu, var teikt, ka Baltijas vācu muižniecība un garīdzniecība, nerunājot par atsevišķiem izņēmumiem, vienmēr uzskatīja vēstures mācīšanu latviešiem par politiski bīstamu".¹⁴

Patiesus vārdus par paņēmienu, kādus lietoja kā vācieši, tā arī krievi, lai latvieši paliktu neziņā par savas tautas īsto vēsturi, ir trāpīgi pateicis Aleksandrs Plensners: "Paturēta bija tā pati vecā metode — uz latviešu interesēm raudzīties caur svešnieku mums izsniegtām, it kā bezmaksas brillēm."¹⁵

Kā vācbaltieši, tā šovīnistiskie lielkrievu vēsturnieki palika pie neīstas, tendenciozas, sagrozītas Latvijas zemes un latviešu tautas vēstures aprakstīšanas līdz pat neatkarīgās Latvijas valsts dzimšanai 1918. gadā. Tā, piemēram, ļoti izglītais un zinošais vācbaltiešu vēsturnieks, Jelgavā dzimušais un ap simt vēsturisku darbu autors Leonīds Arbuzovs (seniors) 1918. gadā iznākušajā grāmatā "Apcerējums par Līvu zemes, Igaunijas un Kurzemes vēsturi" (oriģinālvalodā — *Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*) piemin latviešus un igauņus, tikai it kā garāmejot un ar nepatiku, kā kungs runā par saviem kalpiem. Jau grāmatas pirmajās lappusēs L. Arbuzovs apgalvo, ka "iedzimtie (tātad mēs, latvieši — *V. L.*) neesot šo svešo zemi iepriekš atraduši bez kādiem valdniekiem (..) tādēļ viņi nevar noderēt kā priekšteči mūsu nacionalitātem. (..)" (Ar vārdu "nacionalitātes" vācbaltieši apzīmēja visas nevācu tautas Baltijā — *V. L.*) Šīs grāmatas 6. lappusē ir pilnīgi nezinātnisks, nekur citu tautu vēsturnieku darbos neatrodams bezpierādījumu apgalvojums, ka, lūk, veselai rindai ģeogrāfisko nosaukumu no Liepājas līdz Narvai esot kopīgi pirmatnējie ģermāņu izcelsmes vārdi, kas neesot izskaidrojami ar līvu, latviešu un igauņu vārdiem neatbilstošām svešām vārdu sastāvdaļām.^{16, 17}

Atšķirība vācbaltiešu un krievu vēsturnieku sniegumā tomēr ir saskaņama. Tā izpaužas tādā pašā veidā kā šobrīd. Proti, atsevišķi vācbaltieši, kaut mazākā mērā, taču atzīst savas kļūdas, bet krievi paliek pie saviem apzinīgi vai neapzinīgi kļūdainajiem apgalvojumiem līdz galam. Tā, piemēram, Latvijas Saeimas un Eiropas Savienības parlamenta deputāte Tatjana Ždanoka vēl 2005. gadā "aukstasinīgi" publiski atļaujas pateikt, ka Latvija īstenībā esot sensena krievu zeme. Pretēji krieviem, viens no vācbaltiešu muižniecības vēstures apoloģētiem A. fon Tobiens, kaut pārāk vēlū, tomēr galu galā atzīstas: "Mēs te atstāstijām Baltijas vēsturi kā pasaules vāciešu vēstures daļu — ar trūkumiem, izlaidumiem un pārspilējumiem, kā mēs te esam vāciski (*auf Deutsch*) mācījušies. Igauņi un latvieši to stāstīs citādi. Šīs tautas, ar kurām

un no kurām mēs dzīvojam, mēs uzskatījām par nevēsturiskām. Tā bija kļūda. Viss, ko mēs atzinām par viņu vēsturi, bija, pirmkārt — mūsu vēstures sākumā — viņu pakļaušana, bet pēc tam daži apspiesti nemieri. (...) Tagad viņi stāstis mums savu vēsturi, un tā ir viņu neatņemama tiesība, skatīties uz savu vēsturi ar savas tautas acīm. Un šī pati vēsture skanēs citādi nekā mūsu stāstījumā. Jo fakti vien vēl nerada vēsturi, bet jāievēro arī gaisma, kādā šie fakti skatīti. Šo gaismu katram izstaro viņa tautība.”¹⁸

Ši A. fon Tobiena atzišanās, protams, nāca daudz par vēlu. Vācu un krievu vēsturnieku latviešu nonievāšana, pazemošana bija zināmā mērā devusi augļus. A. Plensners uzsver, ka niecīguma apziņā bieži vēl grūtāk atrast mēra izjūtu nekā lielummānijā. Viņš turpina: “Un tā mēs tiešām redzam, ka, piemēram, Viskrievijas tautskolotāju konferencē 1913. gada beigās, kur krieviem varbūt pirmo reizi nācās sadzirdēt vispārēju nacionālu dunoņu savā valstī, latvju delegācija, kurai te jāizstāv latvju kultūras intereses, sava priekšstāvja Konstantina Hirša personā deklarē latvju tieksmi pievienoties krievu kultūrai.” Atstāstījis pārkrievošanas gaitu mūsu tautskolās un ar to saistītās izglītības regresu, K. Hiršs turpina: “Baltijā tagad palikusi populāra apgabala mācības lietu vadītāja frāze, ka krievu valodai jābūt cementam, kas savieno nomales ar Krieviju. **Latvieši domā, ka valoda vien ir pārāk nestiprs cements; latvieši prasa vairāk; latvieši prasa apvienošanos ar krievu valsti un tautu uz kulturāliem pamatiem, latviešu tautas pievienošanu krievu kultūrai...**”¹⁹ (Izcēlums mans — *V. L.*)

Ko vācbaltiešu īstenotā latviešu pastāvīgā gadsimtu ilgā noniecināšana un nicināšana varēja garīgā ziņā padarīt vienkāršam latviešu zemniekam, kam, tikko no dzimtbūšanas atbrīvotam un savas tautas pagātni nezinošam, nebija īstas nacionālas apziņas, to parādīja šādi piemēri. Pilsētu tuvumā dzīvojošiem latviešu zemniekiem bija tieksme pāriet t. s. kārkļuvāciešos. 1828. gadā prāvests Brokhūzens ziņoja no Iksšķiles: “Lai gan manā iecirknī ir divas labas draudzes skolas, turīgākie zemnieki pieņem saviem bērniem par mājskolotājiem vācu blandoņas, kas tikko prot drusku rakstīt un rēķināt, un liek tiem savus bērnus pārvācot.” Kāds cits lauku mācītājs 1838. gadā rakstīja, ka arī daži viņa draudzes zemnieki liekot vācu amatniekiem mācīt bērniem vācu pārtarus, lai tad tos varētu pēc konfirmācijas (iesvētišanas — *V. L.*) ierakstīt vācu draudzē.²⁰

Es izvēlējos šo dziļo gājienu mūsu tautas vēsturē, lai parādītu, cik ļoti patiesas vēstures nezināšana ietekmēja latviešu nacionālās pašapziņas zudumu, kas līdz pat 1919. gada vasarai kā lūzuma punktam savukārt neveicināja vai ļoti maz veicināja neatkarīgas valsts idejas nostiprināšanos latviešu prātos.

A. Švābe norāda, ka “vēstures saprašana ir ļoti lielā mērā atkarīga no tā, kur mēs ieraugām savas tautas pagātnes vērsuma punktus. Šie punkti ir

līdzīgi gaišām bākām, kas vada vēsturnieku uz drošām ostām. Ja kādas kustības vai parādības sākuma un beigu punkts ir izvēlēts nepareizi, tad arī nav izredžu ieraudzīt vēstures procesa dominantes un galvenās attīstības līnijas, ar ko vēsture draud pārvērsties par vienkāršu hroniku vai materiālu kopoju.

²¹

Šis grāmatas autors uzskata, ka Kārļa Ulmaņa un Miķeļa Valtera parakstītais 1919. gada marta rikožums par Latvijas vēstures obligātu mācīšanu skolās ir pagātnes vērsma punkts. Arī Latviešu leģionu varam vēsturiski izskaidrot kā parādību vai kustību, un Latvijas vēstures mācība visu līmeņu Latvijas izglītības iestādēs ietekmēja gan Latviešu leģiona rašanos, gan tā pastāvēšanu Otrā pasaules kara laikā.

Izpratne par Latvijas vēstures kā mācību priekšmeta nozīmīgumu attīstījās pakāpeniski. Jau iepriekš minētais profesors, *Dr. oec.* Jānis Bokalders 1948. gada oktobrī trimdā Zviedrijā rakstīja: "Profesors A. Švābe nesēn publicētā autobiogrāfijā grāmatā "Trimdas rakstnieki" par laiku pēc Pirmā pasaules kara izteicās: "Toreiz vēl mūsu inteligences lielākā daļa neaptvēra, kāda ārkārtīga nozīme ir pieradināt tautu vēsturiski domāt un just, jo tikai tā, šādā ceļā mēs apzināmies tās nesaraujamās asins, gara un likteņa kopības saites, kas vieno laika biedrus ar mirušajām paaudzēm."

²²

Kāds itāliešu valstsvīrs, gleznotājs un rakstnieks M. d'Adzeljo, kas aizrautīgi bija piedalījies itāliešu tautas atmodas — *risorgimento* — kustībā, pēc itāliešu apvienošanās vienotā Itālijas valstī bija rakstījis: "Itālija nu ir gatava, tagad jātaisa itālieši."

^{23, 24}

To pašu nu varēja sacīt par Latviju. Latvija bija radīta, un nu bija jārada latvieši.

Latviešu pirmās nacionālās atmodas garīgais vadonis Kronvaldu Atis vēsturi un valodu uzskatīja par galveno tautas apziņas spodrinātāju.

²⁵

Vēstures mācīšana skolās varēja lieliski palīdzēt tautas apziņas spodrināšanā ar rakstāmrīkā ieliktu jaunu, uzasinātu, vāciešu un krievu vēsturnieku tintnīcā maz gremdētu spožu spalvu un ar līdz šim nebijušu latviešu skatījumu uz pagātni, nenovirzot to sānis it kā augstākas, nepieciešamas diplomātijas vārdā. A. Plensners, piemēram, piemin Krievijas Valsts domē pēc 1905. gada revolūcijas ievēlētā latvieša Jāņa Goldmaņa rīcību. Pat Krievijas cara ieceltais Kurzemes gubernators Nabokovs pamanījis Goldmaņa klanīšanos nevietā. J. Goldmanis nosūtīja jaunieceltajam Jelgavas policijmeistarā, bijušajam krievu armijas štābkapteini un krievam Morkotunam, kas bija iecelts kāda agrākā vācu tautības policijmeistara vietā, apsveikuma telegrammu, novēlot Morkotunam Jelgavā sekmīgi **vadīt krievu lietu** (*A. Plensnera izcēlums*). Plensners tālāk paskaidro, ka, tiklīdz šis Morkotuns ir iesācis sekmīgi vadīt šo krievu lietu, tas ir, atradis kādā latviešu labdarības biedrības

izrīkojumā afišas tikai latviešu valodā (iedomājies, kādu grēku!), un sāk tās apkarot, kā tas īstam policijmeistaram pienākas...²⁶

Latviešu vēsturnieki gan pirmās republikas sākuma gados, gan vēlāk neatkarīgā Latvijā un arī tūlīt pēc tās iznīcināšanas sāka celt latviešu pašapziņu un pašlepnumu, mācot latviešu valsts darbiniekus, vēsturniekus un latviešus vispār nevajadzīgi un pašpazemojoši neklanīties lielvalstu pārstāvjiem. A. Spekke sacīja, ka uzvarētiem vienlīdz nežēlīgs var būt kā zobens, tā arī spalva un ka pēdējā var būt vēl daudzkārt nekrietnāka, jo tā cenšas zobenu kanonizēt mūžībai.²⁷

A. Spekke vēlāk turpināja: "Mani īstenībā jau sen kaitināja lielvalstisko vēsturnieku nicīgā vai vismaz nevižīgā nostāja pret t. s. mazajām tautām, parasti viņu uzvarētām viduslaikos vai lielvalstu attīstības posmos jaunākās vēstures laikos. Šīm mazajām vai mazākām tautām *ipse facto* (ar to pašu — *V. L.*), reiz jau tās bija uzvarētas, bija jābūt vājākām miesā un garā, ar citiem vārdiem pasakot, tādām, kam nav tiesību uz neatkarīgu dzīvi, ir politiski, ir intelektuāli jābūt .. tām tautām vai laktiņām, uz kurām āmuru tautas spēlē savu āmuru melodijas, kas tad tiek sauktas par pasaules vēsturi. Tā nu radās spārnotais teiciens: "tautas bez vēstures", kas manā diplomāta praksē ir bijis jādzird nopietnās vai parasti ironiskās toņkārtās. Kas to nu var izturēt, lai tas to arī dara, man nu diemžēl miera nebija, jo arī es gribu būt cilvēka kārtā, nevis nesen atsvabināto un uzpirkto vergu sociālā slānī, kā tas bija Romas impērijas laikos." A. Spekke ir brīdinājis latviešus, ka: "Uzvarētājas varas un viņu historiogrāfijas ir šķēpa darbam allaž centušās pievienot spalvas veikumu, ar citiem vārdiem, allaž gribējušas fizisko uzvaru pārvērst morāliskā sasniegumā, un tā nu ir radušies tīri vai neskaitāmi varianti par uzvarētāju dabas pārākumu, par viņu kultūras augstāku kvalitatīvi, par viņu nopelniem izcelt un apgaismot mežonīgākos, atpakaļ palikušos, mazāk apdāvinātos utt."²⁸

Trimdā izdotajā žurnālā "Jaunā Gaita" Sanhosē (ASV) universitātes vēstures profesors, *Dr. hist.* Edgars Andersons vēstīja: "Kaut arī šo rindu rakstītājs savos pētījumos pamatos skata Latviju starptautiskā fonā, katram jaunam latviešu vēsturniekam būtu vērts nopietni pārdomāt profesora Spekkes vārdus: "Ilgi, pārāk ilgi mēs esam meklējuši, pētījuši un gudrojuši, ko citi ļaudis domā un runā par mums (...). Būtu laiks pienācis arī mums pateikt savu vārdu, ko un kā mēs domājam par šiem pašiem cilvēkiem." Protams, tas prasa drosmi un pašcieņu, ne diplomātiju un laipošanu. Jaunajiem latviešu vēsturniekiem un politiskajiem zinātniekiem, kas jau ir "atspērušies" un atrauši sev pamatu, Spekkes drošie vārdi var lieti noderēt. Šo rindu rakstītājs no paša pieredzes var liecināt, cik gan sikmanīgi, ierobežoti un ar niecīgām zināšanām ir daži izslavēti "lielās pasaules" vēsturnieki un cik slimīgi šovinistiski un nacionāli ir daži krievu, poļu un vācu vēsturnieki, kam pievienojas arī kādi

angļi, zviedri un amerikāņi, kuru izpratnē mazo Baltijas tautu parādīšana vēstures fonā ir nevajadzīga, lieka un "sikmanīgi šovinistiska".²⁹

Kārļa Ulmaņa drošākais un uzticamākais līdzgaitnieks Miķelis Valters 1918. un 1919. gada vētrainajos vēsturiskajos notikumos jaunībā Parīzē klausījās slavenā filozofa Anri Bergsona atziņas. Pēc Valtera domām, Bergsona gara filozofija devusi pamatus viņa dzīvei. Bergsons uzskatīja, ka pieredze ir realitāte un realitāte ir pieredze. Lai atklātu reālā būtību, mums jāiedziļinās pieredzē. Pieredzē mēs atklājam subjekta un objekta, iekšējā un ārējā, plūsmas un stabilitātes, prāta izjūtas un domu opozīcijas. Pieredze pēc tiešā kontakta nepazūd, bet paliek iekšējā, zināmā rezervuārā, kas bieži neapzinīgi atkal uzpeld kā apzinīga atmiņa. Apvienota ar noderīgām atmiņām, konkrētā acumirkīgā pieredze kļūst lietojama. Tā kļūst par pieredzi, kas rekonstruē jēdzīgu un kārtīgu pagātņi un spēj palīdzēt notikumos nākotnē.³⁰

Jaunās Latvijas valsts esošie un topošie vēsturnieki, pirms Pirmā pasaules kara izglīto to latviešu vēsturnieku mācīti, ātri nopurināja no saviem pleciem svešnieku atnestos viņu domu ceļu putekļus. Katra tautas vēsture būtībā ir kolektīva atmiņa, tātad kolektīva pieredze. Šī tautas kolektīvā pieredze tika atkal un atkal nostiprināta ar dokumentāriem pierādījumiem no īstās vēstures, un ar katru nākamo jaunās valsts gadskārtu arvien pieauga jaunās paaudzes valstiskā un nacionālā apziņa, kas balstījās latviešu tautas gadsimtu vēstures izpratnē. Šai jaunapgūtai un jauniegūtai vēstures izpratnei latviešu vēsturnieki piešķīra lielu vispārcilvēcisko un vispārējas morāles nozīmīgumu, atkārtoti mācot jaunajai paaudzei, ka savas tautas vēstures pazīšana var kļūt par tautas atmodas spēcīgu avotu, jo mums "aiz nesaprotamas un liekas kautribas nebūt nenākas griezt savas acis uz nākamību, bet mums jāskatās arī atpakaļ uz pagātņi un jāatvelk no viņas tās tumšais segs". Arveds Švābe, piemēram, atgādināja pirmā akadēmiski izglīto tā latviešu vēsturnieka Jāņa Krodznieka (1851–1924) vārdus, ar kuriem viņš pravieša balsi mudināja latviešus apzināties sevi par īpatnējas nacionālas vēstures un kultūras subjektu, jo jebkura tauta, ikkatrs cilvēks ir derīgs un vajadzīgs loceklis cilvēces pastāvēšanā.³¹

Arī šā pēdējā teikuma pēdējās daļas vārdiem pietiek, lai Jāni Krodznieku varētu mūsdienu modernā zinātniskā valodā nosaukt par cilvēka tiesību aizstāvi un cilvēka tiesību pamatu definētāju.

Jaunu vēstures grāmatu izdošanu sāka jau pirmajos Latvijas Republikas pastāvēšanas gados. Pirmā šāda grāmata, atbilstoša jaunās politiskās situācijas prasībām, iznāca Cēsis jau 1918. gadā. Tā bija jurista J. Grīna "Seno laiku vēstures mācību grāmata". Kara apstākļos, brīvības cīņu laikā, 1919. gadā izdeva divas vēstures mācību grāmatas: jau minētās J. Grīna grāmatas atkārtots izdevums un Teodora Zeiferta "Mūsu dzimtene. Ainas iz Latvijas dabas

un vēsture". 1924./1925. mācību gadā pamatskolu skolotājiem jau bija iespējams mācīt skolēnus no 23 autoru un nosaukumu vēstures grāmatām. No 1918. līdz 1928. gadam pamatskolā vēsturi mācīja desmit stundas nedēļā, bet mazākumtautību skolās vēstures stundu skaits bija vēl lielāks. Sākot no 1925. gada ģimnāzijās vēsturi mācīja jau trīspadsmit stundas nedēļā, savukārt 1928. gada programmās vēsturei atvēlēja no deviņām līdz pat astoņpadsmit (!) stundām nedēļā. Skolēni apguva gan seno, gan viduslaiku, gan arī jauno laiku vēsturi. **Sīki un pamatīgi** tika aplūkoti Latvijas vēstures jautājumi. (Izcēlums mans. — V. L.) 1935. gadā izdotās Latvijas vēstures bibliogrāfijas dati liecina, ka kopumā laikā no 1918. līdz 1928. gadam Latvijā tika izdotas simt vienpadsmit vēstures mācību grāmatas, no tām sešdesmit trīs bija par Latvijas vēsturi. Bija atnācis un divdesmit divus gadus ilga tas laikposms Latvijas vēstures mācīšanā izglītības iestādēs, par ko savā 1919. gadā izdotajā grāmatā "Latvijas vēsture" A. Birkerts sajūsmā varēja iesaukties grāmatas ievadā: "Ir noticis brīnums — mēs savās skolās varam pasniegt savas tautas vēsturi savā valodā."³²

Latvijas skolās vēsture bija jāmācās nopietni, jo gan pamatskolās, gan vidusskolās tieši Latvijas vēsturē bija jākārto eksāmeni. Abas okupācijas varas, lai galīgi iznīcinātu Latvijas valsti, tāpat kā šo impēriju priekšteči, atkal centās iznīcināt latviešu tautas nacionālo pašapziņu, jo saprata, ka nacionālas pašapziņas saglabāšanā vēstures zināšanai ir būtiska nozīme. Vācu okupācijas vara noteica, ka Latvijas vēsture tikai nedaudz jāmāca ciešā sakarā ar Vācijas vēsturi, bet 1942. gadā vācieši LU likvidēja Latvijas vēstures katedru, kā arī Latvijas vēstures institūtu.³³

Tomēr vācu okupācijas vara visus kara gadus frontes aizmugurē Latvijā ne tuvu nebija tik varmācīga un nežēlīga, kā padomju okupācijas vara bija bijusi Baigajā gadā. Tautskolu direktors Arvīds Dravnieks, kam bija pakļautas visas Latvijas pamatskolas un arodskolas (1941–1944), savā atmiņu grāmatā par šajā amatā pavadīto laiku raksta: "Rīgā tas nebija noslēpums, ka notiek židu masveida apšaušana pie Baltezera, ka Jelgavā vācieši noindēja psihiski slimos cilvēkus ar saldu kafiju. Es pats redzēju vienu rītu Brīvības bulvāra kioskā vācu avīzi ar milzīgu virsrakstu: "*Polen Judenfrei*". Nāca tad atmiņā skaitļi no ģeogrāfijas — Polijā bija ap 2,5 miljoni židu. (A. Dravnieks pēc pedagoģiskās specialitātes bija ģeogrāfs. — V. L.) Te bija šausmās jānodreb, bet no otras puses — vācu okupācijas laikā latviešu zemnieki mierīgi strādāja savās mājās, skolās mācīja latviskā garā, **Latvijas vēsturi nemoniecināja** (izcēlums mans — V. L.), to mācīja tādu, kāda tā ir bijusi. Vācu laikā auga jauna paaudze, kas cerēja atgūt Latvijas valsts suverenitāti."³⁴

1941. un 1942./1943. mācību gadā vidusskolās audzēkņu skaits bija lielāks nekā neatkarības laika pēdējos gados.³⁵

Baigajā gadā, 1940. gada rudenī tūdaļ sākās visu latviešu skolu boļševizēšana. Skolās bija jāstrādā bez mācību grāmatām. Steidzami organizēja mācību grāmatu tulkošanu no krievu valodas. Un ar visu steigu 1940./1941. mācību gadā paspēja iespiest tikai profesora Šestakova "Vispārējo vēsturi". Tās beigās vienā lappusē bija iekļautas dažas ziņas no Latvijas vēstures, tās visas bija melu ziņas. Bija teikts, ka Latvija brīvprātīgi iestājusies Padomju Savienībā. Ka visas trīs Baltijas valstis rupji pārkāpušas ar Padomju Savienību noslēgto līgumu, organizējušas sarkanarmiešu nolaupišanu un mocīšanu. Latvijā esot bijis liels bezdarbs, strādnieki dzīvojuši pusbadā. Tās bija vienīgās ziņas no Latvijas vēstures, skolēni smējās par tām un prasīja skolotājiem, vai tā bijis, kā grāmatās rakstīts. Viņi varēja atbildēt tikai to, ko skolēni paši zināja, jo bija dzīvojuši Latvijā un redzējuši, kā bija gadu iepriekš. Ja teiktu, ka tas, kas grāmatā rakstīts, nav patiesība, šādu teicēju varēja apcietināt.³⁶ Jau nie melu plūdi pastiprināja neticību meļiem.

Pie vācu ģenerālkomisariāta Rīgā bija tikai divi pārstāvji skolu lietās: kādreizējais vācbaltiešu barons Strickis un pēdējais vācu pamatskolas pārzinis Jelgavā (līdz repatriācijai uz Vāciju) Ādolfijs. Baronu fon Stricki drīz vien iesauca vācu armijā, un viņš krita frontē pie Smoļenskas. Par skolu pārraugu palika tikai Ādolfijs, kas ne darbībā, ne uzvedībā nelidzinājās Baigajā gadā no Krievijas šurp atsūtītajiem latviešu komunistiem. Tautskolu direktors A. Dravnieks atmiņās raksta: "Es spēlēju ar atklātām kārtīm, pateicu viņam (Ādolfijam — V. L.) vēlreiz, ko biju jau teicis agrāk, ka skolās tagad iespējama vienīgi nacionāla audzināšana. Komunistisko audzināšanu viņš pats neatļautu, un par nacionālsociālismu mēs maz ko zinām un tādēļ nevaram virzīt audzināšanu šajā virzienā. Ar to šī lieta bija nokārtota, bet to nevarētu tā nokārtot, ja nebūtu bijuši nacionāli uzticami tautskolu inspektori."³⁷

Mēs redzējām, ka visu limeņu Latvijas skolās kopš 1919. gada pavasara līdz pat Padomju Savienības pirmajai okupācijai 1940./1941. gadā un līdz brīdim, kad vācu karaspēks atstāja Latviju pēc kapitulācijas Otrajā pasaules karā, tika veikts milzīgs nacionālās audzināšanas darbs un šis darbs tieši balstījās uz ļoti pilnīgām skolēnu un LU studentu un skolotāju institūtu audzēkņu Latvijas vēstures zināšanām. Līdz padomju okupācijai Latvijas Universitātē augstāko izglītību vēsturē ieguva ap pusotra simta studentu. Lielākā daļa no viņiem tūdaļ sāka strādāt tolaik ļoti nozīmīgā amatā — par vidusskolu skolotājiem. Piecos skolotāju institūtos līdz 1938. gadam bija sagatavoti 3823 pamatskolu skolotāji, visi pēc tam vēl mācījās skolotājuursos, kurus apmeklējot arī paši skolotāji augs lepnāki un kļuva lepnāki par savas tautas pagātņi.^{38, 39}

1936. gada 14. janvārī pēc Kārļa Ulmaņa ierosmes nodibināja zinātnisku iestādi Vēstures institūtu Latvijas un vispārīgās vēstures pētīšanai. Kopā ar

LU Vēstures institūts 1937. gada augustā Rīgā sarīkoja 1. Baltijas vēsturnieku konferenci ar 326 dalībniekiem, starp tiem bija 141 ārzemnieks. Institūta dibināšanas dokumentā bija teikts: "Institūta uzdevums ir latviešu un vispārīgās vēstures notikumu un parādību pētīšana un noskaidrošana **nacionālisma un patiesības garā.**" (Izcēlums mans. — V. L.) Par Vēstures institūta otro vadmotīvu — rakstīt Latvijas vēsturi nacionālisma garā — varam sacīt, ka jaunieceltais Vēstures institūta 2. vicedirektors Arveds Švābe, kurā mājaja arī dzejnieka dvēsele, pārfrāzēja to klasiskā metaforā: "Kas par ceļa rādītāju ir paņēmis lāpu no ordeņa vai pils konventa zāles vai rātsnama lukturi, tas arī Latvijas pagātnē redzēs tikai dzelzs jātniekus bruņucepurēs un rātes kungus baltās parūkās. Bet, kas ņems līdzī smaržojošu priežu skalū no klaušu rijas ārdiem, tas Latvijas veļu ciemos sastaps pavisam citus vēstures tēlus: latviešu zemniekus, remešus un strādniekus, kā arī viņu Dievu lauku saimnieka drēbēs un, protams, arī viņa pretinieku — velnu."^{39, 40}

Visi pamatskolu, arodskolu, tehnikumu, vidusskolu skolotāji, augstskolu mācībspēki, Vēstures institūta zinātnieki ar saviem jaunatradumiem kopīgi veidoja mūsu tautas, it sevišķi jaunās paaudzes dvēseli. Faktiski gandrīz visi 20. gadu simteņa sākuma posmā dzimušie latvieši, kā arī tie, kuri piedzima un uzauga pirmās republikas laikā, izejot cauri dažādu līmeņu skolām, kļuva par krietniem savas tautas dzīves pazinējiem un tās nacionālo centienu aizstāvjiem un veicinātājiem. Tieši vēstures mācība tagad parādīja pagājušās tautas dzīves īstenību un veidoja nākamās pārliecinātos savas tautas, zemes un valsts patriotus, kas bija gatavi šo valsti aizstāvēt.

Izglītības ministrs Augusts Tentelis pēc vēstures skolotāju kursiem Rīgā 1936. gada 29. jūnijā atcerējās kādu skolotāju sakām: "Apgaismības vētraļ jāiet caur vēstures stundu. Viņā jāmainās dusmām un rūpēm, apbrīnošanai un līdzjutībai, bailēm un gavilēm."

Šis jūtas patiešām gāja cauri veselas latviešu paaudzes sirdīm, un no šim izjūtām bargajos Otrā pasaules kara gados radās jauns latviešu karotāja tips — latviešu leģionārs. Viņš bija uzaudzīs tādā nacionālā gaisotnē, skolā, ģimenē, sabiedrībā, ka Andreja Egliša dažus gadus vēlāk dzejā izteiktie vārdi — Ko gan Tev vairāk, Tēvzeme, par sirdi varu dot — nebija ar tukšu, bravūrīgu skanējumu, bet gan dziļu, iekšēju sirdsapziņas saturu.

Skolotāju un audzinātāju mācītie, daudzkārt atkārtotie un dzirdētie, zināmie, ar vēsturisku pieredzi tautas atmiņā nostiprinājušies asinsdarbu salīdzinājumi radija naidu pret nupat aizbēgušajiem ienaidniekiem un viņu pakalpiņiem 1941. gada vasarā. Tā latviešu paaudze, kas nupat bija uzsūkusi sevi neviltošu, viņu izpratnē patiesu un taisnīgu Latvijas vēsturi, zināja un atcerējās no 16. gadsimta vēstures vēl neaizmirstos vārdus — Jānis Briesmīgais, *Ivan der Schreckliche*, *Jean de Terrible*, *Ivan IV the Terrible*. Tā Polijas Seimā

kāds poļu dižciltīgais Krasinskis šo Ivanu IV bija raksturojis šādiem vārdiem: "Viņā nav nekā cilvēcīga, atskaitot ārējo izskatu."⁴¹

Savukārt daži no ļoti pazīstamiem amerikāņu vēsturniekiem, Rietumu civilizācijas pētniekiem nosaukuši Ivanu IV par asinskāru un pustraku cilvēku.⁴²

Kad pēc divdesmit neatkarīgās Latvijas miera gadiem bez cilvēku slepkavošanas 1941. un 1942. gadā Rīgas centrālcietumā, Baltezerā, Ulbrokā un citviet Latvijā atraka komunistu nobendētos upurus, kas ne tikai bija nogalināti, bet pirms nāves vēl zvēriski mocīti un sakropļoti, latvieši nevarēja saskatīt nekā cilvēcīga arī nupat uz austrumiem aizbēgušajos bendēs. Tā savus politiskos pretiniekus un arī pilnīgi nevainīgus upurus varēja iznīcināt tikai pustraki vai pilnīgi traki cilvēki.

Vācu tirgotājam un baņķierim Filipam Edvardam Fugeram Livonijas kara laikā bija savi aģenti visos Eiropas centros, arī tālaika Latvijas zemē. Kāda Fugera aģenta rakstītā vēstulē savam kungam par krievu cara Jāņa Briesmīgā iebrukumu Vidzemē 1577. gada vasarā varam lasīt: "Jūs būsiet jau dzirdējuši par nepiedzīvoto tirāniju, laupīšanu, slepkavībām, dedzināšanu, izvarošanu, sazvērestību, asinsgrēku un iekarošanu, ko visā Pārdaugavas hercogistē maskavieši pastrādāja šajos divos mēnešos no 13. jūlija līdz 30. augustam. (..) Vecos un visus, kas vien pretojās, nogalināja, un tā 3000 aizgājuši bojā, turklāt 9000 jauno ļaužu esot sagūstīti (..)"⁴³

Fugera aģents aprakstījis Cēsu pils ieņemšanu, un te nu atkal bijušās šaušalīgās lietas pirms 364 gadiem sasaucas ar 1941. gada krieviskās mežonības atkārtošanos. Atkārtošanos jau kuro reizi! Fugera aģenta raksts: "Kad ienaidnieks ieņēma Cēsis, ap 400 personu — vīri, sievas un bērni — devās uz pili, lai kristu viņam (caram) pie kājām. Tirāniskais ienaidnieks viņus tomēr nav gribējis žēlīgi pieņemt, bet licis viņus nokaut un durt uz šķēpiem. Tad viņi iebēga velvētā baznīcā, tur ieslēdzās un, apakšā novietojusi pulveri, uzspridzinājās!"⁴⁴

Visbeidzot, atceroties Jāni Briesmīgo, dosim vārdu krievu vēsturniekam Nikolajam Karamzinam. Karamzinu gan baltie cariskās, gan sarkanās Krievijas valdnieki ir uzskatījuši par Krievijas vēstures zinātnes pamatlicēju. Viņa klasiskais darbs "Krievijas valsts vēsture" iznāca divpadsmit sējumos laikā no 1816. līdz 1829. gadam. Karamzins rakstīja, ka Cēsis uzlidojušas gaisā, jo pils aizstāvji negribējuši krist krievu rokās un izciest viņu mocības, un Jāņa Briesmīgā izturēšanos pret pārpalikušajiem viņš raksturo kā "vienu no drausmīgākajiem Jāņa IV tirānijas izpaudumiem". Liesmas, dūmi un krāsmatas bija šā cara karagājiena atstātās pēdas. Traģiskais teikums, ka "no Rīgas līdz Tērbatai (Tartu — V. L.) kādu laiku nedzirdēja ne suni rejam, ne gaiļi dziedam", bija palicis daudzu neatkarīgās Latvijas laika skolēnu un studentu atmiņā.⁴⁵

Bija pagājuši 125 gadi pēc Jāņa Briesmīgā iebrukuma Vidzemē, kad krievu karavadonis grāfs Šeremetjevs, atkal karagājienā nonācis mūsu zemē, visu postījis, visu iznīcinājis, sējis badu un nāvi, 1702. gadā rakstīja caram Pēterim Lielajam ziņojumu: "Varenais Dievs un vissvētā dievmāte ir Tavu vēlēšanos piepildījuši. Ienaidnieka zemē vairs nav ko postīt. No Pleskavas līdz Tērbatai, lejup pa Veļikaju, gar Peipusa ezera krastiem līdz Narvas grīvai, ap Tērbatu, aiz Tērbatas (..) no Laiuses līdz Rēvelei, 50 verstis pret Rakveri un tālāk no Tērbatas uz augšu pa Mētraini līdz Vircezeram, pret Helmi un Karksi un aiz Karksi līdz 38 verstīm pret Pērnavu, un no Rīgas līdz Valkai viss ir nopostīts, pilis ir uzspridzinātas. Nekas vairs nav saglabāts bez Pērnavas un Rēveles, un šur tur kāda muiža jūrmalā. Citādi viss starp Rīgu un Rēveli ir izravēts. Apdzīvotas vietas atrodamas tikai uz kartes. Kā klājies postīšanas laikā, zina stāstīt gūstekņi. (..) Ko lai es iesāku ar laupījumu?"⁴⁶

Kāds cits Šeremetjeva ziņojums liecina: "Lopus un igauņus esam saķēruši lielā skaitā. Govis tagad var dabūt par trim altiniem, aitas par divām dengām, mazus bērnus par vienu dengu, lielākus par grivnu, četrus pērķ par altinu..."⁴⁷

No Alūksnes draudzes krievi aizveda 388 cilvēkus, no Gulbenes — 75. Par igauņiem un latviešiem, ko aizveda uz Krieviju, ir ziņas, ka tos vispirms pārkristīja grieķu katoļu ticībā un pēc tam pārdeva verdzībā turkiem un citām Austrumu tautām.⁴⁸

Latvijas skolās visvairāk izmantotās grāmatas bija divu Latvijas vēstures grāmatu autoru — Friča Zāliša un Pētera Dreimaņa sarakstītas. Abu šo autoru grāmatu atkārtotus izdevumus izdeva vairāk nekā desmit reižu. Mēs varam atvērt Friča Zāliša grāmatas "Latvijas vēsture" (pamatskolām) 1938. gada izdevumu un par Pētera Lielā karaspēka iebrukumu Vidzemē lasīt hronista Kelha aprakstu: "Viņi izdarīja visādas varmācības pie iedzīvotājiem un nogalināja vīrus, sievas un bērnus bez izšķirības vai arī aizveda gūstā. Tā bija viena no lielākām nelaimēm, ka daudz simtu vēl nepieaugušu bērnu kā zosulēnus sapakoja ratos un aizveda uz Tatāriju." Tālākajās rindās par karadarbību Latvijas pamatskolēns varēja izlasīt: "Lai nu Kārļa kara pulkiem Vidzemē būtu jācinās ne tikai ar ienaidniekiem, bet arī ar pārtikas trūkumu, tad izdeva pavēli, ka iedzīvotājiem jāatņem viss un, ko nav iespējams aizvest, jāiznīcina. Visai zemei vajadzēja tapt par tuksnesi. (..) Sarīkoja īpašas kara pulku nodaļas, kas kā viesulis drāzās pār zemi, postīdams visu, ko vien bija iespējams: mājas nodedzināja, lopus, labību un citus uztura līdzekļus iznīcināja, paaugušus rudzus nopļāva, no iedzīvotājiem jaunus un bērnus izsūtīja uz Krieviju, bet vecos vai nu nogalināja, vai izpērtus palaida vaļā."⁴⁹

Visas pazīmes par notikušo Baigajā gadā, pieaugušo cilvēku atmiņas par krievu postījumiem un slepkavībām Pirmā pasaules kara laikā, māju

dedzināšana un cilvēku nonāvēšana un pēršana 1905. gada revolūcijas laikā, masveida bads un bada nāve Padomju Krievijas politiski iedvestā Padomju Latvijā 1919. gadā, atkārtota bērnu aizvešana verdzībā nupat — tas viss latviešiem radīja pārlicību, ka ne paši krievi, ne viņu karošanas vai valdīšanas veidi viņu iekarotajās zemēs nav mainījušies. Varēja dzirdēt ļaudis sakām somu sakāmvārdu: “Krievs paliek krievs, kaut arī tas būtu sviestā izkausēts.” Somu-krievu 1939./1940. gada Ziemas karš līdz Latvijai atnesa Eino Jutikalas, Helsinku universitātes profesora, ko dēvēja par Somijas vēstures patriarhu, teicienu: “Ielaist krievu savā zemē nozīmē to pašu, kā ļaut somu zemē izcelties ugunsgrēkam.”

Mēs kopīgi veicām garāku pastaigu Latvijas vēstures kā atsevišķa mācību priekšmeta atziņu un zināšanu ieguves laukā. Latviešu tautas vairākumam šīs zināšanas bija skaidras, stipras un noturīgas. Tēvzeme bija jāaizstāv, un varbūt, to aizstāvot, valsti varētu celt no jauna. Kopš 1919. gada latvieši bija pārvaldījuši savu vēsturi un turēja, vismaz domās, nākotni savās rokās un sirdīs. Drīz vien jauno latviešu paaudzei bija jāizšķiras — sekot vai nesekot sen dzirdētai, Latvijā dažreiz jau īstenotai kara vešanas un kara diplomātijas frāzei — mana ienaidnieka ienaidnieks ir mans draugs. Lai kāds arī izvērstos mūsu zemes un tautas liktenis, patiesas, nacionālas Latvijas vēstures gaismā izaudzēts un ar Aleksandra Grīna, Aleksandra Čaka, Edvarta Virzas, Kārļa Skalbes, Leonīda Breikša, arī ar vēl gados jaunā Andreja Egliša vārdu dzirdinātais stāds — latviešu jauneklis bija gatavs iet cīņā par savu zemi pret ienaidnieku, kas to bija postījis kopš 11. gadsimta. Latviešiem nākotnē bija jāveic ārkārtīgi sarežģīti politiski uzdevumi. Jo nevienai nācijai nav svarīgāka pienākuma kā saglabāt tautu un savu zemi brīvu. Visiem pārējiem politiskiem motīviem jāatkāpjas šā pamatpienākuma dēļ. Un nevienai citai tautai nav tiesību prasīt, lai kāda tauta mirtu citas tautas prasību dēļ. Bet tieši tāds pienākums un tāda citas tautas prasība sadūrās drīz pēc Sarkanās armijas atkāpšanās no Latvijas. Šādā brīdī Latvijai bija nepieciešama gudra un tajā pašā laikā nacionāla politiskā vadība. Edvarts Virza bija nojautis un izteicis šo nepieciešamību šādi: “Bet no visiem nākošās Latvijas gara ļaudim arvien vislielākā loma piekritīs politiķim mūsu starptautiskā stāvokļa dēļ. Ja politika ir dievišķīgākā no visām zinātnēm, tad patiešām dievišķīgs ir cilvēks, kas to pareizi māk izlietot savas tēvijas labā!” Tāds cilvēks vai cilvēki neatradās, un Latvijas vēsturē ienāca laiks, kurā diemžēl pareizas nojautas pilni izrādījās citi Edvarta Virzas vārdi: “Latvieši savā vēstures gaitā daudz vairāk cirsti, nekā cirsti tiek meži. Aiz katra latvieša stiepjas neredzamas smilšu kāpas, kas ved kalnu dziļumā, pa kurām tur nokāpuši viņu priekšgājēji.”

Bibliogrāfija III nodaļai

- ¹ *Lācis V.* Latviešu zemes un tautas vēsture. — Rīga, 2001, 202.–213. lpp.
- ² Latvijas Pagaidu valdības likumu un rīkojumu krājums. Nr. 5, 1919. g. 9. aug., 5. lpp.
- ³ *Celms T.* Cilvēka dzīve un tās apkārtnē. — Ceļš, 1946, Nr. 5, 226.–229. lpp.
- ⁴ *Dūra D.* Vēstures mācību grāmatas Latvijā 1918–1928. Grām.: “Latvija divos laika posmos: 1918–1928 un 1991–2001. — Rīga, 2001, 229.–243. lpp.
- ⁵ *Bokalders J.* Krievijas ideoloģiskie strāvojumi pirms Pirmā pasaules kara. Grām.: “Ieskatītais un atzītais”. Rakstu krāj. Veltīts prof. Dr. phil. Teodoram Celmam. — Stokholma, 1963, 284.–288. lpp.
- ⁶ *Spekke A.* Atmiņu briži. — Zviedrija, 1967, 98., 99. lpp.
- ⁷ *Blanks E.* Latvju tautiskā kustība. — Jelgava, 1927, 205. lpp.
- ⁸ Turpat, 206. lpp.
- ⁹ Latvju enciklopēdija, II. — Stokholma, 1952–1953, 1215. lpp.
- ¹⁰ *Andersons E.* Latvijas vēsture. 1941–1920. — Stokholma, 1967, 298.–301. lpp.
- ¹¹ Latvju enciklopēdija, III. — Stokholma, 1953–1955, 2331. lpp.
- ¹² *Šilde Ā.* Latvijas vēsture 1914–1940. — Stokholma, 1976, 262., 263. lpp.
- ¹³ *Stranga A.* LSDSP un 1934. gada 15. maija valsts apvērsums. — Rīga, 1998, 13. lpp.
- ¹⁴ *Švābe A.* Straumes un avoti, II. — Linkolna, 1963, 5.–7. lpp.
- ¹⁵ *Plensners A.* Latvijas atbrīvošanās. Latvija pasaules kara priekšvakarā. — Rīga, 1928, 102. lpp.
- ¹⁶ *Švābe A.* Straumes un .. 26., 27. lpp.
- ¹⁷ Es viņu pazīstu. — Rīga, 1939, 38. lpp.
- ¹⁸ *Švābe A.* Straumes un .. 28. lpp.
- ¹⁹ *Plensners A.* Latvijas atbrīvošanās .. 107. lpp.
- ²⁰ *Švābe A.* Latvijas vēsture 1800–1914. — Upsala, 1962, 175. lpp.
- ²¹ *Švābe A.* Straumes un .. 99. lpp.
- ²² *Švābe A.* Mana dzīve. Grām.: “Trimdas rakstnieki. Autobiogrāfiju krājums”. — Kemptene, 1947, I.
- ²³ *Spekke A.* Latvijas vēsture. — Stokholma, 1948, 311. lpp.
- ²⁴ Chambers Biographical Dictionary. — Edinburgh, 1995, p. 84.
- ²⁵ *Švābe A.* Straumes un .. 14. lpp.
- ²⁶ *Plensners A.* Latvijas atbrīvošanās .. 106. lpp.
- ²⁷ *Spekke A.* Latvijas vēsture .. 318. lpp.
- ²⁸ *Spekke A.* Būdams Latvijas vēstnieks ASV, 1967. gadā.
- ²⁹ *Andersons E.* Dr. Arnolds Spekke (1887–1972) // Jaunā Gaita, 1973, Nr. 92, 56.–58. lpp.
- ³⁰ *Andersons E.* Dr. Miķelis Valters // Jaunā Gaita, 1968, Nr. 69.
- ³¹ *Švābe A.* Straumes un .. 14. lpp.
- ³² *Dūra D.* Vēstures mācību .. 229.–232. lpp.
- ³³ Mugurēvičs I., Ronis I., Strods H. — Par Latvijas nacionālo vēsturi // Diena, 1993. g. 7. jūl.
- ³⁴ *Dravnieks A.* Es atceros. — ASV, 1970, 212. lpp.

- 35 Turpat, 315. lpp.
- 36 Turpat, 111. lpp.
- 37 Turpat, 180., 181. lpp.
- 38 Latvijas Universitāte divdesmit gados. 1919–1939, I. — Rīga, 1939, 231. lpp.
- 39 Latvju enciklopēdija, II. ... 2301. lpp.
- 40 Šterns I. Arveda Švābes vēstures filozofija // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1998, Nr. 2, 129.–143. lpp.
- 41 Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture 1500–1600. — Stokholma, 1964, 110. lpp.
- 42 Lerner R. E. et al. Western Civilization. 11th ed. — New York, London, 1988, p. 612.
- 43 Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture .. 176., 177. lpp.
- 44 Turpat, 164. lpp.
- 45 Spekke A. Latvijas vēsture. — Stokholma, 1948, 154., 159. lpp.
- 46 Dunsdorfs E. Latvijas vēsture 1600–1710. — Upsala, 1962, 157., 158. lpp.
- 47 Turpat, 158. lpp.
- 48 Turpat, 159. lpp.
- 49 Zālītis F. Latvijas vēsture pamatskolām. 11. iespiedums. — Rīga, 1938, 105., 106. lpp.

IV. Kas bija Latviešu leģions. Ko saprot ar šo nosaukumu. Latviešu policijas bataljoni un Latviešu leģions: kopīgais un atšķirīgais

Kā starptautisku, tā iekšpolitisku apsvērumu dēļ vācieši pašas pirmās latviešu militārās vienības, ko veidoja tikai brīvprātīgie karavīri, nosauca par slēgtām kārtības dienesta, tas ir, policijas, vienībām (*Schutzmannschafts-bataillonem*), lai gan šīm vienībām — bataljoniem ne pēc būtības, ne arī sastāva, darbības un apbruņojuma ziņā nebija nekā kopīga ar policiju parastā izpratnē. Iekšpolitiskais motīvs šo vienību nosaukšanai par policijas bataljoniem bija tāds, ka vācieši nekādā ziņā nevēlējās brīvprātīgo latviešu saformētās vienības nosaukt par karavīru vai kaujas vienībām. Vispār viņi nevēlējās, lai šo vienību nosaukums atgādinātu kaut kādu sakaru ar regulāras latviešu armijas vai karaspēka daļu, jo Ādolfs Hitlers, sākot šo karu pret Padomju Savienību, tā sākuma posmā bija guvis tik ievērojamas uzvaras un padomju bruņotie spēki bija cietuši tik smagus zaudējumus, ka Hitleram šķita — vācu bruņotajiem spēkiem nebūs vajadzīga nekāda kaut cik vērā ņemama palīdzība ar karotājiem no vāciešu iekarotajām Austrumeiropas zemēm. Raugoties no starptautisko tiesību viedokļa, savukārt, tā kā Vācija līdz Hitlera nākšanai pie varas bija parakstījusi virkni starptautisku līgumu, kas aizliedza tai okupētā teritorijā iesaukt karadienestā okupētās valsts iedzīvotājus, nosaukt vāciešiem pievienojušās brīvprātīgo vienības par karaspēku vai karavīriem nedrīkstēja.¹

Nosaukums "policijas bataljoni" nevienam latviešu karavīram, kas šajos bataljonos nokļuva, nepatika, vienalga, vai karavīrs bija brīvprātīgais vai sākot jau ar 1942. gadu mobilizētais. Latviešu karavīri gribēja ar ieročiem cīnīties pret nīsto ienaidnieku, un viņi nevēlējās uzņemties nekādas funkcijas, kas būtu raksturīgas policijai, tas ir, rūpēties par sabiedrisko kārtību un apkarot kriminālnoziedzniekus Latvijā vai frontes aizmugurē.

Piemēram, bijušais Latvijas valdības tieslietu ministrs, pašpārvaldes tieslietu ģenerāldirektors A. Valdmanis 1943. gada 27. februārī oficiāli paziņoja,

ka policijas bataljonu karavīri grib būt karavīri, nevis policisti, jo negrib piedalīties eksekūcijās, kurās viņus frontes aizmugurē cenšas iesaistīt vācieši.²

Policijas bataljonu karavīri izmantoja izdevīgus gadījumus, piemēram, pēc atvaļinājuma beigām vai arī pēc izārstēšanās no ievainojuma kara slimnicās, lai pārietu uz Latviešu leģiona daļām. Kad sakarā ar Latviešu leģiona nodibināšanos 1943. gada sākumā policijas bataljonu karavīri neatlaidīgi pieprasīja arī viņus pārvietot uz leģionu un noraidīti sāka dezertēt un patvarīgi pārbēgt uz leģionu, 1943. gada beigās ar vācu ģenerāļa Jekelna pavēli arī policijas bataljonus pieskaitīja leģionam.³

Leģions bija vispievilcīgākais vārds un izvēles veids arī mobilizētajiem. 1943. gada martā un aprīlī Abrenes apriņķī iesauktie jaunieši lielākoties izvēlējās dienēt leģionā, bet negribēja kļūt par vācu armijas izpalīgiem vai tikt nozīmētiem saimnieciskos darbos. Iesaukumam mobilizētie klausījuši labprāt, lai gan Abrenes apriņķī sarkano partizānu atbalstītāji un vienreiz (Kocēnu pagastā) arī paši sarkanie partizāni bija atturējuši vīrus ierasties iesaukšanas komisijā. Abrenes apriņķa latviešu aktīvā pieteikšanās leģionā, kaut arī tā notika mobilizācijas veidā, spilgti parādīja šā novada vīru patriotisko nostāju. Pirmkārt, viņi izvēlējās leģionu, lai gan cīņu gaitā leģionā viņi varēja zaudēt dzīvību, bet ne dienestu vācu armijas izpalīgos vai vispār saimnieciskos darbos. Abos pēdējos gadījumos risks zaudēt dzīvību vai veselību, protams, bija nesalīdzināmi mazāks. Otrkārt, piesakoties dienestam leģionā, viņu piederīgajiem reti apdzīvotā Abrenes apriņķa viensētās draudēja briesmas no sarkanajiem partizāniem un komunistiski noskaņotajiem krieviem — partizānu atbalstītājiem, jo latviešu īpatsvars Abrenes apriņķa pagastos bija mazs, dažos pat niecīgs. Tā Augšpils pagastā latviešu bija tikai 4% no iedzīvotāju kopskaita, krievu — 94%; Gauru pagastā latviešu — 4%, krievu — 93%; Linavas pagastā latviešu 5%, krievu — 95%; Kacēnu pagastā šī attiecība bija 17% pret 82%, bet Purvmalas pagastā nedaudz labāka — 33% pret 66%. Turklāt sarkano partizānu atbalstītāji 1943. gada pavasarī jau atklāti centās atturēt iesauamos latviešus no ierašanās iesaukšanas komisijā, bet Kacēnu pagastā iesauamos no ierašanās mobilizācijas komisijā atturēja paši sarkanie partizāni.⁴⁻⁷

Nosaukums "policijas bataljoni" nevienam latviešu karavīram nepatika, un šo nosaukumu ignorēja vai pieminēja nelabprāt. Tādēļ arī šo bataljonu nosaukumos valdīja liela neskaidrība un dažādība. Tā, piemēram, 16. Zemgales bataljonu dibināšanas laikā sauca gan par 1. Atsevišķo Rīgas kārtības dienesta bataljonu, gan par 1. Latviešu kaujas bataljonu, vēlāk par 16. Latviešu kārtības dienesta (vai policijas) bataljonu un beidzot latviešu valodas sarakstē par 16. Zemgales bataljonu, bet vācu sarakstē par 16. *Let. Schutzmannschaft-bataillon* (vai arī 16. *Let. Polizeibataillon*). Latviešu karavīri paši, kā jau minēts, vienmēr centās kā valodā, tā rakstiski ignorēt nosaukumus *Schutzmannschaft*

vai *Polizei* un pie vāciešu dotajiem bataljonu kārtas numuriem nelokāmi klāt lietoja Latvijas ģeogrāfiskos vietvārdu nosaukumus.

Pamatā latviešu policijas bataljonu lielajam skaitam un sakarā ar to arī lielajam skaitam latviešu, kas dienēja šajos bataljonos, bija Lielvācijas augstākā SS un policijas priekšnieka Heinriha Himlera 1941. gada 13. oktobra rakstisks rīkojums par to latviešu vienību izveidošanu, kuras varētu tikt izmantotas cīņai pret boļševiku partizāniem vai Sarkano armiju ārpus Latvijas teritorijas: "1. Leģions nekad. 2. Policijas vienību ļoti daudz." Ši Himlera nostāja atbilda toreizējai Hitlera un nacionālsociālistu partijas augstākās hierarhijas nostājai, ka Vācija karā uzvarēs pati saviem spēkiem un ka okupēto austrumzemju vīriem nedrīkst dot rokās ieročus tik daudz un tādā skaitā, lai tie nevarētu tuvākajā nākotnē apdraudēt Lielvācijas — vācu trešā reiša varas nostiprināšanos un kolonizācijas plānus austrumos.⁸

Policijas bataljonu karavīru vēlmi vēlāk, kad 1943. gada janvārī no triju brīvprātīgo policijas bataljonu karavīriem H. Himlers izveidoja Latviešu brigādi, ko ietēra ieroču SS uniformās un nosauca par Latviešu SS brigādi, veicināja arī dažādi citi apstākļi, ne tikvien nepatīkamais policijas nosaukums. Policijas bataljoni, kuru skaits nepārtraukti pieauga, tika izsvaidīti pa visu plašo austrumu frontes aizmuguri no Ladogas ezera ziemeļos līdz Melnajai jūrai dienvidos. Šos bataljonus pakļāva dažādos aizmugures apgabalos dažādiem vācu ģenerāļiem un pulkvežiem. Tie dažkārt atradās tālu prom no pārējām latviešu vienībām un bieži bija pakļauti vācu priekšniecības patvaļai. Apģērbi un apavi tiem sākotnēji bija no bataljona formēšanas vietām Latvijā saņemtie Latvijas armijas apģērbi un apavi, kas kvalitātes ziņā neapšaubāmi bija daudz labāki par zilpelēkajiem vāciešu policijas kokvilnas apģērbiem, kā arī ar dzelzs nagliņām apsisto papēžu zābakiem. Kad Latvijas armijas apģērbi un apavi nolietojās, vācu komandantūru saimniecības daļu virsnieki policijas bataljonu karavīrus ietēpa jau lietotos, dažreiz pat daļēji nodriskātos vācu policijas apģērbos un apavos, bet citviet arī vācu sauszemes karaspēka — vērmahta apģērbos. Tā kā uz okupētajiem Krievijas un Ukrainas, kā arī Baltkrievijas apgabaliem kara gaitā vācu kara noliktavās iegūlās arī 1939. un 1940. gadā uzvarēto Eiropas valstu armiju intendantūras krājumi, tad nereti latviešu policijas vienību karavīrs, piemēram, kaut kur Viduskrievijā vai Ukrainā izskatījās pēc putnubiedēkļa — kājās vāciešu dotie dzelzs nagliņām apkaltie zābaki, zaļas vilnas auduma bikses, kā izturīgākās vēl no Latvijas armijas uniformas, galvā — čehu bruņucepure, svārki — vienam zilās krāsas vācu policista mundieris, otram turpat blakus ierindā, pēc ievainojuma no vērmahta lazaretēs iznākušajam — vērmahta "fraka" un īsie, mikstie šņor-zābaciņi. Arī Latviešu leģiona 15. un 19. divīzijā karavīru apģāde ar apaviem un apģērbu ne vienmēr bija ideālā stāvoklī. Tomēr šo abu divīziju karavīri

bija nesalīdzināmi labāk apgādāti šajā ziņā nekā policijas bataljonu vīri. Trimdā izdotajā grāmatu sērijā "Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā" ir ļoti daudz piemēru par policijas bataljonu karavīru slikto ietērpu un apaviem. Stāvokļa ilustrācijai minēsim tikai dažus no tiem. 3. Cēsu policijas pulkā, kurā bija apvienoti vairāki agrākie atsevišķie policijas bataljoni, bija iekļauts 321. latviešu policijas bataljons. (Lasītājiem jāievēro, ka latviešu policijas bataljonam kārtas numuru centralizēti noteica vācu štābi un lielie skaitļi, bataljona numuru nosaucot, nemaz nenorāda, ka latviešiem būtu bijis tik daudz policijas bataljonu.) 321. bataljonā 1944. gada 1. aprīlī bija desmit virsnieki un 632 instruktori un kareivji. Tomēr kaujasspējīgo, tas ir, tādu, kuriem apavi un apģērbs puslīdz kārtībā, bija tikai ap 130, virsniekus ieskaitot. Pārējiem apavi un drēbes bija galīgi noplikušas.⁹

Vēl traģiskāku ainu mums atklāj ziņojums par bijušā 1. Rīgas policijas pulka un 15. divīzijas lauku rezerves 2. brīvpuļa stāvokli pirms lielās atkāpšanās sākuma no Tornas pilsētas un tās apkaimes 1945. gada janvārī: "Pulku (apvienotais no abiem iepriekš minētajiem) veidoja seši bataljoni, apmēram 3500 karavīru. Pulka rīcībā nebija neviena pajūga, nedz cita transporta līdzekļa; liela daļa karavīru bija nepilnīgi apģērbti, ar nopliušiem apaviem, neapbruņoti. (..) Arī vispārējais ārējais izskats šādam karaspēkam nebija iepriecinošs, jo, nesaņemdami ietērpu, daudzi bija privātās drēbēs, ar nopliušiem zābakiem, kājas aptinuši ar lupatām."^{10, 11}

Man, 1924. gadā dzimušajam jauneklī, saņemot iesaukšanas pavēsti, bija norādīts ierasties ārstu komisijā Lāčplēša ielā Rīgā, Grāmatrūpnieku namā. Tā kā es aktīvi biju nodarbojies ar sportu, biju fiziski attīstīts un arī vidusskolu biju gandrīz jau pabeidzis, mani nosūtīja uz policijas bataljonu instruktoru sagatavošanas rotu Bolderājā. To sekmīgi pabeidzis un ieguvis kaprāja dienesta pakāpi, es kļuvu par apmācītāju nākamajai jauno instruktoru plūsmai, bet 1944. gada aprīlī mani pārcēla turpat Bolderājā uz vada komandieru kursiem. No tiem laikiem man saglabājies fotouzņēmums, kurā redzams esmu es un vēl astoņi citi šo kursu dalībnieki — kaprāji, seržanti, virsseržanti, virsniekvietnieki. Lūk, četri no šiem deviņiem nēsā vācu policijas zilo ietērpu, divi ietērti pilnā vācu vērmahta uniformā, divi vēl izmanto Latvijas armijas apģērbu, bet viens karavīrs jau paspējis uzģērbt ieroču SS virsseržanta tērpu. Mūsu kopīgais izskats atbilst tautas teicienam — raibs kā dzeņa vēders.

Policijas pulku un bataljonu karavīri apskauda tieši ieroču SS Latviešu leģionā iedalītos viņu vienveida un daudz kārtīgāka apģērba un apavu dēļ. Turklāt leģionāriem blakus neskanēja istam karavīram raizes darošais vārds — policija.

Kaut arī Latviešu leģiona vēsture itin pārlicinoši rāda, ka 1944. gada sākumā vācu virspavēlniecība jaunformēto 15. divīziju, vēl nepieciešamo ieroču

daudzumu nesaņēmušu, iesvieda kauju laukos Krievijā, tomēr apbruņojuma ziņā policijas bataljoni un pulki Latviešu leģiona vienībām nevarēja līdzināties. Attiecībā uz apbruņojumu policijas bataljonu un pulku vēsture mums ir atstājusi daudz pierādījumu, ka latvieši apzināti raidīti kaujās pretim skaita ziņā un arī apbruņojumā daudz stiprākiem pretinieka spēkiem.

1944. gada 2. janvārī Rīgas latviešu brīvprātīgo policijas pulka komandieris, Lāčplēša kara ordeņa kavalieris, pulkvežleitnants Osvalds Meija slepenā ziņojumā Latviešu SS leģiona ģenerālinšpektoram Rūdolfam Bangerskim rakstīja: "Pulka ieroči ir neapskaužamā stāvoklī. Patšautenes un ložmetēji ir izklabējuši, nolietotiem stobriem, kuru vitnēs lodes vairs neturas, un tāpēc pēc izšaušanas daudzas lodes kūleņo, rezerves daļu vispār nav. Pavisam nav patronu izvilcēju automātiskiem ieročiem. Minmetēji bez mērķēšanas ierīcēm. Trūkst mašīnpistoļu un pistoļu. Vispār ieroču stāvoklis pulkā ir tik bēdīgs, ka tas nosit karavīru garastāvokli un rada viņos mazvērtības sajūtu salīdzinājumā ar ienaidnieka apbruņojumu un kaimiņu vienībām. (..) Pulka karavīru garastāvoklis visu laiku ir bijis labs. Par pašu cīņas turpināšanu karavīros nepastāv nekādu divu domu. Visi saprot, ka pulks pilda svarīgu un svētu pienākumu pret savu dzimteni."¹²

Par 2. Liepājas policijas pulku, ko 1944. gada februārī novietoja fronteī tuvā aizmugurē Krievijā starp Polocku un Drīsu lasām: "Karavīru apbruņojums bija pietiekams cīņai ar teroristiem, bet pavisam trūcīgs cīņai ar sarkanarmijas regulārām vienībām. Automātiskie ieroči bija vācu vecā parauga, nelielā skaitā un neapmierinošā stāvoklī. Kaujas laikā šie ieroči drīz vien kļuva nederīgi, un cīnītāju vienīgais ierocis tad bija tikai šautene."¹³

Vēlme pāriet no policijas slēgtajām vienībām uz leģiona vienībām pieauga vēl vairāk, kad bez vācu SS dienesta pakāpju apzīmējuma leģionāriem uz kreisās piedurknes bija latviešu šarkanbaltsarkanais nacionālais vairodziņš ar uzrakstu "Latvija" un pie svārkjiem divu burtu SS zīmotņu vietā 15. divīzijai lecoša saulīte, bet 19. divīzijai sensenais latviešu ugunskrusts. Par 25. policijas bataljonu lasām šādu tekstu: "25. bataljonu komandē pulkvedis-leitnants Plikausis, adjutants kapteinis Šteinbriks. Sastāvs: 302 kareivji, 96 instruktori, 11 virsnieki. Visi grib pāriet Leģionā. Notiek pārbēgšana ar visiem ieročiem. Viņi aizejot Marijas ielā 16 un komisijā piesakoties kā nedienējuši. Visi cenšas tikt uz aktīvām vienībām — Leģiona divīziju un brigādi."¹⁴

Jau minētais Rīgas Latviešu brīvprātīgo policijas pulka komandieris pulkvežleitnants Meija 1944. gada 25. aprīlī rakstīja ziņojumu ģenerālim Bangerskim: "Daudzi Latv. Rīgas brīvpr. pol. pulka karavīri, kas kaujās ievainoti, un tāpat apbalvotie ar EK (*Eiserne Kreuz* — Dzelzs krusts — V. L.), atgriežoties dzimtenē, sarūgtināti par to, ka viņi ne ar ko neatšķiras no savrupdienesta policijas, un tāpēc izjūt mazvērtību visas tautas, pārējo leģiona

karavīru un vācu karaspēka priekšā. Vēl jo krasāk to izjūt slēgto vienību virsnieki, kuri virsniekam pienācīgo izglītību ieguvuši vai nu bijušā Latvijas Kara skolā, vai arī tagadējos vada komandieruursos, kurpretim savrupdienesta policijā augstās dienesta pakāpēs skaitās bijušie Latvijas armijas instruktori vai arī personas, kuras militāro izglītību nemaz nav baudījušas. Tādējādi iznāk, ka ar Dzelzs krustu apbalvots kara skolu beidzis vecs kapteinis spiests sveicināt bijušo kaprāli, tagad policijas pulkvedi-leitnantu. Aprādītie apstākļi ir par iemeslu tam, ka daudzi pulka karavīri nevēlas kalpot policijas vienībās un dažādiem līdzekļiem cenšas pāriet SS ieroču vienībās. (..)”¹⁵

Šeit pulkvežleitnanta Meijas minētais gadījums, šķiet, attiecas uz Rīgas aprīņķa savrupdienesta (kārtības — V. L.) policijas priekšnieku pulkvežleitnantu J. Veidi. Dienot Latvijas armijā, pēc instruktoru rotas kursu beigšanas viņš bija ieguvis kaprāļa dienesta pakāpi. Kā viens no pirmajiem enerģiski sācis organizēt kārtības policijas dienestu, J. Veide bija strauji kāpis augšup pa dienesta kāpnēm un kļuvis par policijas pulkvežleitnantu. Tā kā kārtības dienesta policijas virsnieku formas tērpi bija pilnīgi vienādi ar brīvprātīgo, slēgto policijas kaujas bataljonu formas tērpiem, jebkurā vietā Latvijā varēja gadīties tāda situācija, ka īstam karavīram, virsniekam, turklāt apbalvotam par drosmi kaujās, pēc reglamenta prasībām bija pirmajam, uz ielas satiekoties, jā sveicina bijušais kaprālis.

Kā latviešu policijas slēgtās kaujas vienības — bataljonus un pulkus, tā arī Latviešu leģiona kaujas vienības bieži skāra un vajāja viena un tā pati nelaime. Proti — latviešu karavīru vienībās vācieši nepieļāva latviešu virsniekiem ieņemt augstāku komandiera posteni kā pulka komandiera amatu. Divīziju līmenī — abas leģiona, 15. un 19., divīzijas, komandēja vācu virsnieki, un arī divīzijas štābā, no kurienes nāca kaujas pavēles augstākā līmenī, visus posteņus ieņēma vācieši. Savukārt latviešu policijas vienības atkarībā no to iesaistišanās vietas kaujas operācijās allaž bija pakļautas kādam t. s. kaujas iecirkņa komandierim, kas arī bija vācietis, vienalga, vai no vācu sauszemes armijas, tas ir, vērmahta, vai arī no SS karaspēka daļām, vai no vācu policijas. Turklāt latviešu policijas vienību kaujas darbībā bieži centās iejaukties un dot pavēles vācu sakaru virsnieki, kas, vismaz viens, bija piekomandēti pie katra latviešu policijas bataljona sakaru uzturēšanai ar augstāk hierarhijas pakāpē stāvošiem vācu štābiem. Lai saprastu, kādā nozīmē patiešām īstenībai atbilst vārds “nelaime”, mums jāiepazīstas ar virsnieku sagatavošanas kārtību vācu SS un policijas karaspēkā.

Īstā cīņa par varu Vācijā nebeidzās ar to, ka Hitleru patiešām atbilstoši Vācijas konstitūcijai 1933. gadā ievēlēja par valsts kancleru, resp., valdības vadītāju. Nacistu partijas vadoņu galotnes mērķi jau tad sniedzās daudz tālāk. Lai dzīvī īstenotu visu to, ko Hitlera kā nacistu vadonis bija izpaudis savās

ideoloģiskās runās un rakstos, it īpaši grāmatā *Mein Kampf* ("Mana cīņa"), valstī bija jāiedibina totalitāra diktatūra, lai bez vismazākās līdzciešanas vai žēlastības apspiestu iedīgi katru pretdomību, katru domu, kas traucētu Hitlera partijai sasniegt iecerētos politiskos, ekonomiskos un militāros mērķus. 1933. gadā šāda pret darbība visvairāk bija iespējama no diviem spēkiem, kas bija organizēti valsts mērogā un kamm bija arī ieroči. Tie bija vācu bruņotie spēki — *Wehrmacht* (tulkojumā: aizsardzības spēki — *V. L.*), ko veidoja armija (sauszemes), kara flote un kara aviācija. Nācis pie varas pēc valsts prezidenta Hindenburga nāves kā Vācijas kanclers un valsts prezidents vienā personā, viņš 1938. gadā kļuva arī par vienpersonisku Vācijas bruņoto spēku (*Wehrmacht*) virspavēlnieku, pakļaujot sev armiju, kara floti un kara aviāciju. 1938. gada februārī vārdam *Führer* (vadonis) tika pievienoti arī vārdi *Oberster Befehlshaber* (augstākais virspavēlnieks). Līdz 1938. gadam bruņoto spēku virspavēlnieks bija ģenerālfeldmaršals Verners fon Blombergs. Atbrīvojies no ģenerālfeldmaršala viņa neveiksmīgas laulības dēļ, kas bija Blomberga atstādināšanas iemesls (Blombergs, būdams atraitnis, pašam to nezinot, bija apprecējis kādu kriminālpolicijas uzskaitē bijušu prostitūtu), Hitlers vienā gājienā likvidēja arī Vācijas Kara ministriju. Kara ministrijas vietā Hitlers radīja jaunu augstāko militārās vadības orgānu — *Oberkommando der Wehrmacht* (saīsināti *OKW*), ar kura palīdzību firers bija nolēmis turpmāk vadīt sagatavošanos karam, kā arī visu nākamo karadarbību. Hitlers iecēla feldmaršalu Vilhelmu Keitelu par *OKW* štāba priekšnieku un ģenerāli Alfrēdu Jodlu par *OKW* štāba operatīvās daļas vadītāju.^{16, 17}

Taču Hitleram tuvās aprindās bija viņam tobrīd pilnīgi lojāli un uzticami partijas biedri, kas arī bija sapņojuši kļūt par trešā reiša militārajiem vadoniem. Tāds bija, piemēram, otrā persona valstī Hermanis Gērings, Pirmā pasaules kara virsnieks, varonīgs gaisa kauju lidotājs, kas bija cerējis kļūt par kara ministru Blomberga vietā. Otrs tāds nacists, tikpat uzticams Hitlera līdzgaitnieks bija Heinrihs Himlers, kas līdz 1936. gadam bija nostiprinājis savas pozīcijas valstī tik tālu, ka pakļāvis vispirms sev kā iekšlietu ministram kārtības policiju, kriminālpoliciju un vēlāk arī drošības policiju — gestapo un 1936. gadā jau varēja oficiāli saukties par *Reichführer der SS und Polizei* (SS un policijas vadonis valstī). Nodrošinājies ar Hitlera atbalstu, kas, lai gan zināja, ka vācu virsnieku korpusā gadsimtu gaitā dziļi iesakņojušies tādi jēdzieni kā gods, pienākums, lojalitāte pret bruņoto spēku augstāko vadību, tomēr nekad pilnīgi neuzticējās saviem ģenerāļiem, Himlers sāka SS karspēka izveidošanu. Piekāpjoties Hitleram, Vācijas militārā elite bija pieļāvusi kļūdu un pielīdzinājusi vācu vīru un jaunekļu brīvprātīgu dienestu SS vienībās obligātajam karadienestam vērmahtā. Hitlers un Himlers tātad bija panākuši, ka tiek atmests princips, ka vērmahta karavīri ir vienīgie vācu nācijas

ieroču nesēji, lai gan tad, kad Hitlera rokās vēl nebija varas pār vācu tautu un valsti, viņš atkārtoti bija solījis ģenerāļiem, ka tikai bruņoto spēku karavīri būs Vācijas sargi un ieroču nesēji. Nacionālsociālistu ideoloģijas gaisotnei pārņemot Vāciju, veiklas un dedzīgas propagandas ietekmē Himleram 30. gadu nogalē jau netrūka brīvprātīgo topošajam SS karaspēkam. 1939. gadā Himlers jau sāka lietot terminu *Waffen SS*, ar to apzīmējot pirmo SS divīziju *Totenkopf* (Nāves galva) un jaundibināto nākamo SS virsnieku skolu Bādtolcā, kuras kadetus nacistu terminoloģijā sauca par junkuriem, bet pašu Bādtolcas skolu par SS junkurskolu. Nodibinoties Latviešu leģionam, Bādtolcā pirmo virsnieka pakāpi ieguva arī turp nosūtītie Latviešu leģiona karavīri. Tomēr, sākoties Otrajam pasaules karam, Himlera *Waffen SS* vienībās bija kopsummā tikai 23 000 karavīru. Himlera *Waffen SS* vienībām, kuras nepārtraukti pieauga skaitā, ziemā nebija nekādas ģenerālštāba virsnieku apmācības programmas, un tādu kvalificētu augstāko militāro izglītību ieguvušu virsnieku trūkumu SS karaspēks izjuta visā kara laikā. Tāpēc augstāko dienesta pakāpju virsnieki un virsnieki vispār jaunveidojamām SS ieroču vienībām nāca no bijušajiem vērmahta virsniekiem, vai arī tie bija policijas virsnieki bez jebkādas kara skolas izglītības, kas personisku, politisku vai ideoloģisku iemeslu vai tikai ātrākas karjeras dēļ bija pievienojušies *Waffen SS* vienībām. Kaut arī, salīdzinot ar vērmahta skaitlisko sastāvu, *Waffen SS* sastāvs bija daudz mazāks — kara beigās 1945. gada maijā ieroču SS vienībās dienēja 800 000 karavīru, tomēr kvalificētu vadošo kadru trūkumu SS izjuta ļoti stipri, un šis trūkums negatīvi it sevišķi ietekmēja nevācu SS karaspēka vienības, visvairāk tieši baltiešus — latviešus un igauņus, kā arī citas Austrumeiropas tautu vienības, kuru nacionālo nostāju un kara beigu mērķus zinot, SS visaugstākā vadība tām neuzticējās un divīziju štābu vadībā iecēla un par leģiona divīziju komandieriem nozīmēja *Waffen-SS* virsniekus, kas šajos amatos galvenokārt bija tikuši savas nacionālsociālistiskās pārliecības dēļ.¹⁸

Jau iepriekš norādīju uz 1. Rīgas policijas pulka vājo apbruņojumu, kad vācu vadība pulku iesaistīja atvairīšanās kaujās dienvidos no Daugavpils pret Sarkanās armijas uzbrūkošajām vienībām, kuras zemes cīņās atbalstīja gan tanki, gan aviācija. Tā kā šī pulka karavīru vienīgais ierocis pret skaitliski un ieroču, kā arī tehnisko kara līdzekļu ziņā daudz pārāko ienaidnieku bieži vien bija tikai šautene, 1. pulka 4. bataljonu kaujās Viļņas pievārtē ielenca stipri pretinieka spēki. Izlaužoties no ielenkuma, šis bataljons tā noasiņoja, ka, 1944. gada 16. augustā bataljona atliekām ierodoties Rīgā, tā sastāvā bija vairs tikai pieci virsnieki, viens ārsts un četrdesmit divi instruktori un kareivji.^{19, 20}

Arī Vācijā garās un smagās atkāpšanās kaujas prasīja no 15. divīzijas leģionāriem daudz upuru. 1945. gada janvāra kaujām sākoties, 15. divīzijas sastāvā bija vairāk nekā 19 000 vīru. Pēc smagajām kaujām Prūsijā un

Pomerānijā 1945. gada 4. aprīlī divīzijā bija palikuši 250 virsnieki un ap 8000 instruktoru un kareivju, tātad mazāk nekā puse no tās sākuma sastāva. Šim atlikumam gan jāpieskaita uz Kurzemi aizsūtītie 1000 vīri. Zaudējumi varbūt būtu bijuši daudz mazāki, ja vien divīziju būtu komandējuši vācu virsnieki ar augstāko kara akadēmisko izglītību. Lai gan tādu virsniestu ar attiecīgu izglītību netrūka starp latviešu virsniestiem, viņus par divīzijas komandieriem neiecēla ne atkāpšanās kauju laikā Krievijā un Latvijā, ne Kurzemes cietoksnī, ne arī kaujās Vācijā.²¹

Latvijas armijā 1924. gada 3. novembrī nodibināja Kara akadēmiskos kursus, kas bija augstākā mācību iestāde Latvijā militāro zināšanu iegūšanai. 1928. gada 1. decembrī tos pārdēvēja par Virsniestu augstākajiem kursiem, bet 1935. gadā par Augstāko kara skolu, kuras uzdevums bija sagatavot virsniestus štāba dienestam, augstākajiem komandējošiem posteņiem un vispār sekmēt augstāko militāro izglītību Latvijā. Sākumā tajā uzņēma visu ieroču šķiru virsniestus līdz kapteiņa dienesta pakāpei, kas izturēja eksāmenus, bet no 1932. gada līdz pulkvežleitnanta dienesta pakāpei, ne vecākus par trīsdesmit astoņiem gadiem. Kursu ilgums sākumā bija divdesmit septiņi mēneši — divu gadu mācību laiks un trīs mēneši diplomdarba sagatavošanai, bet vēlāk gandrīz trīs gadi, jo programma ietvēra arī vairākus mēnešus kursantu iepazīstināšanai ar dažādu ieroču šķiru darbību. Skolā mācīja taktiku (ierocū šķiru un vispārējo), stratēģiju, kara un kara mākslas vēsturi, kara statistiku, topogrāfiju, ģenerālštāba dienestu, kara administrāciju, apgādes un etapa dienestu, fortifikāciju, militāro pedagogiju, politisko vēsturi, tautsaimniecību un vispārējo statistiku, valsts un vispārējās tiesības, vācu un franču valodu, jāšanu un automobiļa vadīšanu, iepazīstināja ar artilēriju un pārējiem kara tehnikas līdzekļiem. Kursu mācībspēku vidū bija ne tikai speciālisti — augstākie virsnieki, bet arī universitātes mācībspēki, piemēram, valodu, psiholoģijas un sabiedrisko zinātņu mācīšanai. Turklāt augstākos virsniestus bieži komandēja arī uz Francijas, Polijas, Čehoslovākijas un dažu citu zemju augstākajām kara akadēmijām. Divdesmit neatkarības gadu laikā virsniestu skaits ar augstāko izglītību Latvijas armijā bija vismaz desmitkārtšojies. Latviešu virsnieki savas spējas labi demonstrēja Otrā pasaules kara gados.^{22, 23}

Tādi Latvijas armijas virsnieki kā pulkvedis Vilis Janums, Čehoslovākijas kara akadēmijas absolvents, vēlāk Augstāko militāru kursu mācībspēks un visbeidzot Kurzemes divīzijas štāba priekšnieks, prasmi vadīt kaujā 15. divīziju pierādīja, būdams divīzijas komandiera vietnieks, jo divīzijas komandieris vācietis Obvurcers tieši tobrīd bija atvaļinājumā. Latviešu leģionu un latviešu policijas pulkus un bataljonus kara laikā kaujās veiksmīgi vadīja virkne Latvijas armijas virsniestu ar augstāko militāro izglītību: pulkveži Rūdolfs Kandis, Arturs Kripens, Kārlis Lobe, Aleksandrs Plensners, Arturs

Silgailis; pulkvežleitnanti Nikolajs Bebris, Alfreds Gredzens, Jānis Grosbergs, Rūdolfs Kociņš, Kārlis Mangulis, Osvalds Meijs, Pēteris Penčuks, Juris Taube. Kaujās izcēlās majori E. Birzietis, V. Hāzners, K. Insbergs, A. Krimuldēns, J. Ķīlītis, A. Liniņš, K. Muceniēks — arī visi ar kara akadēmisko izglītību. Latvijas armijas kapteinis Nikolajs Galdiņš tika paaugstināts par majoru, pēc tam par pulkvežleitnantu un par kaujas nopelniem un parādīto drosmi apbalvots ar Bruņinieku pakāpes Dzelzs krustu un Vācu krustu zeltā, būdams virsnieks ar Augstākās kara skolas izglītību, prasmīgi vadīja 19. divīzijas 1. pulku (42.) no Volhovas purviem līdz pat kapitulācijai Kurzemē. Arī pulkvežleitnants Andrejs Reinholds bija apbalvots ar Bruņinieku pakāpes Dzelzs krustu un komandēja 19. divīzijas pulku. Turklāt karu viņš iesāka kā virsleitnants un tātad trīs reizes tika paaugstināts augstākā dienesta pakāpē.²⁴⁻²⁶

Šie latviešu virsnieki sevi pierādīja kā izcilus karavīru vadoņus. Bieži atrazdamies ar savām vienībām sarežģītos, smagos kaujas apstākļos, citreiz ielenkumā, dažkārt frontes pārrāvuma vietās, bez jebkādiem sakariem ar citām karaspēka daļām, ienaidnieka pārspēka nepārtraukti nomākti, viņi tomēr prata izkļūt dažkārt pat no šķietami bezcerīgām situācijām un saglabāt savu vienību kodolu. Ja abu latviešu kaujas divīziju vadība — komandējošais sastāvs un štābs (kā sastāva, tā vadības ziņā) būtu latviešu virsniņu rokās, mēs droši, kaut arī tagad hipotētiski, varam apgalvot, ka latviešu karavīru zaudējumi būtu bijuši daudz mazāki, daudz vairāk jaunu dzīvību būtu saglabātas tautas dzīvības koka atdzimšanai. Ja tas tā nenotika, tā bija tālaika Latviešu pašpārvaldes un Latviešu leģiona ģenerālinspektora štāba vaina. Bailes no komunistu varas iespējamās otrreizējās atgriešanās, kaut arī pamatotas, bija tik lielas un valdošas, ka kolaborācija ar vāciešiem sasniedza tādu augstumu, no kura kritiens lejup likās bīstams. Ka pretēji komunistiem vācu nacisti ar tiem, kas atsacījās no visaugstākā līmeņa kolaborācijas ar viņiem, neizrēķinājās tik asiņaini kā krievi, to Otrajā pasaules karā pierādīja mūsu kaimiņu — lietuviešu piemērs. Bailes vispār ir slikts padomdevējs politikā, it īpaši mazām tautām šo tautu vēstures kritiskā stāvoklī. Kā zināms, lietuviešu prasību pēc savas neatkarīgas valsts vācieši kategoriski noraidīja un tādu mūsu politiķu un sabiedrisko darbinieku un virsniecības prasību viņi būtu noraidījuši tikpat kategoriski. Taču mūsu politiskā un sarkanā terora neskarta palikusi militārās elites vadība varēja prasīt no vāciešiem daudz lielāku piekāpšanos latviešu policijas bataljonu (1941. un 1942. gadā) un Latviešu leģiona izveidē. Piemēram, latviešiem bija kategoriski jānoraida iespēja, ka daudzus desmitus policijas bataljonu izkļiedē pa milzīgo teritoriju no Lādogas ezera līdz Melnajai jūrai bez jebkādam kontroles iespējām un prasību apmierināšanas attiecībā uz šo bataljonu apbruņojumu, apgādi, iesaistīšanu operācijās frontes aizmugurē it kā pret sarkanajiem partizāniem, bet kas

vienlaikus vērsās pret vietējiem iedzīvotājiem. Kaut arī tagad ir pieejami un zināmi daudzu arhīvu materiāli un tālaika latviešu karavīru un civiliedzīvotāju liecības, kas liecina, ka latviešu karavīri apzināti nav izpildījuši augstāk stāvošo vācu virsnieku pavēles par izturēšanos pret mierīgiem civiliedzīvotājiem, latviešu karavīriem nepelnīti uztriepto kauna traipu notīrīt vienmēr būs grūti tā iemesla dēļ, ka notikumos neiejauktās puses tagadnē to uzskatīs par nesvarīgu, nenozīmīgu.

Tos latviešu policijas bataljonus, kas 1941. gadā un daļēji vēl 1942. gadā veidoja patiešām brīvprātīgi karotāji, tad arī vajadzēja iesaistīt cīņās tieši frontē. Tāpat mūsu politiskajai un militārajai vadībai vajadzēja panākt, lai latviešu policijas bataljonus cīņai pret komunistu teroristiem un partizāniem iesaista tikai Latvijas pierobežas novadu apsardzībā abpus Latvijas robežām, tas ir, Latgales austrumu novados un apgabalos Krievijā un Baltkrievijā tieši iepreti Latvijas robežām. Tad mums šodien nebūtu jālasa ziņojumi, kurus rakstījuši Latgales apriņķu policijas priekšnieki Iekšlietu ģenerāldirekcijai: "I. Bandītisms. Abrenes apriņķa priekšnieks ziņo, ka: 1) 2.4.44. g. plkst. 23.15 Viļakas pag. Brizgovas sādžā pie Donāta Circiņa iebrukuši 10 bandīti un aizveduši līdz Circiņa dēlu Girijanu un viņa draugu Augustu Saliņu; abi 672. latv. sapieru btl. kareivji, atlaisti 24 stundu atvaļinājumā no Abrenes. Abi kareivji aizvesti 2 km no mājām un nošauti. Policijai ziņots 3.4.44. plkst. 06.00. Gūstišanai norikoti 8 kārtības sargi. (..) 4) 3.4.44. g. plkst. 1.00 Liepnas Bindarniekos aizsarga Keseļa mājās iebrukuši 3 bandīti. Keselis nav bijis mājās. Bandīti nolaupījuši zirgu ar pajūgu, drēbes, pulksteni, rokas sprādzi un pārtikas līdzekļus. Policijai ziņots plkst. 07.30. Gūstišana nav devusi panākumus. 5) 3.4.44. g. plkst. 23.00 Šķilbēnu pagasta Ančipovā iebrukuši 3 bandīti, pieprasījuši ieročus un degvīnu; nolaupījuši zirgu ar pajūgu un aizbraukuši Purvmalas virzienā. 6) 3.4.44. g. plkst. 23 Šķilbēnu pagasta Prigorjē iebrukuši 4 bandīti un nolaupījuši zirgu un pajūgu; aizbraukuši Rekovas virzienā. Rēzeknes apriņķa priekšnieks ziņo, ka: 1.4.44. Osvejas ezera rajonā jātnieku vads sadūries ar bandītiem. Pēc apšaudīšanās bandīti nozuduši mežā, atstājot 4 zirgus." Tajā pašā laikā, kad Ukrainas stepju klajumos mūsu policijas bataljona karavīri nodrošināja vācu armijas apgādes transporta plūsmu un kāda cita bataljona vīri apsargāja svarīga, liela tilta būvi pie Melnās jūras, Latvijas pierobežas apriņķos jau sākot ar 1943. gadu sarkanie teroristi uzbruka lauku viensētām, pat ciemiem, nogalināja policistus, aizsargus, vienkāršus lauku cilvēkus, izlauņija zemnieku mājas, nodedzināja tās, spridzināja dzelzceļa sliedes un nereti, tāpat kā agrāk Latvijas vēsturē, aizveda cilvēkus pāri robežai nezināmā virzienā.

Jau agrāk kādā savā publikācijā esmu minējis Latvijas valsts tapšanas laikā toreiz gados jauno žurnālistu Ernestu Blanku. Aprakstīdams 1917. gada

notikumus, E. Blanks tos novērtēja šādi: "Latvietis vēl nejut tiesības uz pašnoteikšanos. Viņam liekas, ka mums tie kungi var dot un var arī nedot, ka viss atkarājas no viņiem (..) veca kalpu taktika — lūgt un apsveicināt savus kungus." Te blakus Blankam, 1941.–1945. gada norises vērtējot, var pieminēt arī Maskavā iznākošā laikraksta "Dzimtenes Atbalss" skumjo konstatējumu: "Tā mūžīgi pelēkā latviešu dvēsele, kas nedroši prot miņāties no vienas uz otru kāju, bailīgi skatīties, ko viņam atmetīs."

Vācu kungi tajā laikā patiešām bija spēcīgi. Viņi bija iekarojuši bezmaz vai visu Eiropu (tikai Zviedrija, Šveice, Spānija, Portugāle palika bez vācu karaspēka okupācijas) un aizgājuši gandrīz līdz Āzijas robežai, līdz Kaukāza kalniem un līdz Suecas kanālam Ēģiptē. Bet militārā sedziņa, ar ko pārklāt visas iekarotās Krievzemes un Ukrainas malas, viņiem drīz vien izrādījās pārāk šaura un plāna. Krievi to sāka raustīt uz visām pusēm un plēst pušu, sevišķi ziemeļrietumu Krievijā. Vāciešiem pašiem savu karavīru nepietika, lai segas plēsējus savaldītu.

Latviešu brīvprātīgie, no kuriem tika saformēti pirmie policijas bataljoni, gribēja cīnīties, lai ļaunums neatkārtotos. Kaut arī 1942. gadā policijas bataljonus sāka iesaistīt karotājos jau piespiedu kārtā, latviešu cīņas griba vāciešiem bija labi zināma. Mēs tiem kungiem bijām ļoti vajadzīgi. Tādēļ ar 1942. gada 9. februāri sākās formāla dažādu veidu piespiedu mobilizācija policijas bataljonos. Okupācijas muzeja pētnieks, vēsturnieks Uldis Neiburgs gan nosauc nedaudz vēlāku datumu nekā Haralds Biezais, kad dienestā policijas bataljonos tika iesaukti mobilizācijas kārtībā — no 1942. gada maija.^{27–29}

Taču dažu mēnešu starpībai konstatējumam, kad sākusies mobilizācija policijas bataljonu sastāva papildināšanai, nav tik būtiska nozīme. Galvenais — pētnieki uz arhīvu dokumentu pamata atklājuši, ka mobilizācija sākusies vēl pirms Hitlera pavēles par Latviešu leģiona veidošanu. Vēl skaidrāk hitleriskās Vācijas augstāko amatpersonu nostāja attiecībā uz latviešu mobilizāciju, šoreiz jau leģionā, izpaužas Ostlandes reihskomisāra Lozes un austrumu lietu ministra Rozenberga sarakstē 1943. gada 10. novembrī, kurā jau no raksta satura pārlicinoši redzams, ka SS karaspēkam latvieši ir ļoti vajadzīgi.²⁹

Ja ne 1941. gada rudenī un gada nogales lielās sajūsmas laikā, ka latvieši atkal ir brīvi un sarkanā terora neapdraudēti, tad laikposmā no 1942. gada februāra līdz 1943. gada beigām un, protams, arī pēc tam latviešu pašpārvaldei un mūsu pulkvežiem vajadzēja nomest mūžīgi pelēko kalpa dvēseli un nedomāt par to, ko kungi mums var dot vai arī nedot, un prasīt "pašnoteikšanos" vismaz attiecībā uz latviešu vīru un jaunekļu dzīvā spēka izmantošanu karā tā, kā tas vislabāk atbilstu tajā laikā latviešu tautas interesēm. Mēs, latvieši, šajā nežēlīgajā divu tīrānu un bendesmaisu cīņā bijām vienai pusei ļoti vajadzīgi, un mēs varējām pretī vāciešiem par šo vajadzību maksāt kaut

kādu cenu. Ja ne pašu augstāko cenu — Latvijas valsti, tad “pašnoteikšanos” Latviešu leģiona organizēšanas, apbruņošanas, izvietojuma, lietojamības ziņā mēs noteikti varējām prasīt, un tas bija jādara. Divdesmit neatkarības gados mūsu tautas sasniegumi izglītībā un kultūrā tiešām bija atzīstami, bet pietika ar Baigo gadu un vācu okupantu striktajiem un nesaudzīgajiem rīkojumiem, piemēram, neatļaut nekādas oficiālas svinības 1941. gada 18. novembrī un tāpat 1942. gada valsts svētkos, lai mēs ātri vien atkal pazaudētu politiskas patstāvības prasības. Es vēlreiz atkārtāju — tā kā latviešu politiskai un militārai vadoņu grupai bija skaidrs, ka ne par kādu valsts atjaunošanu sarunās ar vāciešiem nevar būt ne runas, tomēr tas nedrīkstēja atturēt viņus no politiskas patstāvības domāšanā citās darbības jomās latviešu labā. Un, lūk, tieši tad, kad pēc vācu karaspēka ienākšanas un sarkanarmijas padzišanas izpaudās latviešu griba cīnīties, kā latviešu vairākums toreiz domāja, cīnīties pret pirmo, pret vislielāko ļaunumu, kas latviešiem draudēja, latviešu vadība nemācēja strādāt savas tautas, tas ir, savu karavīru, labā. Par latviešiem varēja politiskā ziņā atkal teikt tos pašus vārdus, kurus pirms ceturtdaļgadsimta jau bija pateicis latviešu strēlnieka dēls, tikai divdesmit divus gadus dzīvē pavadījis spožais publicists Ernests Blanks: “Latvietis, būdams inteliģents, pavēlnieks un vadonis, vēl arvien ir tikai kalps. Latvietis ir nolīdis sāņus un pazaudējis pat tiesību apziņu.”

Latviešu leģiona ģenerālinspektors ģenerālis R. Bangerskis 1943. gada 15. novembrī Latvijas Universitātes aulā uzrunāja latviešu sabiedrības redzamākās personas kopā ar preses un radiofona pārstāvjiem, paziņodams par 1915.–1924. gadā dzimušo vīru un jaunekļu iesaukšanu Latviešu leģionā. Savā runā viņš teica: “Es gribētu vēl uzsvērt šī soļa, par ko tagad izšķirusies mūsu Zemes pašpārvalde, vispārējo nozīmīgumu. Pirmkārt, ar to, ka mēs paši sev ņemam tiesības saukt pie ieročiem mobilizācijas ceļā latviešu vīrus, mēs atkal kaut vai šīnī ziņā atgūstam savai tautai tās suverēnās tiesības, kas tai bijušas kopš divdesmit pieciem gadiem un kuras tai boļševiki varmācīgi atņēma.” Ģenerālis divreiz viena teikumā pieminēja vārdu “tiesības”. Te, lūk, bija tā vieta, kur R. Bangerskim bija jārunā ne tikai par tiesībām veikt mobilizāciju, bet arī par latviešu tiesībām vadīt šos vīrus kaujā divīziju un korpusa mērogā, par tiesībām prasīt šo vīru pilnīgu apmācību un apbruņojumu, noteikt ģeogrāfiskās vietas, kur un kādos apstākļos latviešu divīzijas būtu iesaistāmas kaujās. Nekas par tādām lietām netika minēts ne Zemes pašpārvaldes vadītāja ģenerāļa Dankera, ne arī Bangerska runā. Vēl sliktāk! Tāpat kā Kārlis Ulmanis atļāva sev savai tautai melot, ka “mūsu zemē ienāk mums draudzīgas valsts karaspēks”, tā Dankers un Bangerskis atļāvās nepateikt, ka tā sauktās tiesības iesaukt latviešus leģionā nepieprasa Zemes pašpārvalde, bet tādas devuši vācu okupācijas varas pārstāvji. Tālāk Bangerskis pauda vēl vienu

aplamību. "Tā man ir nācies dzirdēt domas, kuras isumā, bet arī visā kailumā varētu formulēt tā: mēs gribam savu valsti, bet mēs gribētu, lai to mums iedotu gatavu un nodrošinātu, jo mūsu pašu ir par maz un mūsu asinis par dārgām, lai tās izlietu. Mani kungi, es uzskatu domu, kas gribot negribot noved pie tāda slēdziena, ne vien par politisku nejēdzību, bet arī par amorālu. Tautai, kurai būtu tāda mentalitāte, nevarētu būt nākotnes. Tautu tiesības neiegūst biržās un spekulācijās, bet pasaules lietu kārtība vēl vienmēr ir tāda, ka šīs tiesības jāapzīmogo ar sarkano asins zīmogu, lai cik dārgas ir šīs asinis."³⁰

Bangerskis šajā runā ir nepatiess pret latviešu karavīriem. Varam pat teikt, ka viņš tos apvairo nepamatoti. Šīs grāmatas pirmajās divās nodaļās jau pierādīts, ka latviešu karavīri neuzskatīja savas asinis par dārgām, lai tikai varētu pasargāt savu zemi un tautu no atkārtotas komunistu invāzijas. Visspēcīgāk to apliecinājušas sēru vēstis par kritušajiem karavīriem. Vēl vairāk! Kā norādījuši ārzemju novērotāji, latviešu karavīri uzskatīja, ka viņu ciņa sekmēs kādreiz neatkarīgas valsts atjaunošanu. Viņi gribēja valsti sev izkarot, nevis lai vācieši to iedotu gatavu mums, latviešiem, bez latviešu piedalīšanās šajā karā. Bet latviešu karavīru asinis, lielais upuru skaits gan bija pārāk dārgs, jo vācieši neko par šīm asinīm negribēja dot pretī. Un Zemes pašpārvalde un leģiona ģenerālinspektors jau arī neko neprasīja pretī. Tādēļ arī nākamajās rindkopās centīšos pierādīt, ka, neprasot nekādu "pašnoteikšanos" policijas bataljonu un pulku un vēlāk Latviešu leģiona ietvaros, latviešu karavīru asinis bija pārāk daudz izlietas nejēdzīgas kauju vadības dēļ. Bet Zemes pašpārvalde un Latviešu leģiona ģenerālinspektors un viņa štābs nekad nopietni pat nemēģināja atrisināt latviešu karavīru kaujas vadoņu jautājumus. Par abiem ģenerāļiem Dankeru un Bangerski diemžēl jāsaka lielā vācu kara vēsturnieka un kara stratēģa Karla fon Klauzevica vārdi: "Jo augstāka dienesta pakāpe, jo retāk sastopama ir drosme un pašapzinīgums." Vispār Otrajā pasaules karā nevienam no mūsu politiskajiem un militārajiem vadoņiem nebija īsti skaidrs, ko viņi nodomājuši sasniegt šajā karā un kā sasniegs to, ko viņi var sasniegt. Nevienam no viņiem nebija drosmes skatīties acīs īstenībai. Īstenībai ar vācu nacionālsociālistisko SS un policijas dienesta virsniekiem latviešu vienību priekšgalā bija ļoti dārga asins cena.

1944. gada 17. februārī Krievijā par 15. divīzijas komandieri latviešiem labvēlīgā ģenerālmajora grāfa fon Piklera-Burghausa vietā Himlers iecēla virspulkvedi Heilmani. Heilmanis nāca no vācu policijas vienībām. Vācijā viņš bija bijis kārtības policijas iecirkņa priekšnieks. Protams, arī nacionālsociālistu partijas biedrs, ar ļoti vāju militāru izglītību, faktiski varēja arī sacīt, bez jebkādas militāras izglītības. Par viņa kaujas darbības pilnīgu nesaprašanu, nezināšanu dārgi nācās maksāt 15. divīzijas 33. pulkam. 1944. gada 9. jūlijā

33. pulks saņēma pavēli sagatavoties, lai nakti uz 11. jūliju sāktu atkāpšanos uz iepriekš izbūvētām jaunām aizstāvēšanās pozīcijām. Par to 33. pulka komandieris pulkvedis Janums stāsta: "Divīzijas štābs pulkiem šo pavēli nodeva kā ļoti slepenu, bet dziļākajā aizmugurē visas vienības jau pārvietojās. Visi uz rietumiem vedošie ceļi bija pilni pajūgiem. Kā kareivis, kas gājiena sākumā nes līdzīgu vecu šujmašīnu, tā arī vācu armija centās aizvest visu līdzīgu, kas vien nebija piesiets. Visi pajūgi bija pilni cūku silēm, galdiem, gultām, matračiem un šādām tādām citām mantām..." Protams, aizmugurē fronteī bija arī krievu civiliedzīvotāji, mežos bija krievu partizāni, ceļus uz rietumiem uzmanīja krievu izlūklidmašīnas, tādēļ nebija nekāds brīnums, ka jau 10. jūlija rītā plkst. 10 ienaidnieks atklāja spēcīgu smago ieroču uguni uz visu pulka aizstāvēšanās iecirkni, kam sekoja tanki ar kājniekiem. Ne par kādu plānveida atkāpšanos vairs nevarēja būt ne runas, jo ar ienaidnieka pārsteidzošo uzbrukumu viss 15. divīzijas slepenais atkāpšanās plāns bija sabrucis. Pulkvedis Janums izšķīrās par vilcinošu pretošanos, nosakot pulka vienībām pakāpeniski citai pēc citas atiet uz trim pretošanās pozīcijām. Taču, tikko pulkvedis Janums bija paspējis atdot pavēli pulka vienībām par šo vilcinošās pretošanās kaujas darbību, kad ienaidnieks pastiprināja uzbrukumu. Tomēr, pateicoties pulkveža Januma aktīvai rīcībai un pulka vienību aktīvai pretošanās uzbrucējiem, pakāpeniski atkāpjoties uz pulka komandiera norādītajām trešās, pēdējās, pretošanās līnijas pozīcijām, atiešana notika bez sevišķiem sarežģījumiem. Bet tad 11. jūlijā plkst. 10 33. pulka komandpunktā ieradās virspulkvedis Heilmanis un pavēlēja pulka 1. bataljonam novietoties citā pretošanās līnijā Malenka–Panina–Stolbova. Visi pulkveža Januma iebildumi neko nelīdzēja. 1. bataljons sāka pārvietošanos. Taču plkst. 12 pulka komandpunktā atkal ieradās divīzijas komandieris Heilmanis un pavēlēja 1. bataljonu atsaukt atpakaļ, un lika bataljonam ieņemt jaunu pozīciju meža malā divus kilometrus uz austrumiem no Artjuhovas. Tā Heilmanis kā 15. divīzijas komandieris skraidīja pa pulka komandpunktiem un deva pretrunīgas pavēles. Vilcinošo pretošanos viņš nespēja noorganizēt, jo nemācēja īstenot tādu aizstāvēšanās kaujas darbības veidu. Šajos divu dienu kaujas laukos pulkvedis Janums Heilmani raksturo arī kā ļoti nervozu un brutālu uzvedībā. Tā kā Heilmanis 33. pulka vienīgo prettanku rotu ar prettanku lielgabaliem bija iedalījis kādai vācu vienībai pie Opočkas un kā vienīgo prettanku ieroci pulka karavīriem atstājis tikai tuvīņai ar tankiem derīgās tanku dūres, visā turpmākajā atkāpšanās ceļā uz Veļikajas upes pozīcijām šis Heilmana rīcības dēļ pretinieka tanki sagādāja 33. pulka kājniekiem sāpīgus zaudējumus.^{30, 31}

Šajā plānotajā atiešanā uz jaunām, izbūvētām pozīcijām nakti no 10. uz 11. jūliju ienaidnieks jau pirms divīzijas paredzētās atkāpšanās sākuma pats pārgāja uzbrukumā. Īsi pēc ienaidnieka spēcīgās artilērijas sagatavošanās

uguns, kad teju, teju bija sagaidāms sarkanarmiešu uzbrukums 15. divīzijas kājniekiem, kas bija palikuši bez artilērijas atbalsta, jo artilēristi jau bija aizbraukuši, nervozais Heilmanis ieradies pie 34. pulka 1. bataljona komandiera majora Ķiliša, jo šis bataljons bija vienīgais, kas bija atstāts rezervē iespējamam varbūtējam pretuzbrukumam. Pusstundas laikā Heilmanis visas šā bataljona četras rotas bez jebkādas vajadzības un apstākļu noskaidrošanas izsūtīja dažādos virzienos. Kad pienāca ziņa, ka 32. pulka majora Hāznera bataljons ielenkts, divīzijai vairs nebija rezervju, ar ko īstenot pretuzbrukumu. Majors Hāzners gan ar saviem spēkiem iznāca no ielenkuma. Divīzijas komandiera Heilmaņa rīcība tajā kaujas situācijā bija haotiska un pat histēriska, necenšoties noskaidrot stāvokli un rīkoties atbilstoši apstākļiem. Par Heilmaņa darbošanos 34. pulka 1. bataljonā majors Ķilitis stāsta: "Dabiski, ka, sākot uzbrukumu ar cilvēku un materiālu pārspēku, ienaidnieks vietām guva sekmes un izlauzās cauri galvenajai kaujas linijai. Divīzijas komandieris virspulkvedis Heilmanis atskrēja uz manu komandpunktu un, uzzinājis, ka kādā iecirknī ienaidnieks ielauzies, pavēlēja nekavējoties turp nosūtīt vienu rotu ar uzdevumu atjaunot veco stāvokli. Kad pēc britiņa ienāca jaunas ziņas, ka arī kādā citā vietā ienaidnieks ielauzies, lika arī tur nosūtīt vienu rotu. Ieminējos divīzijas komandierim, ka vajadzētu nogaidīt, kamēr īsteni iezīmējas ienaidnieka iebrukums, lai tad efektīvi iedarbotos ar visu bataljonu, jo šāda sadrumstalošana neko pozitīvu nedos. Heilmanis tikai atmeta ar roku un bļāva, ka pozīcijas ir jānotur līdz vakaram. Tā viņš manu bataljonu sadrumstaloja un izsūtīja rotas uz visām četrām debess pusēm, atstājot mani ar štābu bez iespējas savu vienību vadīt. Visa Heilmaņa izrīcība bija haotiska, bez dziļāka satura vai mērķa."^{32, 33}

Majors Vilis Hāzners tā raksturojis Augstākās kara skolas mācībspēku pulkvedi (toreiz pulkvežleitnantu) Vili Janumu: ".. Pirmā pasaules karā piedalījies 4. Vidzemes latviešu strēlnieku pulkā (leitnants — V. L.), brīvības cīņās kopš 1919. gada 1. jūnija. Miera laikos dienējis 2. Ventspils kājnieku pulkā. 1930. gadā beidzis Čehoslovākijas kara akadēmiju, pēc tam dienējis armijas štābā un kopš 1934. gada Augstākās kara skolas mācībspēks. Viņa galvenie temati bija kājnieku taktika — ielenkta karaspēka darbība, izlaušanās no ielenkuma, atkāpšanās kaujas, turklāt sevišķi viņš pievērsās kaujām mežā. Bija savos uzdevumos lietīšķs, vienkāršs, iecietīgs un labs sava priekšmeta pārzinātājs un pasniedzējs. 1939. gadā paaugstināts par pulkvedi un iecelts par Kurzemes divīzijas štāba priekšnieku."³⁴ Tātad mūsu vadoņu izpatikšana vāciešiem lika triju karu veterānam, drosmīgam, militārajās zinātnēs augsti izglīotam latviešu virsniekam paklausīt kādreizējā Vācijas pilsētas policijas iecirkņa priekšnieka nejēdzīgām pavēlēm. Izpatikšana bez morāla seguma vienmēr noved pie garīgas verdzības.

Arī J. Ķīlītis sekmīgi beidza 1939. gadā Augstāko kara skolu un pēc tās absolvēšanas aizgāja par mācībspēku uz kara skolu mācīt kadetus, kas kļuva par pēdējiem brīvās Latvijas virsniekiem, kam izdevās pabeigt kara skolu pirms Latvijas okupācijas.³⁵ Arī viņam, akadēmiski izglīotam virsniekam un jaunu nākamo virsnieku audzinātājam, bija derdzīgi izpildīt haotiska, nervoja, nenoteikta nacista, policijas ierēdņa pavēles.

Pilnīgs Heilmaņa līdzinieks 15. divīzijas komandiera amatā bija virspulkvedis Ādolfs Akss, kas divīziju komandēja no 1945. gada 26. janvāra līdz 15. februārim Sarkanās armijas pirmā lieluzbrukuma laikā Vācijas teritorijā. Viņš bija izteikti nepiemērots šim amatam, tāpēc arī tika nomainīts. Viņa nemākulība divīzijas vadīšanā tai sagādāja daudz ļaunuma un ar pretrunīgām, neatbilstošām pavēlēm un darbību traucējumiem atkāpšanās kaujās radīja divīzijas sastāvam daudz zaudējumu. Arī viss 15. divīzijas štābs bija pilnīgi vāciešu pakļautībā, un štābam iedalītie latviešu virsnieki vairāk bija tulku lomā ar maz atbildīgiem pienākumiem štābā.³⁶

Turpmākajās rindkopās aprakstīšu latviešu virsnieku atmiņas par abiem pēdējiem 15. divīzijas komandieriem, SS virspulkvežiem Aksu un viņa pēcteci Burki.

15. latviešu divīzija no novietojuma vietām apmācības laukumos frontes aizmugurē uz fronti devās 22. janvārī. Jau trešajā kauju dienā divīzijas komandieris SS virspulkvedis Obvurcers apvidus automobili ar dažiem pavadoņiem aizpārskatīšanās iebrauca krievu pozīcijās un nonāca gūstā. Akss stājās viņa vietā par divīzijas komandieri. Tā kā krievu pārspēks gan cilvēku, gan ieroču, sevišķi artilērijas un tanku, ziņā bija milzīgs, jau 29. janvāra vakarā divīzijas vadībai bija skaidrs, ka to no visām pusēm ielenkušas ienaidnieka motorizētās vienības un ka šis iebrukuma loks savēlka arvien ciešāk. Divīzijai trūka municijas, smago ieroču, galvenokārt prettanku lielgabalu. Bija sarucis arī divīzijas transports, turklāt tas bija pārpildīts ar apmēram piecsimt ievainotiem karavīriem. Bet divīzijas komandieris Akss nebija spējīgs kaut cik atbilstoši rīkoties.³⁷

Vispār pēc Aksa stāšanās komandiera amatā divīzijai un it īpaši divīzijas artilērijas vienībām sākās melnās dienas, jo Akss bija nepraša kaujas vadīšanā. Viena no viņa nepārdomātākajām pavēlēm bija atiešanas pozīciju mainīšana ar piecu sešu kilometru lieliem lēcieniem, neņemot vērā apvidus iespējas. Vienmēr jaunās pozīcijas bija jāieņem zem ienaidnieka uguns vai pat ar kauju, jo ienaidnieks jau bija aizgājis priekšā. Šo stāvokli kā artilēristu vadītājs vislabāk raksturoja majors Balodis: "Pēc Nakeles atstāšanas man bija jāizdara trīs darbības veidi — atiešana, uzbrukums un aizstāvēšanās, pie tam viss vienlaicīgi."³⁸

Atstātas bez nopietnas un prasmīgas vadības, latviešu vienības nepārtraukti lauzās ārā no viena ielenkuma, lai atkal nokļūtu citā. Cik katastrofālas

bija bez kopīgas vadības palikušās 15. divīzijas cīņas gaitas, to parādīja jau pirmo desmit dienu kaujas. Tā, piemēram, vispār kopš pirmās kauju dienas, kad 34. pulks ieņēma jau krievu rokās esošo Nakeles pilsētu un izlauzoties no ielenkuma pie Flederbornas, līdz 3. februāra vakaram pulks bija zaudējis: kritušus — 6 virsniekus, 23 instruktorus un 106 kareivjus; ievainotus — 15 virsniekus, 38 instruktorus un 192 kareivjus; pazudušus bez vēsts — 1 virsnieku, 38 instruktorus un 296 kareivjus. Zuduši bija kopskaitā ap 70 procentiem no pulka transporta apgādes. Tāpēc arī no ielenkuma 3. februārī pulks iznāca tikai ar vienu vieglo lielgabalu. Pavisam 34. pulkā bija palikuši tikai 13 virsnieki un 386 instruktori un kareivji.³⁹

34. pulka veterinārārsts leitnants Augusts Ķikāns savā atmiņu stāstījumā divīzijas komandieri virspulkvedi Aksu raksturojis tā: “4. februārī pulks soļoja uz Krumenzē. 4. februārī plkst. 04.00 sasniedzām Krumenzē. (..) Tad gāju meklēt, kur ir pulka štābs. To neatradu. Beidzot uzgāju kādu telpu, kur spīdēja gaisma. Pie durvīm sastapu kapteini Meijeru, viņš meklēja divīzijas komandieri. Devāmies iekšā. Pie galda sēdēja kāds mazs plikgalvis vecītis kamzoli un kāds zēniņš leitnants. Kapteinis Meijers stādījās priekšā un ziņoja, ka tikko ieradies ar savu bataljonu. Tad mazais vecītis piecēlās, izdvesa “Akss” un pasniedza kapteinim roku. Tad apsēdies nokrekstējās un izrādīja izbrīnu: “Tā... bataljons... no kurienes jūs nākat?” Kapteinis ziņoja. Akss pagriezies teica leitnantam: “Jā, ko mēs ar viņu darīsim? Vai nosūtīsim uz Landeku II?” Kapteinis ziņoja, ka bataljons ir novietojies kādā šķūnī: “Tātad varētu te palikt.” Akss jautājoši paskatījās leitnantā (jaunā vācu virsniekā štāba sastāvā — *V. L.*), kas palocīja galvu. “Nu labi, tad palieciet tepat, rīt saņemsiet rīkojumu.” Kapteinis atvadījās. Stādijos priekšā un jautāju, kur atrodas mana pulka štābs. Divīzijas komandieris jautājoši paskatījās uz leitnantu, tas uz viņu: viņiem neesot zināms, ka tāds 34. pulks te būtu. Beidzot atradu pulku. Adjutantam (pie divīzijas komandiera sastaptam leitnantam — *V. L.*) jautāju, kur novietot cilvēkus un zirgus. Atbilde bija: “Tur, kur vēl ir brīvs.” Un tas bija dziļā un tumšā naktī!” Majors Balodis par šo notikumu saka, ka viss veterinārārsta leitnanta Ķikāna stāsts liecinot, kāds haoss valdīja divīzijā tajās dienās.⁴⁰

Aksa pavēles un rīkojumi februāra sākuma dienās ir tik aizdomīgi un divaini, ka latviešu karavīriem vairākkārt radās iespaids, ka Akss latviešus ar nolūku noliek aizstāvēšanai grūtākās vietās, kam pa labi un pa kreisi jau garām iet ienaidnieka spēki.⁴¹

14. februārī Akss atkārtoja sava priekšteča Krievzemes kaujās virspulkveža Heilmaņa nodevīgo rīcību pret divīzijas latviešu artilēristiem. Izrādījās, ka vācu 32. artilērijas pulka komandieris bija panācis vienošanos ar Aksu latviešu artilērijas baterijas atstāt pavisam pie šī vācu artilērijas pulka. Tā

15. divīzija uz kādu laiku palika bez savas artilērijas atbalsta. Artilērijas divīziona adjutantam leitnantam Ģērmanim ar draudiem bija izdevies pārliecināt Aksu. Ģērmanis Aksam skaidri pateicis — ja Akss šo savu lēmumu nemainīs, tad artilērijas divīzions, ko Akss bija atdevis vācu artilērijas pulkam, neklausīs šai Aksa pavēlei un atgriezīsies pie 15. divīzijas.⁴²

Februāra vidū smagajās kaujās pie Kaminas pilsētas Aksa nemākulība rīkoti ar vienībām kaujas laukā bija sevišķi jūtama. Divīzijas vienības varēja izlauzties no ielenkuma, tikai pateicoties pulkveža V. Januma kaujas vadības prasmei un arī tādēļ, ka Janums ignorēja Aksa pavēles, uzņemoties atbildību.⁴³

15. februārī Aksu beidzot atcēla no divīzijas komandiera amata un viņa vietā nāca virspulkvedis Burke. 18. armijas korpusa komandieris ģenerālis Hohbaums, iepazīstinot jauniecelto divīzijas komandieri Burki ar stāvokli divīzijā, atļāvās tomēr kā vācietis vācietim godīgi pateikt: “Savu lietu pie Nakeles (pirmā nopietnā divīzijas karavīru kauja ar Sarkanās armijas daļām — V. L.) divīzija izdara teicami. Tomēr vēlāk, kad vadība nedarbojās un SS virspulkvedis Akss ar leitnantu Pāpi (vācietis — štāba adjutants — V. L.) vieni paši vadīja divīziju, sāka parādīties secinājumā uzrādītās nožēlojamās parādības.”⁴⁴

Atsauksmes no 15. divīzijas latviešu karavīriem par Latviešu leģiona ģenerālspektora R. Bangerska un leģiona štāba darbību latviešu karavīru labad ir vislabākās. Tieši ģenerāļa R. Bangerska un viņa štāba virsnieku iejaukšanās, sūdzoties par dažādu vācu armiju, korpusu un kaujas grupu komandieru rīcību, ir izglābusi 15. divīziju gan, piemēram, no tās izformēšanas un latviešu karavīru sadalīšanas pa vācu karaspēka daļām, gan protestējot pret 15. divīzijas pārvietošanu bez ieročiem (! — V. L.) uz Kurzemi jau kara beigū fāzē, gan 2. maijā, sešas dienas pirms kara beigām, kad kāds vācu tanku armijas komandieris gribēja atstāt 15. divīziju uz priekšu izvīzītās pozīcijās pret Sarkanās armijas triecienspēkiem, tātad atstāt divīziju pilnīgai fiziskai iznīcināšanai. Vācijas kauju posmā ģenerālspektora štābs ļoti aktīvi aizstāvēja 15. divīziju un citas latviešu vienības.⁴⁵

Arī SS virspulkveža Aksa vietā atnākušais 15. divīzijas komandieris SS virspulkvedis Burke, lai gan kauju vadības ziņā bija daudz spējīgāks par Aksu, tomēr ar savu tipisko nacionālsociālistiskās partijas virsnieka nostāju neatbilda tām prasībām, it sevišķi ar savām rakstura īpašībām, kādam viņam vajadzētu būt, lai sekmīgi vadītu latviešu karavīrus kaujā. Lūk, mūsu karavīru atmiņas par pirmo tikšanos ar Burki 15. februāra vakarā, kad Burke sasauca visu vienību komandieru sapulci divīzijas štābā. Sapulcē viņš ļoti varonīgi solījās celt divīzijas disciplīnu un kaujas spējas. Sapulci Burke beidza ar vārdiem: “Katru virsnieku, kurš kareivjiem neprasis cīnīties līdz pēdējam vai kuru vienības nometis ieročus — nošaus.” Virsnieki izklīda klusējot. Kāds 15. divīzijas izlūku bataljona virsnieks atceras: “Ar šādiem draudiem iebiedēt

mūs nevarēja, jo ne mēs bijām pametuši ieročus un bēguši, bet tās bija vācu armijas atliekas un dažādas salasītas vienības, kas daudzkārt aizbēgušas un atstājušas mūs vienus, līdz bijām nokļuvuši ielenkumā.”⁴⁶

Kara iznākumu, protams, izšķir ieroči un karavīru skaits katra pretinieka pulkos, bet arī karavīru morāle ir ierocis. Nav jāšaubās, ka latviešu virsnieku vadītās divīzijas un divīziju štābi būtu stipri cēluši jau tā augsto karavīru morāles limeni vēl augstāk un latviešu karavīru ieroči un morāle būtu novērsuši lielo upuru skaitu kaujās. Ka latviešu divīziju vadība nenonāca latviešu rokās, bija kļūdainas nacionālpolitikas sekas jau sākot ar 1941. gada jūlija pirmajām dienām.

Jāpiekrit bijušā Latvijas 4. Saeimas (1931–1934) deputāta Jāņa Lejiņa vārdiem: “Ordeņi piešķirami par panākumiem, kas gūti ar vismazākiem upuriem. Tāpat jānācās, kā izvairīties no upuriem, ja latvieši spiesti karot par citu interesēm. Virsniekiem jānāca nacionālās politikas zinātne, kas mazām tautām svarīgāka par jebkuru citu zinātni. Pagājušos karos daudzi komandieri mācēja taupīt savus karavīrus, bet daži neprata. (..) Kļūdījās daži latviešu virsnieki, bet vēl biežāk kļūdījās politiķi, kuriem trūka tālredzīga skata par nākotnes notikumiem un reālām iespējām. Par kļūdām Pirmajā un Otrajā pasaules karā pārāk dārgi samaksāja mūsu karavīri un visa latviešu tauta. Pieredzes trūkuma dēļ kļūdas Pirmajā pasaules karā daļēji var aizbildināt, bet grūti attaisnot traģiskās kļūdas Otrajā pasaules karā.”⁴⁷

Pirmajā pasaules karā Vācijas un Anglijas jūras kara flotes izcīnīja lielkauju pie Jitlandes pussalas starp Baltijas jūru un Ziemeļjūru. Britu admirālis Dželiko palaida garām iespēju iznīcināt Vācijas lielo floti, visvarenāko no jūras spēkiem, ko līdz tam vācieši bija radījuši. Admiralitātes pirmais lords Fišers par Dželiko sacīja: “Viņam ir visas tās pašas īpašības kā Nelsonam (jūras valdnieces vārda izcīnītājs Lielbritānijai — V. L.), izņemot vienu: viņš nezina, kad viņam vajadzētu nepaklausīt.” Tie, kuri veic lielas lietas, bieži izvairās no mākslotas disciplīnas. Mūsu ģenerāļi un pulkveži nemācēja izvairīties no nevajadzīgas disciplīnas vācu ģeneralitātes un politiķu priekšā pirms latviešu kaujas vienību organizēšanas. Varbūt tas bija tāpēc, ka mūsu spējīgākie virsnieki, vismaz liela daļa no spējīgākajiem, tajā brīdī bija jau vai nu komunistu nogalināti, vai arī atradās nāves nometnēs Krievijā. Francijas dižais karavadonis un valstsvīrs Šarls de Golls, būdams kapteinis, 1927. gadā savā pirmajā lekcijā kā kara skolas mācībspēks mācīja nākamos franču virsniekus: “Lieli karavīri, cīnītāji vienmēr ir sapratuši acumirkļa nojautas lomu un vērtību lēmuma pieņemšanā. Aleksandrs Lielais šo nojautu saucis par “savu cerību”, Cēzars — par “laimi”, bet Napoleons par “savu zvaigzni”. Vai šī nojauta nebija vienkārši viņu sevišķās dotības noteiktība? Viņiem piemita tāda dabiska spēka iespaids, ka viņi var valdīt pār notikumiem.”

Diemžēl starp latviešu karavīriem vāciešu okupētajā Latvijā mums tādu dižvīru nebija.

Šis nodaļas sākumā tika apskatīts jautājums par atšķirību starp policijas bataljoniem un abām Latviešu leģiona divīzijām. Sākoties divām Sarkanās armijas lielofensīvām, pirmajai — 1944. gada vasarā, vērstai pret Latvijas robežām ar Krieviju, Baltkrieviju, Lietuvu, otrajai — 1945. gada janvāri Rietumprūsijā un Polijā, vērstai pret Vācijas austrumu robežu, vācu austrumu fronteī faktiski sabrūkot un notiekot tikai nepārtrauktām atkāpšanās kaujām, visi robežsargu pulki (1906.–1914. gadā dzimušie iesauktie karavīri) un gandrīz visi policijas pulki un bataljoni beidza pastāvēt. Vāji apbruņotās, kaujās ļoti smagus zaudējumus cietušās, atkāpjoties izklīdinātās policijas pulku un bataljonu atliekas, kā arī robežsargu pulki ar savu vēl eksistējošo dzīvo spēku ieplūda Latviešu leģionā. Kurzemē kapitulācijas dienā vēl bija saglabājušies septiņi policijas bataljoni. Uz Vāciju aizvestie latviešu karavīri, lai arī kādās vienībās viņi bija dienējuši vai karojuši, nonāca vai nu tieši 15. divīzijā, vai arī 10 000–12 000 vīru lielajā 15. divīzijas lauku rezerves depo, t. s. brīvpulkos Rietumprūsijā un bijušajā Polijas teritorijā — Toruņā. Taču, kā redzams no 15. divīzijas kauju atskaitēm, arī no t. s. brīvpulkiem kauju gaitās Vācijā allaž ņemti papildinājumi tieši 15. divīzijas kaujas vienībām. Teiciens, kas parādās arī vēsturnieku rakstos, ka tāds kopīgs jēdziens kā Latviešu leģions nekad nav pastāvējis, neatbilst īstenībai. Tieši kara beigu fāzē, pēdējos kara gados Latviešu leģions un latviešu leģionārs kļuva tautai par kopjēdzienu visām latviešu karaspēku daļām, kas cīnījās pret latviešiem naidīgo pretvaru numur viens.

Lai parādītu šo kopā saplūšanu Latviešu leģionā, es pastāstīšu par savām karavīra gaitām. Audzis ne tikai nacionāli, valstiski noskaņotā ģimenē, bet arī patriotiski domājošā dzimtā, tūdaļ pēc Baigā gada masveida cilvēku izsūtīšanas un komunistu zvērīgo noziegumu atklāšanas, tas ir, masu kapu atrakšanas, septiņpadsmit gadu vecumā, pašrocīgi viltojojot dokumentu un padarot sevi par gadu vecāku, es brīvprātīgi pieteicos 1. Atsevišķajā Rīgas kārtības dienesta bataljonā. Bataljonā bija četras rotas. Tādu kā mani, jaunus puīšus, kas vēl nebija dienējuši Latvijas armijā (Latvijas armijā obligātajā karadienestā iesauca tikai pilngadību, pēc tālaika likuma divdesmit viena gada vecumu sasniegušos), iedalīja kapteiņa Rūdolfa Kociņa komandētajā rotā, un tajā Abrenes ielas kazarmās mēs, par karavīriem apmācāmie, izgājām intensīvu jaunkareivju apmācības kursu. Kad pēc dažiem mēnešiem pirmās kārtības sargu, t. i., policijas bataljonu slēgtās vienības sāka sūtīt uz austrumiem, mana māte, noraizējusies par sava vienīgā dēla likteni, aizgāja uz štābu Annas ielā, sarīkoja tur kārtīgu skandālu par to, ka uz fronti sūtot bērņus, un man kazarmā lika noģērbt jauno, tiro Latvijas armijas zaļo formas tērpu un doties

mājās. 1943. gada martā, kad pirmajā mobilizācijas vilni iesauca 1919.–1924. gadā dzimušos jaunekļus, mani, domājams, tāpēc, ka es jau 1941. gadā biju apguvis intensīvu apmācības kursu, nosūtīja nevis uz jaundibināmām Latviešu leģiona daļām, bet gan uz Bolderāju, kur bijušajās Latvijas armijas sapieru pulka kazarmās jau eksistēja policijas bataljonu instruktoru rota, kā arī vada komandieru kursi. Pēc apmēram četru mēnešu instruktoru rotas kursu pabeigšanas mani paaugstināja par kaprāli un atstāja turpat instruktoru rotā par apmācītāju nākamajai plūsmai, kurā kareivjus un dižkareivjus, atsūtītus no policijas bataljonu vienībām, sagatavoja par kaprāļiem. 1944. gada pavasarī mani komandēja uz vada komandieru kursiem turpat Bolderājā, 1944. gada atvasarā absolvēju tos un tiku paaugstināts par virsniekvietnieku, vēl uguns-kristības karā nepiedzīvojis. Turpat netālu no sapieru pulka kazarmām, kurās atradās šie divi kursi un 226. E (*Ersatz* — vāciski: rezerves) policijas bataljons, pirmās brīvvalsts laikā celtajā skolas ēkā bija novietota Latviešu leģiona jauniesaucamo vienība. Atceros, ar kad skaudību mēs, policijas vienību karavīri, raibi un visdažādākos vācu vērmahta un policijas daļu formas tērpos ietērptie, novalkātos, nospeļotos “mundieros” būdami, noskatījāmies uz istaijiem leģionāriem, kuri, vienādos, glitos, jaunus SS formas tērpos un krietnos apavos iekāpuši, maršēja ierindā vai staigāja pa Bolderājas ielām, un uz mums daži no viņiem, augstprātīgākie, noskatījās kā uz putnubiedēkļiem. Arī mums sapieru pulka kazarmās noritēja sarunas par to, kādā veidā varētu “pāršmaupt” uz Latviešu leģionu. Par nākotnes smagajām apsūdzībām tiem, kas dienējuši latviešu SS ieroču leģionā, par to, ka tādēļ vien, ka mēs vēlējāmies aizsargāt savu tēvzemi no otrreizējas padomju okupācijas un mums bija vienalga, vai latviešus iesauc vērmahta daļās, SS daļās, robežsargu pulkos vai policijas bataljonos, par tādām politiska satura niansēm 1943. gadā neviens latviešu karavīrs nerunāja, neinteresējās. Arī šajā lietā jāuzsver tālaika latviešu politiķu un augstāko dienesta pakāpju virsnieku tālredzības trūkums. Viņiem jau tad bija jāzina, jāsaprot politiskā atšķirība starp nosaukumiem SS un vērmahts un jādara viss iespējama, lai latviešu karavīri skaitītos Vācijas bruņoto spēku, tas ir, vērmahta sastāvdaļu, karavīri. Mēs, instruktori un kareivji, un, es domāju, arī daudzi zemāko dienesta pakāpju virsnieki par šo politiska satura atšķirību nosaukumos neko nezināja.

Īsi pirms Rīgas krišanas boļševiku rokās vācieši steidzīgi centās nometēt tajās Rīgas rūpniecās, kurās vēl, uzbrūkošās krievu armijas lielgabalu donoņu dzirdot, ražoja kaut kādus vācu armijai vajadzīgus kara materiālus. Tajās līdz pēdējam brīdim strādāja arī ar t. s. *UK* kartēm (*unabkömmlich*) neaizstājamie speciālisti — amatnieki, projektētāji, inženieri utt. Tieši tad, kad es biju beidzis vada komandieru kursus, vācieši pēdējā brīdī pirms Rīgas atstāšanas mobilizēja ap 300–400 šos neaizstājamus speciālistus. Viņus

nosūtīja uz Sužu muižu Ķīsezera austrumu krastā un no viņiem saformēja 217. policijas bataljonu. Viņu apmācībai uz Sužu muižu nosūtīja astoņus “jaunizceptos” vada komandierus, to vidū arī mani. Lieki teikt, ka jauniesauktos kā iedalītu 217. policijas bataljonā iegērbja policijas formas tērpos. Pēc īsas, steidzīgas, elementāras šo patiesi inteligēnto jauno cilvēku apmācības bataljons, tikai ar vācu šautenēm apbruņots, kājām nostaiģāja ceļa posmu Sužu muiža–Vecmīlgrāvis–Rīgas centra bulvāri–Pārdaugava–Rīgas jūrmala–Cēres un Zentenes apkaime–Talsi–Dundaga–Ventspils. Ventspili bataljonam pavēlēja uzkāpt uz liela transportkuģa, un 13. oktobrī, Rīgas krišanas dienā, kuģis iebrauca Dancīgas ostā. Mani toreiz ļoti siltajā, sausajā, gandrīz bezlietus rudeni, kājām no Ķīsezera līdz Ventspilij aizstaigājot, bija piemeklējusi neliela liksta. Es biju pārgājienu laikā sadūris vienas rokas plaukstu un pirkstu, rētā bija iekļuvuši netīrumi. Dancīgā krastā izkāpu ar stipri sapampušu plaukstu un augstu temperatūru. Mani ievietoja kara slimnīcā, brūci pārgrieza, iztīrīja un jau pēc dažām dienām nosūtīja uz manu vienību, kas jau bija izvietota Toruņā un Toruņas apkārtnē. Taču, no kara slimnīcas izlaižot, mani, man par lielu un priecīgu pārsteigumu ietērpa pilnīgi jaunā 15. latviešu SS ieroču divīzijas formas tērpā. Es biju ļoti lepns un priecīgs, noskatoties uz 15. divīzijas formas tērpa svārku apkakles labajā pusē mirdzošo latviešu saulīti. Kad es noliktavā, saņemot jaunās drēbes, vaicāju uniformas devējiem, kāpēc gan viņi mani iegērbj SS svārkos, viņi zināja atbildēt, ka mana galīgi nobružātā policistu forma jānomaina tik un tā un ka es došoties pie savas karaspēka daļas, kas tagad ieskaitīta 15. divīzijā kā *Feld-Ersatz Depo*, kā lauku rezerves daļa 15. divīzijai. Tā, lūk, es un ne tikai es, bet daudzi tūkstoši bijušo policijas bataljonu un robežsargu vienību karavīru vienā mirkli visi kļuvām par leģionāriem. Šajā ietērpā es 1945. gada janvārī no Toruņas labprātīgi aizbraucu desmit dienu atvaļinājumā uz Kurzemi ar nolūku palikt kara skaidri saredzamās pēdējās nedēļās vai mēnešos savā tēvzemē, lai arī kāds liktenis mani piemeklētu, un nonācu Kurzemes aizstāvju — 19. divīzijas 44. pulkā. Pēc samērā viegla ievainojuma pie Remtes Kaulaču dzirnavām es Talsu kara lazaretē sagaidīju kara beigas.

Šo diezgan garo stāstījumu par savām karavīra gaitām es iekļāvu šīs nodaļas tekstā apzināti. Vēlējos pateikt un pierādīt, ka nosaukums “Latviešu leģions” kā cīņas formācijas nosaukums bija saprotams latviešiem vispār un kā brīvprātīgajiem, tā mobilizētiem latviešu karavīriem. Šī kopības izjūta tos, kas nedezertēja no leģiona un palika cīnītāju pulkā, vienalga, frontes aizmugures vienībās vai kaujas vienībās frontē, vieno vēl šodien. Latvieši kara gados mūs nešķiroja pēc nēsātāja formas ārējām pazīmēm. Lielais vairums šīs ārējās atšķirības nemaz nesaskatīja, nemācēja tās noteikt. Kopš 1943. gada pirmajos mēnešos atskanēja vārdi “Latviešu leģions”, arī tauta savus karavīrus aptvēra

ar vienu kopīgu vārdu "leģionāri". Vēlreiz atkārtoju — tā tas ir arī šodien. Latvijā šobrīd pastāvošās trijās karavīru organizācijās tās biedrus nešķiro pēc tā, kurās vienībās tie cīnījušies vai bijuši. Tajās ir gan 15. divīzijas, 19. divīzijas karavīri, gan robežsargu pulku, gan policijas bataljonu karavīri, gan kara gaisa spēku izpalīgi, gan vācu armijā iesauktie būvniecības bataljonu vīri — izpalīgi. Ir tādi, kas karoja līdz kara pēdējai stundai, ir tādi, kas Vācijas acīm redzamo sakāvi saskatījuši agrāk un karavīra tērpu tādēļ arī novilkuši agrāk.

Atgriezīsimies šeit arī pašlaik un tūlīt pēc kara pie politiski tik svarīgā jautājuma par latviešu karaspēka nosaukumu. Majors Hāzners stāsta: "Dibinot leģionu, radās arī pārrunas par SS nosaukuma piekabināšanu, resp., Latviešu leģiona ietilpināšanu Vācijas SS padotībā. Ko nozīmē Vācijas SS, mums, latviešiem, bija neziņa līdz pat pašam kara beigām. (..) Ir gan tiesa, ka pirms leģiona formēšanas par šo jautājumu bija runa. Vācijā no komunistiem pirms kara patvērumu atradušie virsnieki, kas nu bija atkal atgriezušies Latvijā, kādā virsnieku sanāksmē, iztīrējot jautājumu par leģiona dibināšanu, izteicās, ka labāk būtu, ja leģionu formētu pie Vācijas armijas, resp., vērmahta. Bet toreiz šo jautājumu izšķīra pulkveža Veisa ieteikums: "Mums ir jātiek pie ieročiem. Tos mums tagad piedāvā. Mums tāpat būs jācinās par savas valsts brīvības atgūšanu. Nav svarīgi, kādos tērpos mūs ietērpj. Galvenais šodien ir ieroči!" Un tā palika."⁴⁸

Profesors Arveds Švābe ir izsacījis vārdus par vēstures aculiecinieku svarīgumu: "Parlamenta sēde tam, kas tajā piedalās, ir tāds pats tieši novērots fakts kā Vezuva izvirdums aculieciniekam; bet šī sēde un vulkāna darbība kļūst vēsturisks fakts visiem tiem, kas par to uzzina vienīgi **netieši** (prof. A. Švābes izcēlums) no kāda cita cilvēka ziņojuma laikrakstos." Tādēļ arī A. Švābe paskaidro, ka viens un tas pats notikums var būt tiešs vai netiešs vēstures fakts atkarībā no veida, kādā mēs dabūjam to zināt. Mēs, dzīvi palikušie, vēl tagad šajā saulē dzīvojošie latviešu karavīri, esam mūsu tautas vēstures zināma posma svarīgi tiešie aculiecinieki.⁴⁹

Bibliogrāfija IV nodaļai

- ¹ Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā, II. — Vesterosa, 1972, 7. lpp.
- ² *Neiburgs U.* Patiesību par leģionu meklējot // *Latvijas Avīze*, 2004. g. 11. martā.
- ³ *Bangerskis R.* Mana mūža atmiņas, II. — Kopenhāgena, 1959, 298. lpp.
- ⁴ *Hāzners V.* Varmācības torņi, I. — Linkolna, 1977, 293. lpp.
- ⁵ *Latvju enciklopēdija*, I. — Stokholma, 1950–1951, 153., 672., 925. lpp.
- ⁶ *Latvju enciklopēdija*, II. — Stokholma, 1952–1953, 1520. lpp.
- ⁷ *Latvju enciklopēdija*, III. — Stokholma, 1953–1955, 2042. lpp.
- ⁸ *Biežais H.* Latvija kāškrusta varā. — Apgāds "Gauja", 1972, 214. lpp.

- ⁹ Latviešu karavīrs Otrā .. 345. lpp.
- ¹⁰ Turpat, 359., 360. lpp.
- ¹¹ Latvju enciklopēdija, II. — 1295., 1296. lpp.
- ¹² Latviešu karavīrs Otrā .. II. — 305., 306. lpp.
- ¹³ Turpat, 325. lpp.
- ¹⁴ Turpat, 324. lpp.
- ¹⁵ Turpat, 313. lpp.
- ¹⁶ *Shirer W. L.* The Rise and the Fall of the Third Reich. — New York, London, Toronto, Sidney, Tokyo, Singapore, 1987, pp. 310–320.
- ¹⁷ The Oxford Companion to the Second World War. — Oxford, New York, 1995, pp. 467, 468.
- ¹⁸ Turpat, pp. 467, 468, 527, 1046–1048.
- ¹⁹ Latviešu karavīrs Otrā .. II. — 314.–317. lpp.
- ²⁰ Latvju enciklopēdija, II. — 1296. lpp.
- ²¹ Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā, VI. — Vesterosa, 1978, 14.–18. lpp.
- ²² *Andersons E.* Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture. — Toronto, 1983, 189.–191. lpp.
- ²³ *Hāznērs V.* Varmācības torņi .. — 202.–234. lpp.
- ²⁴ Latvijas armijas augstākie virsnieki. — Rīga, 1998.
- ²⁵ Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā, XI. — Toronto, 1993, 62.–65., 69.–75. lpp.
- ²⁶ *Hāznērs V.* Varmācības torņi .. — 229., 230. lpp.
- ²⁷ *Neiburgs U.* Latviešu karavīri Vācijas un PSRS armijās: galvenās problēmas. Grām.: "Latvija Otrajā pasaules karā". — Rīga, 2000, 199. lpp.
- ²⁸ *Neiburgs U.* Leģiona traģēdijas sākums // Mājas Viesis, 2000. g. 10. feb.
- ²⁹ *Biežais H.* Latvija kāškrusta varā .. 223. lpp.
- ³⁰ *Bangerskis R.* Mana mūža atmiņas, III. — Kopenhāgena, 1959, 73., 74. lpp.
- ³¹ Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā, IV. — Vesterosa, 1976, 229.–232. lpp.
- ³² *Janums V.* Mana pulka kaujas gaitas. — Eutine, 1953, 129.–139. lpp.
- ³³ *Ķīlītis J.* Es karā aiziedams... — Kanāda, 1956.
- ³⁴ Latviešu karavīrs Otrā .. IV. — 232. lpp.
- ³⁵ *Hāznērs V.* Varmācības torņi .. — 208. lpp.
- ³⁶ Turpat, 228. lpp.
- ³⁷ Latviešu karavīrs Otrā .. VI. — 16. lpp.
- ³⁸ Turpat, 26. lpp.
- ³⁹ Turpat, 218. lpp.
- ⁴⁰ Turpat, 139. lpp.
- ⁴¹ Turpat, 141., 142. lpp.
- ⁴² Turpat, 77. lpp.
- ⁴³ Turpat, 222. lpp.
- ⁴⁴ Turpat, 112. lpp.
- ⁴⁵ Turpat, 38. lpp.
- ⁴⁶ Turpat, 50., 59., 294., 295., 308., 309., 322. lpp.
- ⁴⁷ *Lejiņš J.* Mana dzimtene. — Vesterosa, 1971, 305. lpp.
- ⁴⁸ *Hāznērs V.* Varmācības torņi .. — 298. lpp.
- ⁴⁹ *Švābe A.* Straumes un avoti, II. — Linkolna, 1963, 20. lpp.

V. Latvieši vācu bruņotajos spēkos: brīvprātīgie, iesauktie, kritušie, bez vēsts pazudušie, gūstā nonākušie, dezertieri

Tieši uzreiz leģionā iesauktajiem, mobilizētajiem latviešu jaunekļiem un vīriem (1915.–1926. gadā dzimušajiem) vācu mediķi atbilstoši pastāvošiem noteikumiem par SS ieroču karavīriem ietovēja padusē sevišķu piederības zīmi, t. s. “putniņu”, kas vēlāk Rietumos sabiedroto gūstekņu nometnēs nokļuvušiem 15. divīzijas karavīriem sagādāja lielas nepatīkšanas. Sabiedroto armiju virsnieki, neko nezinādami par divdesmit divu gadu vecuma latviešu piespiedu iesaukšanu vācu bruņotajos spēkos vispār, bet, zinādami, ka vācu *Waffen-SS* vienībās vācieši iestājās brīvprātīgi, izturējās pret latviešiem ar padusē ietovēto “putniņu” pat naidīgi, jo nesaprata, kāds gan citas tautas pārstāvjiem bijis motīvs iestāties brīvprātīgi vācu nacistu izlases karaspēkā, par kādām uzskatīja ieroču SS vienības. Tāpat pēc tam, kad Rietumu sabiedrotie pēc apstākļu un faktu noskaidrošanas atbrīvoja no gūstekņu nometnēm itin visus latviešu karavīrus, daļa no viņiem, kuri vēlējās izceļot no karā sagrautās Vācijas uz ASV, nokļuva neērtā situācijā. Tie, kas kādreiz bija brīvprātīgi iestājušies policijas bataljonos vai arī leģiona vienībās, izpildāmās imigrācijas iestāžu veidlapās nedrīkstēja to atklāt, jo ASV tādus brīvprātīgos karotājus savā zemē nevēlējās ielaist. Ja veidlapā bijušais karavīrs — brīvprātīgais noslēptu brīvprātīguma faktu, pat pēc legālas ierašanās ASV viņam draudēja izraidīšana no šīs valsts. Šādu rietumnieku nostāju pret mūsu brīvprātīgajiem karotājiem var saprast, zinot, ka pat līdz šim brīdim, līdz šīs lappuses tapšanai uz papīra, diemžēl mūsu valsts oficiālie pārstāvji izvairās atklāti un patiesi, sevišķi ar dzīves piemēriem, paskaidrot, kādēļ Otrā pasaules kara gados gandrīz līdz kara beigām bija latvieši, kas pat bezcerīgā kara stāvoklī pieteicās brīvprātīgajos, lai cīnītos pret Latvijā iebrukušajiem Sarkanās armijas spēkiem.

Pirmie brīvprātīgie cīnītāji pret padomju okupācijas varas ielikteņiem — komunistiem un Sarkanā armiju bija latviešu nacionālie partizāni. Latviešu

tautas naidis pret komunistiem bija tāda realitāte, ko atzina Vācijas armijas izlūkdienests. Lūk, šā izlūkdienesta slēdziens: "Ir droši jāpieņem, ka, tuvojoties vācu vienībām, pretestības grupās izcelsies plaša sacelšanās kustība, kura pirmā kārtā vērsīsies pret viņu krievu apspiedējiem. Tās arī atkarībā no temperamenta, personīgās īpatnības un ieskatiem aizsargās esošās vērtības un ienaidniekam sagādās iespējamus zaudējumus."¹

Par pirmo brīvprātīgo bataljona sastāvu un brīvprātīgo iesaistišanās motīviem mēs varam lasīt: "Tā kā toreiz valdija liels cīņas priekš, dusmas par nodarīto pārestību un svaigi bija visi boļševiku režīma nevēdzīgie spaidi un tautai sagādātās ciešanas, tad brīvprātīgo netrūka. Daudzus vajadzēja noraidīt, jo skaits bija stipri noteikts." "Šai pirmajā bataljonā pieņēma tikai tos, kas tiešām brīvprātīgi pieteicās doties uz fronti." (1. Atsevišķais Rīgas bataljons.) Zīmīgu brīvprātīgo latviešu bataljonu karavīru noskaņojumu un cīņas motīvus ir devis kāds bijušais 26. Tukuma bataljona karavīrs 1951. gada novembrī trimdā, laikrakstā "Latvija Amerikā". Te gan jāpiebilst, ka 26. Tukuma bataljons bija desmitais pēc kārtas brīvprātīgo bataljons. 26. bataljonu sāka izveidot Tukumā no Tukuma, Jelgavas un Bauskas apriņķa brīvprātīgajiem 1942. gada martā, un bataljona pirmās atsevišķās daļas uz austrumiem devās 1942. gada jūnijā, bet tieši uz austrumu frontes līniju pilnā sastāvā 1942. gada novembrī. Šis karavīrs stāstīja: "Sākumā pēc saformēšanas bijām tikai salašits bars. Cits uz citu pat raudzījās ar neuzticību. Bet jau drīz pēc apmācības pavadītā laika sākām justies gandrīz kā vienas ģimenes locekļi. Bet cik ļoti viss pārmainījās pēc pirmām uguns kristībām. Kriušo un ievainoto draugu asinis un ciešanas saliedēja mūs vienā kopā — ciešā kā cīņai sažņaugta dūre. Varbūt arī tas bija svarīgi, ka bijām brīvprātīgie. Mēs, skaidri apzinoties, bijām izvēlējušies savu ceļu. Iemesli šai izvēlei bija dažādi. Dažiem tas bija personīgo rēķinu kārtošana ar boļševikiem, citi bija nākuši pārliecības, ideālu dēļ — cīnīties par Latviju, citi — dēku vilināti. Bet šis raibais bars sakusa kopā un pārvērtās par kaujas vienību, kas godam var nostāties blakus mūsu vecajiem strēlniekiem un atbrīvošanas cīņu dalībniekiem."^{2, 3}

Neatkarīgajā Latvijas valstī cilvēki zināja, ka Krievijā komunisti, sagraujot varu, ir nogalinājuši simtiem tūkstošus nevainīgu cilvēku un ka ne visi nogalinātie bijuši komunistu politiskie pretinieki, kas kaut kādā veidā darbojušies pret šo režīmu. Cilvēki Latvijā zināja, ka padomju valstī padomju nav, bet pastāv vergu darba nometnes, kurās cilvēki iet bojā. Pēc pirmajiem daudzajiem arestiem, pēc pirmajām reizēm, kad cilvēki, kas apcietināti, pazuda bez vēsts, cilvēki nojauta, ka, līdzīgi kā Krievijā, arī Latvijā varētu notikt cilvēku aizturēšana un deportācija uz šīm vergu darba nometnēm. Tomēr viņi uzskatīja, ka izvešanai varētu tikt pakļauti atsevišķi pieaugušie cilvēki, kurus komunisti uzskata par bīstamiem politiskiem pretiniekiem, bet

viņi nezināja — ja par apcietināmu un izsūtāmu uzskata kādu vīrieti, tad viņa dēļ jācieš visai ģimenei, ka apcietinās visu ģimeni, kas dzīvo kopā, vectēvu, vecmāti, tēvu, māti, brāļus, māsas un bērnus, un ka viņus visus iesprostos lopu vai preču vagonos un aizvedīs uz Sibīriju vai kādu citu nomaļu, pamestu zemes stūri milzīgajā PSRS teritorijā. Tādēļ, kad kāds vīrs nejauši pirms 1941. gada 14. jūnija dabūja zināt, ka viņa vārds atrodams no Latvijas izvedamo personu sarakstā, ja viņš bija laucinieks, centās paslēpties tuvējā mežā, ja pilsētnieks, tad devās nakti pavadīt pie kāda drauga vai radnieka citā dzīvokli. Ka notiks tādas mežonīgas akcijas, ka, meklējamam vīram mājā neesot, uz dzelzceļa stacijām, uz iekraušanas vietām, kā tas burtiski bija lasāms komunistu bēgšanas steigā pamestajos dokumentos, aizvedīs viņa sievu un bērnus — tādas aziātiskas negēlibas latvieši, Staļina boļševismu vēl nepilnīgi iepazīnuši, pat iedomāties nespēja.

Jelgavas apriņķa Tērvetes pagasta lauksaimnieks, ne jau muižnieks 1941. gada 14. jūnijā bija trīsdesmit četrus gadus vecs. Viņš kopā ar savu dzīvesbiedri saimniekoja savās lauku mājās un audzināja divas meitas. Pirms sācis saimniekot lauku viensētā, viņš pēc obligātā karadienesta beigām bija kādu laiku palicis 3. Jelgavas kājnieku pulkā par virsdienesta instruktoru-kaprāli. Pēc demobilizēšanās no armijas viņš bija aktīvs aizsargs 16. Jelgavas aizsargu pulkā, starp sava pagasta aizsargiem. Turklāt viņš bija izcils sportists-šāvējs. 1937. gadā Baltijas meistarsacīkstēs Lietuvā viņš bija ieguvis pirmo vietu šaušanā ar mazkalibra šauteni un pasaules meistarsacīkstēs Helsinkos otro vietu šaušanā ar somu kara šauteni. Izvešanas nakts priekšvakarā kāds paziņa bija Butku bridinājis, ka viņa vārds ir naktī izvedamo sarakstā. Žanis Butkus, tā sauca šo lauksaimnieku un sportistu, mājā pa nakti nepalika. Viņš devās uz mežu. Nākamajā rītā viņa viensēta bija tukša. Žaņa Butkus sieva un bērni jau bija ceļā uz Sibīriju. Butkus nedarija to, ko līdzīgās situācijās darija citi vīrieši. Bija gadījumi, kad, no tuvējā meža noraugoties, kā kravas automobili aizved vīram dārgus un mīļus tuviniekus, viņa nervi neizturēja. Daži metās aizbraukušajiem pakaļ un paši pieteicās izvešanai tuvākajā čekas vai milicijas iestādē, domādami, ka, izvedot viņu kā ģimenes galvu kopā ar ģimenes locekļiem, viņi tur, izsūtījumā, varēs ar savu vīra spēku un darbu palīdzēt savā, ģimenēm. Kāds latviešu eiropēiskās kultūras naivums! To, ka, ja viņš panāktu savu ģimeni dzelzceļa stacijā pirms iekāpšanas vagonā, viņu, vīru, tik un tā atšķīrs no fiziski vājākajiem — sievietēm un bērniem, no vecākiem un vecvecākiem, to Rietumu kultūrā augušie cilvēki nevarēja iedomāties. Žanis Butkus vispirms noorganizēja sev līdzīgu vajātu personu grupu, un, apbruņojusies ar agrāk noslēptiem ieročiem, šī grupa sāka aktīvu cīņu ar tām sarkanarmiešu vienībām, kas atkāpās uz austrumiem caur Jelgavas apriņķi. Kad 1942. gada martā Tukumā sāka izveidot 26. Tukuma kārtības

dienesta (policijas) bataljonu, Ž. Butkus zināja, ko viņš vēlas darīt. Viņš iestājās šajā brīvprātīgo bataljonā, lai dotos uz austrumu fronti cīnīties pret Latvijas valsts sagrāvējiem, pret slepkavām, kas viena gada laikā bija nogalinājuši Latvijā daudz nevainīgu cilvēku. Lai palīdzētu vāciešiem sakaut Sarkanā armiju un varbūt kādreiz satiktu sveikus un veselus un no komunistu jūga izglābtus savus vistuvākos. Uzreiz frontē Butkus nenokļuva. 26. Tukuma bataljonu iesaistīja cīņā pret komunistu partizāniem frontes aizmugurē. Šo cīņu laikā Butkus parādīja izcilu varonību un nāves nicināšanu. 1942. gada septembrī viņš kopā ar virsniekvietnieku Ādamsonu un dižkareivi Pārupu veica pārdrošu izlūkgājienu. Viņi trijātā, pārgērbusies par partizāniem, uzņēma sakarus ar sarkanajiem teroristiem un, nodzīvojuši ienaidnieka nometnē divas dienas, ieguva svarīgu informāciju, kas deva iespēju šo ienaidnieka grupējumu iznīcināt, kā arī likvidēt sarkanā partizānu spieģus, kas, maskējušies par antikomunistiem, bija ieguvuši vietējās vācu komandantūras vadības uzticību un, it kā sadarbojoties ar vāciešiem, patiesībā iegūtos spiegošanas izziņu materiālus nodeva tieši partizāniem. Kādas mokas sagādītu Butku un divus viņa biedrus, ja viņu pārdrošais izlūkgājiens neizdotos un viņus pašus atmaskotu, ir viegli iedomāties. Par šo drosmīgo pasākumu }Ž. Butku paaugstināja par virsseržantu. Kad vēlāk, 1943. gadā, 26. Tukuma bataljonu pārvieto uz Volhovas purviem, arī tur Butkus parāda izcilas karavīra īpašības — drosmi, izturību, pacietību. Viņš iznīcina kādu lielāku ienaidnieka bunkuru, un par to viņu apbalvo ar 1. šķiras Dzelzs krustu. Septiņas reizes pēc kārtas viņš bija devies pāri starplaukam, stundām ilgi atradies boļševiku pozīciju joslā, par mata tiesu lidis garām glūnošai nāvei, izpētījis, apsvēris visu, lai pēc tam viņa vadītā trieciengrupa nekļūdiģi un bez zaudējumiem sagrautu ienaidnieka bunkurus un atgrieztos savās pozīcijās. 1943. gada beigās Butku kādā kaujā smagi kontuzē un viņš nesamaņā noguļ trīsdesmit četras stundas. 1944. gada martā viņu paaugstina par leitnantu. Opočkas kauju laikā Butkus kaujās vada viņa paša izveidoto snaiķeru skolu. Snaiķeru skolu iekļauj jaunveidotā 19. divīzijas fizilieru bataljonā, ko komandē cits izcils karavīrs — majors Laumanis. Par šim cīņām Butku apbalvo ar Vācu krustu zeltā. Vācu krustu zeltā piešķīra karavīriem pēc apbalvošanas ar 1. šķiras Dzelzs krustu par vairākkārtēģu drosmes parādīšanu, sevišķi vadot kādu vienību, bet kuri neviens nav bijis pietiekams apbalvojumam ar Bruņinieku pakāpes Dzelzs krustu vai ierakstīšanu vācu armijas goda sarakstos. Taču arī jau apbalvotais ar Bruņinieku krustu pēc tam par kaujas nopelniem varēja tikt apbalvots ar Vācu krustu zeltā, ja karavīrs tādu vēl nebija saņēmis. Frontē cīņās starp Lubānu un Cesvaini Butkus komandē kāģnieku rotu. 1944. gada augustā pie Lejasbulatu mājām viņš ar savu rotu sakauģ vairākas ienaidnieka rotas, par trofeģām turklāt gūģtot vairākus prettanku lielģabalus.

Nākamajā naktī Butkus ar savu rotu vēl atbrīvo ceļu uz Daļģiem, kur, pa daļai ielenkts, atrodas pulka komandpunkts. Pulks, kurā karo Butkus rota, atvelkas uz Bikšēri, uz dzelzceļa līniju Cesvaine–Madona. Ienaidniekam izdodas pāriet dzelzceļa līniju, un Butkus vada savu rotu prettriecienā. Smagā kaujā viņš atjauno iepriekšējo stāvokli, bet leitnantu Žani Butku smagi ievaino galvā, vēderā un kājās. Seko lazarete Liezērē un Jaunpiebalgā. Tur viņu apmeklē korpusa komandieris, kā arī leģiona ģenerālinspektors R. Bangerskis un nolasa pavēli par viņa paaugstināšanu no leitnanta uzreiz par kapteini. Dzērbenē viņš saņem no 19. divīzijas komandiera Štrekenbaha Bruņinieka krustu. Smagie ievainojumi vairs neļāva Butkum atgriezties savā pulkā, lai turpinātu cīņu par savas ģimenes atbrīvošanu.⁴⁻⁶

Kad Izraēlas parlamenta spikers viesojās Rīgā un uzrunāja Latvijas Saeimas deputātus, viņš izteica savu viedokli, ka ikviens latviešu karavīrs, kas Otrā pasaules kara laikā cīnījies kopā ar vāciešiem, ir pelnījis sodu. Taču diemžēl neatradās neviens no mūsu deputātiem, kas viņam isi pastāstītu par Žaņa Butkus ģimenes traģēdiju un vaicātu, vai arī Ž. Butkus ir pelnījis sodu par savu varonīgo cīņu ar mērķi sakaut padomju valsts armiju, lai varbūt tādējādi atgūtu brīvību savai ģimenei un savai tautai. Mums, latviešiem, būtu jāpamāca šie viesi, ka katrai tautai ir sava objektīva, tikai tai piemītoša vēstures izpratne, un, ja kāds viesis vēlas mūsu tautas vēsturi nopelt, viņam vispirms kaut elementārā veidā jāapgūst mūsu tautas vēstures izpratne. Ja neviens no Saeimas deputātiem necenšas to darīt, uz viņiem attiecināms šāds pareizs angļu sakāmvārds: “Es labprāt būtu glēvulis, tikai baidos un kaunos par tādu kļūt.” Nespēja, nevarība aizsargāt savas tautas karavīrus no nepelnīta nosodījuma ir glēvulības izpausme. Izraēlas parlamenta spikeram vajadzēja jautāt, ko viņš darītu, ja Izraēlu okupētu kāda ienaidnieka karaspēks, apcietinātu viņa ģimenes locekļus un aizvestu nezināmā virzienā. Vai viņš atzītu, ka tādā gadījumā, ja viņš izvēlētos cīņas ceļu, viņa rīcība būtu attaisnojama?

Žanis Butkus ir bijis godīgs un labsirdīgs arī attiecībā pret latviešu komunistiem, kas viņa dzīvē atnesuši tādu postu. Tā Butkus, atvaļinājumā atgriezies savās mājās, nejauši ieskrien krūtīs sava pagasta bijušajam partijas sekretāram, kas, izrādās, nav bēdzis boļševikiem līdzī uz Krieviju, bet palicis pagastā un turpat slapstās. Sekretārs Butkum taisnojas, ka viņam uzlikts pienākums sastādīt izvedamo pagasta cilvēku sarakstu. Lai glābtu no izvešanas visus pārējos, viņš sarakstā ierakstījis vienīgi Butku. “Ko man bija darīt?” viņš nāves bailēs jautājis Butkum. Butkus izņēmis pistoli, apgājis pa apli sekretāram apkārt un, vairākas lodes iešāvis zemē, aizgājis, atstājot sekretāru dzīvu. Pirms nāves šis komunistu teicis, ka Žanis Butkus esot īsts bruņinieks.⁷

Majors Vilis Hāzners savā atmiņu stāstījumā atstājis šādu Butkus

raksturojumu. "Ar Butku vēl labu laiku sitāties kopā. Viņam patika atrasties tur, kur "kaut kas notiek". Neviens no visiem mūsu frontes vīriem laikam tā nemācēja darboties tuvciņā kā tieši viņš. Bet man tas nav jāstāsta: tas nemaz arī nav izstāstāms, tas — vienkārši jāredz! Butku tieši kaujas laukā pēdējo reizi satiku 26. martā (1944. gadā — V. L.), kad viņš, jau nezin kuro reizi ievainots, nebija aizdabūjams uz pārsiešanas punktu, kamēr kauja nav beigusies. Viņu pārsietu uz savu bunkuru ataicināja pulka komandieris pulkvedis Lobe un tikai ar pavēli piespieda uzmeklēt ārstu un slimnicu."⁸

Lūk, varonīgā latviešu brīvprātīgā karavīra attēls. Viņa ciņas mērķis bija atbrīvot savus miļos, savus vistuvākos cilvēkus no nebrīvības, no verdzības svešumā. Tāpat kā daudzi tūkstoši leģionāru, arī Žanis Butkus nekad vairs viņus nesastapa, neredzēja, nedzirdēja. Pēc pēdējā smagā ievainojuma viņš atguva veselību Vācijā kara lazaretē un pēc tam Dānijā Latviešu leģiona veselības uzlabošanas rotā. Lidz 1956. gadam Butkus dzīvoja Rietumvācijā, Augsburgā. 1956. gadā viņš izceļoja uz ASV. Tajā laikā, pēc aukstā kara kulminācijas gadiem acimredzot amerikāņi "piedeva" savas ģimenes atbrīvot gribētājam viņa "brīvprātīgumu".

Penkules pagasta skolotāja Rūdolfa Gaitara ģimene arī saņēma bargu triecienu 1941. gada 14. jūnijā. Gaitaram izdevās noslēpties mežā, bet viņa ģimeni aizveda. Profesora Heinriha Stroda rakstā lasāms: "Kad ienāca vācieši," 1990. gadā raksta Vilma Spāre, "Gaitars sāka aktīvu darbību. Viņš nodarbināja aizsargus no tiem, kas bija palikuši, veidoja komandanta punktus, kur vajadzēja, cauri braucot, rādīt caurlaides. Pats Gaitars bija galvenais komandants Penkulē. Gaitars arī atjaunoja pagasta valdi, iecēla pagasta vecāko un sekretāru. Kad bijušais pagasta izpildkomitejas priekšsēdētājs Alfreds Bergs pats ieradies, lai nodotu izpildkomitejas zīmogu, Gaitars viņu saņēmis ciet un aizvedis uz Sieramuižu netālu no Jelgavas. No turienes Bergs nosūtīts uz Salaspili un vēlāk nošauts."

R. Gaitars brīvprātīgi iestājies 19. Latgales bataljonā. 1942. gada maijā 19. Latgales bataljonam lielā steigā bija jāsatavojas izbraukšanai uz Ļeņingradas frontes sektoru. Lidz 1943. gada aprīlim 19. Latgales bataljons piedalās smagās kaujās pie Pulkovas observatorijas, galvenajā frontes kaujas līnijā. Te bataljons cieš smagus zaudējumus, jo krievu artilērija intensīvi, nepārtraukti apšauda bataljona pozīcijas. Bataljonā ir daudz kritušo un ievainoto. 1943. gada aprīli, kad 19. bataljonu kā 2. bataljonu ieskaita jaundibinātā Latviešu leģiona brigādē, šo kaujas vienību pārceļ uz pozīcijām Volhovas puros. Latvijas miera laika armijā virsniekvietnieka dienesta pakāpi iemantojušais Rūdolfs Gaitars Volhovas ciņu periodā jau ir paaugstināts par leitnantu un apbalvots par drosmi kaujās ar 1. un 2. šķiras Dzelzs krustu. 1944. gada 16. maijā divīzijā pienāk pavēle par Gaitara apbalvošanu ar Vācu krustu zeltā.

Viņš kļūst par pirmo latviešu karavīru, kas apbalvots ar šo augsto militāro ordeni. Gaitaru paaugstina arī nākamajā dienesta pakāpē par virsleitnantu. Īstu varonību kaujas laukā viņš parādījis vairākkārt. Atkāpjoties no Volhovas, Gaitars sevišķi izcēlies 1944. gadā, laikā no 3. līdz 9. februārim, cīņās pie Bateskajas Lugas, Kostronas, Batraka, kur ar savu rotu vairākkārt atsitis ienaidnieka bataljona un pat pulka uzbrukumus, nodarot tam smagus zaudējumus. Tāpat 25. februāri Sapoljes apkārtnē, iznīcinot veselu ienaidnieka kolonnu un divas rotas. Gaitars ir kaujas laukā vairākkārt ievainots. Pēdējās atkāpšanās kaujās no Volhovas Gaitaru ievaino tik smagi, ka viņš varēja atgriezties frontē savā pulkā tikai pēc niknajām Ziemassvētku kaujām (1944. gada 23. decembris–1945. gada 9. janvāris). Trīsdesmit septiņus gadus vecā bezbailīgā karotāja mūžs tomēr aprāvās tad, kad līdz kara nobeigumam bija palikušas vairs tikai četrdesmit sešas dienas. Virsleitnants Rūdolfs Gaitars mira no frontē gūta ievainojuma 1945. gada 22. martā Tukuma apriņķa Zantes pagasta skolā iekārtotajā lauku lazaretē. Viņš apglabāts kapsētā pie Dārziņu mājām. Komunisti centās izdzēst visas atmiņas par leģionāriem. Kapus pie Dārziņu mājām iznīcināja. Drosmīniece Trutiņa Deģe-Segliņa šajā cīņu laikā strādāja par sanitāri sava tēva mājās Deģos ierīkotajā lazaretē. Viņa uzrakstīja apbedīto latviešu karavīru uzvārdus un saglabāja tos visus garos pēckara gadus okupācijas varas laikā. Pateicoties tieši viņai, 1990. gadā tika atjaunoti Brāļu kapi pie Deģu un Viņu mājām. Zemgalietis Rūdolfs Gaitars nu tur guļ, no tautas atmiņas neizdzēsts, netālu no savas dzimtās Zemgales, ko viņš tā vēl cerēja atbrīvot un varbūt tāpat kā Žanis Butkus kādreiz satikt savējos, vistuvākos — aizvestos. Vai kāds var pārnest viņam par vēlmi to panākt?⁹⁻¹⁴

Latviešu leģiona vēsturē vēl palicis nenoskaidrots viens jautājums, kam gan nav piešķirams sevišķs nozīmīgums, bet kas tomēr būtu jāprecizē. Proti, kuru no latviešu karavīriem uzskatīt par hronoloģiskā secībā pirmo latviešu Dzelzs krusta kavalieri. Vai vēlāko Latviešu leģiona virspulkvedi Arturu Silgaili vai virsleitnantu Oskaru Perro (apbalvojuma piešķiršanas dienā Perro gan bija tikai kareivis). O. Perro ir bijis ražens kara atmiņu publicists. Grāmatas "Holmas cietoksnis" ievadvārdos viņš izceļ, ka šo grāmatu velta savam brālēnam Albertam Perro, bijušajam Latvijas armijas štāba bataljona obligātā dienesta karavīram. Štāba bataljonu pēc Latvijas okupācijas un Latvijas armijas likvidācijas ieskaitīja jaunās varas organizētajā Sarkanās armijas 24. teritoriālajā strēlnieku korpusā. Kā redzams no apsūdzības raksta tagad, Alberts Perro veicis pretpadomju aģitāciju. Būdams 24. teritoriālā strēlnieku korpusa sarkanarmietis, viņš 1940. gada oktobrī izplatījis kontrrevolucionāra satura dziesmu tekstus, par ko arī apcietināts un izvests no Latvijas. Vāciešiem okupējot Latviju, O. Perro bija Medicīnas fakultātes students. Tad Perro brīvprātīgi iestājies Latviešu kārtības sargu bataljonā un jau 1941. gada

novembrī izbraucis savas karaspēka daļas sastāvā uz Ļeņingradas fronti. Vēlāk pēc nopietna ievainojuma Sarkanās armijas pilnīgi ielenktajā Holmas pilsētā 1941./1942. gada ziemā ārstējies Bavārijā. Pēc izveseļošanās pabeidzis policijas bataljonu vada komandieru kursus Bolderājā, paaugstināts par leitnantu, vēlāk par virsleitnantu, kā arī apbalvots ar 1. šķiras Dzelzs krustu. Tātad viens no galvenajiem iemesliem O. Perro brīvprātīgumam — naids pret tuva radnieka apcietinātajiem tikai par to, ka radnieks bijis patriotiski noskaņots.¹⁵⁻¹⁸

Kaut arī vācieši jau 1941. gada jūlijā izdeva rīkojumus, ko latvieši uzskatīja par pretlatviskiem, pretnacionāliem, piemēram, aizliegumu nēsāt Latvijas armijas, aizsargu un policijas formas tērpus, tomēr brīvprātīgo, sevišķi vācu okupācijas sākuma posmā, netrūka tā paša lielā nauda dēļ pret komunistiem. Deportēto un cietumos nomocīto piederīgie alka gandarījuma par Baigā gada ciešanām.¹⁹

Pirmo īsteni zinātnisko vērtējumu par brīvprātīgajiem latviešu karavīriem devis Latvijas Valsts arhīva zinātniskais līdzstrādnieks, *Dr. habil. hist.* Tāļivaldis Vilciņš. Ar zinātniski pamatotiem metodoloģiskiem jautājumiem viņš 1993. gadā organizēja aptauju starp tolaik Latvijā dzīvojošiem 11 500 bijušajiem leģionāriem. T. Vilciņš rakstīja: "Viņu vidējais vecums — 70 gadu. Ciņu laukos pārdzīvojuši karu, tie nav salauzti arī padomju koncentrācijas nometnēs. Viņi pārcietuši visa veida nelabvēlību, draudus un spaidus vesela pusgadsimta garumā." T. Vilciņš uzsver, ka "līdz pat pēdējam laikam (līdz 1994. gadam — *V. L.*) notiek polemika par brīvprātīgajiem un mobilizētiem leģionā. Neskarot pārējos ar to saistītos jautājumus, atzīmēsim, ka saskaņā ar 1993. gada aptaujas datiem 15 procenti bijušo leģionāru atzinuši sevi par brīvprātīgajiem, 85 procenti par mobilizētiem, no tiem 2 procenti norāda, ka viņi iesaukti leģionā ar rupjiem piespiedu, t. i., represīvi policejiskiem, līdzekļiem. Brīvprātīgajiem visā leģiona pastāvēšanas laikā bijusi būtiska nozīme. Sevišķi 1941.–1942. gada brīvprātīgie, kuri iestājās policijas bataljonos un vēlāk vairāk bija 19. divīzijas sastāvā, kļuva par iedarbīgu faktoru, kas no mobilizētajiem un steigā apmācītajiem jauniešiem veidotās rotas, bataljonos un pulkus frontē ātri padarīja par kaujasspējīgām un saliedētām vienībām. "Vecie Volhovas vilki" — šis leģionā pazīstamais apzīmējums visbiežāk tika attiecināts tieši uz tiem, kuri bija nākuši no šo agrīno brīvprātīgo karotāju bataljoniem. Līdzās lielajai mobilizēto pamatmasai brīvprātīgie ienāca leģionā līdz pat kara beigām. Kā rāda 1993. gada aptauja, no 1941.–1942. gadā karā aizgājušajiem 88 procenti ir brīvprātīgo. (..) 1943. gadā leģionā ieskaitīto sastāvā ir 12 procenti, kuri šodien sevi atzīst par brīvprātīgajiem, 1944. gada pirmajā pusē — 9 procenti. 1944. gada otrajā pusē un 1945. gadā leģionā stājušos vidū brīvprātīgo īpatsvars ir 11 procenti. Pēdējo vidū sevišķi izdalās 1926.–1928. gadā dzimušie, arī tādi, kurus vēl neskāra nekāda mobilizācija. Šai vecuma joslā no pašreiz (1993. g. — *V. L.*) Latvijā

dzīvojošiem leģionāriem 22 procenti karā brīvprātīgi aizgājušo. (! — V. L.) Un, izstaigājuši kauju laukus, viņi bija kļuvuši par vīriem tajā vecumā, kad citi vienaudži vēl bija bērni.”²⁰

Brīvprātīgo vidū bija arī 1925. gadā Tukuma apriņķī dzimušais Kārlis Ansons. Ieklausīsimies viņa stāstījumā. “Pirms armijas dzīvoju Ķemeru. Ar puikām 1941. gadā staigājām pa ceļiem, skatoties, kā krievi atkāpjas. Aizgāju kājām uz Rīgu. Rīgā aizgājām uz čeku un Centrālcietumu skatīties noslep-kavotos, lai kādu pazītu. Pavērās šausmu skati. To redzējis, nolēmu, ka pabeigšu skolu un iešu karot. Skolu beidzu 1943. gadā, rudenī brīvprātīgi pieteicos leģionā.”²¹

Tādu ar līdzīgu motivāciju, kas paši aizgāja karot, bija daudz. Pat ļoti daudz.

Ka bija latvieši, kuri gribēja cīnīties pret sarkanajiem iebrucējiem 1944. gada rudenī, kad Vācijai katastrofālais kara iznākums bija skaidri sare-zzams, mums savā dienasgrāmatā atstāta arī vēlāk ar vācu kara tiesas spriedumu Liepājā nošautais kureliešu štāba virsleitnants Jānis Gregors. Gregors bija patiesi bezbailīgs, varonīgs vīrs, jo kara tiesas sēdē viņš nelū-dzās žēlastību un nelūdza arī, lai viņu nenošauj, bet pārskaita cīņai pret krieviem uz 19. vai 15. divīziju Vācijā, kā to darīja leitnants Ankravs un štāba darbvedis Valters. Viņš saviem tiesātājiem meta acis skarbu izaicinājumu: “Es redzu, šeit mēs esam bezspēcīgi sevi aizstāvēt, jo mums nav cilvēka tiesību, bet ticiet, drīzi nāks atmaksa vācu tautai, un tā būs barga. Vēsture jūs pašus tiesās un sodīs.” Tā, lūk, kureliešu štāba adjutants, kam nebija nekādu simpātiju pret vāciešiem vispār, par nacistiem nemaz nerunājot, savā dienas-grāmatā mums atstājis vēstījumu par latviešu vīriem un viņu nostāju šajā mūsu tautai tik bezcerīgajā stāvoklī. 16. augusta ieraksts dienasgrāmatā vēsta: “Un tomēr, par spīti tam, citos latviešos aug latviskais cīņas gars.” 2. septembrī: “Sakarā ar aicinājumiem mūsu grupa līdz turpmākam rīkoju-mam sev piesaistījusi t. s. marša rotu, kas komplektējas no tiem leģionāriem, kas nozaudējuši savas daļas. Mūsu nolūks bija viņus iesaistīt cīņās pie sevis, bet, ja tas nebūtu iespējams, tad nosūtīt tieši pulkvedim Lobem, bet sakarus ar Lobi pavisam grūti dabūt, pat neiespējami. (..) Tā ir mūsu tautas traģēdija — daudzi no šiem puisiem ir ar mieru cīnīties savā zemē.” 7. oktobrī: “Pienāk ziņas, ka uz rietumiem no Šauļiem sākusies krievu ofensīva. Ķegums, Sigulda un virkne citu pilsētu kritušas. Noskaņojums baigu nojautu pilns, bet mentalitāte nostiprinājusies: daudzi kārtīgi tautieši grib cīnīties kaut vai pašas cīņas dēļ — par kapa vietu Latvijas zemē.” 11. oktobrī: “Ir tomēr atse-višķi, un tādi rodas katru dienu, kas grib cīnīties, kaut arī nav nekādas izre-dzes uz uzvaru. Viņi paši grib paturēt cilvēcīgās tiesības cīnīties un mirt kā brīviem latviešiem.”²²⁻²⁴

Neapšaubāmi, ka vismaz daļa no tiem latviešiem, kas tēvzemei tik grūtā

brīdi izteica vēlēšanos karot pret Sarkano armiju, nokļuva leģiona vienībā. Tie tad arī bija isti brīvprātīgie. Neviens viņus nebija saucis vai aicinājis, bet priekšpēdējā vai pēdējā mirkli viņi bija nolēmuši, ka jācinās un, ja liktenis viņiem būs nelabvēlīgs, bargs, jāmirst uz Latvijas zemes. Mēs vēl turpmākajās lappusēs uzzināsim Edgara Andersona, šī izcilā trimdas vēsturnieka, vārdus par neprātīgu triekšanu nāvē. Tiešām, bija arī tādu karavīru triekšana nāvē, kas to negribēja, bet nevarēja izvairīties no tās. Taču, kā redzams no J. Gregora dienasgrāmatas, citi pat īsi pirms divpadsmitās nakts stundas meklēja ciņas ceļu. Vai Raiņa motīvs skubināja viņus? “Zudis tūkstoš jaunās dzīves / Zudis tavas jaunās dienas / Tava tauta nezudīs, ja tu iesi mirt par tautu.” Bija tādi gājēji. Mazai tautai divu svešu kungu karā sevi vajadzēja taupīt, bet bija tādi, kas, kaut bija tautas sastāvdaļa, sevi taupīt negribēja.

Viens no Latviešu leģiona visvaronīgākajiem karavīriem bija kapteinis Miervaldis Ādamsons. Pēc obligātā karadienesta viņš bija palicis armijā par virsdienesta instruktoru virsniekvietnieka dienesta pakāpē. 1942. gadā viņš brīvprātīgi iestājās 26. Tukuma bataljonā. Miervaldis Ādamsons un Žanis Butkus bija vistuvākie ciņu biedri arī tāpēc, ka līdz abu smagajiem ievainojumiem, kas izšķīra viņu kopīgās kara gaitas, viņi bija turējušies kopā vienā karaspēka vienībā. Viņi abi bija visvairāk ar slavu apvīti karavīri Latviešu leģionā. Ap viņiem vijās leģendas, lai gan jāsaka, ka daudzas bija ļoti tuvu patiesībai. Abus paaugstināja par virsniekiem — leitnantiem, Ādamsonu kā virsniekvietnieku, Butku kā virsseržantu. Pārlecot pāri virsleitnanta dienesta pakāpei, viņi abi uzreiz kļuva par kapteiņiem. Par drosmi kaujās abi saņēma Bruņinieka krustu. Abi it kā nicināja nāvi, rotaļājās ar to, tādēļ arī bijuši smagi ievainoti. Jaunības gados Ādamsons vienu gadu LU bija studējis teoloģiju. Abiem bija ģimene. Abi vienlaikus saņēma apbalvojumu — 2. šķiras Dzelzs krustu. Te jāpiemin kāda epizode šajā apbalvošanas reizē. M. Ādamsons kā virsniekvietnieks bija kopā ar seržantu Ž. Butku veiksmīgi vadījis 1943. gada 8. martā divdesmit latviešu karavīru izlūkgājieni ienaidnieka frontes aizmugurē. Butku par šo pasākumu paaugstināja par virsseržantu. Kad 27. martā vācu ģenerālleitnants Grafs apmeklēja 26. Tukuma bataljonu, lai apbalvotu ar 2. šķiras Dzelzs krustu kapteini Grantu, virsniekvietniekus Lambertu un M. Ādamsonu, Grafs gribēja piespraust Dzelzs krustu Ādamsonam. Taču Ādamsons atteicās to pieņemt un paskaidroja, ka apbalvojums pienākoties arī seržantam Ž. Butkum. Ģenerālleitnants bija pārsteigts par tādu Ādamsona rīcību, bet neveiklo stāvokli veikli izlīdzināja, paskaidrojot, ka viņam liekoties, ka esot piešķīris četrus Dzelzs krustus, bet līdzīgi paņemti tikai trīs. Pēc tāda paskaidrojuma Ādamsons apbalvojumu pieņēma. Pēc stundas no korpusa štāba paziņoja, ka ar 2. šķiras Dzelzs krustu esot apbalvots arī seržants Butkus un reizē paaugstināts par virsseržantu. Butkus Dzelzs krustu

saņēma 29. martā. Ādamsons bija karavīrs un džentlmenis. Viņš nebaidījās pārkāpt reglamentēto disciplīnu, lai aizstāvētu kara biedru, veiksmīgas kaujas līdzdalībnieku, kura nopelni šajā kaujā, pēc Ādamsona domām, nebija mazāki kā viņam, izlūkpasākuma vadonim. Par Ādamsona, Butkus un dižka-reivja Pārupa pārdrošo, izaicinošo pārgērbšanos par partizāniem un divu dienu pavadišanu tieši ienaidnieka midzenī es jau vēstīju, aprakstot Butkus kara gaitas. 1943. gada septembrī par tā sauktajām nīknajām vairākdienu "Alkazara" kaujām leitnantu M. Ādamsonu apbalvoja ar 1. šķiras Dzelzs krustu. Volhovas kaujās viņu smagi ievaino galvā un viena acs zaudē redzes spēju. Nākamais smagais ievainojums seko 1944. gada 3. augustā, kad 19. divīzija cīnās uz Latgales un Vidzemes robežas. 19. divīzijas ierindā viņš atgriezās 1944. gada decembra vidū, kaut ārstu atzīts par nederīgu frontes dienestam. Ādamsona redze tajā laikā jau bija stipri bojāta. Tomēr viņš kategoriski pieprasīja divīzijas komandierim, vācu ieroču SS ģenerālim Štrekenbaham, lai viņu nosūta uz fronti. Ievērojot Ādamsona daudzus apbalvojumus, arī ar Vācu krustu zeltā, divīzijas komandieris beidzot padevās un nozīmēja viņu par 44. pulka rezerves rotas komandieri. Kad 1944. gada decembra beigās sākās visasiņainākās kaujas Latvijas zemē visā latviešu tautas vēsturē, cīņās pret lielā pārspēkā uzbrūkošajām Sarkanās armijas daļām tika iesaistīti visi — rezerves rotas, braucēji, rakstveži, apgādes daļu karavīri, visvisādi aizmugures dienesti, neviens augstākstāvošs komandieris nevarēja atturēt jau par kapteini kļuvušo Miervaldi Ādamsonu no piedalīšanās tajās. Tieši tad viņš varēja parādīt savas spējas kā karavīru vadītājs kritiskās kaujas situācijās, kā arī savu patiesi nesalaužamo drosmi. Lai skaidri un izsmeļoši to parādītu, turpmākajās rindās citēšu atskaiti par 44. pulka 6. rotas (ko komandēja kapteinis Ādamsons) kaujas darbību 29. un 30. decembrī. "29. decembra kaujā bija redzams, ka krievi vislielāko piepūli vērš pret Vanagu mājām. Šīs mājas bija artilērijas uguni nopostītas līdz pamatiem. Mūra pamatos un dzīvojamās ēkas pagrabā bija iekārtotas mūsu automātisko ieroču ligzdas, no kurām tika vērsta ļoti sekmīga uguns. Lai Vanagus iekarotu, tad pret tiem koncentrēja milzīgas artilērijas uguns masas, pēc tam sekoja krievu kājnieku neatlaidīgi uzbrukumi. Jau 29. decembra vakarā pienāca ziņojums, ka 6. rota tālāk vairs nespēs Vanagus noturēt pārāk lielu zaudējumu dēļ. 6. pulka komandieris izdeva pavēli katru nakti starp plkst. 02.00 un 04.00 izvest izlūkošanu ar uzdevumu saņemt gūstekņus, lai nākamās dienas sākumā būtu svaigas ziņas par ienaidnieka nodomiem. Nakti no 29. uz 30. decembrī 7. rotas izlūkiem izdevās pie Birznieku mežmalas sagūstīt divus krievu kareivjus, kas izrādījās kāda bataljona štāba ziņneši. 6. pulka štābs no šiem gūstekņiem uzzināja, ka nākošā rītā plkst. 09.30 uzbrukums turpinās pret Pumpuriem un Vanagiem. Bija sagaidāms, ka krievi lietos savu parasto taktiku, kur zināmu iecirkni tik

ilgi tura zem uguns un uzbrukumiem, līdz tā aizstāvji ir galīgi iznīcināti. Uz pašu zaudējumiem krievi negrieza absolūti nekādu vērību. (Te vietā ir atgādināt mūsu lielā vēsturisko notikumu rakstnieka Aleksandra Grina teiktos vārdus, ka krievu kariem dažreiz un ne vienu reizi vien ir pietrūkusi pulvera mērķa uzbrukuma mērķa sasniegšanai, bet nekad nav pietrūkuši cilvēki, kurus sviest ugunī.) Lai izvairītos no šādas "izmērdēšanas taktikas", tad 6. pulka komandieris lika no Vanagiem izvākt visu dzīvo spēku, atstājot tur tikai novērošanas posteni. Ja ienaidnieks iebrūk, tad tas jāiztriec ar prettriecieniem, kādam nolūkam 7. un 6. rotas komandieriem, kas bija pa labi un pa kreisi no Vanagiem, jātur triecienvadi gatavībā. Gūstekņu izteicieni izrādījās pareizi: tieši plkst. 09.30 sākās krievu artilēriskā sagatavošana pret Pumpuriem un Vanagiem. Plkst. 10.00 mēs no savas puses atklājām ārkārtīgi spēcīgus uguns brāzienus pār krievu izejstāvokļa vietām. Plkst. 10.15 sākās krievu kājnieku uzbrukums kā pret Pumpuriem, tā Vanagiem, pie kam krievi iebruka Vanagos. Plkst. 10.45 kapteinis Ādamsons ar 6. rotu izdarīja prettriecienu un krievus no Vanagiem izsita. Pēc šī panākuma dzīvais spēks no jauna tapa no Vanagiem izvilktis, atstājot tikai novērošanas posteni ar patšauteni. Plkst. 12.00 sekoja nākošais uzbrukums ar tikpat spēcīgu artilērisko sagatavošanu. Ap plkst. 13.00 krievi sēdēja Vanagos, bet 14.00 leitnants Šmits ar 7. rotu tos no jauna izsita, pie kam paši atkal izvācās. Tā kā 6. rota bija smagi cietusi, tad 6. pulka komandieris izdarīja pārkārtojumus. (Un 6. rotu no Vanagiem atvilka uz citu pulka frontes sektoru.) 6. pulka komandieris pulkvežleitnants Rūdolfs Kociņš, runājot par Kurzemes cietokšņa Ziemassvētku kaujām, atceras: "Man nāk prātā kāds brīvprātīgo papildinājums, kas ieradās 6. pulkā novembra sākumā un ko es pa paradumam personīgi apskatīju un uzrunāju. Tie bija Rīgas pulka aizsargi, kas nāca brīvprātīgi cīnīties." No šiem četrdesmit aizsargiem saformēja pulka riteņbraucēju un slēpotāju vadu. Vada komandiera amatā iecēla pieredzējušu karotāju, 21. Liepājas bataljona brīvprātīgo karavīru virsniekvietnieku Jāni Piķeli. Turpināsim Kociņa atmiņas: "Man vēl šodien stāv šī aina acīs, kad pie Bērzupes stacijas, apstaigājot labi nolīdzināto ierindu, es vēroju jaunpienākušo cietās, apzinīgās un apņēmīgās sejas. Šis vads līdz Ziemassvētkiem izveda apmācības, ņemot dalību arī ienaidnieka izlūkošanā, lai pēc tam Ziemassvētku un vēlāko kauju laikā rādītu brīnumus." Tad, kad Rīgas aizsargu pulks no jauna pulcēsies darbam, apmācībām, parādei vai varbūt kaujai, lai tad atceras šos četrdesmit vīrus, kas 1944. gada 27. decembra naktī, Ziemassvētku kauju laikā, pretuzbrukumā Bitšķēpu mājām mašinpistoļu un rokas granātu tuvciņā sakāva krievu bataljonu. Pulka vienības šo vadu dēvēja par gvardiju, un marta kauju laikā, nespēdams acu ievainojuma dēļ vadīt pats savu 6. rotu, Bruņinieka krusta kavalieris kapteinis Ādamsons savu rīcību attaisnoja ar to, ka, kopā ar riteņbraucēju vadu kau-

joties, pēc viņa domām, "esot vislietderīgāki pavadīts laiks viskrietnākā sabiedrībā". Bruņinieka krustu Ādamsonam piešķīra 1945. gada 25. janvārī. Ādamsons nav gribējis šķirties no tēvzemes. Virsleitnants Vikmanis raksta: "Vēl pirms kapitulācijas norunājām ar Ādamsonu un pāris citiem turēties kopā. (Tajā laikā viņš bija ievietots Liepājā kādā kara lazaretē Rožu laukumā, kur darbojās kāds slavens vācu acu ārsts, kas Ādamsonu bija solījis operēt un saglabāt redzi.) Dienu pirms kapitulācijas mums radās cerības nokļūt ar motorlaivu uz Zviedriju. Bija norunāta vieta, kur satikties, kur būs laiva. Lūdzu Ādamsonu, lai uzturas novietojumā Āpšu ielā. Kad tuvojās laiks doties uz sapulcēšanās vietu, Ādamsons no mītnes bija pazudis. (..) Meklēju viņu .., bet nekur viņu neatradu." Gūstekņu nometnē Kolas pussalā, Tālajos Ziemeļos, viņš nometnes iekšējā dzīvē bijis atzīta autoritāte. Kopā ar trim citiem gūstekņiem viņš ziemā izdarījis bēgšanas mēģinājumu, bet visi notverti tuvu Somijas robežai. Pēc tam Ādamsons pārsūtīts uz spaidu darbu nometni Murmanskā. Pēc citām ziņām, Ādamsons bēgšanas mēģinājumu atkārtojis, bet atkal notverts. Tādēļ šaubīgs šķiet datums, kurā minēts viņa pirmais bēgšanas mēģinājums. Pēc Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas M. Ādamsona dzīves beigu posms ir precīzi noskaidrots. Murmanskas garnizona kara tribunāls 1946. gada 16. maijā Miervaldi Ādamsonu, kas atradās Murmanskas apgabala karagūstekņu nometnē Nr. 448, sodījis ar augstāko soda mēru pēc 58-1 panta par dzimtenes nodevību. 1946. gada 23. augustā sods izpildīts un Ādamsons nošauts Rīgā. Leģiona vēstures pētnieks Tālivaldis Vilciņš, rakstot par šo nāvessodu, lakoniski izsakās, ka "Ādamsonu nogalināja Rīgas čekas miesnieki"²⁵⁻³⁰

Kā raksta Ādamsona dzīvesbiedre Katrīna, kas dzīvo ASV, Miervaldis bijis, lai cik tas savādi liktos, ļoti maigas dabas cilvēks. Viņa atceras, ka 1944. gada patīkamā pavasara vakarā, ejot abiem pa Brīvības bulvāri, apstājoties Miervaldis jūsmojis par skaisto Rīgu, teikdams, ka Rīga ir skaistākā pilsēta un Latvija skaistākā zeme pasaulē un to nevarot atdot svešiem. Lielas asaras ritējušas pār viņa vaigiem.³¹

Ādamsons, tāpat kā visi latviešu leģionāri, neieredzēja nacionālsociālista ideoloģiju. Leģionāru iemiļotais teiciens, ka "mūsu sabiedrotie gan nav istie, bet pretinieks gan ir istais", izpaužas arī šā varonīgā karavīra nostājā. Viņa pirmskara laika draugs no obligātā karadienesta 4. Valmieras kājnieku pulkā, vēlāk leģionā mobilizētais kara ārsts Jāzebs Beldavs stāsta: "Toreiz Staļingrada bija jau kritusi (1943. gada pavasaris), un nebija nekādu cerību vēl noturēt fronti, nemaz jau nerunājot par uzvaru. Pāris nedēļās, ko pavadīju Rīgā, gadījās satikt Miervaldi uz ielas. Tad lepmi pasitām taisni labo roku uz augšu horizontāli un iesaucāmies: "Lej litrā!"³²

Šeit man jāpaskaidro, ko leģionāru sarunu žargonā nozīmēja šie divi

vārdi: "Lej litrā!" Atrodoties aizmugures dienestā, latviešu karavīri bieži un daudzviet piedalījās apmācībās dažādosursos, veselības uzlabošanas iestādēs un vienībās, kopīgās kazarmās vai novietojuma vietās ar vācu karavīriem. Tajos gadījumos, kad atrašanās vietās dienesta pakāpē vecākais virsnieks bija vācietis un sevišķi ja tāds vācietis bija dedzīgs nacionālsociālistu partijas biedrs, novietojumos vai nu vakara junda, vai rīta sauksme varēja notikt vācu valodā un pēc vācu "piegriezuma". Tādos gadījumos *Heil Hitler* saukšana skaļā ierindas kopbalsī bija rituāls, kurā bija jāpiedalās arī latviešiem. Zinot, ka latviešu karavīru vidū nodevēju parasti nav, lai izteiktu vismaz iekšēju nepakļāvību hitleriskajam režīmam un ideoloģijai, latvieši pēc iepriekšējas norunas riskēja un *Heil Hitler* vietā vienbalsīgi, ātri, bet kā nevācieši diezgan neskaidri nokliedza *Drei Liter* (latviski — trīs litri), vai arī šo "Lej litrā", galotni ar garo "ā" neuzsverot. Latviešu, kā jau ārzemnieku, kuri, protams, nepārvalda vācu valodu, sasteigtais, *Heil Hitler* ļoti līdzīgais sauciens ar savu it kā nelielo fonētisko atšķirību vāciešos aizdomas nerādīja. Bez šā ārsta J. Beldava atstāstījuma par "Lej litrā" ātru izsaucienu Rīgā, satiekoties uz ielas, latviešu leģiona un darba dienesta vīru atmiņu stāstījumos arī minēti līdzīgi izvairīšanās gadījumi no Hitlera godināšanas.³³

Īsi pirms Rīgas krišanas es Bolderājā beidzu policijas pulku un bataljonu vada komandieru kursus. Tajā pašā laikā vācieši rosīgi centās evakuēt no Rīgas, kas drīz tik un tā nonāca krievu rokās, visas vērtīgākās mašīnas un tehniskās iekārtas no rūpniecām un darbnīcām. Tajās līdz pat pēdējam brīdim projektēšanas darbos un ražošanā tika nodarbināti arī iesaukšanas gadījumā jauni latviešu puīši. Tie bija labi amatnieki, ko pēc arodskolu vai tehnikumu beigšanas vai arī kā inženierzinātņu pirmo kursu studentus vācieši nebija mobilizējuši karadienestā. Viņiem bija tā sauktās *UK* kartes, kam mobilizācija atlikta. 1944. gada vēlā atvasarā viņus, vairākus simtus ļoti saprātīgu un inteligentu puīšu, vācieši steigšus mobilizēja, ietērpa zilajās vācu policijas uniformās un nosūtīja pāri Ķīšezeram, Rīgas pievārtē uz Sužu muižu, lai viņi tur piedalītos elementārā jaunķareivju apmācībā. Mani savukārt kopā ar citiem vada komandieru kursu absolventiem nosūtīja uz Sužu muižu jaunformētajā 217. policijas bataljonā par instruktoru — vada komandieri. Sužu muižā tajā laikā visā novietnē valdīja vācu SD bataljons. Kopējā garnizona komandants bija kāds vācu virsnieks. Neatceros vairs, vai tā bija rīta sauksme vai vakara junda, šķiet gan, ka obligātā rīta sauksme, kad mūs, visus latviešus, nostādīja atsevišķā ierindā un lika mums piedalīties karoga ceremonijā. Vācu virsnieks komandēja: "*Zur Flaggparade, Augen rechts!*" (Karoga parādei pa labi skatīt!) Reiz, nejauši pavēris skatu ne pa labi, bet gan pa kreisi, es pamanīju, ka liela daļa puīšu tišām pagriezuši skatu pa kreisi, nevis pa labi. Viņi izteica protestu pret kāšķrusta karogu tā, kā paši gribēja.

Šī atkāpe no temata mūs aizveda projām no brīvprātīguma tēmas, bet tā bija vajadzīga, lai parādītu, ka ar Bruņinieka krustu un Vācu krustu zeltā apbalvotais latviešu virsnieks Miervaldis Ādamsons bija vācu draugs un sabiedrotais tikai frontes ierakumos, nevis ideoloģiski. Viņš ironiski un nicoši izturējās arī pret šo it kā sabiedroto iekārtu, jo zināja un saprata, ka Latvijas bēdās un nelaimēs vainojami abi tirāniskie režīmi un ka tie abi pārstāvēja anticivilizāciju.

Ar 217. bataljona karavīriem es nostaigāju vēl pa mierīgiem ceļiem no Rīgas cauri Kurzemei, kājām līdz Ventspilij, kur mēs uzkāpām uz kuģa, kas veda uz Vācemi. Dezertēšanas gadījumus neatceros. Manuprāt, tādu nebija.

Tādēļ tieši šajā vietā sakarā ar kapteiņa M. Ādamsona nostāju jāpiemin trīs latviešu vēsturnieku lakoniski izteiktie vērtējumi par Latviešu leģionu. Vēstures zinātņu doktors, profesors Inesis Feldmanis un Stokholmas universitātes pētnieks Kārlis Kangeris raksta: "Latviešu leģionārus nesaistīja Vācijas militārie mērķi. Vācija viņiem bija vajadzīga kā sabiedrotais, lai varētu cīnīties pret ienīsto Padomju Savienību." Vēl precīzāks un vēsturiskiem apstākļiem atbilstošāks ir otrs viņa secinājums: "Otrā pasaules kara gados neviens, pat lielvalstis, nevarēja izraudzīties sabiedrotos pēc ideoloģiskās pārlicības un morāliem apsvērumiem. Citādi dienasgaismu neieraudzītu demokrātisko lielvalstu un totalitārās Padomju Savienības koalīcija. Visu noteica aktuālās intereses un to zināmā sakrītība noteiktā laika posmā."³⁴

Īstenībai atbilstošs ir arī Okupācijas muzeja pētnieka Ulda Neiburga atziņums, ka arī mobilizācija lielai daļai latviešu karavīru likās vairāk vai mazāk pieņemama. "Daļēja brīvprātība ar motivāciju "kas gan vēl aizstāvēs mūsu dzimteni, ja ne mēs paši" saglabājās visu kara laiku." U. Neiburgs atgādina, ka "vēlākais Bruņinieka pakāpes Dzelzs krusta kapteinis Miervaldis Ādamsons (Marokas Baigais) (tāda bija M. Ādamsona iesauka kara gados — V. L.) studentu korporācijas *Lettonia* komeršā atteicās sēdēt pie viena galda ar Viktoru Arāju, nosaucot to par "mīksto", respektīvi, kolaborantu."³⁵

Atgriezīsimies pie brīvprātīguma tēmas. Dodam vārdu leģionāram Jānim Blūmam: "1943. gada pavasarī. (..) Avīzēs aizvien biežāk parādās sludinājumi ar liktenīgajiem vārdiem: "Mūsu mīlais brālis (tēvs, dēls) kritis varoņa nāvē... Man ir 17, bet draugam Gunāram Zariņam 16 gadi. Es mācos Valsts tehnikuma ceļu celtniecības nodaļas pirmajā kursā. Gunis strādā VEF. Mums abiem jau labu laiku ir skaidrs, kurš ceļš ejams, un tikai Guņa 16 gadi, kaut arī augumā viņš ir krietni druknāks par mani, mūs pagaidām atturējuši no tā. Taču kādu dienu marta otrajā pusē veram Marijas ielas 12. nama durvis, kur atrodas pieteikšanās punkts Latviešu leģionā. Mūs uzklausa jauns seržants. Viņš saka, ka Gunim vajadzīga mātes piekrišana. Tēva nav mājās. Kad mātei pasaku, ko esam nolēmuši, viņa it kā sastingst un raugās mūsos izbiedētām

acīm. Skaidroju, ka mana dzimšanas gada puisus iesauks tik un tā, tad jau labāk brīvprātīgos. Drebošu roku mamma paraksta manu iesniegumu. Tālāk mēs ar Guni ejam pie viņa mātes. Kad parādām iesniegumu, uz kura ir manas māmuļas rakstītā piekrišana un paraksts, Guņa māte apsēžas, brīdi paklusē un tad nopūzdamās paraksta arī sava dēla iesniegumu. Mūsu liktenis ir izlemts.” Kāds tad bija Jāņa Blūma skaidri zināmais ejamais ceļā? Instruktoru rota, tad smagi minams kara ceļš, virsnieku skola un 1945. gada maijā kapitulācija 19. divīzijas 43. pulkā Kurzemē. Tā divas latvju mātes brīvprātīgi atdeva savus dēlus kara ceļam.³⁶

Vācu okupācijas laikā Veronika Strēlerte uzrakstīja un publicēja dzejoli “Aizgājējs”.

*Neej, neej, nepārnāksi, dēls,
Baiga nakts un barga uguns milna.
— Māt, šai naktī mēness jauns un kvēls,
Zeme nedzirdamu soļu pilna.
Kas tev galvu miegā paglaudīs,
Akmens ciets būs pagalvis un cisas.
— Vienas zvaigznes spožums vaigā līs,
Sapnī ziedēs ceļa malas visas.
Dievs vien zina, kāds tev pienāks gals,
Kur es ļaudīs kādu ziņu gūšu?
— Eji turp, kur gaiša vīru balss,
Viņu vidū dzīvs vai miris būšu.*

Vācijas darba dienestā *Reichsarbeitsdienst* labprātīgi iestājās daudzi latviešu jaunekļi, pirms vēl vācieši galīgi izlēma jautājumu par leģiona organizēšanu. Viens no galvenajiem iemesliem latviešu labprātīgai aiziešanai darba dienestā uz Vāciju pēc noteikta laika kalpošanas bija solījums bezmaksas studijām Latvijas Universitātē un Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijā. Gribētāju studēt kara laikā netrūka. Viens no aizbraucējiem bija Imants Prāmnieks. Viņš atceras: “Vasarā (1944. g. — V. L.) pienāca diena, kad mūs sasniedza ziņa, ka krievi no Lietuvas sasnieguši Rīgas jūras līci un Tukumu. Rīga ielenkta. Šī vēsts mūsu nacionāli noskaņotajos zēnos radīja eksploziju. Mēs sadumpojāmies, pieprasījām atgriešanos Latvijā, lai atsistu krievus. Kaut kas tāds vācu armijā bija neiedomājams, tomēr augstākā vadība mums šoreiz piekrita, visus uzņemdamā kā brīvprātīgos. Tikām nosūtīti uz Konicu tanku grenadieru apmācībām.”³⁷ Par šo darba dienesta jauniešu sadumpošanas stāsta arī Ansis Laube.³⁸

Tautskolu inspektors Arvīds Dravnieks apraksta kādu piespiedu brīvprā-

tīgumu. Tomēr arī šis piespiedu brīvprātīgums parāda, ka pat vācu nedraugi — latvieši — bija labvēlīgi noskaņoti pret leģionu. Vācu drošības dienests bija uzzinājis, ka Jēkabpils apriņķa tautskolu inspektors A. Briedis devis citiem tautskolu inspektoriem lasīt nelegālās preses izdevumu "Brīvā Latvija". Tūdaļ arī bijusi dota pavēle Jēkabpils apriņķa latviešu policijai apcietināt A. Briedi. "Tur policija bijusi tik smalkjūtīga un ar nacionālas atbildības apziņu pasacījusi, ka no vācu puses dots rīkojums apcietināt A. Briedi. Apriņķa vecākais Mežaraups kādā vēlā vakara stundā atveda A. Briedi pie manis uz dzīvokli un teica, lai nu daru, ko zinu un varu. Zināju tikai to, ka bijis uzdevums A. Briedi apcietināt, nezināju tai laikā vēl šo sakarību. Teicu draugam A. Briedim, lai viņš brauc uz Ventspili pie kolēģas V. Jānfelda un varbūt viņš ar kolēģas palīdzību var tikt pāri jūrai uz Zviedriju. A. Briedis pats izšķīrās par pieteikšanos leģionā, jo tas tai laikā bija viens ceļš, kā izvairīties no apcietināšanas. Man viņš prasīja, lai es nokārtoju ar pulkvedi A. Plensneru vai ģenerāli R. Bangerski tā, lai viņu pieņem leģionā nekavējoties un ārpus kārtas. Atklāti pateicu ģenerālim R. Bangerskim, kādēļ A. Briedis grib iestāties leģionā. Ģenerālis R. Bangerskis manā klātbūtnē piezvanīja pulkvedim Lasmanim (pulkvedis Aleksandrs Lasmanis — Latviešu leģiona ģenerālinpektora štāba papildinājumu pārvaldes priekšnieks — V. L.), ka pie viņa ieradīsies A. Briedis, un lai pieņem viņu leģionā ārpus kārtas. Tā tas bija izdarīts. A. Briedis uzrakstīja atteikšanos no tautskolu inspektora amata ar norādījumu, ka viņš pieteicas brīvprātīgi leģionā. A. Briedis man kategoriski pateica, ka viņš vācu cietumā neies sēdēt. A. Briedis tika nosūtīts apmācībās uz Jelgavu, dabūja piedalīties cīņās par Jelgavu, pēc tam ar 15. divīziju aizbrauca līdz uz Vāciju. (..) A. Briedis pulkveža V. Januma pulkā turējās kopā ar Saukas mācītāju, kura vārdu esmu piemirsis. Kādas kaujas laikā A. Briedis un Saukas mācītājs skrējuši pāri kādam uzkalnam un abi krituši."³⁹

Arvids Dravnieks stāsta vēl par M. Gaidi, kas laika posmā no 1941. līdz 1944. gadam bijis izglītības resora latviešu valodas inspektors. Šķiet, ka pulkveža Lobes emocionālā uzruna tautai Rīgas radiofonā tiešām ir atstājusi lielu ietekmi uz latviešu inteligenci. "Kad 19. divīzija atkāpās pa Vidzemi, Rīgas radiofons atskaņoja pulkveža Lobes patriotiskās uzrunas, M. Gaide ar kādu virsleitnantu bija aplēsuši, ka mēs vēl vairāk varētu darīt savas zemes aizstāvēšanā. M. Gaide teica man, lai es publicēju kādu uzsaukumu un lai uzsveru, ka mēs abi tāpat iesim uz fronti. M. Gaide teica lielā nopietnībā: "Par Latvijas brīvību nav grūti ziedot savu dzīvību." Es atteicu draugam: "Es nespēju aicināt citus uz to, kam es pats vairs neticu." M. Gaide vēlējās ne tikai, lai citi cīnās, viņš pats tāpat bija gatavs iet uz karalauku. Diemžēl es redzēju, ka tam nav vairs jēgas, tā atrunāju arī M. Gaidi no iešanas uz fronti."⁴⁰

Diemžēl pārāk liela karotgriba ir piemītusi arī visjaunākajai latviešu

paaudzei, kas atnesa nevajadzīgus upurus. 1944. gada vasarā vācu gaisa spēkos kā paligus (*Luftwaffenhelfer*) iesauca 4139 lielākoties 1927.–1928. gadā dzimušos latviešu zēnus. Lai slēptu mobilizācijas nelikumību, tā notika formāli, atsaucoties uz Latvijas Zemes pašpārvaldes 1. ģenerāldirektora Oskara Dankera 1944. gada 27. jūlija rīkojumu. Vēlāk iesauca arī Vācijā bēgļu gaitās nokļuvušos šī gadagājuma zēnus. Taču vairāki simti pietiecās brīvprātīgi ar vecāku atļauju. 1944. gada 19. septembra naktī padomju bumbvedēju uzlidojumā latviešu gaisa spēku palīgu mītnei gāja bojā vairāk nekā četrdesmit šo jauniešu. Oficiālā 5. novembra ziņojumā vēstīts, ka uzlidojumā kā upuri atzīmēti trīsdesmit astoņi kritušie un deviņi bez vēsts pazudušie. (Daudzus sakropļotos nevarēja identificēt.) Ap simt ievainoto izpalīgu atradās dažādās slimnīcās, arī Latviešu leģiona slimnīcā Brīvības ielā 93, taču nav zināms, cik daudzi no viņiem miruši no gūtajiem ievainojumiem.⁴¹

Mans jaunības draugs Alberts Lutkus man stāstīja, ka viņa vecāki, redzot viņa dedzīgo vēlmi iet līdz saviem skolasbiedriem uz izpalīgu iesaukšanas vietu, nolēmuši ieslodzīt savu vienīgo dēlu privātmājas pagrabā Pārdaugavā, ko arī izdarījuši.

Vācu kara ziņotājs K. Hāgens apraksta kāda piecpadsmit gadus veca latviešu gaisa spēku izpalīga Alfreda Urbiņa varonību tuvciņā ar krievu tankiem: “Deviņi ienaidnieka smagie tanki izbraukuši cauri fronteī. Tos pavada kājnieki smagajās mašīnās. Ienaidnieks strauji virzās uz kādu svarīgu tiltu, kur lielā steigā mūsu spēki veido tilta aizsardzību. Visu ieroču šķiru vīri ieņem pozīcijas nepārskatāmā apvidū. Līdzās kaujās piedzīvojušiem vācu karavīriem novietojušies latviešu gaisa spēku palīgdienesta zēni, kas katrā ziņā grib piedalīties tur, kur atvairāms vēsturiskā ienaidnieka uzbrukums. (..) Tanki jau ir pārbraukuši klajumu, divi vissmagākie atrodas starp gaisa spēku izpalīgiem. Alfreds U. paslēpjas aizsegā. Kāds tērauda milzenis draudīgi apstājas 10 metru attālumā no viņa. Zēns satver tanku dūri, viņš rīkojas ātri un trāpa labi. Spalgs sprādziens nospiež viņu pie zemes — trāpīts! Tanks iznīcināts. (..) Pēcpusdienā, kad ar vācu triecienlielgabalu palīdzību apvidus ap tilta galu ir pilnīgi iztīrīts, Alfredu U. nu aicina gaisa spēku virspavēlnieks. Zēnam par viņa panākumiem kaujā piešķir Dzelzs krustu un tanka iznīcināšanas nozīmi. Priekšzīmīga ir viņa karavīra stāja un viņa vienkāršība.” Mēs pilnīgi noteikti nezinām, kāds ir šā varonīgā zēna liktenis. Taču neapstiprināta, bet ticama ir liecība, ka A. Urbiņš pēc gaisa spēku izpalīgu vienības pārvešanas uz Vāciju ir kritis kaujās Vāczemē. Bez Alfreda Urbiņa vēl pieci latviešu gaisa spēku izpalīgi ir apbalvoti ar Dzelzs krustu. A. Urbiņš savu varoņdarbu veica Kurzemē, netālu no Liepājas. Tā kā 1928. gadā dzimušo zēnu mobilizācija nebija obligāta un līdz šim visās publikācijās par A. Urbiņu lasāms, ka zēns apbalvošanas dienā bijis piecpadsmit gadus vecs, drīkst

pieņemt, ka A. Urbiņš ir viens no tiem 562 gaisa spēku izpalīgiem, kuri 1944. gada atvasarā dienestam pieteicās brīvprātīgi. Taču jau pirms A. Urbiņa, 1944. gada 25. septembrī krievu tanku pie Ķeguma sašāva cits gaisa spēku izpalīgs Alfreds Gobiņš, kas arī saņēma Dzelzs krustu par šajā kaujā parādīto drosmi. Rīgā, Brāļu kapos, viņa uzlidojumā bojāgājušos biedrus zemes klēpī guldīja 22. septembrī. Tikai trīs dienas vēlāk Alfreds Gobiņš bija gatavs ziedot savu jauno dzīvību kaujas laukā pret tās tautas karaspēku, par kuru viņš no skolā iegūtām vēstures zinībām jau zināja, ka tas latviešu zemē nepārtraukti iebrucis un postījies jau turpat tūkstoš gadus. Pavisam Otrā pasaules kara laikā ar Dzelzs krustu tika apbalvoti seši latviešu kara gaisa spēku izpalīgi.⁴¹⁻⁴⁴

Jāievēro, ka viņu drosmes izpausme turklāt notikusi ļoti īsā laika posmā — septiņos mēnešos. Tādēļ ar pilnu pārliecību var sacīt, ka divdesmit neatkarīgās Latvijas valsts pastāvēšanas gados bija izaugusi vēl nebijusi jauna nacionālpatriotiska paaudze, kas pat zēnības gados gribēja cīnīties par savas tautas brīvību un valsts neatkarības atjaunošanu. Ja šie mērķi nebija sasniedzami un upuri bija veltīgi, tad par to nav vainojama šī paaudze, bet latviešu tālaika politiķi un augstākā virsniecība.

Šķiet, sociologs Tāļivaldis Vilciņš bija pirmais leģiona vēstures pētnieks. 1994. gadā žurnāla "Latvijas Arhīvi" 2. numurā viņš nosauc skaitli 146 000. Viņš raksta: "Leģionā līdz kara beigām bijuši pavisam 146 000 karavīru." Vilciņš bija habilitētais vēstures zinātņu doktors, un deviņdesmito gadu sākumā viņš strādāja Latvijas Valsts arhīvā par vecāko zinātnisko līdzstrādnieku. Vilciņš arī uzrāda avotu, no kurienes šo skaitli ņēmis. Proti, Latvijas Valsts arhīva fonds P-180 — Latviešu leģionā dienējošo personu kartotēka. Protams, rakstot skaitli 146 000 un vārdus "Latviešu leģions", Vilciņš šajā skaitlī un vārdos aptver visus latviešu karavīrus. Gan tos, kas brīvprātīgi iestājušies pirmajos policijas bataljonos, gan sākot no 1943. gada tieši Latviešu leģionā, 15. un 19. divīzijā mobilizētos latviešu vīrus, kā arī vēlāk t. s. robežapsardzības pulkos mobilizētos un vācu armijas vienībās par izpalīgiem visdažādākā veida saimnieciskos darbos iesauktos latviešus.⁴⁵

Šis skaitlis 146 000 vēlākajos gados parādās ne vienā vien grāmatā vai preses izdevumā par Latviešu leģionu. Taču, kad 1944. gada 10. jūnijā kļuva zināmi 1906.–1924. gadā dzimušo vīriešu mobilizācijas rezultāti — pavisam 181 439, izrādījās, ka uz pārbaudi nebija saukti 43 223, kas vai nu atradās policijas, cietumu apsardzes, robežsardzes vai dzelzceļa dienestā, vai arī bija atbrīvoti kā UK (neaiestājāmie) kartīšu īpašnieki, t. i., tautsaimniecības un kara rūpniecības speciālisti.

No pārbaudītajiem iesaukšana bija atlikta 50 500 cilvēkiem, bet 18 772 atzīti par nederīgiem karadienestam un 23 000 ieskaitīti ārrindniekos; bez tam 7000 atvaļināti veselības uzlabošanai un 4774 nodoti ārstu speciālistu izmeklēšanai. Tā plašais astoņpadsmit gadus veco iesaukums deva ierindai tikai 34 000 vīru.⁴⁶

Vēlāk gan šo skaitli papildināja 1925. un 1926. gadā dzimušo jaunekļu mobilizācija, kā arī jau minēto pāri par 4000 jaunekļu mobilizācija gaisa kara spēku izpalīgos, taču šie skaitļi vairs nevarēja būt tik lieli un iespaidīgi.

Jāievēro arī, ka minētie skaitļi norāda mobilizācijai pakļauto latviešu tautības vīru un jaunekļu daudzumu. No leģionāriem 98 procenti bija latvieši, kamēr Latvijas armijā līdz 1940. gadam latviešu īpatsvars tuvojās astoņdesmit procentiem.⁴⁷

Mobilizācijas lietas kārtoja leģiona ģenerālinspektora štāba papildinājumu pārvaldes priekšnieks pulkvedis Aleksandrs Lasmanis. Viņu var uzskatīt par profesionāli šajās lietās, jo jau kopš 1925. līdz 1940. gadam Lasmanis bija Latvijas armijā dienējis par kara apriņķa priekšnieku. Valsts neatkarības gados kara apriņķa priekšnieku uzdevums bija iesaukuma vecumā esošo vīriešu uzskaitē un to sadalīšana pa karaspēka vienībām vispārējas mobilizācijas gadījumā. Lasmanis, kara gados būdams mobilizācijas lietu aculiecinieks, savos memuāros atklāj daudzus iemeslus, kāpēc skaitlis 181 439 varēja sarukt līdz 34 000. Noteikumus par atbrīvošanu no mobilizācijas darba vai saimniecisku apstākļu dēļ (*UK*) izstrādāja Zemes pašpārvaldes darba departaments, bet vadoties pēc vācu civilpārvaldes priekšnieka norādījumiem. Leģiona ģenerālinspektora pārstāvis noteikumu izstrādē nav piedalījies. Tātad latviešu kalpu gars atkal valdīja 1943. gadā — tie kungi mums var kaut ko atļaut un dot, bet var arī neatļaut un nedot. Taču mums jāpaklausa. Noteikumus apstiprināja vācu ģenerālkomisārs un pēc tam tos piesūtīja ģenerāļa Bangerska štābam. 1943. gadā, leģionu organizējot, tas ir, visu uzmanību pievēršot divu SS ieroču divīziju saformēšanai, vēl leģiona intereses atstāja otrajā vietā, tika ievērotas galvenokārt ražošanas intereses. 1943. gada pirmajā pusē vācieši, ne tikai nacisti, bet arī vācu tautas vairākums, jutās vēl gana stipri. Ļeņingrada vēl bija aplenkta, Staļingradā gan vāciešus bija piemeklējusi militāra katastrofa, bet viņi vēl cerēja uz jauno, visspēcīgāko tanka tipu "Tīģeri", ko ražotu masveidā, cerēja uz izšķirošu pagrieziena Kurskas lielkaujā, un visa okupētā Eiropa vēl bija viņu rokās, kā arī neviens Rietumu sabiedroto karavīrs nebija vēl soli spēris uz Eiropas zemes uz palikšanu. Tādēļ visi VEF strādājošie bija atbrīvoti no mobilizācijas. Starp viņiem bija četrsimt tādu, kas Latvijas armijā bija ieguvuši instruktora — kaprāļa, seržanta, virsseržanta, virsniekvietnieka pakāpi. Tāpat atbrīvoti bija visi telegrāfa un telefona līniju darbinieki un strādnieki. Citos rūpniecības uzņē-

mumos atbrīvoto skaits svārstījās no 40 līdz 80 procentiem. Lauksaimniecībā atbrīvoja uz katriem desmit hektāriem aramzemes vienu darbaspējīgu vīrieti. Zemes pašpārvalde ar savu 1943. gada 8. februāra lēmumu, klātesot ģenerālim Bangerskim, pieņēma noteikumu paplašināt neaizstājamo UK sistēmu, nosakot, ka atbrīvojami no iesaukšanas 50 procenti iestāžu darbinieku un skolotāju, kas palielināja inteliģences un vidējā posma komandieru trūkumu, iesaucot robežsargu pulkos no 1906. līdz 1914. gadam dzimušos vīrus. Piemēram, vienā robežsargu pulkā no divsimt instruktoriem tikai septiņi bija ar vidusskolas izglītību. Pulkvedis A. Lasmanis piemin, ka viņš pats, atbrīvojot no iesaukšanas, ievērojis trīs principus: 1) jānāk preti tiem, kuru ģimenes vai saimnieciskie apstākļi sevišķi grūti; 2) jādod iespēja pabeigt izglītību; 3) jādod iespēja apsēt laukus. Lasmanis piebilst, ka vācieši šādu viņa rīcību akceptējuši. Arī pulkvedis Lasmanis, būdams šajā atbildīgajā amatā, varēja samazināt to mobilizējamo skaitu, kuriem būtu jāstājas leģiona ierindā. 1944. gada 1. martā tieši leģionā, tātad 15. un 19. divīzijā, iesaukto skaits pārsniedza, pēc Lasmaņa vērtējuma, četrdesmit tūkstošus. Kara flotē papildinājumu pārvalde latviešus neiesauca, bet aptuveni tūkstoš jūrnieku bija caur vācu dienesta vietām brīvprātīgi iestājušies vācu kara flotē. Latviešu leģiona aviācija arī komplektējās tikai no tādiem, kas paši bija pieteikušies pie saformējamās aviācijas vienības komandiera pulkvežleitnanta Jāņa Ruceļa.^{48, 49}

Ka daudzi mobilizētie uz ārstu komisijas pārbaudi un pēc tās nozīmētājās karaspēka daļās ieradās, tikai draudu spiesti, par to nav jāšaubās. Piemēru tam ir daudz, un šeit minēsim tikai dažus tipiskākos. Ārstu iesaukšanas komisijā strādāja ārsts pulkvežleitnants Puriņš un ārsts leitnants Krauklis. Līvānu slimnīcas ārsts Jāzeps Beldavs saņēma vairākas iesaukšanas pavēstes, bet uz tām nereagēja. Ļausim Jāzepam Beldavam sīkāk pastāstīt par to, kas viņam beigu beigās draudēja par šā mobilizācijas rīkojuma neievērošanu. Kad J. Beldavs jau bija ignorējis četras iesaukšanas pavēles, viņa kursabiedrs un vienlaikus ar Beldavu LU Medicīnas fakultāti beigušais ārsts Krauklis nejauši saticis Beldavu Rīgā uz ielas un sasveicinoties ar ļoti nopietnu seju Beldavam teicis: "Mēs esam tev piesūtījuši vairākas iesaukšanas pavēles, uz kurām tu neesi reagējis. Tikai tādēļ, ka tu esi mans kursabiedrs, es tev aizsūtīšu vēl vienu pavēli, ja tu nepieteiksies, tad tiks pataisīts par galvas tiesu isāks." Beldava domu gaita tobrīd ir bijusi tāda: Staļingrada jau bija kritusi un vācu armijas sakāve likās nenovēršama. Viņš bija pārliecināts, ka ārzemju vienību formēšana šajā kara posmā ir novēlota, jo tie jau iepazinušies ar vācu uzskatiem par citām tautām un sagaidāms tikai latviešu dzīvā spēka zaudējums.⁵⁰

Pirmā pasaules kara un Latvijas brīvības cīņu dalībnieks, Latvijas armijas kapteinis Jānis Ozoliņš stāsta: "Drīz mani atkal sāka tramdīt militārpersonas un aicināja stāties armijā. Teica, ka tikšot formēts Latviešu leģions cīņai pret

lieliniekiem un katra latvieša svēts pienākums esot tajā iestāties. Es esot diezgan populārs armijas aprindās, un tādēļ man katrā ziņā tur esot jāiestājas. Es šos visus priekšlikumus noraidīju un teicu, ka man pietiek karot, lai to dara jaunāki, bet es tikai tad uzvilksu mundieri, kad Latvijai būs pašai sava armija. Ar vāciešiem kopā iet negribas, jo man uz viņiem bija naids jau no pirmā kara laikiem. Jo tuvāk nāca leģiona formēšanas diena, jo lielāks spiediens tika izdarīts uz mani, lai panāktu piekrišanu par iestāšanos leģionā. (..) Beidzot pret mani jau tika lietoti draudi. Kādu dienu mani pie sevis izsauca pulkvedis Silgailis un pateica, ka es tikšot norīkots pulkveža Kripēna pulkā kā bataljona komandieris. Es atkal kategoriski atteicos, un tad Silgailis pateica, ka vai nu es gribot, vai ne, es tomēr tikšot mobilizēts. Lūdzu, lai liek mani mierā, bet nekas nelidzēja. (..) Pēc kāda laiciņa mani atkal izsauca uz štābu, iedeva rokās mobilizācijas pavēli un pateica: ja es atsacišos atkal, tad no "Turības" tikšot atlaists tik un tā un arī atņems pārtikas kartītes. Stāvoklis bija slikts, bet es tomēr vēl nepadevos. Tad man sāka jau draudēt ar koncentrācijas nometni, un es vairs pretoties nevarēju. Tā šoreiz pret paša gribu biju spiests uzvilkt kara mundieri un šoreiz vācu."⁵¹

Kaujās pie Holodovas sādžas Krievijā 1944. gadā no 4. līdz 8. februārim kapteinis J. Ozoliņš komandēja 15. divīzijas 32. pulka 1. bataljonu. Pat pēc tam, kad ienaidnieka tanki pārrāva bataljona galveno kaujas līniju, bataljons, Ozoliņa vadīts, atsita krievu kājnieku uzbrukumam, kas vairākās ķēdēs biezos viļņos nāca virsū bataljona pozīcijām. Par šīm kaujām 16. vācu armijas komandieris apbalvoja Ozoliņu ar Dzelzs krustu. Ozoliņš par šo kauju raksta: "Cīņās pie Holodovas sādžas (..) bataljons zaudēja 12 kritušos, 25 latviešu leģionārus ievainoja. Cik bērsu krustu vēl atstāsim cīņas ceļā, toreiz atbildi nezinājām. Zinājām ko citu: mēs esat šeit, lai krievus neielaiestu Latvijā!"⁵²

Es nosaucu šos divus gadījumus, kad nākamais leģiona ārsts — leitnants un Latvijas armijas virsnieks un kādreizējais Ārlietu ministrijas diplomātiskā dienesta darbinieks (kāds J. Ozoliņš bijis) izvairījās no mobilizācijas leģionā un tomēr aizgāja leģionā, par tipiskiem. Manā skatījumā, kā latviešu leģionāram, tie bija tipiski šādā ziņā. Daudzi mobilizētie latviešu leģionāri nevēlējās karot vācu bruņotajos spēkos, bet pat tie, kas centās izvairīties no karošanas un nonāca leģiona vienībās, karoja drosmīgi tāpēc, ka uzskatīja cīņu pret krieviem un Sarkanu armiju par savu pienākumu.

Arī ārsts — leitnants J. Beldavs piedalījās bargajās 15. divīzijas atkāpšanās kaujās Vācijā, apstākļu spiests, atsevišķās situācijās cīnījās ar ieroci rokā prettriecienu ienaidniekam. Arī viņš, karot negribēdams, karoja un par nopelniem kaujās tika apbalvots ar Dzelzs krustu.⁵³

Aplūkojot šos divus piemērus, šķiet, kļūst skaidrs — ja jau latviešu sabiedrībā pazīstami un ar atbildīgām par iesaukšanu personām saistīti cil-

vēki nevarēja izvairīties no mobilizācijas, vēl grūtāka dažkārt un pat neiespējamāka bija izvairīšanās no iesaukšanas tiem, kurus parasti dēvē par "vienkāršo tautu" vai "vienkāršiem ļaudīm". Ziņas par to cilvēku skaitu, kas izvairījušies no iesaukšanas, ir ļoti pretrunīgas, un dotie skaitļi ir ļoti atšķirīgi. Citi, kā Haralds Biezais, min skaitļus tūkstošos, bet Andrievs Ezergailis saka, ka trešdaļa no mobilizācijai pakļautajiem izvairījušies no iesaukšanas. Tomēr, ka izvairīties no mobilizācijas bija patiešām grūti, to apstiprina daudzi. Dažreiz nelīdzēja pat ārstu komisijas lēmums par nederīgumu karadienestam. Darba pārvaldes ārstu komisija Ilmāru Bisenieku bija atzinusi par nederīgu karadienestam 1943. gada rudenī. Bet, tā kā I. Bisenieks, ar *UK* karti strādādam kādā būvfirmā, kas izpildīja kara saimniecībai svarīgus pasūtījumus, bija nogrēkojies pret vācu okupācijas varu, nosaukdams nepareizus skaitļus par būvfirmā strādājošajiem, viņam atlika tikai divas iespējas: vai nu par vācu kara laika saimniecības graušānu tikt nosūtītam uz Salaspils darba nometni, vai arī doties uz leģionu. Leģionā viņu savukārt nevēlējās pieņemt tādēļ, ka viņš jau iepriekš bija atzīts par nederīgu karaklausībai sirdsdarbības traucējumu dēļ. Pēc sava neapskaužamā stāvokļa izskaidrošanas latviešu virsnieki viņu izprata un iedalīja 15. divīzijas zenīartilērijas divīziona mērītāju vadā. Tur viņa uzdevums bija ar instrumentiem aprēķināt ienaidnieka lidmašīnu ātrumu, distanci un vajadzīgo lielgabala pacēlumu mērķim. Tad kādā pārbraucienā šoferis nobrauca no ceļa, un 600 kilogramus smagais mērinstruments uzkrita Biseniekam uz kājām. Sākās ceļojums pa slimnīcām — Ostrova—Viļaka—Rīga—Bādharcburga. Pēc ārstēšanās viņu nosūtīja uz leģiona veselības rotu Liepājā. Taču tur pienāca pavēle, ka arī veselības aprūpes rotai jādodas uz fronti Kurzemē. Rotas komandieris virsleitnants O. Vinklers viņam teica, ka ar tādām kājām Bisenieks nav nekāds karotājs, un sūtīja viņu uz kanceleju, lai izņemtu tur Vinklera vārdā un uzdevumā kādu apliecību, kas nepieciešama izbraukšanai uz Vāciju. Tikai pateicoties virsleitnanta Vinklera rīcībai, Bisenieks tika uz kuģa, kas brauc uz Gotelhāfenu.⁵⁴⁻⁵⁶

Kā tagad zināms no daudziem arhīvu dokumentiem, vācieši visnotaļ centās mobilizāciju padarīt par brīvprātīgu latviešu rīcību. Ļoti trāpīgi par šo lietu ar lielisku ironiju izteicies pirmais latviešu Dzelzs krusta kavalieris virsleitnants O. Perro: "Pieteikšanās bija brīvprātīga, bet ierašanās iesaukšanas punktos obligāta." Salīdzinot abas okupācijas varas, abas anticivilizācijas, tomēr jāsaaka, ka hitleriskai Vācijai bija saglabājies kaut cik vairāk kaut kas no rietumnieciskā, eiropeiskā. Parakstījusi 1907. gada Hāgas konvenciju par okupācijas varas tiesībām okupētā teritorijā, tā Baltijas valstis centās pārējai pasaulei rādīt, ka mobilizācija leģionā nav vācu piespiedu pasākums. Tādēļ formāli šo obligāto reģistrāciju, kad mobilizējamie gadagājumi bija oficiāli paziņoti un iesaucamie saņēma iesaukšanas pavēstes, kā arī ārstu pārbaudes

uzskatīja par brīvprātīgu pieteikšanos. Jauniešiem bija jāparaksta, ka izvēli izdarījuši brīvprātīgi, un pēc tam tos līdz turpmākam rīkojumam atlaida mājās. Bija gadījumi, kad iesauktie atteicās parakstīt apliecinājumu, ka viņi iestājušies leģionā brīvprātīgi. Piemēram, vēlākais 15. divīzijas 33. pulka kareivis V. Miltiņš liecina: "1943. gada 16. jūlijā iesaukšanas komisijā Rīgā, Kaļķu ielā, atteicos parakstīties kopā ar 50 citiem, ka brīvprātīgi iestājos leģionā. Mūs aizturēja līdz otrai dienai, lai mēs pārdomātu. Nākošā dienā palikām tikai 10, pārējie parakstīja. Mūs nosūtīja automašīnās uz Salaspils koncentrācijas nometni un ievietoja politisku iemeslu dēļ izmeklēšanā esošo apcietināto nodalījumā. Atsevišķām ieslodzīto grupām bija dažāda kārtība un disciplīna. Vislabāk klājās politiskajiem, kas bija darbojušies boļševiku laikā un par to ieslodzīti. Pēc 6 mēnešiem tiku izlaists. Bija tūlīt jāiestājas leģionā, bet vājas veselības dēļ man iesaukšanu atlika."⁵⁷

Mobilizāciju veica uz vācu okupācijas varas 1941. gada 19. decembrī izdoto noteikumu pamata par darba pienākumu ieviešanu ieņemtajos austrumu apgabalos. Par izvairīšanos no dienesta noteikumi paredzēja stingru sodu atbilstoši kara laika likumiem.⁵⁸

Kā jau teicu, vācieši gribēja radīt iluzoru priekšstatu par to, ka Vācija okupētajā Latvijā izpilda starptautiski tiesiskas saistības, ko tā uzņēmusies, parakstot Hāgas 1907. gada konvenciju par okupācijas varas rīcības tiesībām okupētā teritorijā. Šī konvencija tiešām pieļāva, ka okupācijas varas pārstāvji drīkst okupētā teritorijā iesaukt darba dienestā derīgus cilvēkus ar atbilstošu veselības stāvokli. Turklāt konvencija noteica, ka iesauktos drīkst izmantot darbam tikai okupētajā zemē, nevis ārpus tās robežām. Konvencija detalizēti noteica arī darba apjomu, darbos iesaistīto uzturu, aprūpi utt. Nacistiskais totalitārais režīms ar maldinošiem viltus politiskiem manevriem un paziņojumiem, sākot ar minētajiem 1941. gada 19. decembrī izdotajiem noteikumiem un tiem sekojošiem rīkojumiem, kas tika izlemti Berlīnē, bet īstenoti Rīgā un citviet Latvijā, slēpa vāciešu īstos nolūkus. Tas attiecās arī uz Latviešu leģionu.⁵⁹

Visplašāko aprakstu par latviešu kopējo skaitu, kas Otrā pasaules kara laikā būtu cīnījušies Vācijas bruņoto spēku dažādās formācijās, kā 15. un 19. ieroču SS divīzijā, policijas pulkos un bataljonos, robežsargu pulkos, vācu armijas būvbataljonos un vācu armijas izpalīgos saimnieciskos darbos, latviešu aviācijas vienībā, kara gaisa spēku izpalīgos, Vācijas kara flotē un vēl citās iespējamās vācu bruņoto spēku speciālās vienībās (piemēram, Brandenburgas pulkā), 2000. gada Latvijas Kara muzeja gadagrāmatā devis trimdas latvietis, Stokholmas universitātes Baltijas studiju katedras pētnieks Kārlis Kangeris. Šajā publikācijā viņš aplūkojis līdz tam zināmos citu vēsturnieku un karavīru minētos skaitļus par latviešu karavīru kopējo skaitu. Kangera publikācijā atrodamas arī vēres par SS skaita devējiem un iespējamiem

avotiem, uz ko balstās šo skaitļu devēji. Kangeris raksta: "Diskusijā par leģionu (arī te Kangeris vārdu "leģions" lieto visplašākajā nozīmē) ir pacelti daudzi jautājumi, uz kuriem vēsture vēl šodien nevar sniegt apmierinošas atbildes. Viens jautājums ir par skaitu — cik latviešu Otrā pasaules kara laikā bija iesaistīti vācu militārajos spēkos, vai cik lieli bija latviešu zaudējumi, pie kam zaudējumu skaitam šodienas diskusijās pievērš sevišķu uzmanību."⁶⁰

Sāksim latviešu karotāju uzskaiti ar pašu Kārli Kangeru. Kangeras vērtējums — šis skaits ir 110 000. No viņa vērtējuma daudz neatšķiras divu latviešu vēsturnieku — profesora, *Dr. hist.* Heinriha Stroda un Okupācijas muzeja pētnieka Ulda Neiburga atzinumi. H. Strods savā grāmatā "Zem melnbrūnā zobena" min skaitli aptuveni 100 000. U. Neiburgs vairākās publikācijās atkārtoti skaitli 110 000. Tiesa gan, jaunākajās publikācijās H. Strods nav bijis tik konsekvents un min arī skaitli 150 000, šim skaitlim gan dokumentārus avotus neminot. Trīs Baltijas valstu vēsturnieku kopīgi veidotajā darbā "Baltijas valstu vēsture" — pāri par 100 000. Lielu uzmanību karavīru kopskaita noteikšanai ir pievērsuši pēc Otrā pasaules kara trimdā dzīvojošie latviešu karavīri, kam neapšaubāmi bija vismaz daļēja skaidrība šajā jautājumā. Tā leģiona ģenerālinspektora štāba priekšnieks pulkvedis Plensners šo skaitu minējis divas reizes. Vienreiz precīzi — 109 442, otrreiz no 100 000 līdz 110 000. Leģiona ģenerālinspektors jau 1944. gada 1. jūlijā noteicis karujošo latviešu skaitu — 110 294. Savukārt leģiona papildinājumu pārvaldes priekšnieks pulkvedis Lasmanis ir palielinājis šo skaitu nedaudz virs savu tuvāko kolēģu Bangerska un Plensnera dotajiem skaitļiem — līdz 115 000. Trimdas publicists Osvalds Freivalds kopā ar vienu no raženākajiem grāmatu sērijas "Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā" veidotājiem, bijušo trimdas organizācijas "Daugavas Vanagi" ģenerālsekretāru, leģiona virsleitnantu Jāni Alfredu Bērziņu uzskata, ka vācu militārajās vienībās kopskaitā bijis 129 521 latvietis. Leģiona virspulkveža A. Silgaiļa kopskaits atbilst tieši ģenerāļa Bangerska dotajam skaitlim — 110 294. Trimdā Stokholmā kādreiz dzīvojošais vēsturnieks Agnis Balodis uzrāda — 150 000. Oficiālais Latviešu leģiona kartotēkas sastādītājs trimdā kapteinis O. Caunītis ir devis vislielāko skaitli — 165 000. Divi nopietni vācu vēsturnieki, kas sarakstījuši grāmatas par Latviešu leģionu, min atšķirīgus skaitļus šajā ciparu jūklī — H. Noilens 110 000, H. Štēbers — 80 000. Vācijas Austrumu ministrijas ziņojumā 1945. gada janvārī norādīts, ka 104 000 latviešu dienējuši vācu militārajās vienībās. Visskarbākais Zemes pašpārvaldes un latviešu politisko darbinieku, kā arī augstāko virsnienu kritiķis par nevajadzīgu latviešu karaspēka vienību formēšanu vācu vadībā, Upsalas universitātes reliģijās vēstures profesors Haralds Biezais noteicis šādu skaitli: 125 000. Vairāku pazīstamu Latvijas vēsturnieku visjaunākajā, 2005. gada izdotajā kopdarbā "Latvijas vēsture" rakstīts, ka "vācu okupācijas

laikā dažāda veida militārajos formējumos mobilizēja ap 110 000 cilvēku".⁶¹⁻⁷⁵

Arī es pievienojos pazīstamo Latvijas vēsturnieku viedoklim, ka dažādos vācu bruņoto spēku formējumos dienējuši vismaz 110 000 latviešu karavīru, varbūt pat vairāk. Šis skaits ir milzīgs un nav nekādi attaisnojams.⁷⁶

Somijas iedzīvotāju skaits bija 3,6 miljoni, bet Latviešu leģionā brīvprātīgie un mobilizētie nāca no 1,5 miljoniem latviešu. Tātad somu iespējas izveidot 175 000 karavīru armiju bija 2,3 reizes lielākas. Turklāt somu karavīri cīnījās par savu zemi un valsti somu armijas uniformās zem Somijas valsts zilbaltā karoga un savas neatkarīgās valsts parlamenta, valdības un prezidenta sūtīti kaujā. Latvijā stāvoklis bija pavisam citāds. Vācu un poļu etniskās attiecības pēc tam, kad vācieši 1939. gada 1. septembrī iebruka Polijā un nepilna mēneša laikā iznīcināja neatkarīgo Polijas valsti, bija izveidojušās ļoti naidīgas. Latvijas poļus, no kuriem viena daļa bija lojāli pret Latvijas valsti, vācieši nemobilizēja.

Vācieši gan saformēja no krieviem, Latvijas pilsoņiem, septiņus policijas bataljonus un arī būvbataljonus, taču šīs vienības drīz vien izklida. Latvijas krievi izvairījās no cīņas pret Krievijas krieviem, lai gan vācu okupācijas laikā latviešu tauta un Zemes pašpārvalde neizvirzīja nekādus antikrieviskus saukļus un nevērsās arī pret krieviem ar represīviem pasākumiem. Ja arī notika kādas represijas pret Latvijas krieviem, tās bija latviešu antikomunistiskās izpausmes, kas vienādā mērā vērsās arī pret latviešu un citu Latvijas tautību komunistiem. Papildinājumu pārvaldes priekšnieks pulkvedis Lasmānis tūdaļ rakstīja: "Zīmīgs bija kāda robežu apsardzības pulka komandiera slepens ziņojums: kādā pulka pārgājienā tas bija dzirdējis, ka krievi sarunājušies savā starpā pret Sarkanu armiju necīnīties" un vēl piebilda: "Lai tā tikai pienāk tuvāk, tad mēs viņiem te parādīsim."⁷⁷

Protams, ne par vienu tautību Latvijā nevar lietot vārdu "visi". Jo visi nekad nav visi. Leģiona virsleitnants Jēkabs Leitītis savos memuāros raksta, ka, savu dzimteni Latviju aizsargājot, Latvijas pierobežā Krievijā kaujā kritis viņa draugs, Latvijas krievs, 15. divīzijas leitnants Zenons Popovs. Tāpat Leitītis mums vēsta, ka viņa rotā smago, nepārtraukto atkāpšanās kauju laikā braši cīnījušies četri viņa rotas karavīri, Latvijas krievi. To divu procentu karavīru vidū, kuri nebija latvieši, leģiona rindās karoja arī neliels daudzums Latvijas cittautiešu.⁷⁸

Gandrīz tikpat liela domu dažādība un neskaidrība kā par latviešu skaitu, kas karojuši vācu pusē, valda arī uzskatos un vērtējumos par to, kādi bijuši latviešu karavīru dzīvā spēka zaudējumi vācu bruņotajos spēkos, gan kaujas laukā, gan pēc kara nobeiguma Padomju Savienībā gulaga vergu nometnēs.

Ja es šeit nepieminu latviešu karavīru zaudējumus Rietumu sabiedroto karagūstekņu nometnēs pēc Vācijas sagrāves, tas darīts apzināti, jo Cēdelgēnas nometnē un citās nometnēs Vācijā un Rietumeiropā gūstā mirušo latviešu karavīru skaits uzskatāms par necīgu salīdzinājumā ar gulaga nometņu upuru skaitu.

Padomju soda nometnēs no bada, slimībām, sala un brutālas apiešanās ar karagūstekņiem latviešu leģionāru izdzēsto dzīvību ir ļoti daudz. Diemžēl precīzus datus līdz šim nav izdevies noteikt. Tā kā latviešu leģionāru lielākā daļa dzīvību soda nometnēs un cietumos zaudēja staļinisma gados, kad slepenība un patiesas statistikas slēpšana bija itin visām PSRS valsts iestādēm viena no visraksturīgākajām valsts iestāžu darbības formām, jāpieņem, ka patiesos datus diez vai kādreiz nākotnē vispār būs iespējams uzzināt.

Brutalitāte un mežonība soda nometnēs Sibīrijā, kurās izvietoja 1945. gadā pēc kapitulācijas Krievzemē uz turieni aizvestos leģionārus, bija neaprobežota. Leģionārs Jānis Vilcāns stāsta par sava drauga leģionāra nonāvēšanu: "Pirmo reizi mūžā mēs nolaidāmies kilometru dziļās akmeņogļu šahtās. Pazemē izlikās šausmīgi, draudoši, baigi. Pēc dažiem mēnešiem bijām kļuvuši par dzīvjiem ģindeņiem, kuriem palikuši tikai kauli un āda. Drausmīgi! Daudzi latvieši neprata krievu valodu, bet par to brigadierī dikti dusmojās. Arī mans draugs tik īsā laikā nespēja apgūt šo valodu. Kā stāsta aculiecinieki, vienreiz krievu brigadieris par valodas nezināšanu lielās dusmās ar dūri tā triecis Arturam Šiņķim pa muguru, ka viņš vairs nav varējis piecelties. Ziņoja, ka viņš saslimis ar plaušu karsoni un drīz vien nomiris."⁷⁹

Leģiona vēstures pētnieks sociologs Tāļivaldis Vilciņš rakstīja: "Pēckara gados 98 procenti no visiem Padomju Savienības varā nonākušajiem leģionāriem tika represēti, t. i., nokļuva filtrācijas nometnēs, tika ieslodzīti vergu darba lēģeros uz dažādiem termiņiem vai arī nošauti jau miera laikā. Nāves sodu izpildīja 1,2 procentiem no kara tribunālos tiesāto leģionāru skaita. Viņu vidū — 19. divīzijas rotu komandieri: kapteinis Miervaldis Ādamsons, kapteinis Pēteris Čevers un virsleitnants Kārlis Mūsiņš (abi pēdējie bija pēckara nacionālo partizānu vienību komandieri — *V. L.*), 19. artilērijas pulka baterijas komandieris Augusts Dundurs, 15. artilērijas pulka 7. baterijas virsleitnants Jānis Gura un daudzi citi. Visa veida gulaga ieslodzījuma vietas, kurās nokļuva leģionāri, bija nāves nometnes šī vārda tiešākajā nozīmē. Lielākajai daļai to, kas nenomira un izturēja sadistisko režīmu nometnē, veselība bija tā saņemta, ka viņu mūžs strauji saruka. Izturējuši, protams, ir stiprākie. No tagad (1994. g. — *V. L.*) Latvijā dzīvojošiem leģionāriem 47 procenti uzskata savu veselības stāvokli par vismaz apmierinošu, 26 procenti — par sliktu bez invaliditātes un 27 procenti — par sliktu ar invaliditāti. Karā amputēti locekļi

ir vismaz 150 leģionāriem (no 11 500 — V. L.). Nāves ēna klājās pār leģionāriem arī pēc atgriešanās no vergu darba noietnēm. Tika liegti par deficītiem uzskatītie medikamenti. Konrāds V. (dz. 1907. g.) šai sakarā liecina, ka viņam kā leģionāram un sodītam atteikts izrakstīt acu zāles *Vita-Jodol*. Leģionāriem padomju iestādes atteica invalidu ratiņu iegādi. Bijušo leģionāru lielākajai daļai konsekventi tika noraidīti pieprasījumi ārstēšanai attiecīga profila sanatorijās.”⁸⁰

Karam beidzoties, 50 000 leģionāru bija nonākuši PSRS varā. Tie dokumentēti Latvijas Valsts arhīva 1824. (filtrācijas lietu) un 1825. (kara tribunāla lietu) fondā. Šajos piecdesmit tūkstošos ietilpst gūstā kritušie frontes cīnītāji un Kurzemē gūstā saņemtie, kā arī ievainotie karavīri slimnīcās. Šai skaitā ir pakāpeniski ilgākā laikā Latvijā varas iestāžu rokās nonākušie nacionālie partizāni un leģionāri. Te ieskaitīti arī dezertieri no leģiona, kuri arī gandrīz visi tika ieslodzīti gulaga noietnēs, leģionāri, kas pēc kara tika izdoti no Itālijā un Francijā esošajām gūstekņu noietnēm, kā arī repatrianti no noietnēm britu un amerikāņu pārziņā. Arī tie solītās mājup atgriešanās vietā uz dažādu laiku nonāca padomju vergu darba un nāves noietnēs.⁸¹

Kurzemē pirmajās dienās pēc kapitulācijas atsevišķus leģionārus nošāva lauku viensētās, kaut arī tie neizrādīja sarkanarmiešiem nekādu pretestību, tomēr masveida leģionāru nogalināšana Kurzemē nenotika. Šķiet, vienu no pirmajiem jau 1945. gadā nogalināja Ļeņingradas kara tribunāla uz nāvi notiesāto 19. divīzijas 42. kājnieku pulka komandieri pulkvežleitnantu Nikolaju Galdiņu. Galdiņš nekādās akcijās pret krievu partizāniem Krievijā nebija piedalījies. Viņš bija kaujas virsnieks, kas kā karavīrs bija dienējis un cīnījies tieši leģiona kājnieku vienībā. Viņš gan bija leģionā iestājies brīvprātīgi. Taču viņa brīvprātīgums bija labi saprotams. Baigajā gadā komunisti 24. teritoriālā strēlnieku korpusa vasaras noietnē arestēja viņa vecāko brāli, Latvijas armijas štāba bijušo operatīvās nodaļas priekšnieku pulkvežleitnantu Teodoru Galdiņu. Viiņš gāja bojā Noriļskas Tālo Ziemeļu nāves noietnē 1944. gadā. Abi Galdiņi nav vienīgie vienas ģimenes viriešu dzimuma latvieši, kurus iznīcināja komunisti. Tādu ģimeņu ir daudz. Pēc nenoskaidrotām ziņām, 1945. gada 8. maijā pēc vācu armijas kapitulācijas Kurzemē ienaidnieki nogalinājuši vācu armijas goda sarakstā ierakstīto brīvprātīgo leģiona karavīru, ar 1. un 2. šķiras Dzelzs krustu apbalvoto leitnantu Vilhelmu Piterānu. Tūlīt pēc kapitulācijas, šķiet, nogalināts arī otrs latviešu karavīrs, kas bija ierakstīts vācu armijas goda sarakstā, 19. divīzijas seržants Jānis Dzenis, jo par viņa likteni nav nekādu ziņu. Virsseržantu Jāni Piķeli ar Vācu krustu zeltā apbalvoja kara pēdējā dienā — 1945. gada 8. maijā. Pēc 8. maija viņš nonācis padomju varas iestāžu rokās, un arī par viņa turpmāko likteni nekas nav zināms. Pil-

nīgi pamatoti jādama, ka komunisti atriebības kāres dēļ izrēķinājās ar atsevišķiem izciliem, drosmīgiem Latviešu leģiona karavīriem, nogalinot tos bez tiesas sprieduma.⁸²

Leģiona zaudējumu kopskaits literatūrā minēts no 15 000 līdz 80 000.⁸³

Pirmais minētais skaitlis 15 000 pamatoti jānoraida. Jau pa Krieviju, Baltkrieviju un Ukrainu izkļiedētajos policijas bataljonos, ja lasām trimdā izdoto desmit grāmatu sēriju "Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā", minēto atsevišķo vienību atsevišķās kaujās kritušo karavīru skaits ir ievērojams. Piemēram, 23. Gaujas bataljonā, kas uz Ukrainu izbrauca 1942. gada maijā, pat pēc papildinājuma no izformētā 27. Burtnieku bataljona 1944. gada janvārī no sākuma sastāva 423 karavīriem pēc iesaistīšanas kaujās frontē pāri bija palikuši tikai 140 vīri. Par 25. Abavas bataljona kaujas gaitām lasot, uzzinām, ka Leļčičas sādžā partizāni ielenkuši un iznīcinājuši 2. rotas vienu vadu. Visbeidzot uzzinām, ka "tomēr arī 25. Abavas bataljona sastāvs nepārtauktās operācijās bija zaudējis prāvu skaitu kritušo un ievainoto". Šādu ziņu par policijas bataljonu dažkārt ievērojamiem zaudējumiem minētajā grāmatu sērijā ir daudz.⁸⁴

Lieli zaudējumi un daudz kritušo bijis arī diviem latviešu pulkiem atkāpjoties no Volhovas purviem un abām — 15. un 19. divīzijai garajā atkāpšanās ceļā no Veļikajas upes līdz Latvijas robežai. Zaudējumu dēļ pēc šīm atkāpšanās kaujām 19. divīziju pārdēvēja par Štrekenbaha kaujas grupu, bet 15. divīziju vispār izformēja un pārveda pa jūras ceļu uz Vāciju. Upurus prasīja Lubānas kaujas, kaujas pie Mores. Bet visasiņainākās kaujas visā Latvijas zemes kara vēsturē bija 1944. gada Ziemassvētku kaujas. Un, 15. divīzijai laimīgi nonākot Rietumu sabiedroto gūstā, kā zināms, pāri palikusi bija tikai apmēram puse no sākotnējā divīzijas sastāva.

Tādēļ šķiet, ka visbiežāk minētais skaitlis — 50 000 kritušo latviešu karavīru ir īstenībai visatbilstošākais,

Piecdesmit tūkstoši! Tas ir milzīgs ugunssārts ar vairāku paaudžu sadegušiem latviešu karotājiem. Atgriezīsimies pie salīdzinājuma ar Somiju. 2,3 reizes skaitliski lielāka tauta nekā latvieši divos karos — Ziemas karā un Turpinājuma karā, karojot aptuveni tikpat ilgā laikposmā kā latvieši, turklāt ne tikai pret krieviem, bet īslaicīgi arī pret vāciešiem, kaujas laukos atstāja 86 000 vīrus.^{85, 86}

Somi zaudēja 1,7 reizes vairāk karavīru, paši būdami 2,3 reizes vairāk nekā latvieši! Tātad zaudējumi somiem bija relatīvi mazāki nekā Latviešu leģionam. Vācieši, valsts limeņa amatpersonām mums neko nesolot, izņemot dažus neskaidrus mutiskus solījumus, ar Zemes pašpārvaldes un latviešu virsniecības palīdzību ir izšķieduši mūsu tautas dzīvo spēku.

Kara laikā termins “pazudis bez vēsts” katram frontē bijušajam karavīram ir viegli saprotams. Ja notiek nakts kauja, sevišķi ja tā notiek mežā, tikai rīta gaismā vienības komandieris var konstatēt, kādus zaudējumus vienībai nakts kauja nesusi. Un, saskaitot karavīrus, var izrādīties, ka uz jautājumu, kur palicis un kas noticis ar kādu no iztrūkstošajiem, neviens nevar atbildēt. Bez vēsts pazust karavīrs var arī gaišā dienas laikā, uzbrukumā ejot, ja lielkalibra lielgabala granāta trāpa viņa ķermenī, bet karabiedri uzbrūkot, ienaidnieka uguns apdraudēti, to nav redzējuši. Tāpat dienas vai nakts laikā netālu no galvenās kaujas līnijas pretinieka izlūki aizmugurē pārtver “mēli”, sagūsta bez šāviena trokšņa kādu karavīru, kas nedaudz attālinājies no savas vienības novietnes utt. Atskaitē, ja ienaidnieka darbība to atļauj, pēc uzbrukuma vai pēc atkāpšanās vienības komandieris, ziņojot augstākstāvošam priekšniekam, nevar bez vēsts pazudušu karavīru uzskatīt par kritušu, ja neviens karavīra bojāeju nav redzējis. Parasti ļoti liels daudzums karavīru paliek bez vēsts pazudušo skaitā, laužoties cauri ienaidnieka ielenkumam, kā arī tad, kad pretinieka pārspēks ir tik ievērojams, ka vienību atkāpjoties pilnīgi izklidina uz visām pusēm. Latviešu leģiona kauju vēsturē vislielākais, varam pat sacīt, milzīgs bez vēsts pazudušo karavīru skaits saistās ar piecu robežapsardzības pulku iekļaušanu cīņās frontē 1944. gada vasarā — 4425 bez vēsts pazudušie. Vispār šo robežapsardzības pulku radišanu un sūtišanu kaujās es uzskatu par vienu no vislielākajām neįēdībām Latviešu leģiona pastāvēšanas laikā, ko izdarījusi pašu latviešu politiskā un militārā vadība, bez jebkādas vajadzības piekāpjoties vācu okupācijas varas spiedienam un prasībām. Lai grāmatas lasītājiem būtu skaidrs, kāpēc esmu atļāvies robežapsardzības pulku organizēšanu un raidīšanu kaujās saukt par bezjēdzīgu rīcību, apskatīsim militāro un politisko stāvokli Eiropā un it sevišķi Austrumu frontē.

1943. gada vasarā spēku samērs Austrumu frontē bija jau pilnīgi nosvēries Sarkanās armijas pusē. Sarkanajai armijai bija izdevies panākt lielu pārsvaru artilērijas ieroču lietojumā. Krievu artilērija bija gan kvalitatīvi, gan kvantitatīvi kļuvusi par spēcīgāko artilēriju pasaules armiju vidū. Padomju armijas artilērija bija apbruņota ar jauna tipa 15,2 cm un 20,3 cm lielgabaliem. Pie artilērijas klāt nāca vēl jauns moderns ierocis — četras atsevišķas raķešu metējdivīzijas (t. s. katjušas, krievu reaktīvie mīnmetēji). Ar šo jauno revolūcio nāro ieroci katra no šīm divīzijām varēja vienā zalvē izšaut 3840 šāviņus ar kopējo svaru 230 tonnas. Katjušas, ko vācieši sauca par Staļina ērgelēm un steidzīgi centās atdarināt un ieviest savas armijas apbruņojumā, kļuva par visdraudošāko ieroci Austrumu frontē, jo pat tad, kad to šāviņi netrāpīja tieši mērķī, ar ārkārtīgi spēcīgo gaisa spiediena vilni tās radija apmulsumu kājniekos, vienalga, uzbrukumā ejot vai aizstāvoties. Krievi spēja jau Kurskas

tanku lielkaujas laikā 1943. gada jūnijā sakopot Kurskas aizsardzības lokā 10 000 artilērijas ieroču — lielgabalus, minētās katjušas un prettanku lielgabalus.⁸⁷

Tanku ražotspēja krieviem tajā pašā laikā bija divreiz lielāka nekā vāciešiem. Vācieši bija pārspēti arī prettanku ieroču ražošanas jaudā. Kājnieku vienībām Sarkanajā armijā tika piegādāti 21 000 prettanku lielgabalu. Kara vēsturnieku vidū pazīstamais brits Džons Eriksons rakstīja: “1943. gada vasarā padomju armijas kājnieki bija labāk apbruņoti ar ieročiem tanku apkarošanai nekā jebkura cita armija.”⁸⁸

Milzīga bija kļuvusi arī ieroču, municijas un visāda cita veida kara materiālu, pārtikas, apģērba, apavu straume, kas plūda uz lendlīzes pamata no ASV uz Krieviju. Krievi saņēma, piemēram, ne tikai degvielu, bet arī degvielas kannas ar divdesmit litru tilpumu, vieglas pārnēsāšanai. Tanki nāca arī no ASV.

Kad vācieši Hitlera zibenskarā paredzētās iedomātās ātrās uzvaras dēļ sāka salt Krievijas un Ukrainas plašajos sniega klajumos savos izturīgas lietošanas dēļ naglotajos zābakos, krievu kājnieki jutās omulīgi, nēsājot vienu pāri no 13 miljoniem pāru silto velteņu — filca zābaku, ko ASV piegādāja Krievijai.⁸⁹

Sarkanās armijas 1943. gada vasaras panākumus varēja nosaukt par triumfāliem. Visus virspavēlniecības izvirzītos mērķus 8000 kilometru garajā frontē no Baltijas līdz Melnajai jūrai tā bija sasniegusi. Cilvēku un materiālie zaudējumi tai joprojām bija ārkārtīgi lieli, taču tiem neviens sevišķu vērību nepievērsa. It īpaši par materiālajiem resursiem nebija jāuztraucas, gandrīz katru Padomju Savienības pieprasījumu Rietumi tūdaļ apmierināja. Kādus materiālus krieviem izsniegt uz lendlīzes, t. i., kredīta un aizdevuma pamata, to noteica tikai ASV prezidenta Rūzvelta lēmums un ASV Kongresa apstiprinājums prezidenta lēmumam. Amerikāņi nodibināja speciālu lendlīzes pārvaldes iestādi, kuras uzdevums bija vadīt kara materiālu ražošanu tā, lai saražotie materiāli atstātu rūpnīcas tik ātri, cik vien iespējams, un lai arī tālākais materiālu ceļš no rūpnīcas vārtiem līdz ostām un lidlaukiem, no kurienes saražotās preces pārveda uz Lielbritāniju vai tieši uz Padomju Savienību, būtu bez šķēršļiem. Kaut arī pašā Padomju Savienībā ātri pieauga ieroču, sevišķi lidmašīnu, tanku un artilērijas, ražošanas apjoms uz austrumiem no vācu okupētajiem rietumu apgabaliem uz Urāliem, Sibīriju, Kazahstānu un Vidusāzijas republikām evakuētajām rūpnīcām, tomēr bez Rietumu, sevišķi ASV, ekonomiskās palīdzības PSRS nekad karā nebūtu spējīga uzvarēt hitlerisko Vāciju.

Ne Padomju armija, ne civiliedzīvotāji nebūtu cīņas un darba spējīgi bez Rietumu palīdzības uzturvielās. Graudu ražošana PSRS saruka no 95,6

miljoniem tonnu 1940. gadā līdz 26,7 miljoniem tonnu 1942. gadā. Tajā pašā laikposmā kartupeļu ražošana attiecīgi samazinājās no 76,1 līdz 23,8 miljoniem tonnu, bet gaļas un taukvielu ražošana — no 4,7 līdz 1,8 miljoniem tonnu. No visiem lendlīzes sūtījumiem uzturvielas aizņēma 17 procentus. Padomju tauta būtu nosalusi un gājusi bojā no slimībām bez amerikāņu un kanādiešu lendlīzei saražotajām drēbēm un apaviem. 1941. gadā Padomju Savienībā saražoto apģērbu daudzumu apzīmē ar indeksu 61, audumu ar 73 un apavu ar indeksu 65, bet 1944. gadā šo indeksu rinda izskatījās šāda — 10, 14, 7. Kā bezmaksas palīdzību no Rietumiem, kā dāvanu Kremļa valdnieki savai tautai un armijai saņēma 15 miljonus pāru armijas zābaku, 98 miljonus metru kokvilnas auduma un 57 miljonus metru vilnas auduma.⁹⁰

Militārajā jomā amerikāņu palīdzība sākot ar 1943. gadu vispār deva iespēju krieviem izvērst plaša mēroga operācijas. ASV rūpniecās kara materiālu ražošana, pateicoties Rūzvelta ierosinātam un Kongresa atbalstītam lendlīzes plānam, jau bija izraisījusi patiesu ekonomisku revolūciju. Krievi no amerikāņiem saņēma vairāk kravas automobiļu, traktoru, visāda veida transportlīdzekļu, apvidus automobiļu (*jeeps*), nekā pašmāju rūpniecības spēja saražot. Piemēram, līdz 1943. gada jūnijam krievi bija saņēmuši no amerikāņiem jau 180 000 vieglo automobiļu. Turpretim vācieši, karu Austrumu frontē iesākuši ar pusmiljons zirgiem kā galveno transporta un artilērijas vilcēj-līdzekli, jau 1942. gadā pusi no tiem bija zaudējuši niknajās kaujās. Arī pārējās vājās vietas padomju rūpniecībā, kas arī kritiskā situācijā frontē dažreiz varēja radīt sagrāvei līdzīgas sekas, amerikāņi aizpildīja, vedot uz Krieviju telefona vadu stieples, specifisku aviācijas degvielu, tērauda kausējumus u. c.^{91, 92}

Kad padomju valsti pēc lendlīzes programmas vēl nepienāca motorizēto transporta līdzekļu sūtījumi no ASV, Sarkanajā armijā bija noorganizēti četr-simt zirgu bataljoni. Šos bataljonus tiešām veidoja zirgi un nedaudz cilvēku — zirgu kopēju. Kopš 1943. gada vasaras lendlīzes piegādēm kravas un vilcējau-tomobiļi ar kāpurķēdēm pārvietojās daudz vieglāk un ātrāk tur, kur vācu armijas zirgi iestīga. Zirgu bataljoni krieviem vairs nebija vajadzīgi. Pēc Otrā pasaules kara nobeiguma Staļins atteicās maksāt par ASV piegādātajiem kara materiāliem, sacīdams, ka padomju valsts karavīri par tiem jau esot samak-sājuši ar savām asinīm. Tiesa, kritušo padomju armijas karavīru un bojā-gājušo civiliedzīvotāju skaits bija milzīgs. Tas ne vienā vien vērtējumā sas-niedz 30 miljonus. Taču rietumnieku iebildumiem arī ir sava taisnība. Proti, viņi saka, ka kauju laukos padomju karavīru asinis bez Rietumu palīdzības nemaz nebūtu tik daudz izlietas tā iemesla dēļ, ka karš bez šīs palīdzības PSRS teritorijā ar vāciešu uzvaru būtu beidzies daudz agrāk.

1943. gada jūlijā un augustā Sarkanās armijas artilērija bija izšāvusi

pavisam 42 miljonus granātu un mīnu. 1943. gada oktobrī Sarkanajā armijā bija 126 kājnieku korpusi (katrā divas vai trīs divīzijas), 72 patstāvīgas, korpusos neiekļautas kājnieku divīzijas, piecas tanku armijas (katra ar 3–5 divīzijām), 24 tanku korpusi (katrā 2–3 divīzijas), 13 motorizēti strēlnieku korpusi (katrā 2–3 divīzijas), 80 tanku brigādes, 106 patstāvīgi, lielākās vienībās neiekļauti tanku pulki un milzīgā dažādībā saformētas artilērijas daļas — seši artilērijas korpusi, 26 artilērijas divīzijas, 43 pulki ar pašgājējtrīcienu lielgabaliem, 20 artilērijas brigādes un septiņas raķešu — reaktīvo mīnmetēju (katjušu) divīzijas.⁹³

1944. gada janvārī Vācijas militāro stāvokli Austrumu frontē jau varēja nosaukt par bezcerīgu. Cilvēku rezerves Vācijā un ass valstīs — Itālijā, Ungārijā, Rumānijā — bija izsmeltas. Visāda veida ieroču ražošanā ASV, Lielbritānijas, PSRS kara rūpniecības jaudas pārspēja Vācijas un vāciešu okupēto Eiropas valstu teritorijas rūpniecības jaudas. Austrumu frontē Sarkanā armija bija sasniegusi kādreizējo PSRS–Polijas robežu. 27. janvārī tika lauzts Ļeņingradas aplenkums, un krievu uzbrukuma smailes sāka virzīties uz Narvu un Pleskavu. Rietumu sabiedroto spēki arvien dziļāk lauzās iekšā Itālijas “zābakā”. Britu un amerikāņu bumbvedēji jau gandrīz gadu gan dienas gaismā, gan naktī bombardēja Vācijas pilsētas un pārvērta tās drupu kaudzēs. Admirāļa Dēnica zemūdeņu flote faktiski bija beigusī pastāvēt un bija patriekta no Atlantijas okeāna.

Latvijas robežām arvien vairāk tuvojās vislielākais un visbriesmīgākais ienaidnieks — Sarkanā armija. Divarpus gadu vāciešu jūgā nebija nomākuši atmiņas par Baigo gadu. Liela daļa latviešu tautas uzskatīja, ka pret atkārtotu komunistu okupāciju jācīnās par katru cenu. Taču arvien pieauga cīņas līdzekļu izvēlē svārstīgo, nedrošo, šaubīgo skaits. Bažām bija savs pamatojums, kas balstījās uz loģiskām domām un atziņām. 1943. gada oktobrī vācu armijas izlūkdienesta nodaļas “Austrumu svešais karaspēks” vadītājs pulkvedis Reinhards Gēlers brīdināja Hitleru, ka Sarkanā armija nākotnē pārspēs Vāciju ne tikai “cilvēku materiāla”, apbruņojuma, bet arī propagandas karā. Propagandas karš plosījās visās frontēs un visā Eiropā. Arī Latvijai pāri vēlās krievu, vācu, britu, zviedru radiofona viļņi. Latviešu karavīri frontē un aizmugures rezervju novietnēs, kazarmās, protams, nevarēja klausīties Vācijas pretinieku radiopārraides. Latvijā, frontes aizmugurē tāda iespēja bija. Salīdzinot vācu bruņoto spēku virspavēlniecības ziņojumus ar britu un neitrālo valstu radoraidījumiem, katrs svešvalodu pratējs, un tādu Latvijā nebija mazums, varēja iegūt skaidru pārskatu par militāro un politisko notikumu attīstību Eiropā un ārpus tās un pats pieņemt savu izturēšanās modeli tuvākajai nākotnei. Protams, neviens citīgs ārzemju radio ziņu klausītājs nevarēja iegūt tik precīzu skaitlisku informāciju, kāda jau drīz pēc kara beigām bija un,

arvien paplašinoties, tagad ir Otrā pasaules kara norišu vērtētāju ricībā, taču galvenajos vilcienos tādām pastāvīgam klausītājam aina bija skaidra: Vācijas sakāve ir neizbēgama. Karu kā uzvarētājas beigs ASV, Lielbritānija un PSRS.

1944. gada 15. janvārī sākās krievu lieluzbrukums Ļeņingradas–Volhovas frontē. 19. janvārī viņi jau bija trīs vietās pārrāvuši līdz tam stabilo pozicionālo fronti. No Ļeņingradas uz dienvidiem gāja vienīgā pēc vāciešu plāna uzceltā t. s. Austrumu vaļņa aizsardzības līnija. Krievu ofensīvas sākumā Hitlers nedeva atļauju vācu vienībām atkāpties uz šīm pozīcijām, bet pavēlēja Ziemeļu armiju grupas karaspēka daļām apturēt ienaidnieku gar Lugas upi. Tikai 13. februārī Hitlers atļāva atkāpšanos uz t. s. panteras pozīcijām, kas no Narvas gar Peipusa ezeru stiepās vēl tālāk uz dienvidiem. Ienaidnieks pienāca bīstami tuvu pie Latvijas robežas.⁹⁴

Bažas un satraukums pārņēma latviešu sirdis. Visur varēja just ne vienmēr vārdos izteiktu jautājumu. Vai atkal mūs sadzīs lopu vagonos, lai vestu projām no tēvzemes? Vai atkal spīdzinās, mocīs, nogalinās nevainīgus cilvēkus, ieslodzīs cietumos? Vai atkal, nevienam tuviniekam nepaziņojot, cilvēki pēkšņi pazudīs bez vēsts?

Šādai domu gaisotnei valdot, augstākais SS un policijas vadītājs austrumzemēs ģenerālis Jekelns 27. janvārī uzaicināja pie sevis uz apspriedi Latviešu leģiona ģenerālinspektoru ģenerāli Bangerski. Šis apspriedes nolūks bija pamudināt latviešus iesaukt tieši Latvijas robežu sargāšanai vēl 20 000 vīru, solot tos pēc boļševiku draudu novēršanas atkal no dienesta atbrīvot. Zemes pašpārvalde ar lielu vilcināšanos piekrita iesaukšanai un februāra sākumā iesauca 1906.–1914. gadā dzimušos Latvijas pilsoņus. No iesauktajiem ģenerālis Jekelns pavēlēja saformēt sešus robežapsardzības pulkus. Tā tika nosauktas jaundibināmās latviešu vienības.⁹⁵

Te nu jāatgriežas pie vēstures profesora Edgara Andersona šīs grāmatas ievadā minētajiem vārdiem: “Vēsturniekam jākonstatē, ka ar masveidīgu triekšanu skaidrā nāvē nevarēs pakalpot savai tautai.”

Par 1944. gada janvārī esošo politisko un militāro stāvokli Eiropā jau rakstīts šajā grāmatas nodaļā. Šis stāvoklis bija labi zināms arī latviešu politiskajai un militārajai vadībai. Viņi to neņēma vērā. Viņi bija gatavi paklausīt viena augstprātīga nacistu SS un policijas ģenerāļa prasībām un piekāpjoties sūtīt 20 000 latviešu vīru drošā nāvē. Turklāt diezgan liela daļa no šiem vīriem bija precējušies. Viņiem bija bērni.

Grāmatas I nodaļā es parādīju, kā Latviešu leģiona ciņas gribu izpratuši neitrāli ārzemju vērotāji. No dažādiem skatpunktiem vērtējot, šie vērotāji ir sapratuši, kādēļ latvieši izvēlējās vāciešus sev par īslaicīgiem, no latviešu viedokļa, sabiedrotajiem šajā karā. Divarpus gadu latvieši bija cerējuši, ka Čērčila un Rūzvelta pasludinātie Atlantijas hartas principi triumfēs, ka Rie-

tumi neatdos Austrumeiropu krievu komunistu asiņainajai patvaļai, ka, tāpat kā pēc Pirmā pasaules kara, arī pēc Otrā pasaules kara uz divu sabrukušo impēriju drupām latviešu karavīri izkaros savai tautai valsti un brīvību. 1944. gada janvārī tiem latviešiem, kuri bija tautas priekšgalā, bija jābūt stāvokļa izpratējiem un kungiem. Tieši viņiem bija jāsaprot, ka viņu pienākums tagad ir pēc iespējas vairāk pasargāt tautas dzīvo spēku, lai tauta varētu cerēt atdzimt savā zemē, vienalga, kāda būtu vara — pašu vai svešzemju. Viņi šo pienākumu nesaprata. Tāpēc salīdzināsim mūsu politiskās un militārās vadības nostāju un rīcību ar somiem. Daži varbūt teiks, ka šāds salīdzinājums ir nevietā, ka somiem bija sava valsts, sava valdība, savs tautas vēlēts parlaments un somi karoja zem savas valsts zilbaltā karoga. Salīdzinājums ir vietā. Somi vēl vairāk nekā latvieši lika savu kārti šajā milzīgajā divu lielvaru sadursmē austrumos uz Vācijas uzvaru.

Kad somi 1941. gada vasarā ielaida vācu kalnu strēlnieku vienības savā zemē, lai tās Somijas ziemeļos uzbruktu Murmanskai, ieņemtu to, pārrautu dzelzceļa satiksmi no Murmanskas ostas uz kontinentālo padomju impērijas daļu, un kad viņu pašu armija atkal devās cīņā, lai atgūtu Ziemas karā Somijai varmācīgi atrauto teritoriju, viņi ticēja un gribēja, lai Vācija karā uzvarētu. Pierādīsim sacīto.

Tā kā attiecības starp valstīm bija izveidojušās, Mannerheims (Somijas armijas virspavēlnieks un no 1944. gada Somijas valsts prezidents — V. L.) bija spiests uzskatīt Padomju Savienību par Somijas ļaunāko ienaidnieku, bet Vāciju — par glābēju. Britiem un Čērčilam šīs lietas stāvēja acu priekšā otrādā kārtībā. No Čērčila viedokļa katra līdzdalība Hitlera karā bija nāvīgs apdraudējums ne tikai Lielbritānijai, bet civilizācijai vispār. Somija tāpēc ir pelnījusi sev smagu likteni, sacīja Čērčils. Tomēr Lielbritānijas Ārlietu ministrijā bija cilvēki, kas domāja citādi nekā valsts vadonis. Proti, “tas, kuru apdraud kāds briesmonis, izvēloties sev aizsardzības līdzekļus, nevar turēties pie kādiem pasaules politikas viedokļiem”. Kara laikā somi aizgāja līdz savai vecajai valsts robežai Ļeņingradas pievārtē, bet atteicās no vāciešu prasībām uzbrukt Ļeņingradai no rietumiem. Valsts vidusdaļā somi padzina krievus no savas brāļu tautas karēļu zemes, ieņemot visu Austrumkarēliju. Austrumkarēlijas dienvidos viņi aizgāja līdz Sviras upei, Austrumkarēlijas dabiskajai robežai, un tālāk negāja. Arī pašiem somu karavīriem piemita augstāka pašapziņa un pašlepnums. Kad kādai somu vienībai, lai palīdzētu vāciešiem, pavēlēja doties pāri Sviras upei, karavīri sadumpojās un atteicās izpildīt šo pavēli. Viņi bija pieraduši redzēt daudzus savus kara biedrus, krītot par tēvzemes brīvību, bet viņi negribēja krist vāciešu kara lokālo interešu labad.

Pakāpeniski mainoties reālajai kara situācijai, mainījās arī somu armijas virspavēlnieka maršala Mannerheima nostāja. 1941. gada decembrī, kad

krievi patrieca vāciešus no Maskavas, viņš neslēpa savu nemieru. Viņš sacīja, ka ir zaudējis uzticēšanos vācu vadībai šajā karā. Kad 21. decembrī pie viņa virspavēlnieka štābā ieradās valsts prezidents Rīti, Mannerheims viņam teica, ka arī Somijai militārais stāvoklis esot kļuvis nopietns: "Katastrofa tur jau ir klāt pienākusi." Pēc vāciešu neveiksmes un sagraves Staļingradā Mannerheims sacīja, ka viņš vairs neredzot Vācijā vienīgo glābiņu somiem. Viņš gribēja izvest Somiju no kara. Tā bija arī viņa iniciatīva, ka pēc Staļingradas somi sāka meklēt ārzemēs kontaktus slepenām miera sarunām ar Kremli. Neregulāras sarunas arī notika, bet tās nedeva nekādus rezultātus.^{96, 97}

Iesaukšanas, robežapsardzības pulku un citu jautājumu noskaidrošanai Latviešu leģiona ģenerālinpektors ģenerālis Bangerskis 21. martā apmeklēja vācu ģenerāli Jekelnu — augstāko SS ieroču un policijas pavēlnieku austrumzemēs. Sarunā klāt bija vēl divi citi vācu virsnieki — Krīgers, jaunielceltais SS ieroču pavēlnieks austrumzemēs un Gizeke — kārtības policijas komandieris austrumzemēs. Šīs sarunas fragmenti parāda, kāda stāja bija visaugstākās dienesta pakāpes latviešu virsniekam, kas dienēja latviešu karaspēkā, nevis vācu bruņotajos spēkos.

Ģenerālinpektors R. Bangerskis: "Pašreizējais laiks ir tāds, ģenerālinpektora autoritāte visvairāk būtu atbalstāma un ceļama. Pirmkārt — latviešu iesaukšana karaspēkā tagad notiek mobilizācijas, bet ne brīvprātības veidā. Brīvprātīgajos gāja cilvēki, kuri labprāt iesaistījās vienībās, un viņu pārliecināšanai nebija tik lielas nepieciešamības. Tagad cilvēkus iesauc piespiedu kārtā, un tāpēc morāliska iedarbība uz tiem jau pati par sevi kļūst nepieciešama. Otrkārt — tas veids, kādā mobilizācija neatkarīgi no ģenerālinpektora gribas tiek izdarīta, nekādā ziņā neveicina iesaucamo sajūsmu. Mobilizācijas sasteiguma, daudzo tikko nodibināto komisiju un daudzo iestāžu iejaukšanās dēļ iesaukšanai nebija vienveidības. Ir notikušas kļūdas un pārsteidzības, kuras cilvēki izskaidro kā ļaunprātību vai zināmu sistēmu mantkārīgām aprindām par labu. Tā mobilizācija tika sabojāta ne ģenerālinpektora vainas dēļ, aiz kura muguras rikojās citi. Ģenerālinpektoram atņemtas arī tiesības šīs kļūdas izlabot. Treškārt — sakarā ar frontes tuvošanos paceļ galvas spēki, kuri līdz šim bija snaudošā stāvoklī. Tie rod atbalstu gūstekņos, no Krievijas izvāktajos daudzajos krievu bēgļos, izpletņū lēcējos un tml. (...) Šīs aktivitātes prasa aktivitāti arī no mūsu puses, un ģenerālinpektoram būtu enerģiski jādarbojas, lai šos ļaunos ietekmējumus paralizētu. Diemžēl viņa autoritāte tiek grauta arī no pašu vācu iestāžu puses. Robežapsardzības pulkiem piekomandētie vācu sakaru virsnieki aizliedz informēt ģenerālinpektoru un uzmetas par faktiskiem pulku komandieriem, liekot, — kā tas, piemēram, noticis 2. robežsargu pulkā — pretēji ģenerālinpektora dienesta vietas rīkojumam nosūtīt uz fronti arī tos, kuri pēcpārbaudē atzīti par karadienestam pil-

nīgi nederīgiem, pat kropliem. Tāpat ģenerāļa Jekelna pavēle, ar kuru robežapsardzības pulkiem paziņots, ka ģenerāļinspektoram nav nekādu tiesību iesaukto atbrīvošanā, grauj ģenerāļinspektora cieņu. Ģenerāļinspektors tāpēc izvairījās apmeklēt robežapsardzības pulkus, jo viņš zina, ka skaisti vārdi vien tur nekā nepalīdzētu, bet vajadzētu rādīt, ka ģenerāļinspektors var arī rīkoties. Bet ģenerāļinspektoram nekad vēl nav pateikts, kādas būtu viņa tiesības, turpretim viņam gan norāda, ko viņš nedrīkst. Tagad arī viena robežapsardzības pulka cilvēki nosūtīti kā papildinājums VI korpusa vienībām, ģenerāļinspektoram par to pat nekā nepasakot, lai gan viņš šos cilvēkus iesaucis. Cilvēki nosūtīti bez latviešu virsniekiem un instruktoriem svešu vācu virsnieku vadībā, kuri arī nevarēja uzlabot šo cilvēku jau tā slikto garastāvokli, jo šie cilvēki jūtas maldināti. Šodien pat pie ģenerāļinspektora ir griezušies cilvēki ar jautājumiem, kāpēc robežapsardzības vienības nosūtītas uz Poliju it kā poļu nomierināšanai. Ģenerāļinspektors domā, ka tās ir tikai baumas, bet viņš nav varējis šiem cilvēkiem nekā pateikt, jo patiesībā viņš tiešām arī neko nezina par to, kas ar robežapsardzības pulkiem notiek un kā domāts tos izlietot. Tā ģenerāļinspektoram ņemtas iespējas karot pret dažādām baumām, ja tās ir tikai tenkas.”

Ģenerālis Jekelns: “Mobilizācijas nepieciešamību un apstākļus, kādos tā notika, radīja frontes stāvoklis. (..) Normāli jau būtu, ka iesaukšana varētu būt noritējusi tā, kā tas miera laikā izplānots, noorganizēts un sagatavots, tas ir, ka visi iesaucamie būtu savlaicīgi reģistrēti, ka uz vietas jau atrastos vajadzīgie kadri, ietērpi, ieroči, pārtika. (..) Apstākļi prasīja citādu rīcību. Vajadzēja izšķirties — vai nu iesaukšana tiks labi noorganizēta un sagatavota, riskējot, ka tā nāks par vēlu un to nemaz nevarēs izdarīt, vai arī saukt tikai iekšā, lai būtu sasaukti cilvēki vienkopus kā zināma drošība. (..) Un tomēr viņam jāpasakot, ka, gan viņam, gan viņa palīgiem dienām un naktīm strādājot, visus brēcošos trūkumus izdevies novērst un viņš nupat varējis parakstīt vadonim ziņojumu, ka kopš decembra ir iesaukti 32 000 latviešu. **Viņam, starp mums runājot, jāsakot, ka ne visur viņa pūles — iesaukt un apbruņot latviešus — atrodot simpātiskas atsauksmes un pretimnākšanu. Viņš un reihšfirers (Himlers — V. L.) tomēr esot pastāvējuši uz savu un raduši vadoņa atbalstu. Viņš esot pārliecināts, ka vadonis šo latviešu tautas nostāju kara laikā prātīšot novērtēt un neaizmirsīšot.** (Izcēlums mans. — V. L.)

Viņš negribot izteikties pārāk daudz. Šini ziņā viņš — runājot vācu parunas vārdiem — esot kā bērns, kurš jau apdedzinājis pirkstus un baidoties tos otrreiz grūst ugunī. Tā savā laikā viņš brīvāk izrunājies ar latviešu virsniekiem frontē. Tas kļuvis zināms vietām, kurām šai ziņā esot citi ieskatī, un viņam nācies pieredzēt daudz nepatīkšanu. Tāpēc viņš tagad vairoties no

izteikšanās šajā virzienā. Bet viņš negribot mainīt savu nostāju un zinot arī reihsfirera viedokli un to, kā vadonis reaģē uz patiesas uzticības pierādījumiem. Viņš neesot atmetis savu darbošanos šī virzienā.

Tā nupat Bavārijā viņam esot bijusi saruna ar kādu visai augstu valsts ministru — tas neesot Rozenbergs — **mūsu lietās**, kuru viņš informējis un kuram esot **pastāvīga pieeja pie vadoņa**. Viņš ticot, ka šīs sarunas sekas būšot jūtamas jau visai drīz. (Izcēlums mans. — *V. L.*)

Kļūdām un trūkumiem esot tāpēc jātiek novērstiem. Šai ziņā varot palauties uz viņa pilnīgu atbalstu.⁹⁸

Šī protokolētā saruna, kuras pierakstītājs Bangerska un Jekelna teiktos vārdus devis atstāstāmā formā, ir tipiska. Tipiska tādā ziņā, ka visā vācu okupācijas laikā, kur Zemes pašpārvaldes bailīgie latviešu galotnes vīri vai arī mūsu ģenerāļi un pulkveži aktualizēja jautājumu par Latviešu leģiona vai pat Latvijas armijas dibināšanu, vai arī jautājumu par Latvijas valsts neatkarības atjaunošanu vai ierobežotas autonomijas piešķiršanu Latvijai, vācu okupācijas varas politiskie un militārie pārstāvji neskopojās ar visvisādiem solījumiem savā vārdā (tikai mutiski, bet ne rakstveidā — *V. L.*), bet allaž atsaucās uz vadoni, uz savu fireru Ādolfu Hitleru, kas tad reiz došot to galīgo atbildi latviešiem attiecībā uz viņu cerībām nākotnē, un šī atbilde, domājams, būšot pozitīva.

1943. gada 29. janvārī bija notikusi apspriede Rīgas ģenerālkomisariātā (vācu civilpārvaldē), kurā piedalījās Jekelna priekštecis ģenerālmajors Šrēders, ģenerālkomisārs Drekslers (bijušais Libekas virsbirģermeistars), kā arī latviešu Zemes pašpārvalde pilnā sastāvā — septiņi vīri. Apspriedes tematikā ietilpa arī Latviešu leģiona dibināšana un latviešu pašpārvaldes stāvoklis, tas ir, tiesības. Rīgas ģenerālkomisārs Drekslers (Latviju kā administratīvu vienību vācieši vārdā saukt izvairījās — *V. L.*) apspriedē teica: "Latvijas neatkarību gan vēl tūlīt neatzīšot, jo tas neesot ne viņa paša, ne reihskomisāra un pat ne austrumu ministra kompetencē — tur vajadzīgs vācu vadoņa lēmums. Latvieši vācu vadoni nepazīstot, bet viņš, ģenerālkomisārs, gan: vadonis visu izlemjot pats, bet tikai pēc tam, kad attiecīgā jautājumā pamatīgi iedziļinājies. Un vadonim pašreiz neesot vaļas. Bet reiz vadonis izšķiršot arī šo jautājumu."⁹⁹

Ir pagājis gads un divi mēneši, un cits vācu kungs, šoreiz ar SS un policijas ģenerāļa uzpleciem, atkal stāsta vāciešu dienestā augstākajam latviešu virsniekam, kā, lūk, viņš ir runājis ar vēl augtāku vācu kungu un ka tas drīz vien runās par latviešu lietām ar pašu fireru, un viss būšot kārtībā.

R. Bangerskis sarunā ar Jekelnu saka, ka Jekelna pavēle graujot viņa cieņu. Godu un cieņu neviens cilvēks kādam citam nevar atņemt, cieņu un godu cilvēks var tikai zaudēt ar savu darbību un izturēšanos. Bangerskis

nejūt, ka viņš pats sevi pazemo, runājot, ka viņš nezinot savas amata tiesības. Tieši pirms gada, 1943. gada 19. martā, viņš un pulkvedis Silgailis kā štāba priekšnieks parakstīja no Berlīnes komandētā SS ieroču ģenerālmajora Hansena klātbūtnē svinīgo solījumu: "Dieva vārdā svinīgi apsolos cīņā pret boļševismu vācu bruņoto spēku virspavēlniekam Ādolfam Hitleram neierobežotu paklausību un kā drošsirdīgs karavīrs būšu vienmēr gatavs par šo zvērestu atdot savu dzīvību."¹⁰⁰

Igauņi arī nodibināja Igaunu SS ieroču leģionu, tomēr Ādolfam Hitleram nezvērēja cīnīties pret boļševismu. Vesels gads bija pagājis kopš zvēresta, stājoties Latviešu leģiona ģenerālinspektora amatā, bet Bangerskis pats atzīstas, ka būtībā viņam nav nekādu tiesību. Viņš pat nezina, kādas ir viņa tiesības! Ne visu, bet diezgan tipiska vienas daļas latviešu rīcība. Atbildību būt augstā amatā Bangerskis ir uzņēmies, bet ieņemt no citiem, no svešiem neatkarīgu pozīciju — to gan ne. Lai justu atbildību, ir jābūt drosmei. Saruna ar Jekelnu rāda, ka Bangerskim drosmes nav. Viņš cer un gaida visu no citiem. Jekelns to jūt, saprot un sola Bangerskim to, ko viņš nav spējīgs izpildīt. Atbildība, sevišķi karā, ir slogs un nasta, kas jānes tā, lai tā tevi nenospiestu pie zemes, bet lai tu paliktu stāvēt taisni — tā varētu mācīt leģiona ģenerālinspektoru. Kas jūt atbildību, tas nedrīkst liekties spiediena priekšā. Reinis Kaudzīte ir teicis: "Cilvēkam jāatbild ne vien par to, ko viņš ir darijis, bet arī par to, ko viņš nav darijis." Sarunā ar Jekelnu Bangerskis tikai žēlojās par vāciešu pārestībām, bet nedarija neko, lai tās novērstu. Tāpēc sekas pēc robežapsardzības pulku iesaistīšanas kaujā bija ļoti smagas un sāpīgas.

1. robežapsardzības pulku Jekelns tūlīt nodeva kā papildinājumu 19. divīzijai. 1. pulks nonāca saskarē ar pieredzējušiem kauju biedriem, pulka karavīri 19. divīzijā saņēma arī nepieciešamos ieročus un salīdzinājumā ar pārējiem pieciem robežapsardzības pulkiem 1. pulkam nebija tik daudz karavīru, par kuriem komandieru ziņojumos atskanēja šie trīs traģiskie vārdi — bez vēsts pazudis.

Lūk, šo traģisko seku uzskaitē.

— Pulkvežleitnants R. Osis savā 1944. gada 20. jūlija ziņojumā raksta ģenerālim R. Bangerskim: "Robežsargu pulkos tikpat kā nav nekādu sakaru līdzekļu un pulka komandierim jāvada pulks vai nu ar balsi, zīmēm jeb ziņnešiem. Vairākos pulkos nav nevienas raķešpistoles, trūcīga ir arī apģāde ar kompasjiem un tālskatiem. Pulkos ir arī pārāk maz virsnieku un instruktoru, kuriem gan ir dienesta pakāpe, bet nav nekādu zināšanu vienību vadīšanā. Vairumā no tiem nav bijuši agrāk iesaukti apmācībā un, atrazdamies rezervē 10–20 gadus, aizmirsuši arī to, ko tie kādreiz zinājuši. Vispār pulki nav apmācīti un sagatavoti cīņām frontē."

— 2. robežsargu pulks 1944. gada jūlija sākumā devās uz fronti, kur to

dienvidos no Daugavpils, Turmontu rajonā, pievienoja ģenerāļa Jekelna kaujas grupai. Tur cīņās no 10. līdz 31. jūlijam pulks zaudēja 14 kritušos, 141 ievainoto un **264 bez vēsts pazudušos**. (Izcēlums mans. — V. L.)

— Jūlija sākumā 3. robežapsardzības pulks izveidoja uztverošo pozīciju pie Krasnojes. Pulka zaudējumi pie Krasnojes no 10. līdz 18. jūlijam bija: krituši 1 virsnieks un 10 instruktori un kareivji, **bet bez vēsts pazuduši 20 virsnieki un 785 instruktori un kareivji**. (Izcēlums mans. — V. L.) Pulks bija slikti ietērpts, trūka apģērba un apavu. Vājš bija arī pulka apbruņojums — tikai desmit franču ložmetēju un daži krievu prettanku lielgabali — vācu trofeju ieroči.

— 4. robežapsardzības pulkā bija 65 virsnieki, 225 instruktori un 2042 kareivji — kopā 2338 karavīri. No 10. līdz 31. jūlijam pulks piedalījās kaujās dienvidos no Daugavpils. Šajās kaujās pulks zaudēja 19 kritušos, 117 ievainotos un **469 bez vēsts pazudušos karavīrus**. (Izcēlums mans. — V. L.)

— 5. robežapsardzības pulka apbruņojums 3185 karavīriem — to starpā 46 virsnieki un 225 instruktori — bija ļoti vājš: desmit patšautenes, divi ložmetēji, četri granātmētēji un četri prettanku lielgabali bez municijas. No 29. jūnija līdz 4. jūlijam pulks ieņēma apmēram 20 kilometru garu frontes iecirkni gar Disnas upi no Hermanovičiem līdz Daugavai pie Disnas, kur jau 30. jūnijā pulkam bija sadursmes ar ienaidnieka kājnieku un tanku vienībām. 4. jūlijā, jau pēc pavēles saņemšanas, ka pulkam jādodas atpakaļ uz Latvijas pusi, tomēr vēl bija jāiesaistās cīņās pret krievu regulāro armiju frontes pārrāvumā pie Vetrīnas. Tur vāji apmācīto un trūcīgi apbruņoto pulku cīņā ienaidnieka tanki un lidmašīnas izklidināja. 6. jūlijā Krāslavā no 3185 vīriem sapulcējās vairs tikai ap 20 virsnieku un 600 instruktoru un kareivju!

— 6. robežapsardzības pulkā 1. jūlijā bija 69 virsnieki, 278 instruktori un 2067 kareivji. Kaujās no 9. jūlija līdz 14. augustam, kad pulks izbrauca uz Rīgu, tas kopskaitā bija zaudējis 24 kritušos, 106 ievainotos un **322 bez vēsts pazudušos**. (Izcēlums mans. — V. L.)¹⁰¹

No vācu virsniekiem nāca ziņas, ka Jekelns savu t. s. kaujas grupu saformējis ar nolūku iesaistīt to kaujās pie Narvas Igaunijā, lai tur apturētu krievu ielaušanos mūsu ziemeļu kaimiņu zemē un tādējādi izpelnītos tik kāroto Bruņinieka pakāpes Dzelzs krustu. Kad no šā plāna viņam bija jāatsakās, viņš dienvidos no Daugavpils ievadīja kaujas laukā piecus latviešu robežsargu pulkus, visus vāji apbruņotus ar automātiskiem kājnieku ieročiem un gandrīz bez prettanku ieročiem. Vācu ģenerāļa iegribas un glēva latviešu ģenerāļa bezatbildības un piekāpības dēļ viena mēneša laikā 4425 latviešu karavīri izgaisa kauju ugunīs, pazuda bez vēsts.

Latviešu karavīri bieži vien cīnijās varonīgi līdz pēdējai pretošanās iespējai, līdz pēdējai patronai tāpēc, ka gūstā saņemtos latviešus krievi ne vienu reizi vien nogalināja.

Tā kāds LPSR komunistu partizānu komandieris Zaļums savā 1944. gada 25. janvāra uzskaitē rakstīja: "Uz brigādes un maniem aizliegumiem darboties Latvijas teritorijā (izņemot laupīšanas, viņi šeit neko citu necentās sākt) baltkrievu partizāni skatījās caur pirkstiem. Īpaši tas attiecas uz Osvejas brigādi, 2. Frunzes un Ždanova vienībām. Vēl ļoti nekaunīgi šajā ziņā bija Kaļiņinas apgabala partizāni. (...) No kaujas uzdevumiem viņi parasti atturējās vai arī Latviju uzskatīja par ienaidnieka zemi, kurā jāiznīcina viss un ikviens (...)" Pēc šāda secinājuma vairs nešķiet divaina 1944. gada 20. maija LPSR partizānu telefonogramma savam štāba priekšniekam V. Sproģim (Maskavā — V. L.): "Štrahovam vairs nav pārbēdzēju latviešu, kurus nodod mums. Kaļiņinas brigādes partizāni aizturēja apmēram 200 latviešu, taču viņus atbrūņoja un... Paraksts — Burcevs. Izziņai: daudzpunkti netiek atšifrēti."*¹⁰²

Acimredzot šie nošautie ir divsimt latviešu leģionāri, kuri, 15. vai 19. divīzijai 1944. gada pavasarī ar lieliem zaudējumiem nepārtraukti atkāpjoties no Krievzemes uz Latvijas robežu, padevās gūstā kādā no daudzajiem ielenkumiem, ko mežainajos un purvainajos apgabalos veidoja spēcīgas krievu partizānu vienības. Šajā atkāpšanās laikā traģiskās situācijās bieži nonāca no galvenajiem spēkiem atšķeltas sedzējvienības, kā arī atsevišķi leģionāri, kam nereti nebija vairs arī municijas, apvidus kartes, pārtikas utt. un kas bija spiesti padoties.

15. divīzijas karavīrs Imants Prāmnieks stāsta: "Vēlāk mūs, ievainotos, pārveda uz lielu 15. divīzijas lazareti Flatovā. Naktī tur notika ielu cīņas, no rīta latviešu māsiņas teica, ka tiem, kas vien spēj pāriet, jādodas uz tuvāko staciju, kur stāvēt vilciens. Kad sāku kāpt lejā no otrā stāva, izdzirdu šāvienus. Domādam, ka krievi ir jau klāt, izvilku savu P38 pistoli. Maldijos. Smagi ievainotie, uzzinājuši par mūsu aiziešanu, nošāvās, lai nekristu krievu rokās."*¹⁰³

Latvijas valsts pirmskara laika pārliecinātais kreisais sociāldemokrāts Jānis Grīnvalds padomju varas nodibināšanu 1940. gada vasarā uzņēma ar sajūsmu. Kad vācu karaspēks padzina komunistus no Latvijas, viņš devās bēgļu gaitās uz Krieviju. Tur kara laikā viņš pabeidza intendantūras virsnieku kursus un viņu paaugstināja virsnieka dienesta pakāpē. Viņš kļuva arī boļševiku partijas biedrs. Kaut arī Grīnvalds vēlējās nokļūt Sarkanās armijas latviešu divīzijā, viņam tas neizdevās. Ar kādu armijas daļu viņš izstaigāja garo kara ceļu un nokļuva Rietumprūsijā, tieši tur, kur pret sarkanarmijas daļām

* V. Lāča grāmatā "Latviešu tautas un zemes vēsture", II, 206. lpp. izdevniecības "Saules koks" paviršības dēļ iespiests skaitlis 2000.

cinijās 15. Latviešu leģiona divīzija. J. Grīnvalds regulāri rakstīja dienasgrāmatu. 1945. gada 1. februārī lasāms: "Latviešu esesieši nogalinājuši pulkvedi Ostrovski — 3. gvardes kavalērijas divīzijas komandiera vietnieku par aizmuguri, uzbrukuši no paslēptuves šaipus frontes. Atriebjot pulkvedi Ostrovski, kazāki latviešu esesiešus gūstā neņem. 2. februārī. Atveda deviņus latviešus, esesiešus. Vienu pazīnu no Rīgas, kā aktīvu Egles vadītās Ulmaņa strādnieku kameras aģentu. Īpašā daļa — Lapiņš un citi — viņus ievietoja šķūnī. Man latvieši stāstīja, ka mobilizēti un ka viņi no meža pārneseši ievainoto Sarkaņās armijas kapteini. Viņi sastāvējuši 15. divīzijā. Vēl viņi man prasīja — vai viņus nošaus? Šķiet, noliedzu, jo tā es toreiz domāju, ka gūstekņus mūsējie nešāva. Viņus vairs neredzēju. Vēlāk, ap 1950. gadu, Lapiņš stāstīja, ka viņi nošauti..."¹⁰⁴

Vienkāršs lauku puisis, leģionā mobilizētais Heinrihs Kronentāls uzrakstījis sirsnīgas, patiesas atmiņas par leģionā pavadīto laiku karā un pēc tā. Apmācību laikā Paplakā Kronentālam un citiem iesauktajiem stāstīts, kas viņus sagaida, ja viņi kristu krievu gūstā. Viņš raksta: "Protams, mēs par to bijām pārliecināti, pierādījumi nebija tālu jāmeklē, tas jau bija pa gabalu redzams Baigajā gadā, tāpēc mēs visi norunājām, ka gūstā nedosimies, pēdējo granātu turēsim sev pašam. Es arī nezīnu nevienu gadījumu, kad kāds no mūsu rotas būtu padevis gūstā. (..) Naktīs mūs diezgan bieži latviešu valodā pa skaļruņiem aģitēja un sauca visādus labumus, lai mēs pārejojam krievu pusē. Bet tā melu propaganda mūsos izsauca tikai niknumu, un mēs protestējām tādos brīžos šāvām tik nikni, ka runāšana nemaz nebija dzirdama. Kā pēc kara dzirdējam stāstām, viens no aktīvākajiem aģitatoriem bijis Mavriks Vulfsons. (..) Frontes līnijā mums purvā dažās vietās bija tikai apmēram astoņdesmit metri no pretinieka. Purvā vietām bija arī koki, galvenokārt priedes, tālumā krievu pusē varēja redzēt kokos pakārtus cilvēkus. Teica, ka tie esot gūstā kritušie leģionāri, man prātā stāv pieci vīri."¹⁰⁵

Liepājnieks Bruno Gross kopā ar vēl sešiem leģionāriem 1945. gada 25. janvārī kritis krievu gūstā. (Rietumprūsijā. — V. L.) Viņu vidū trīs bijuši viegli ievainoti, uzvārdus Bruno neatceras, taču bataljona ārsts, kas gājis līdz ievainotajiem, tā izpildot savu pienākumu līdz galam, bijis Laimonis Vecpūsis no Rīgas, no Āgenskalna. Visi ievietoti kādā Polijas cietumā Vircborgā. Kādu vakaru ievainotie izsaukti no kameras. Līdzī devies arī ārsts. Atpakaļ neviens neatgriezies. Nākamajā dienā, ejot darbā, viņus, arī L. Vecpūsi, ieraudzījuši nošautus ceļa malā.¹⁰⁶

Ar mežonīgu un asiņainu atreibību kaujās Vācijā bija jāstāpās 15. divīzijas karavīriem, kas krita krievu gūstā. Atkāpšanās sākumā 1945. gada janvāra beigās divīzijas jaunie un nesagatavotie karavīri piedzīvoja vairākus ielenkumus, no katra laužoties ārā ar ļoti smagiem zaudējumiem. Tam nāca klāt arī

necilvēcīgā krievu karaspēka izricība, apšaujot gūstā kritušos latviešu karavīrus. Pēc Fledebornas kaujām Landekas mežā krievi divās dienās vien apšāva ap četrusim latviešu gūstekņu. Tie vispirms bija savākti kādā lauku šķūnī un pēc tam pa 50 līdz 100 vīru lielās grupās izvesti mežā un vienkārši noslepkavoti. Šajā grāmatā arī citās vietās minētas šādas slepkavības. Leģiona vēstures arhīvos ir daudz liecinājumu par mežonīgo izrēķināšanos.¹⁰⁷

Šo divu 15. divīzijas virsnieku — majora V. Hāznera un virsleitnanta Jāņa Alfreda Bērziņa — vārdus tagad, kad ar Latvijas valdības atbalstu nopirkti no kāda holandieša, Berlīnes namu drupas atrokot, lielā dziļumā atrastie 15. divīzijas arhīvu materiāli, varēsīm apstiprināt pilnīgi oficiāli.

Pēc kapitulācijas Kurzemē 1945. gada 8. maijā Sarkanās armijas rokās nonākuši ne mazāk kā 25 000 latviešu karavīru.¹⁰⁸

Tie, kuriem kara tribunāls nepiesprieda nāvessodu, kurus nenošāva Kurzemē tūlīt pēc kapitulācijas, kuri nenomira cietumos un soda nometnēs no bada, sala un slimībām, agrāk vai vēlāk atgriezās Latvijā. Daudziem no viņiem gan bija sabojāta veselība, vai arī viņi bija kļuvuši par invalīdiem, tādēļ arī viņu mūžs bija īsāks un dzīves gaitas aprāvās daudz agrāk.

Leģiona vēstures pētnieks, sociologs Tāļivaldis Vilciņš, aptaujājot 1993. gadā Latvijā vēl dzīvos leģionārus, ir secinājis, ka līdz kara beigām dažādos apstākļos gūstā krituši 14 procenti no leģionāriem.¹⁰⁹

Izvairīšanās no karadienesta, ja tas, kas izvairījies pēc mobilizācijas pavēles saņemšanas ierasties iesaukšanas vietā vai arī izvairījies ierasties viņam nozīmētā karaspēka daļā, parasti vairākumā valstu netiek uzskatīta par dezertēšanu. Par dezertieri sauc to, kas, reiz uzvilcis karavīra uniformu, bez attiecīgas pavēles vai atļaujas to novelk un atstāj karaspēka daļu. Dezertēšanas motīvi var būt ļoti dažādi. Individuāls motīvs dezertēšanai var būt arī kādas valsts pilsonim savas valsts armijā dienēt kara apstākļos tikai tāpēc, ka viņš baidās par savu dzīvību, kaut arī domās viņš sevi jūt kā valsts pilsoni un varbūt pat kā savas valsts patriotu. Dezertēšanas iemesli var būt nacionāli, politiski un arī reliģiski. Baiļu motīvs, šķiet, varēja būt pamatā arī 1. Rīgas atsevišķā bataljona brīvprātīgajiem.

Šā bataljona 1. rotas komandieris kapteinis A. Beišāns rakstīja: "Augusta beigās (1941. gadā. — V. L.) pienāca pavēle par 1. frontes bataljona formēšanu. (..) Šai pirmajā bataljonā pieņēma tikai tos, kas tiešām brīvprātīgi pietiecās doties uz fronti. Tā kā pirmā sajūsma bija jau pārgājusi, tad diezgan daudzi "noziedēja"."¹¹⁰

Viens no skarbākajiem leģiona dibināšanas kritiķiem ir trimdas profesors Haralds Biezais. Viņš nosauc par dezertieriem arī tos, kas nav ieradušies

nozīmētajā karaspēka daļā. Es nepiekrītu šādam viedoklim. Ka arī vācieši neuzskatīja tos, kas izvairījās, par dezertieriem, norāda darba pārvaldes priekšnieka M. Šmuclera 1943. gada 8. oktobra raksts leģiona ģenerālinpektora štāba priekšniekam ar norakstu vācu ģenerālkomisariāta galvenās nodaļas vadītājam Borkem: "Visā Latvijā šā gada marta un aprīļa mēnešos iesaukšanai leģionā ir izraudzīti apmēram 18 000 jaunie (*Jungmänner*), bet līdz šim 4000 vienkārši nav paklausījuši iesaukšanas pavēlei. Bez tam lielāks skaits pa to laiku ir jau atkal dezertējuši." Šajā H. Biezā rakstā, ko sauc "Latviešu leģions un dezertieri", beigu daļā tad arī atklājas jautājums par to, ko tad īsti uzskatīt par dezertieriem. H. Biezais raksta: "Leģionam atkāpjoties no Vidzemes, Jekelna ļaudis Rīgā sagūstījuši 49 leģionārus. Tos visus no 5. līdz 10. oktobrim nošāva."¹¹¹

Rīgā Sarkanā armija ienāca 13. oktobrī. Tātad šeit tiešām ir runa par leģiona dezertieriem, kuri acimredzot negribēja doties līdz 19. divīzijai uz Kurzemi un bez priekšniecības atļaujas bija palikuši Rīgā, bet vācu žandarmērijas notverti un nošauti.

Pirmos trīs latviešu brīvprātīgos policijas bataljonus 1943. gada 8. februārī ar Himlera pavēli nosauca par 2. SS brīvprātīgo latviešu brigādi. 1943. gada augustā pie šīs brigādes iedibināta lauku karatiesa, kurā ietilpa arī divi latvieši. Karatiesas atskaitē par savu darbību 1943. gada augustā rakstīts: ".. augustā ir notikusi pirmo reizi vērā ņemami dezertēšanas gadījumi. Vienā gadījumā tika piespriests nāvessods (gadījums ar Mackēviču), kura izpildīšana ir likta priekšā. Vēl tika piespriesti divi citi nāvessodi kareivjiem, kuri ir pārbēguši pie ienaidnieka. Pašreiz no jauna radušās aizdomas, ka trīs leģiona karavīri norunājuši aizbēgt pie ienaidnieka."¹¹²

Frontes vienībā Krievijā arī vēlāk pēc šeit minētā karatiesas sprieduma dezertēšanas gadījumi un pārbēgšanas gadījumi pie ienaidnieka bija ārkārtīgi reta parādība. Vietās, kur 15. vai 19. divīzija pozīcijas ieņēma uz kaut cik ilgāku laiku un frontes līnija stabilizējās, bija tikai individuāli pārbēgšanas pie krieviem gadījumi. Līdz šim nav ziņu ne arhīvu dokumentos, ne trimdā izdotajos daudzajos sējumos "Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā", kā arī demokrātiskās trimdas valstīs ļoti daudzajās izdotās atmiņu grāmatās, ne regulāri iznākušajos žurnālos "Daugavas Vanagi" par latviešu karavīru grupveida pāriešanu pie ienaidnieka. Izdevības, sevišķi atkāpšanās kaujās un naktī tādai rīcībai netrūka. Tomēr šādu gadījumu skaits bijis ļoti niecīgs. Arī dezertieru nebija, jo, ja arī kādi karavīri būtu vēlējušies dezertēt, viņiem bija jāreķinās, ka sasniegt dzimteni Latviju pa partizānu apdraudētiem nomaļu ceļiem būtu pārāk riskanti, bet atpakaļ tēvzemē nokļūšana pa galvenajiem kara ceļiem būtu tikpat riskanta ar lielu iespējamību nonākt vācu lauka žandarmērijas nagos.

Tāpēc, ja vispār varam runāt par kaut cik lielāka skaita latviešu karavīru

dezertēšanu Krievijā vai Baltkrievijā un Ukrainā, šķiet, vispareizākais ir kara laika latviešu drošības policijas darbinieka Kārļa Siljakova slēdziens: "Līdz 1944. gada sākumam iesaukti un iedalīti dažādās vācu vienībās, izkaisīti visā austrumfrontes vidus un ziemeļu sektorā, bija tuvu pie 1200 latviešu vīru un jaunekļu, kuru dienestu nekādā gadījumā nevarēja apzīmēt par apmierinošu. Daļēji valodu nesaprazdami un pašu vāciešu uzspiestās pārākuma apziņas iespaidā viņi vāciešu vidū netika uzņemti kā līdzvērtīgi ieroču draugi. Bieži būdami tikai "puccera" vietā un izslēgti no kantīnes devām, viņu neapmierinātība bija pamatota, kad tie pie pirmās izdevības mēģināja vienību atstāt. Mūsu nacionālās vienībās statusa dēļ (viņi bija parasti paši izvēlējušies šo ceļu, mobilizēšanas gadījumā iestājoties vācu karaspēkā kā izpalīgi — V. L.) viņiem iekļūt nebija iespējams. Viņi nereti meklēja padomu pie manis, un, to neatraduši, daudzi savās vienībās vairs neatgriezās, bet uzsāka nelegālu dzīvi. Izsludināti kā dezertieri, viņu vārdi nonāca iepriekšējās dzīvesvietas kārtības policijas rokās. No policijas iecirkņa priekšnieka izpratnes vai paklausības vāciešiem atkarīgs bija notverto skaits. Pildījās koncentrācijas nometnes, auga uz Vāciju izsūtīto dezertieru slēpēju skaits, dezertieriem izpildīto nāvessodu un arī sarkano mežabrāļu skaits. Sākās jauns šķelšanās process pašu latviešu vidū."¹¹³

Vācijas Ārlietu ministrijas pārstāvis pie Ziemeļu armiju grupas virspavēlnieka Veisauers slepeni šifrētā vēstulē savai ministrijai minējis, ka 1944. gada maija beigās, tas ir, īsi pirms Ziemeļu frontes sabrukuma, no iesaukšanas izvairījušos latviešu un dezertieru skaits bijis 10 000. Ja šāds fantastisks skaits būtu patiess, tad jāsaka, ka, sākoties lielajām atkāpšanās kaujām vasarā, 15. un 19. divīzijā vispār katrs otrais latviešu karavīrs būtu bijis dezertieris. Šo slepeno vēstuli un skaitļus piemin Latviešu leģiona pastāvēšanas visbargākais kritiķis Haralds Biezais. Viņš savā grāmatā "Latvija kāškrusta varā" bieži nonāk pretrunā pats ar saviem apgalvojumiem, un tā tas ir arī šoreiz. Vispirms viņš runā par tiem, kas izvairījušies no mobilizācijas, un par dezertieriem kopā, nesaskatīdams starp abiem nekādu atšķirību. Iepriekšējā lappusē Biezais pats apstiprina, ka šādus skaitļus neviens nevar dot: "Latviešu tautu tagad varētu interesēt notiesāto skaits, kas izvairījušies no iesaukšanas vai dezertējuši. **Droši varam teikt, ka to pilnīgi neuzzināsim nekad.**" (Izcēlums mans. — V. L.) Ja jau H. Biezais tā saka, kam piekritu arī es, tad liela pretruna ir viņa teikumā, ka "Veisauera uzdotais skaits iegūst ticamību ar to, ka viņa ziņas nāk no Ziemeļu armiju grupas, resp., tās slepenās izlūkošanas daļas." Ticamība Ziemeļu armiju grupas augstākajām militārpersonām un armijas izlūkdienestam attiecībā uz viņu dotajiem skaitļiem bija apšaubāma, jo tie ar latviešu iesaukšanas kārtību un dokumentāciju nenodarbojās, bet saņemt kādas ziņas viņi varēja tikai no Jekelna pastarpināti.¹¹⁴

Haralds Biezais, būdams leģiona kritiķa lomā, neloģiskās pretrunās nonāk bieži. Tā tūdaļ pēc Vācijas Ārlietu ministrijas darbinieka Veisauera pieminēšanas Biezais pats norāda, ka "izvairīšanās no iesaukšanas un dezertēšanas lielākos apmēros notika tikai 1944. gada vasarā un rudeni".¹¹⁵ Šis Biezā secinājums atbilst patiesībai. Pirmkārt, pēc milzīgajiem zaudējumiem atvairīšanās kaujās līdz pat Latvijas robežām ārkārtīgi lielā krievu pārspēka priekšā daļa leģionāru, redzot, viņuprāt, vācu bruņoto spēku nespēju, nonākuši Latvijā, vairs negribēja cīnīties un izklīda pa tuvinieku, radinieku, draugu un paziņu dzīvesvietām. Šo cilvēku liktenis izveidojās dažāds. Dažus no viņiem, kuriem izdevās noslēpt savu dienestu leģionā, atkārtoti iesauca padomju okupācijas vara, iekļaujot tos Sarkanajā armijā. Daļu no viņiem, kuri nevēlējās karot Sarkanajā armijā un kuri tādēļ, ka izvairījušies no mobilizācijas tajā, tūlīt automātiski tika pakļauti represijām no komunistu varas, vēlāk kļuva par nacionālajiem partizāniem. Daļa no viņiem, dezertēšanas dēļ vācu okupācijas varas vajāti, meklēja glābiņu pie sarkanajiem partizāniem, kaut gan ideoloģiski ar viņiem nebija saistīti. LU emeritētais profesors, *Dr. hist.*, pašreizējais Okupācijas muzeja pētnieks Heinrihs Strods sarunā ar mani pēc arhīvu dokumentu izpētes Maskavā paskaidroja, ka sarkano komunistu partizānu vadoņi daudzos gadījumos nav uzticējušies bijušajiem leģionāriem. Vadoņi labi sapratuši, ka partizāni leģionāriem bijuši tikai glābiņš kailās dzīvības saglabāšanai divu okupācijas varu savstarpēji nežēlīgajā sadursmē. Šī neuzticēšanās izpaudusies tādējādi, ka bijušie leģionāri kā sarkanie partizāni norobežoti no istā, lielā partizānu kodola. Viņi dažkārt izvietoti pat atsevišķos bunkuros un novietnēs mežā.

Otrkārt, tā kā 15. divīzijas karavīriem darija zināmu, ka divīziju apmācībai, papildināšanai un pārformēšanai pārvedis uz Vāciju, daudzi leģioni, to starpā it sevišķi tie, kam jau bija ģimene, negribēja atstāt Latviju un izšķīrās par dezertēšanu. Ka šī nevēlēšanās bija stipri izteikta, to vislabāk ataino tieši 15. divīzijas kapteinis Jāzeps Ozoliņš, par kuru var sacīt, ka viņš tobrīd patiesi atradās šo notikumu "epicentrā": "Tai laikā (1994. gada jūlijā, augustā — V. L.) visi izklīdušie latviešu karavīri pulcējās kopā Rīgā, Krusta kazarmās. Arī es tur ierados. Par Rīgas latviešu bruņoto spēku priekšnieku tika iecelts pulkvedis Apsītis. Viņš, ieraudzījis mani, tūliņ norikoja par sava štāba priekšnieku. Tā es nejauši tiku augstā amatā. (..) Toreiz bija liels sajukums, un vāciešiem nebija laika ar cilvēku pētišanu nodarboties. Ģenerālis Bangerskis mani šajā amatā apstiprināja, un tā es paliku par visu Rīgā esošo latviešu spēku štāba priekšnieku. Sākumā viss gāja gludi un es pat pamazām sāku formēt motorizētu grupu, ar kuru kopā no Rīgas atkāpties. Tajā laikā 15. divīzija brauca prom uz Vāciju. (..) Daudzi latviešu karavīri negribēja braukt prom uz Vāciju un tamdēļ dezertēja. Man gandrīz katru dienu zvanija nepazīstamas

dāmas un lūdza paglābt savus dēlus, vīrus. To es arī dariju, izdodams viņiem attiecīgas apliecības un paklusam tos ieskaitīdams mūsu Rīgas spēkos.”¹¹⁶

Haralds Biezais raksta arī, ka iepriekš minētais Veisauers apstiprinājis, ka “latviešu policisti bija izvairījušies dezertierus apcietināt, lai nenonāktu neslavā, ka tie bijuši vācu spiegi”. Te Biezā sacītie vārdi sakrīt ar latviešu politiskās policijas darbinieka Kārļa Siljakova iepriekš izteiktajām domām, ka 1944. gada vasarā un atvasarā sākās latviešu šķelšanās jautājumā par to, vai latviešiem turpmāk būtu jācinās kopā ar vāciešiem frontē.¹¹⁷

Īpatnēja nostāja, atšķirīga no citu latviešu izturēšanās šajā mūsu zemei un tautai tik kritiskajā, smagajā brīdī, bija ģenerāļa Kureļa ļaudīm, kuri toreiz oficiāli, ar vācu militāro iestāžu ziņu un atļauju sāka formēties par atsevišķu kaujas vienību Skrīveros. Par īpatnēju šo kureliešu nostāju var dēvēt tāpēc, ka, no vienas puses, viņi veidoja vienību, kas kategoriski noliedza kopējas cīņas nepieciešamību, turpmāk kopā ejot ar vāciešiem, bet, no otras puses, kā lasītājs tūdaļ redzēs nākamajā rindkopā, izteica patiku par vācu karaspēka pastiprinājuma ierašanos Latvijā. Arī šī neloģiskā divpusība, neskaidriba politiskajā un militārajā nostājā latviešu karavīriem, kas tiešām uzskatīja, ka tieši viņi ir un būs istenie cīnītāji par brīvu, neatkarīgu Latviju, mums parāda to domu jūkli, kas valdīja Latvijā 1944. gada atvasarā un rudenī. Kureliešu štāba adjutants virsleitnants J. Gregors 17. augustā dienasgrāmatā ierakstījis: “Štāba priekšnieks (kapteinis Kristaps Upelnieks — V. L.) atgriežas no Rīgas un atved optimistisku ziņu, ka tomēr vācu karaspēks Latvijas telpā ieplūst un ir nopietnas cerības, ka sāksies kāda pretakcija pret boļševikiem. Vācu aprindās paredzot stāvokļa grozišanos uz labo pusi. (..) Ir daudzi gadījumi, kad cilvēki frontes sajukuma un ģimenes evakuācijas dēļ nemaz negribot ir kļuvuši par dezertieriem. Šos cilvēkus mūsu tautas aizsardzībai nedrīkst zaudēt.”¹¹⁸ Te ļoti spilgti parādās kureliešu utopisms. Cilvēkus, kas ir bijuši karavīri un dezertējuši latviešiem saprotamu iemeslu dēļ, tomēr nedrīkstot zaudēt mūsu tautas aizsardzībai. Kurelieši, kuri tolaik apbruņoti tikai ar šautenēm un nedaudziem ložmetējiem, aplami uzskata, ka vācu okupācijas vara viņiem frontes aizmugurē, drošībā atļaus noorganizēt spēcīgu karaspēka daļu, kas, Vācijai sabrūkot, varēs karot par neatkarīgu Latviju. Neapšaubot viņu patriotismu un uzticību Latvijas valsts atjaunošanas idejai, tomēr jāsaka — ilūzijas kalngali.

10. septembrī J. Gregors dienasgrāmatā Lauberes aizsarga Jūlija Rubeņa atklātu aiziešanu no Kureļa vienības novērtē tā: “Šāda rīcība kvalificējama kā dezertēšana.” Tātad to cilvēku rīcība, kas dezertējuši no leģiona, kureliešiem ir saprotama, bet to rīcība, kas aiziet no viņiem, ir nepareiza. Vienlīnijas, stūrgalvīga politiskā domāšana, kuras droši vien nebūtu, ja pret boļševikiem būtu cīnījusies Latvijas armija ar sarkanbaltsarkano karogu.¹¹⁹

13. oktobrī, Rīgas krišanas dienā, J. Gregors dienasgrāmatā raksta: "Latvijas melnā diena. No paša rīta diena sākas nelaimīgi. Leitnants Moruss pavisam nepieņemamā formā atsacījās no sarga pienākumiem. (Kurelieši sevi dēvē par Latvijas sargiem. — V. L.) Šinī laikā, kad tas pavisam nav domājams, viņš lūdza trīs dienas atvaļinājuma ģimenes lietu kārtīšanai. Kad ģenerālis to nedeva, tad paziņoja, ka viņš aiziet. (..) Lai kā būtu, leitnantam Morussam to nevajadzēja darīt. Aiziešana kvalificējama kā dezertēšana, kā to pats leitnants Moruss apzīmēja, un kapteinis Upelnieks atbildēja: "Tas jūs arī esat." Samierināšana nebija iespējama, kaut gan Moruss no paša sākuma ir mūsu grupā. Žēl."¹²⁰

Atkal loģiskas noteiktības trūkums J. Gregora un kureliešu spriedumā. 17. augustā dienasgrāmatā J. Gregors saprotoši izsakās par leģiona dezertieriem, kas, fronteī sabrūkot, dezertējuši, domādami par savu ģimeni. No kureliešiem tādu iemeslu dēļ pat uz neilgu laiku nedrīkst aiziet.

Kā Vidzemes frontē, tā Rīgu atstājot, tāpat arī Kurzemes cietokšņa kauju laikā dezertierim, ja viņš pēc dezertēšanas nenokļuva latviešu militārpersonu vai latviešu policijas rokās, draudēja nāvessods, un nāve arī daļu no dezertieriem sasniedza, ja viņus aizturēja vācieši. Vidzemē un Kurzemē Ziemeļu armiju grupas virspavēlnieki kādu laiku (kaut īsu) bija divi vācu ģenerāļi, kas ar savu bargumu un nežēlibu kā Hitlera pavēļu izpildītāji bija labi pazīstami vāciešu aprindās. Amerikāņu vēsturnieks E. Zimke mums vēsta: "20. jūlijā vadoņa mitnē bija noticis atentāts pret Hitleru. Bumba ar laika degli ievainoja visus 19 klātesošos virsniekus, trīs no viņiem nāvējoši, un sagrāva ēku, kurā konference bija notikusi, bet Hitlera izglābās ar nelielu apdegumu, nobrāzumiem un auss bungādiņas plīsumu. Jau pēc dažām stundām pēc sprādziena tika atklāta plaša antihitleriska sazvērestība, kuras centrs bija armija, un sazvērestības dalībnieki atradās augstos komandpostēnos, sevišķi armijas ģenerālštābā. Jau līdz pievakarei Hitlera izdarīja plašas pārmaiņas un no maiņas augstāko militārpersonu vidū un nozīmēja par ģenerālštāba priekšnieku ģenerāli Gudēriānu, jo 20. jūlijā Gudēriāns bija varbūt vienīgais no ģenerālštāba ģenerāļiem, uz kuru negūlās nekādu aizdomu ēna par piedalīšanos atentātā. Lai gan nebija skaidri viņa rīcības motīvi par to, kāpēc atentāta pēc pusdienā tieši Gudēriāns bija aizkomandējis projām no Berlīnes vērmahta tanku bataljonu, kas bija ieradies Berlīnē, lai ieņemtu SS galveno štābu. Tomēr Hitlera zināja, ka Gudēriānam, neraugoties uz Vācijas kritisko stāvokli karā, galva bija pilna idejām, kā karā uzvarēt, un viņš nekad arī nebija slēpis savas domas, ka zemu vērtē kara lauka ģenerāļus Austrumu frontē, jo tieši viņi bija atstādījuši viņu no ieņemamā amata Austrumu karagājiena laikā. Te viņa spriedums sakrita ar Hitlera domām par šiem ģenerāļiem. Iecelts par ģenerālštāba priekšnieku, Gudēriāns tūlīt vēlējās parādīt sevi kā Hitleram lo-

jālu ģenerāli un distancējās no saviem priekšgājējiem. Pirmajā pavēlē visiem ģenerālštāba virsniekiem viņš pieprasīja, ka ģenerālštāba virsniekiem jābūt savā attieksmē pret nacionālsociālismu paraugiem politiskajos jautājumos un šī attieksme jāparāda arī atklāti, publiski. Tos, kuri nevarētu izpildīt šīs viņa prasības, Gudēriāns solīja atbrīvot no ģenerālštāba virsnieka pienākumiem.

Jau pirmajā dienā savā jaunajā amatā Gudēriāns lika manīt, kā viņš vadīs karadarbību austrumos. Kad Ziemeļu armiju grupas štāba priekšnieks pavēstīja Gudēriānam, ka armiju grupas komandieris ģenerālis Frisners uzskatot — veids, kā Hitlers vadot karadarbību, novedīšot pie tā, ka vācieši zaudēšot Baltijas valstis un Ziemeļu armiju grupas abas armijas — sešpadsmito un astoņpadsmito, Gudēriāns Ziemeļu armiju grupas štāba priekšnieka ziņojumu uztvēra ar vīpsnāšanu un sacīja, ka viņš sagaidot, ka armiju grupas virspavēlniekam Frisneram, viņaprāt, pietikšot virišķības, lai dotu nepieciešamās pavēles padoties katastrofas gadījumā. 22. jūlijā Frisnera vietā Ziemeļu armiju grupas komandiera amatā tika iecelts ģenerālpulkvedis Šerners. Šerners devās komandēt Ziemeļu armiju grupas abas armijas — sešpadsmito un astoņpadsmito, kas tobrīd karoja Igaunijā un Latvijā, ar sevišķu Hitlera dotu patentu, ar kuru Hitlers apstiprināja Šerneru ne tikai par virspavēlnieku visiem trim bruņoto spēku atzariem — sauszemes karaspēkam, aviācijai, kara flotei, arī SS ieroču karaspēkam, kā arī par pavēlnieku nacistu partijas un vācu civilās pārvaldes struktūrām Baltijas valstis. Tādas pilnvaras vēl nevienam ģenerālim Hitlers nebija devis. 10. augustā krievu 2. Baltijas fronte un 3. Baltijas fronte ar spēcīgu artilērijas un spēcīgu aviācijas atbalstu divās vietās pārrāva vācu Ziemeļu armiju grupas fronti. Šerners nekavējās izrādīt stingrību centienos izspiest pēdējo pilienu no sev padotā karaspēka. Divīzijas komandierim, daudzās karagājiena kaujās pieredzējušajam Šarlam de Boljē viņš nosūtīja ziņojumu: "Man ir nepieciešamība pateikt ģenerālleitnantam Šarlam de Boljē, ka viņam jāatjauno viņa paša un viņa divīzijas gods ar kādu varoņdarbu, vai arī es padzišu viņu ar negodu." No 18. armijas komandiera viņš prasīja drakonisku ieviešanu un nežēlību līdz visaugstākajai brutalitātei.¹²¹

No vācu karavadoņiem tikai ģenerālfeldmaršalam Keitelam un ģenerālfeldmaršalam Modelam bija līdzīga reputācija uzticībā Hitleram kā Šerneram.¹²²

Šernera nežēlibai nebija robežu. Lai uzturētu viņam padotā karaspēkā disciplīnu, viņš mēdza braukāt gan pa lielākiem, gan mazākiem ceļiem. Viņš lika apturēt automobili, lai personīgi pārbaudītu dokumentus arī atsevišķiem karavīriem, ja viņam tas likās aizdomīgs ceļa gājējs. Tie karavīri, kuriem nebija atvaļinājuma vai komandējuma apliecības, dažkārt tika sodīti ar nāvesodu pēc Šernera pavēles uz vietas. Tas, ka visdažādāko iemeslu dēļ nāvei nolemtais karavīrs varbūt atradās patvaļīgā prombūtnē, "brīvsoli", būtu at-

griezies savā karaspēka vienībā un nebūt netaisijās kļūt par dezertieri, Šerneru neinteresēja.

Īslaicīgi, no 1945. gada 13. marta līdz 5. aprīlim, Kurzemē ielenktās armiju grupas virspavēlnieks bija no Hitlera dzimtenes Austrijas nākušais ģenerālpulkvedis Lotars Renduličs. Ne tikai Kurzemē, bet arī pārējos frontes iecirkņos, uz kuriem kā Hitlera uzticīgu ģenerālpulkvedi viņu īslaicīgi pārsvieda no vienas vietas uz citu, pēdējos nedaudzos atlikušajos kara mēnešos arī viņš vēlējās ieņemt sev vietu vēsturē blakus Šerneram. Visi Renduliča bijušie priekšnieki un komandieri atzina viņu par cilvēku, kam vispār neesot nervu. Viņa domas kā komandierim saistījās tikai ar tām lietām, kā vislabāk izpildīt pavēli, kas viņam dota. Viņš bija aukstasinīgi pavēlējis nošaut kādu vācu kapteini, bataljona komandieri, kad tas nebija izpildījis Renduliča pavēli neatdot krieviem ne pēdu zemes, un bija atvilcis visu bataljonu pusotru kilometru atpakaļ pēc tam, kad krievi bija pārrāvuši frontes galveno kaujas līniju. Kādā citā pavēlē viņš lika "lidojošai kara tiesai" apbraukāt aizmuguri, lai līdzīgi Šerneram uz vietas sodītu vainīgo karavīru ar nāvessodu. Šajā pavēlē bija teikts, ka katrs karavīrs, kuru "lidojošā kara tiesa" atradis ārpus savas karaspēka daļas iecirkņa, ir tūlīt uz vietas jānošauj.¹²³

Kā lasītājs to redzēs, pateicoties latviešu virsnieku, policijas darbinieku un arī civilistāžu darbinieku pūlēm un nostājai, kā arī atsevišķu vāciešu sapratnei, nekāda masveida izrēķināšanās ar latviešu karavīriem — dezertieriem nenotika. Gluži pretēji, lielāko tiesu gadījumos viņu dzīvības tika saglabātas līdz kara beigām. Tā kā krievi un latviešu komunisti pēc kara par vainīgu uzskatīja katru latvieti, kuram kaut īsu brīdi mugurā bija vācu uniforma un viņi pēc kara uz gulaga soda nometnēm nosūtīja arī leģiona dezertierus, tad tajās gan kāda daļa no viņiem aizgāja bojā.¹²⁴

Par stāvokli Kurzemes frontē un par latviešu 19. divīzijas karavīru ciņas gribu īsu pārskatu tieši par Kurzemes cietokšņa sākuma posmu devis viens no inteligentākajiem, zinošākajiem, gudrākajiem latviešu virsniekiem Otrajā pasaules karā, pulkvežleitnants Rūdolfs Kociņš. R. Kociņš ir dzimis 1907. gada 15. decembrī Tirzas pagastā. Latvijas kara skolu viņš beidz 1931. gadā un 1939. gadā absolvē Latvijas armijas augstāko kara skolu ar izcilām sekmēm. Viņu atstāj mūsu armijas augstākajā akadēmiskajā virsnieku skolā par mācībspēku. Pēc augstākās kara skolas beigšanas toreizējo virsleitnantu R. Kociņu paaugstināja par kapteini. Viņš bija gados jaunākais kapteinis Latvijas armijā. Lūk, viņa vērtējums par stāvokli Kurzemē pēc pirmās Kurzemes lielkaujas, kas beidzās 1944. gada 22. oktobrī: "Visas divīzijas vienības bija ārkārtīgi sīkstī cinijušās un cietušas jūtamus zaudējumus. Pēc šīs kaujas 12. divīzijā parādījās morāliskā krīze, kas izteicās ar daudziem dezertieriem. Nāca priekšā arī atkārtoti gadījumi, kur karavīri pārbēga pie ienaidnieka. Ārējā disciplīna

bija priekšzīmīga — nekur neredzēja gadījumus, kas raksturīgi sabrūkošam vai vājam karaspēkam, kā, piemēram, necienīga izturēšanās pret priekšniecību, pavēļu nepildīšana utt. Šīni ziņā divīzijā, vismaz tās kaujas vienībās, viss bija labākā kārtībā. Tomēr karavīri klusām pa divi vai lielākos pulciņos pazuda. No divīzijas kaujas vienībām šādā kārtā pazuda ap 500 vīru, no papildinājuma depo, kas atradās Dundagas rajonā, aizgājušo skaits tika vērtēts ap 2000. Šis papildinājuma depo tolaik sastāvēja no apmācībās iesauktiem jauniem cilvēkiem, kam kaujas piedzīvojumu nebija. Kā vēlāk noskaidrojās, tad aizgājušie dzīvoja kaut kur Dundagas mežu rajonā uz savu roku, bet daļa pieslēgās t. s. "kureliešiem". Pirmā grupa uzturu ieguva ar patvaļīgām rekvizīcijām, kas izsauca stipru neapmierinātību civilos iedzīvotājos.

Šīs krīzes pamatā bija neziņa par KURZEMES LIKTENI. (R. Kociņa izcēlums.) Pēc vācu militāro aktivitāšu liecībām ir zināms, ka vācu virspavēlniecībai ir bijis nodoms jau laikus evakuēt vācu spēkus no Baltijas telpas. Tikai pateicoties apstākļiem, ka Ziemeļu armiju grupu nevarēja pietiekami ātri izvākt caur Rīgu un Rīgas jūrmalas ceļu trūkuma dēļ, vācieši zaudēja kaujas sakarus starp savām Centra un Ziemeļu armiju grupām, kas deva iespēju krieviem itin viegli sasniegt Baltijas jūras krastu un realizēt ielenkumu. Ģenerālpulkvedis Gudēriāns, kas tanī laikā bija karaspēka virspavēlnieks (*Oberbefehlshaber des Heeres*), atkārtoti, liekot svarā visu savu autoritāti, gribēja izdabūt no Hitlera atļauju Kurzemes evakuācijai. Hitlerš tam nepiekrita un pavēlēja Kurzemi turēt. Šo Hitlera pavēli ģenerālis Šerners personīgi paziņoja sapulcētiem 19. divīzijas daļu komandieriem. Skaidribas labad jāpiezīmē, ka ģenerālis Štrekenbahs jau oktobra sākumā, kad divīzija vēl atradās Vidzemē, Mores pozīcijās, darija neuzkrītoši zināmu, ka pastāv nodoms 19. divīziju pārvest uz Vāciju. Arī te bija domāts radīt un no jauna apvienot VI korpusa latvisko kodolu, jo tad abas latviešu divīzijas būtu savāktas atkal kopā. Krievu uzbrukuma draudi Dobeles telpā un spēku trūkums lika vācu virspavēlniecībai šo nodomu mainīt. Tādā kārtā 19. divīzija palika Kurzemē.

Kolidz 19. divīzijas daļās nāca zināma Hitlera pavēle, ka Kurzemi pavēlēts aizstāvēt, morāliskā krīze kā nākusi, tā pazuda. Kur oktobra beigās un visās daļās bija dezertieri, tur novembra otrā pusē varēja jau konstatēt pretējo: atgriezās ne vien daļa aizgājušo, bet lielā skaitā pieteicās pavisam jauni cīnītāji. Ja karavīru morālo stāju nostiprināja noteiktā pavēle Kurzemi aizstāvēt, tad kāds cits ārkārtīgi svarīgs faktors šo morālo stāju pacēla leģendārā augstumā. Šis ievērojamais faktors bija latviešu iedzīvotāji Kurzemē, kas bēgļu gaitās te saplūda no visām Latvijas malām un novadiem, kopā ar pastāvīgiem šī apgabala iedzīvotājiem sastādīja skaitli, kas sniedzās pāri 500 000. Tie vienīgo glābiņu no boļševiku jūga un "Baigā gada" atkārtotās saskatīja nesaudzīgā ciņā ar boļševikiem."¹²⁵

Rūdolfis Kociņš nebūt nebija vācu draugs, un tāpēc vien viņa atklātā, godīgā atklāsme par leģiona dezertieriem jānovērtē kā ticama. R. Kociņš karā devās brīvprātīgi kā kapteinis un kļuva par 1. Rīgas atsevišķā bataljona, kas vēlāk tika nosaukts par 16. Zemgales bataljonu, komandieri. Viņam iznāca asa vārdu sadursme ar bataljonam piekomandēto vācu sakaru virsnieku virsleitnantu Neibertu, kas gribēja uzkundzēties par bataljona komandieri. Kociņš kā pirmais latviešu virsnieks šajā karā nepadevās Neiberta pavēlnieciskām tieksmēm un lūdza vācu vadību nekavējoties sūtīt viņu atpakaļ uz Rīgu. No vācu 16. armijas štāba pienāca atbilde, ka Kociņš ir bataljona komandieris un vienīgi lietas, kas skar vācu iestādes, kārtoto virsleitnants Neiberts. Par kaujas nopelniem R. Kociņu paaugstināja par majoru, vēlāk par pulkvežleitnantu, kā arī apbalvoja ar Vācu krustu zeltā. Kurzemē viņš komandēja 19. divīzijas 44. pulku. Kā 44. pulka komandieris viņš piedalījās četrās Kurzemes lielkaujās.¹²⁶⁻¹²⁸

Ģenerālis Bangerskis kā augstākā latviešu militārpersona nekad nav analizējis situāciju ar dezertieriem un nekad nav norādījis uz dezertēšanas cēloņiem. To ļoti patiesā un godīgā, varam sacīt, arī drosmīgā veidā ir darījis ģenerālis Kurelis savā iesniegumā Jekelnam īsi pirms kureliešu apcietināšanas un sagrāves kaujā 1944. gada novembrī. “Dezertieru jautājums. Jāšķir sekas no cēloņiem. Sekas nav ārstējamas, pirms nav novērsti cēloņi. Cēloņi ir šādi.

1. Pozitīvu mērķu trūkums. Nav nekāds noslēpums, ka katrs labs latvietis ilgojas pēc valstiskās pašnoteikšanās, ko vairākkārt deklarējušas arī bijušās pašpārvaldes iestādes un amatpersonas. Katram karavīram ir jāzina, par ko viņš cīnās. Latviešu leģionāri zina, pret ko viņiem jācīnās, bet ne ar vienu oficiālu dekrētu vācu valsts vara nav publicējusi mērķus, par ko būtu jācīnās latviešu leģionāriem. Visraksturīgākais piemērs šīnī ziņā ir pati Lielvācijas armija, ko apgaro augsts mērķis — cīņa par Lielvāciju. Vācu tautas mērķis un Eiropas mazo nāciju mērķis pēc latviešu tautas uztveres nav pretrunā viens ar otru, ciktāl vācu valsts vara tiešām atsvabina Eiropas tautas no boļševikiem.

2. Leģionāru morāli visai negatīvi ietekmē nepareizības, ar kādām tika izvesta tā dēvētā “mobilizācija” (UK kartes, strādnieku mobilizēšana, saimnieku atbrīvošana).

3. Tāpat visai ļauni leģionāru morāli ietekmēja pastiprinātas alkohola devas, ko varēja dabūt katrs, kam vien bija kāre pēc alkohola. Latviešu kareivis nav paradis sistemātiski lietot alkoholu, un tāpēc vācu armijas devas, kuras tas patērēja vienā paņēmienā, papildinot ar blakus iegūto, bija stipri par lielu. Saindēšanās ar alkoholu kas bija visiem redzama, izsauca daudzas nevēlamas parādības, pārkāpumus pret disciplīnu, kas savukārt veicināja arī dezertēšanu.

4. Smagie kaujas apstākļi, kas norisinājās atkāpšanās kaujas laikā pie

Skan leģionāru dziesmas. 2. brigādes 39. pulka karavīri Volhovā.
1943. gada rudens

15. divīzijas 15. artilērijas pulka karavīri Austrumu frontē. Novosokoļņiku apkārtnē, 1944. gada janvāris

Vācijas Gaisa spēku lidmašīna, ko izmantoja 2. brigādes ievainoto karavīru transportēšanai. Volhova, 1943. gada rudens

2. brigādes kritušo karavīru apbedīšana. Volhova, 1943. gada vasara

2. brigādes 39. pulka štāba apmetne Ļeņingradas pievārtē.
Duderhofa, 1943. gada pavasaris

Latviešu leģionāri cīnās Latvijā

1. latviešu nakts kaujas eskadriļas dibināšanas svinīgais pasākums. Liepājas apkārtnē, 1944. gada marts

Ģenerālleitnants Rūdolfs Bangerskis
sniedz karavīram Latvijas karogu

Pēc NSG — 12 1. eskadriļas 2000. kaujas lidojuma. 1944. gada 9. septembris.
No kreisās: eskadriļas komandieris kapteinis Alfrēds Salmiņš, kaprālis Pēteris Japiņš

15. divīzijas remontdarbniecu rotas karavīri apvidus mašīnā. Vidzeme, 1944. gada augusts

Latviešu leģiona ģenerālinspektora ģenerālleitnanta Rūdolfa Bangerska vizīte VI SS armijas korpusa štābā. Tirza, 1944. gada 20. augusts. No labās: SS obergruppenfihrers Valters Krīgers, ģenerālleitnants Rūdolfs Bangerskis, virspulkvedis Artūrs Silgailis, SS standartenfihrers Sommers

Latviešu leģiona ģenerālinspektora ģenerālleitnanta Rūdolfa Bangerska vizīte sardžu bataljonā Rīgā. Bolderāja, 1943. gada 13. septembris

15. divīzijas 15. artilērijas pulka jaunās haubices Ģintermuižā. Jelgavas apkārtnē, 1943. gada vasara

Latviešu leģiona slimnīcas personāls Kurzemē pēc Rīgas atstāšanas. 1944. gada oktobris

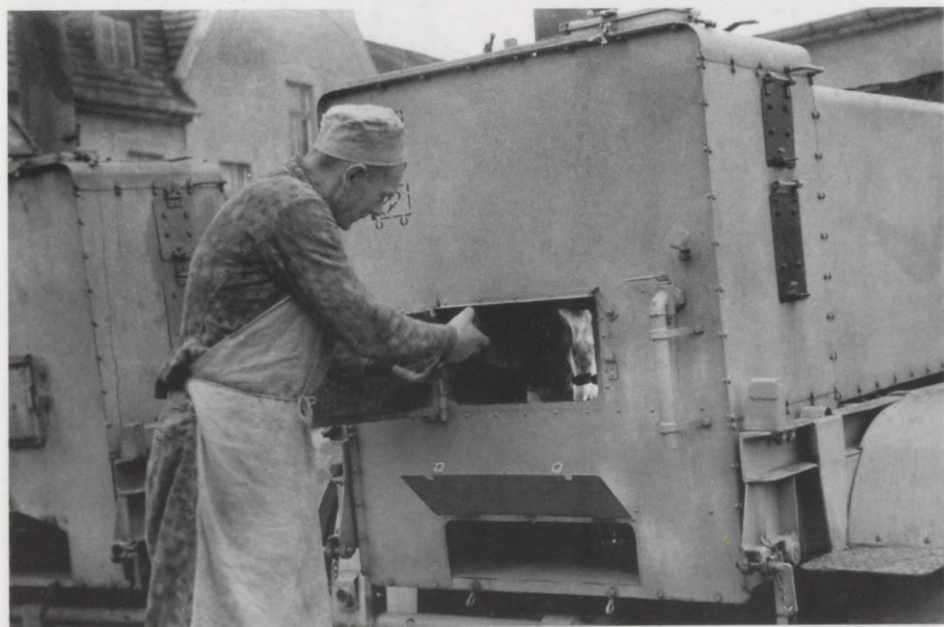
Latviešu leģionāri Rietumu frontē

Latviešu leģiona
papildinājumu depo būvpulka
nometne Tornas apkārtnē.
Vācija, 1944. gada rudens

15. divīzijas štāba vienības ceļā uz Vāciju. Rīga, 1944. gada 25.–26. augusts

15. divīzijas maizes cepēju rota. Vācija, 1944. gada rudens

Kuģīši "Potrimps" un "Alnis", ar kuriem Bornholmas salā ieradās latviešu leģionāri. 1945. gada marta beigas

15. divīzijas 33. grenadieru pulka II bataljona leģionāri padodas gūstā. Meklenburga, 1945. gada 3. maijs

Latviešu leģionāri nodod ieročus dāņu pretošanās kustības cīnītājiem Bornholmas salā.
Renne, 1945. gada 7. maijs

Ar Bruņinieka krustu apbalvotie leģionāri

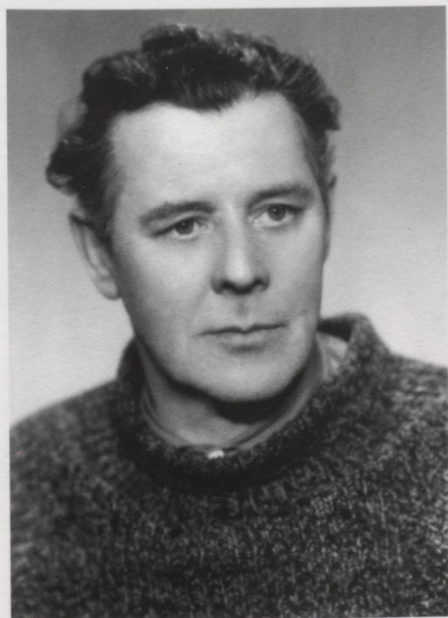
Gaisa spēku izpalīgs Arnis Keksis,
saņemot Dzelzs krusta 2. pakāpi.
Piecpadsmitgadīgais zēns iznīcinājis
krievu tanku T-34

19. divīzijas 44. pulka rotas komandieris
virslietnants Miervaldis Ādamsons

19. divīzijas 42. pulka rotas komandieris
virsleitnants Alfrēds Jānis Bērziņš.
1944. gada rudens

19. divīzijas 44. pulka rotas komandieris
leitnants Augusts Bīters.
Fotografēts pēc 2. pasaules kara

15. divīzijas 33. pulka komandieris
pulkvedis Vilis Janums.
1943. gada vasara

19. divīzijas 19. artilērijas pulka divīziona
komandieris majors Voldemārs Grāvelis.
1944. gada rudens

2. brigādes 39. pulka 13. rotas komandieris
leitnants Miervaldis Ziedainis. Volhova,
1943. gada rudens

Pulkveža Voldemāra Veisa bērū ceremonija. Rīga, 1944. gada 21. aprīlis

Igaņu leģiona karavīri pieņemšanā pie Igaunijas prezidenta Lennarta Meri.
1997. gada 22. jūlijs

Zviedrijas izdotie baltiešu leģionāri pieņemšanā pie Zviedrijas karaļa Kārļa XVI Gustava.
Stokholma, 1994. gada jūnijs

Opočkas un citur, veicināja latviešu divīziju dezorganizēšanu neatkarīgi no latviešu ierindas virsnieku un citu karavīru labas gribas. Latviešu leģionāros zuda uzticība vadībai.

5. Visautoritatīvākie solījumi par Latvijas un citu Baltijas valstu aizstāvēšanu diemžēl nav varēti tikt izpildīti. Atkāpšanās no Latvijas telpas, kur karavīru mājas un īpašumi tika iznīcināti vai atstāti ienaidniekam tā dēvēto kara mērķu dēļ, radija smagus pārdzīvojumus karavīru dvēselēs, kas tika pastiprināti vēl ar to, ka daudzi karavīri bija spiesti pamest savas ģimenes ienaidnieka varā. Nav nekāds brīnums, ka daudzi kļuva par dezertieriem, lai nokļūtu pie postā pamestām ģimenēm, un mēģināja tās pēdējā mirkli evakuēt. Pati evakuācija noritēja bez mērķa un plāna, par ko ir pietiekami daudz visai bēdīgu faktu un atziņu.

6. To karavīru ģimenes, kas bija uzsākušas bēgļu gaitas uz Kurzemi, bija pakļautas daudzām grūtībām. Ne par latviešu bēgļu sievietēm, ne bērniem nebija pietiekami labas gādības, ko labi zināja karavīri, kas atradās latviešu vienībās.

7. Taisni šinis posta dienās, kad latviešu pašiniciatīvai un sabiedrisko organizāciju darbam vajadzēja izpausties visai aktīvi, Latviešu pašpārvalde, Tautas palīdzība un citas organizācijas tika likvidētas.

8. Šeit jāatzīmē arī tas, ka tieši drausmīgu iespaidu uz latviešu tautas psihi atstāja ziņa par cilvēku ķeršanu Rīgas ielās, ieskaitot leģionārus un citus karavīrus, kam dokumenti bija kārtībā, un piespiedu aizvešana uz kuģiem. Latviešu tauta nevar izturēt šādu necienīgu apiešanos un protestēja pret to, un tāpēc neviens lai nebrīnās, ka latviešu karaspēka daļas sāka irt.

9. Ar to, ka tiltus, dzelzceļus un citus karam svarīgus objektus atkāpjoties izposta, gribot negribot ir katram jāsamierinās, bet latviešu tauta nevar solidarizēties ar to, ka skolu nami, tiesu pilis, mākslas iestādes un citi latviešiem mīļi un dārgi kultūras pieminekļi tiek uzsperti gaisā.

10. Pašā pēdējā laikā pienāk ziņas, kas gan vēl pilnā mērā nav pārbaudītas, ka nabaga bēgļiem pilnīgi oficiāli atņem pēdējo govī un zirgu. Kā lai cinās latviešu karavīrs, zinādams, ka viņa piederīgie ir nonākuši tādā postā.

Tie ir paši smagākie piemēri, bet nav visi, kas rāda, kā ir radusies uzticības krīze, kuru pārvarēt ar kādu vienkāršu rīkojumu vai pavēli vairs nevar. Lai latviešu karavīru padarītu kaujas spējīgu, viņa liktenis ir jānodod pašu latviešu rokās. Jāpiepilda latviešu karavīra un visas tautas ilgas pēc valstiskās pašnolemšanās, kaut vai pašā pēdējā mirkli. Latviešu karavīru cīņā var iesaistīt tikai mobilizācija, ko uz valsts tiesību pamata izsludina pati Latvijas valsts.

Mēs lūdzam ģenerāļa Jekelna kunga gādību, lai viņš grieztos pie Lielvācijas vadoņa, lai viņš ar attiecīgu tiesisku aktu deklarētu, ka Lielvācija atzīst un ir gatava faktiski restaurēt Latvijas valsts neatkarību.

1. Latvijas valsts faktiskās neatkarības atjaunošana ir nepieciešamais pamatnoteikums, *condito sine qua non*, Latvijas bruņoto spēku sekmīgai mobilizācijai pret boļševikiem.

2. Latvijas valsts faktiskās neatkarības atjaunošanas un atzišanas akts publicējams nekavējoties, norādot, ka Valsts prezidenta funkciju izpilde un valdības sastādīšana notiks Latvijas republikas satversmes paredzētā kārtā.

3. Nekavējoties izlaižams uzsaukums tautai — visiem spēkiem sekmēt nacionālas armijas noorganizēšanu un apgādi, bet visiem ieročus nest spējīgiem vīriešiem — aicinājums stāties Latvijas armijas rindās, līdzko Valsts prezidenta ieceltais armijas virspavēlnieks aicinās tos stāties armijas rindās par Latvijas atbrīvošanu.

4. Jāaicina pagastu valdes, patērētāju biedrības un citas atlikušās organizācijas veikt priekšdarbus armijas apgādes noorganizēšanai.”¹²⁹

Šis kureliešu dokuments vairāk nekā jebkurš cits latviešu iesniegts dokuments vācu okupācijas varas pārstāvjiem runā skaidru valodu, tas izsaka mūsu tautas sāpes un ciešanas, ko tai nesusi arī vācu okupācijas vara. Tas desmit uzskaitījumos neko nelūdz, bet prasa un parāda prasības cēloņus un nepieciešamību. Tas arī skaidri parāda, kādēļ latviešu karavīri dezertē. Un, kas vissvarīgāk, — izsaka arī latviešu nerimstošās cerības uz valstisku patstāvību. Tas nu SS ieroču un policijas augstākajam priekšniekam Kurzemē bija par daudz. Zinot vēl, ka kurelieši uztur sakarus ar Latvijas sūtni Zviedrijā Salno un ka tas savukārt informē par visu Kurzemē notiekošo sūtni Zariņu Londonā, nacistu varas augstākie pārstāvji nevarēja rimties, ne arī samierināties ar tik nekaunīgām, viņuprāt, deklarācijām. Okupācijas varai, turklāt totalitārai, tas bija nepieņemams izaicinājums. Viņi nolēma kureliešus iznīcināt un to arī izdarīja, kureliešu ieroču spēks plus viņu vadoņu un karotāju drosme izrādījās pārāk niecīgs pretspēks vācu militārajam spēkam, kas Kurzemē joprojām vēl bija nesagrauts.

Tikai četri mēneši bija pagājuši kopš atentāta pret Hitleru 20. jūlijā. Latviešu tautas stāvoklis 1944. gada novembrī bija patiesi traģisks. Runājot dzejnieka Edvarta Virzas nemirstīgajiem vārdiem, trīs ceturtdaļās mūsu zemes “vējš miglu sarkanu pār laukiem” jau dzina. Brūni melnā migla vēl nebija nokritusi, nebija izklidusi, tā sedza Kurzemes laukus. Amerikāņu žurnālists, kurš strādāja par ASV preses korespondentu Berlīnē kopš 1925. gada līdz kara sākumam, un vēsturnieks, grāmatas, kas ir atkārtoti iespiesta un izdota vairāk nekā trīsdesmit reižu un pārtulkota ļoti daudzās valodās, autors Viljams Širers ir atstājis mums pārlicinošu ainu par to, ko jūta un kā rikojās vācu tautas vairākums pēc neveiksmīgā atentāta pret Hitleru: “Dumpis izdzisa, tāpēc ka gandrīz visi vīri, kas bija šis lielvalsts vadībā, ģenerāļi un civilpersonas un vācu tautas vairākums, gan tie, kas bija uniformās, gan bez tām,

nebija gatavi revolucionārām pārmaiņām, — īstenībā, neskatoties uz viņu postu un drūmo sakāves perspektīvu un svešzemju okupāciju, negribēja pārmaiņas. Viņi joprojām nacionālsociālismu atzina par pareizu iekārtu un atbalstīja to, neskatoties uz degradāciju, ko tas bija atnesis Vācijai un Eiropai, un Ādolfā Hitlerā viņi joprojām redzēja savas valsts glābēju. Tajā laikā liela vācu tautas daļa joprojām ticēja Ādolfam Hitleram, un par šo faktu nav jāšaubās, un viņi būtu pārliecināti, ka ar viņa nāvi un noslepkavošanu ir novākts vienīgais vīrs, kas vēl būtu spējīgs novest karu līdz labvēligam nobeigumam. Pat pēc kara beigām ģenerālis Blūmentrits, kas nebija iejaukts sazvērestībā, bet būtu atbalstījis to, ja vien viņa priekšnieks (ģenerālfeldmaršals — V. L.) Klūge būtu bijis ar stingrāku stāju, atzina, ka vismaz puse no civiliedzīvotājiem bija satriekta par to, ka vācu ģenerāļi ir piedalījušies mēģinājumā gāzt Hitleru, un sekas ir bijušas tādas, ka viņi jutuši rūgtumu pret ģenerāļiem, un arī armijā izpaudušās tādas pašas jūtas. Ar hipnotismu, kas nepakļaujas izskaidrojumam, vismaz nevāciešiem, Hitlers paturēja savas ievērojamās tautas lojalitāti un uzticību viņam līdz pašām beigām. Tas, ka viņi akli sekoja viņam, nebija novēršams, sekoja kā apstulbināti mājdzīvnieki, bet arī ar tādu aizkustinošu pašāvēību, pat ar entuziasmu, kas pacēla viņus pāri dzīvnieku baram, bet arī pāri bezdibenim līdz pat nācijai izpostīšanai.”¹³⁰

Viljams Širers ne tikai ilgus gadus nostrādāja par amerikāņu lielo laikrakstu korespondentu pirmskara Vācijā. Pēc Rietumu sabiedroto invāzijas Francijā 1944. gada vasarā Širers armijas majora dienesta pakāpē ar sev padotu karavīru grupu tūlī ieradās no vāciešiem atbrīvotajās teritorijās, lai ASV valdības uzdevumā savāktu, cik vien iespējams, Vācijas dažādo ministriju, nacionālsociālistu partijas, kā arī bruņoto spēku dokumentus un nogādātu tos uz ASV. Širers savu uzdevumu izpildīja sekmīgi. Pēc tam viņš ASV vairākus gadus valdības uzdevumā sakārtoja milzīgus dokumentu kalnus un tādējādi iepazinās ar vācu tautas domām, uzskatiem, rīcības veidu visā pilnībā.

Ja jau šis ievērojamais vēsturnieks raksta, ka vācu tautas vairākums sekoja Hitleram kā apstulbināts mājdzīvnieku bars, ko gan labvēlīgu latviešiem varēja Kurzemē sagaidīt no ģenerāļa Jekelna, nacistu partijas biedra. Cīņa pret latviešu vienību dezertieriem Kurzemē bija asa un skarba, bet ja, kā mēs to redzēsīm, dezertieru vairākumam liktenis bija labvēlīgs un viņi Kurzemē varēja sagaidīt kara beigas, tas neapšaubāmi bija latviešu virsnieciņas nopelns.

Pēc kureliešu sagrāves un izklidināšanas Jekelna 1944. gada slepenais rīkojums leģiona papildinājumu pārvaldes priekšniekam pulkvedim A. Lasmanim bija šāds: “1) visus, kas dezertējuši no vienībām, sūtot to vienības uz Vāciju — nesodīt. (Var būt, ka te tomēr Jekelns bija ņēmis vērā kureliešu

deklarāciju. — V. L.); 2) tos, kas dezertējuši no vienībām, kas atradās Kurzemē — sodīt, respektīvi, iedalīt sevišķā bataljonā ar stipru disciplīnu; 3) visus 19. divīzijas dezertierus nodot tiesai.”¹³¹

Ģenerāļa R. Bangerska dienasgrāmatā 1945. gada 22. janvārī ir šāds ieraksts: “Vakarā divīzijas štābā asumu pilna izrunāšanās ar ģenerāli Štrekenbahu. Pārmet latviešu vienībām dezertēšanu un to, ka aizmugure pilna ar jauniem cilvēkiem, bet fronte tukša. Teicu, ka tie visi ir *Jagdverband*’isti (vāciešu nodibināta latviešu vienība ap pusotra simta cilvēku, kuriem bija doti divi uzdevumi: 1) apkarot komunistus, partizānus un spieģus Kurzemē; 2) nosūtīt Sarkaņās armijas aizmugurē spieģus) un *Aufklärungstrupp*’isti, kurus formē vācu vadība; lai protestē tur, bet neļauj sarunā ar mani. Tad Š. nomierinājās.”¹³²

Arī pulkvedis A. Lasmanis vēsta par šo Bangerska un Štrekenbaha aso sadursmi: “Štrekenbahs pieprasīja ik mēnešus 500 karavīrus kā papildinājumu, lai divīzijas kājnieku skaits nesamazinātos. Bez tam viņš, ar dūri uz sirdams galdam, pieprasīja nāvēssodu visiem 19. divīzijas dezertieriem.”¹³³

Vēsturnieks Uldis Neiburgs raksta: “Dokumenti liecina, ka B. Štrekenbaham nācās nodarboties gan ar divīzijas kaujas spēju uzturēšanu, gādājot tai papildinājumus kritušo un ievainoto karavīru vietā, gan saskaroties ar dezertieru problēmu, kuri nozuda pie saviem piederīgajiem, pievienojās kurliešiem vai vienkārši atstāja vienības.”¹³⁴

Par dezertieriem, kuri Kurzemē uzturējās savu vecāku lauku viensētās, stāsta arī latviešu politiskās policijas darbinieks Liepājā K. Siljakovs: “Tomēr ziņas, ko no aģentiem ieguvām, bija interesantas. Mēs uzzinājām, ka Strautmanis (sikas partizānu grupas komandieris) pie Macpāna (sarkano partizānu nelielas vienības komandieris) vairs neslēpās, bet tā vietā viņam bija izdevies piesaistīt trīs savus kādreizējos paziņas, kas bija dezertējuši no leģiona. Tiem esot sakari ar sev līdzīgiem, kas slapstoties vecāku saimniecībās.”¹³⁵

K. Siljakovs stāsta arī par latviešu lauku iedzīvotāju attieksmi pret dezertieriem. “Lai notvertu komunistu Macpāna partizānus, latviešu politiskā policija nosūtīja uz laukiem divus fiktīvus, māņu “dezertierus”, kuru slapstīšanās vieta tiem bija norādīta četrstūrī starp Alsungu, Basiem, Cīravu un Saku. Viņi bija brīdināti neieieņties saimniecībās, kur mita aizsargi, kas viņus varētu aizturēt un tā izjaukt mūsu nodomus. (..) Tas, ko viņi par savām grūtībām pastāstīja, bija reizē iepriecinoši un arī baigi nospiedoši. Meklējot pārtiku, mūsu “dezertieri” daudzās vietās kaunināti par savu stāju, bet galīgi tukšā nekur nav palaisti.”¹³⁶

K. Siljakovs ziņo, ka dezertierus izklidinājis ģenerālis Bangerskis ar savu 1945. gada 5. janvāra aicinājumu atgriezties savās vienībās.¹³⁷

Pulkvedis Lasmanis min, ka dezertieri un tie, kas bija izvairījušies no iesaukšanas, pēc viņu atklāšanas uz 19. divīziju netika sūtīti.¹³⁸

Kas notiek ar dezertieriem, to pulkvedis Lasmanis, kā papildinājumu pārvaldes priekšnieks, šķiet, zināja vislabāk. Viņš raksta: "Policija turpināja pievest pulcēšanās vienībām Ventspili un Liepājā dezertierus un no iesaukšanas atrāvušos, kas bija vilcinājušies to darīt labprātīgi. (..) No janvāra līdz aprīlim (ieskaitot) pavisam bija labprātīgi pieteikušies, policijas atgādāti vai arī pārņemti no koncentrācijas nometnēm un cietumiem Ventspili 3000 un Liepājā 4500 leģionā iesaukto gada gājumu pilsoņi un dezertieri. Daļa no viņiem bija ieradušies Kurzemē kā bēgļi no citiem Latvijas apgabaliem un dokumentus nozaudējuši. Ģenerālis Bangerskis savā pēdējā uzsaukumā bija apsolījis visiem, kas līdz 1945. gada 1. februārim pieteiksies labprātīgi, pilnīgu amnestiju, un mans rikojums bija nevienu vāciešiem neizdot. Starp viņiem bija arī tādi, kas ilgāku laiku bija uzturējušies mežos un darbojušies kā partizāni (vācieši tos apzīmēja par "bandītiem"). (..) Lielākais cilvēku skaits, kas vienā laikā atradās Ventspils bataljonā, bija 800 un Liepājas bataljonā ap 2000. Pēc apstākļu noskaidrošanas un veselības stāvokļa pārbaudēm 3000 atlauda uz mājām, bet 4500 pēc īsas apmācības nodeva latviešu vienību papildināšanai. 19. divīzija bija saņēmusi 300 vīrus, ko pulkvedis-leitnants Osis un majors Stīpnieks bija izmeklējuši no Liepājas bataljona. 500 bija saņēmuši policijas bataljoni, bet 1000 pulkveža-leitnanta Rusmaņa grupa un 2500 būvbataljoni. (..) Es priecājos par labo disciplīnu latviešu bataljonā, kur karavīri, iedami uz mācībām un nākdami no tām, ar dziesmām vērsa uz sevi vispārēju uzmanību. Četru mēnešu laikā no šī bataljona bija dezertējuši tika 17 cilvēki! (..) Visus 19. divīzijas dezertierus koncentrēja Liepājas bataljonā un viņu skaits sasniedza 120. No tiem daudzi savā laikā bija apbalvoti ar Dzelzs krustu. Tiem, kas bija dezertējuši kaujas laikā, nāvessods bija neizbēgams. Kad viņu liktenis bija jāizšķir, ģenerālis Bangerskis atradās Vācijā un es biju pakļauts tieši vācu vadībai. Pārrunājot lietu ar pulkvežleitnantu Osi un Kociņu, es, uzņemdamies atbildību uz sevi, nolēmu dezertierus tiesai nenodot, bet sūtīt uz kapteiņa Ķikuta policijas bataljonu. (..). 20. aprīli (1945. gadā — *V. L.*) sakarā ar Hitlera dzimšanas dienu no Liepājas cietuma atbrivoja 100 dezertierus, no kuriem daļa tiem piespriesto sodu bija pa pusei jau izcietuši, un no Liepājas koncentrācijas nometnes 460 cilvēkus civiltērpos, kas bija iesaukto gados, lai ieskaitītu tos leģionā. Šo cilvēku pārņemšanu es iepriekš biju pārrunājis ar majoru Hinci (vācu drošības dienesta virsnieku — *V. L.*), un viņus uz manu rikojumu 20. aprīli pārņēma pulkvedis-leitnants Bērziņš."¹³⁹

Tā, lūk, ar pārdomātu humānu rīcību Latviešu leģiona virsnieki izglāba no badanāves, slimībām un bezjēdzīgas nāves frontē tūkstošus latviešu.

Līdz šim nekur nav publicēti dati par 15. divīzijas dezertieriem Vācijas kaujas laukos. Skaidrību šajā lietā varbūt tuvākā nākotnē radīs Nīderlandē iegūtie 15. divīzijas kara gaitu dokumenti. Tomēr jau tagad var uzdrošināties

sacīt, ka Vācijā dezertieru skaits nevarēja būt kaut cik ievērojams. Svešā zemē, starp svešiem ļaudīm, valodu pilnībā un pat daļēji nepārvaldot, latviešu karavīrs-dezertieris drīz vien nokļūtu vācu kara žandarmērijas rokās un tur viņu sagaidītu nāvessods. Arī pārbēgšana ienaidnieka pusē nesa līdzīgu iespējamus nāves draudus. Lielākās raizes, kas ar latviešu karavīriem varētu notikt, izteicis pats leģiona ģenerālinspektors ģenerālis Bangerskis. 13. aprīlī Firstenbergā viņš ir ierakstījis dienasgrāmatā: "Izdevās visumā garastāvokli pacelt un uzlabot. (...) Noskaņojums tramīgs, bet visumā nav slikts. Bija bažas, ka zēni izkļūdis, pārvērtiesies klejotajos un sirotajos un aizies bojā; tas novērsts." Šo ierakstu Bangerskis izdarījis pēc vairāku 15. divīzijas vienību apmeklējuma.¹⁴⁰

Dezertēšana Otrā pasaules kara laikā notika visās karojošās armijās. Vācu-krievu karā dezertēšana Sarkanajā armijā bija ļoti izplatīta un biežāk sastopama nekā citās armijās. No gūstā saņemtajiem sarkanarmiešiem sešpadsmitā daļa bija dezertieru, resp., pārbēdzēju, vai gūstā saņemtu jau kā atšķēlušos no savas karaspēka daļas. Rietumu sabiedrotajiem — britiem, frančiem, amerikāņiem bija tikai viens dezertieris no 4962 karavīriem, kas krituši gūstā. Pat japāņu karavīri, kas kopš bērnības tika mācīti, ka labāk ir mirt nekā padoties gūstā, kara beigās posmā dezertēja arvien vairāk. Kad japāņi 1939. gadā karoja Ķīnā, japāņu armijā bija tikai 669 dezertēšanas gadījumi, bet 1944. gada pirmajā pusē jau 1085. Amerikāņu un britu armijā gandrīz vienmēr dezertieri bija no kājnieku vienībām. Lielākā daļa no viņiem bija ļoti jauni un ar psiholoģiskām problēmām. Vairāk nekā 100 000 britu dezertēja no Lielbritānijas armijas kara laikā. 1942. gadā, vācu izcilā karavadoņa Rommela uzvaras gājiena laikā, ģenerālis Očinkeks bija tik uztraukts par britu karavīru-dezertieru skaitu, ka ieteica ieviest nāvessodu par dezertēšanu. Viņa ieteikumu noraidīja. Ģenerālmajors Džeimss Eliots atzīmēja ļoti lielo skaitu tādu karavīru, kas izvairījās no piedalīšanās kaujā. Tādu karavīru skaits dažās kaujās ir bijis lielāks ne tikai par kaujā kritušo, bet arī par ievainoto skaitu. Sešu mēnešu laikā 1943.–1944. gadā vidēji visā divīzijā četrsimt karavīri izvairījušies no kaujas darbības. ASV armijā pavisam uzskaitīti 40 000 dezertieru. ASV armijā bija spēkā nāvessods par dezertēšanu, taču tas izpildīts tikai vienreiz visā kara laikā. ASV armijā dezertieru procents bija mazāks nekā britu armijā.

Vācu bruņotajos spēkos dezertēšanu uzskatīja par noziegumu pret vadoni un tautas kopību (*Volksgemeinschaft*). Dažreiz dezertēšanu novērtēja kā aizsardzības spēka degradēšanu. 1940. gada aprīlī Hitlers noteica vadlīnijas, kurās par dezertēšanu kā normāls soda veids bija noteikts nāvessods. Ap 35 000 vācu bruņoto spēku karavīrus kara laikā apsūdzēja dezertēšanā. 22 750 gadījumos dezertieriem tika piespriests nāvessods, kas sevišķi plosījās kara pēdējos mēnešos.¹⁴¹

Kā mēs iepriekš redzējām, Kurzemē kara pēdējos mēnešos, tieši pretēji vācu karaspēka kaujas darbībai Vācijā un Viduseiropā, latviešu virsnieku pūles novērst nāvessoda piespriešanu un izpildi izglāba daudzas dzīvības. Iespējams, ka šāda iespēja tik humānai rīcībai varēja būt arī tadēļ, ka tie vācu armijas un drošības dienesta virsnieki, kuri tajā laikā atradās Kurzemē, bija šķirti no tēvzemes un izjuta zināmu nedrošību, atrodoties daļēji naidīgu vai ar okupācijas varu neapmierinātu iedzīvotāju vidū.

Ļoti izplatīta parādība bija dezertēšana Sarkanās armijas latviešu daļās. 1943. gada 8. marta ziņojumā Ziemeļrietumu frontes virspavēlniekam maršalam Timošenko LK(b)P CK sekretārs J. Kalnbērziņš un LPSR Tautas komisāru padomes priekšsēdētājs V. Lācis norādīja: "Ar katru dienu papildināt Latviešu divīziju mums kļūst arvien grūtāk, jo visi no Latvijas PSR evakuētie karadienestam derīgie pilsoņi atrodas divīzijā vai rezerves pulkā. Patlaban no 1. atsevišķā rezerves strēlnieku pulka uz divīziju ir nosūtīti 3000 cilvēku papildinājumam, to vidū ir daudz citu Padomju Savienības tautību pārstāvji." Jau 1942. gada 25. septembra ziņojumā VK(b)P CK sekretāram Andrejam Andrejevam J. Kalnbērziņš un V. Lācis norādīja, ka Komi APSR atrodas vairāki tūkstoši cilvēku, kurus savā laikā izsūtīja par dažādiem pārkāpumiem. No šo personu vidus ievērojams skaits varot tikt atlaists un nosūtīts uz Rezerves pulku. Šā jautājuma atrisināšana ir atkarīga no PSRS iekšlietu tautas komisāra Lavrentija Berijas. 1943. gada 9. februāra ziņojumā LK(b)P CK kara nodaļas vadītājam E. Kusinam Rezerves pulka komandieris Jevgeņijs Meija ierosināja 201. divīzijas papildināšanai izmantot arī 1941. gada 14. jūnijā izsūtītos un Krasnojarskas novada ieslodzījumu vietās esošos Latvijas iedzīvotājus, taču sīkākas ziņas par ieslodzīto latviešu atbrīvošanu un nosūtīšanu uz latviešu karaspēka daļām pagaidām nav atrastas. Var pieņemt, ka L. Berijam šāds priekšlikums nav šķitis pieņemams.

Lielo zaudējumu un rezervju trūkuma dēļ Latviešu divīzija arvien vairāk tika rusificēta. Uz to jau 1942. gada 21. maija ziņojumā J. Kalnbērziņam norādīja divīzijas komandieris pulkvedis Jānis Veikins. Viņš rakstīja: ".. ir uzņemts pārāk straujš kurss uz divīzijas rusifikāciju. Cilvēki ir aizmirsuši, ka tā ir Latvijas divīzija."

Līdz šim nav bijis iespējams noteikt precīzi, cik liels karavīru skaits no minētās divīzijas pārgāja pretinieka pusē. Ka šāda parādība ir bijusi visai izplatīta, liecina 201. latviešu strēlnieku divīzijas komandiera J. Veikina 1942. gada 21. maija ziņojumā J. Kalnbērziņam teiktais, ka "pats apkaunojošākais ir tas, ka mēs līdz šim laikam neesam likvidējuši pāriešanas gadījumus ienaidnieka pusē. Tie turpinās." 1942. gada novembrī kara tribunāls notiesāja piecpadsmit cilvēku grupu, kas bija gatavojusies pāriet pretinieka pusē. Izmeklēšanā tika noskaidrots, ka šo grupu vēl līdz iesaukšanai armijā izveidojušas

agrāk tiesātas un no Latvijas izsūtītas personas. Represijas pret neuzticamiem karavīriem notika arī vēlāk.¹⁴²

Kā redzams, dezertēšana no armijas vispār un arī tieši no kaujas lauka, kā arī pāriešana pretinieka pusē ir bijusi visās armijās. Pat amerikāņu un britu armijas karavīri, kuru uzturs bija pilnīgi pietiekams normālam dzīvesveidam kara laikā, kas tika reglamentētā kārtībā apgādāti ar bārdas skūšanas piederumiem, ziepēm, veļu u. c., ko parasti nosūtīja triecienā ienaidnieka pozīcijām, ja pirms uzbrukuma pretinieka pozīcijas nebija pamatīgi “nogludinātas” ar artilērijas un aviācijas šāviņiem un bumbām, dezertēja un pārgāja pretinieka pusē.

Juliāns Vaivods, Latvijas katoļu baznīcas Liepājas bīskaps, vēlākais Romas katoļu baznīcas kardināls, pavadīja Liepājā septiņus mēnešus no 1944. gada 9. oktobra līdz 1945. gada 9. maijam. Savā atmiņu grāmatā viņš rakstīja: “Ja šī Latvijas atjaunošana būtu (domāta valstiskā atjaunošana — *V. L.*) notikusi tūlīt pēc vācu iesaļošanas mūsu zemē, tad noteikti nebūtu bijis neviena dezertiera starp latviešiem...” Bīskaps J. Vaivods bija garīga darba darītājs, un mums jāpiedod viņam šī zinātniski nepamatotā ticība, ka Latvijas valsts armijā dezertieru nebūtu. Tā ir viņa ticībā Dievam pieņemta pārlicība par dezertēšanas iemesliem, un lai tāda tā arī paliek. Taču J. Vaivoda grāmatā tālāk var lasīt, ka J. Vaivoda brālis — leģionārs atbraucis kuģi uz Liepāju no Vācijas, lai cinitos Kurzemes frontē. Bīskaps Vaivods rakstīja: “Viens mierinājums tomēr bija — apziņa, ka brālis atkal atrodas uz Latvijas zemes, un, ja arī būs jānoliek galva par dzimteni, tad gulēs vismaz tanī zemē, no kuras mēs visi izauguši lieli.”¹⁴³

Noteikt leģiona dezertieru skaitu nav bijis iespējams. Beigsim šo garo un sāpīgo nodaļu par leģiona dezertieriem ar J. Vaivoda un viņa brāļa domu. Proti, leģionā vienmēr daudz, daudz vairāk par dezertieriem bija tādu karavīru, kuri bija gatavi nolikt savu galvu uz Latvijas zemes. Tāpat kā mums visiem zināmā tautasdziesmā.

Bibliogrāfija V nodaļai

¹ *Biezais H.* Latvija kāškrusta varā. — Apgāds “Gauja”, 1972, 181. lpp.

² Turpat, 207. lpp.

³ Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā, II. — *Vesterosa*, 1972, 41.–43., 103., 104. lpp.

⁴ Turpat, 154. lpp.

⁵ Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā, XI. — *Toronto*, 1993, 11., 25.–31., 45., 52., 79. lpp.

⁶ *Latvju enciklopēdija*, I. — *Linkolna*, 1983, 250. lpp.

- 7 Kapteiņa Oļģerta Vinklera intervija Visvaldim Lācim. Intervijas pieraksts saglabāts.
- 8 *Hāznerns V.* Varmācības torņi. — Linkolna, 1977, 334. lpp.
- 9 Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados. — Rīga, 2005, 129. lpp. Rakstā: H. Strods. Latvijas pirmās padomju okupācijas aktivistu vajāšanas (1941. gada 23. jūnijs–1945. gads), 106.–204. lpp.
- 10 Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. II, 123.–131. lpp.
- 11 Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. III, 172. lpp.
- 12 Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. IV, 234. lpp.
- 13 Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. VIII, 312. lpp.
- 14 Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. XI, 81.–83. lpp.
- 15 *Perro O.* Fortress Cholm. — Toronto, 1980.
- 16 Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. II, 96., 97. lpp.
- 17 No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā. 1940–1986. — Rīga, 1999, 573. lpp.
- 18 *Sietiņš U.* Par zemi, ko milam... — Rīga, 2005, 51., 67. lpp.
- 19 Latvju enciklopēdija, II. — Stokholma, 1952–1953, 1288., 1289. lpp.
- 20 *Vilciņš T.* Latviešu leģionāri 50 gadus pēc kara. Socioloģisks aspekts // Latvijas Arhīvi, 1994, Nr. 2, 32.–34. lpp.
- 21 Es sapni par dzimteni pagalvi likšu, I. — Rīga, 1993, 82., 83. lpp.
- 22 *Biezais H.* Kurelieši. Nacionālās pretestības liecinieki. — Itaka, ASV, 1991.
- 23 *Gregors J.* Ģenerāļa Kureļa grupas dienasgrāmata. No 1944. g. 28. jūlija līdz 1944. g. 14. novembrim.
- 24 Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā, V. — Vesterosa, 1977, 188., 189. lpp.
- 25 Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. II, 106., 107., 154., 156. lpp.
- 26 Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. III, 172. lpp.
- 27 Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. IV, 294., 295., 298. lpp.
- 28 Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. V, 29., 142., 149., 150., 188., 189. lpp.
- 29 Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. XI, 43.–50. lpp.
- 30 *Beldavs J.* Bataljona ārsts. — Rīga, 2005, 7.–15. lpp.
- 31 Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. XI, 49. lpp.
- 32 *Beldavs J.* .. 12. lpp.
- 33 *Barkāns J.* Atmiņas par mani dienesta laikiem. — Rīga, 2001.
- 34 *Feldmanis I., Kangeris K.* Patiesība par SS brīvprātīgo leģionu // Latvijas Avīze, 2004. g. 15. martā.
- 35 *Neiburgs U.* Patiesību par leģionāriem meklējot // Latvijas Avīze, 2004. g. 11. martā.
- 36 *Blūms J.* Karavīra stāsts // Atmoda, 1992. g. 3. martā.
- 37 *Prāmnieks I.* Latvieši darba dienestā Otrā pasaules kara laikā // Laiks, 2002. g., 23. febr.–1. martā.
- 38 *Laube A.* Latviešu darbdiestnieki Travemindē // Kara Invalids, 1988, Nr. 33, novembris, 62. 64. lpp.
- 39 *Dravnieks A.* Es atceros. — ASV, 1970, 188., 189. lpp.
- 40 Turpat, 277. lpp.
- 41 *Neiburgs U.* Traģēdija pie Māras diķa // Mājas Viesis, 2005. g. 16. sept.
- 42 *Silgailis A.* Latvian Legion. — San Jose, California, 1986, pp. 218–221.

- 43 *Freivalds O.* Kurzemes cietoksnis, I. — Kopenhāgena, 1954, 157.–159. lpp.
- 44 *Sietiņš U.* .. 11. lpp.
- 45 *Vilciņš T.* Latviešu leģionārs .. 32., 40. lpp.
- 46 Latvju enciklopēdija, II .. 1293. lpp.
- 47 *Vilciņš T.* Latviešu leģionārs .. 32. lpp.
- 48 *Lasmanis A.* Cerības un vilšanās. — Upsala, 1963, 163.–167. lpp.
- 49 Latvijas armijas augstākie virsnieki. 1981–1944. — Rīga, 1998, 290. lpp.
- 50 *Beldavs J.* .. 36. lpp.
- 51 *Ozoliņš J.* Virsdzīve. — Rīga, 1987, 191.–193. lpp.
- 52 *Ozoliņš J.* Leģionā, Austrumu frontē // Latvijas Arhīvi, 1994, Nr. 1, 33.–35. lpp.
- 53 *Beldavs J.* .. 63., 66. lpp.
- 54 *Ezergailis A.* Latviešu leģions starp neziņu un aizmirstību // Latvija Amerikā, 2004. g. 24.–31. jūlijā.
- 55 *Biezais H.* Latvija kāškrusta .. 279., 287. lpp.
- 56 *Bisenieks I.* Pulkveža Oskara Kalpaka un leģionāru piemiņas sarikojums Melburnā // Austrālijas Latvietis, 2003. g. 9. apr.
- 57 Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. III, 43. lpp.
- 58 *Bleiere D., Butulis I., Felsmanis I., Stranga A., Zunda A.* Latvijas vēsture. 20. gadsimts. — Rīga, 2005.
- 59 *Bojārs J.* Starptautiskās tiesības. — Rīga, 1998, 451., 452. lpp.
- 60 *Kangeris K.* Nacionālsociālistiskos militāros formējumos iesaistītie Latvijas iedzīvotāji. Skaita problēmas. Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. — Rīga, 2000, 137.–155. lpp.
- 61 *Neiburgs U.* Latviešu leģiona tēma vēstures literatūrā // Latvijas Vēsture, 1995, Nr. 31 (18), 38., 39. lpp.
- 62 *Neiburgs U.* Latviešu karavīri Vācijas un PSRS armijās: galvenās problēmas. Grām.: "Latvija Otrajā pasaules karā". — Rīga, 2000, 197.–207. lpp.
- 63 *Neiburgs U.* Hitlera pavēles aizkulisēs // Mājas Viesis, 2003. g. 7. febr.
- 64 *Neiburgs U.* Leģiona traģēdijas sākums // Mājas Viesis, 2001. g. 10. febr.
- 65 *Strods H.* Zem melnbrūnā zobena. — Rīga, 1994, 91.–101. lpp.
- 66 *Strods H.* Okupēto zemju karavīri zem sveša karoga. Grām.: "Latvijas Otrajā pasaules karā". — Rīga, 2000, 189.–196. lpp.
- 67 *Plensners A.* (sakārtotājs). Informācija par Latviešu leģionu. — Pinneberga, 1949, 25. lpp.
- 68 *Balodis A.* Lettlands och den lettiska folkets historia. — Stocholm, 1990, 321. lpp.
- 69 *Silgailis A.* Latvian Legion. — San Jose, California, 1986, 237. lpp.
- 70 *Blāķis Ā.* Medaļas otra puse. Okupācijas varu pavadā un jūgā. — Buenosairesā, 1956, 116. lpp.
- 71 *Neulen H. W.* An deutscher Seite. — München, 1985, S. 293.
- 72 *Stöber H.* Die lettischen Divisionen im VI. Armeekorps. — Osnabrück, 1981, S. 346.
- 73 *Steiner F.* Die Freiwilligen der Waffen-SS Idee und Opfergang. — Oldendorf, 1958, S. 384.
- 74 *Biezais H.* Latvija kāškrusta .. 311. lpp.
- 75 *Bleiere D. u. c.* Latvijas vēsture. — Rīga, 2005, 258. lpp.

- 76 *Keegan J.* Der zweite Weltkrieg. — Berlin, 2004, S. 73.
- 77 *Lasmanis A.* Ceribas un .. 161. lpp.
- 78 *Leitītis J.* Viņsaules lokā. — Rīga, 2004.
- 79 *Šinķis A.* Kurzemes cietoksnis. — Rīga, 1997, 394. lpp.
- 80 *Vilciņš T.* .. 35. lpp.
- 81 Turpat, 32., 33. lpp.
- 82 Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. XI, 62.–65., 140., 157., 159. lpp.
- 83 *Kangeris K.* Nacionālsociālistiskās Vācijas .. 137. lpp.
- 84 Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. II, 169.–172., 188. lpp.
- 85 *Sandström A.* Krieg unter der Mitternachts Sonne. — Wien, 1996, S. 337.
- 86 The Oxford Dictionary to the Secons World War. — Oxford, New York, 1995, p. 372.
- 87 *Keegan J.* .. 681. lpp.
- 88 Turpat, 693. lpp.
- 89 The Oxford Dictionary .. pp. 1216–1218.
- 90 Turpat, 680. lpp.
- 91 Turpat, 1216. lpp.
- 92 *Keegan J.* .. 684. lpp.
- 93 Turpat, 692. lpp.
- 94 Turpat, 697. lpp.
- 95 Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. IV, 115. lpp.
- 96 *Jägersköld S.* Mannerheim 1867–1951. — Herford, 1985, p. 225–271.
- 97 *Jutikallo E., Pirinen K.* A History of Finland. — Finland, 1984, p. 256, 257.
- 98 Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. IV, 116.–118. lpp.
- 99 Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā, III. — Vesterosa, 1974, 25.–30. lpp.
- 100 Turpat, 51. lpp.
- 101 Turpat, 120.–128. lpp.
- 102 *Jansons R.* Latvijā bija jāznicina viss un ikviens // Lauku Avize, 2000. g. 15. jūl.
- 103 *Prāmnieks I.* Latvieši darba dienestā ..
- 104 *Grīnvalds D.* Kā es redzēju tās lietas. — Rīga, 2002, 280. lpp.
- 105 *Kronentāls H.* Leģionāra atmiņas. — Rīga, 1995, 10., 11., 34., 37. lpp.
- 106 *Ruska R.* No nebūtības paglābts vārds // Latvijas Avize, 2005. g. 18. jūl.
- 107 Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. VI — Vesterosa, 1978, 331. lpp.
- 108 Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. V, 231. lpp.
- 109 *Vilciņš T.* .. 35. lpp.
- 110 Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. II, 43. lpp.
- 111 *Biezais H.* Latviešu leģions un dezertieri // Kara Invalids, 1986, Nr. 31, 14.–26. lpp.
- 112 *Biezais H.* Latvija kāškrusta .. 341. lpp.
- 113 *Siljakovs K.* Mana atbilde. — ASV, 1985, 251. lpp.
- 114 *Biezais H.* Latvija kāškrusta .. 343., 344. lpp.
- 115 Turpat, 344. lpp.
- 116 *Ozoliņš J.* .. 239. lpp.
- 117 *Biezais H.* Latvijas kāškrusta .. 344. lpp.
- 118 *Gregors J.* .. 300. lpp.

- 119 Turpat, 310. lpp.
- 120 Turpat, 321., 322. lpp.
- 121 *Ziemke E. F.* Stalingrad to Berlin. — Vašingtona, 1968, pp. 335, 336, 342.
- 122 The Oxford Dictionary .. p. 981.
- 123 *Ziemke E. F.* .. pp. 432, 433.
- 124 *Vilciņš T.* .. 32. lpp.
- 125 Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. V, 124., 125. lpp.
- 126 Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. II, 91., 93. lpp.
- 127 Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. XI, 121.–127. lpp.
- 128 *Hāzners V.* Varmācības .. 232. lpp.
- 129 *Biezais H.* Latvija kāškrusta .. 350.–353. lpp.
- 130 *Shirer W.* The Rise and the Fall of the Third Reich. 30th ed. — New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore, 1990, p. 1082.
- 131 *Lasmanis A.* .. 230. lpp.
- 132 *Bangerskis R.* .. IV, 154. lpp.
- 133 *Lasmanis A.* .. 215. lpp.
- 134 *Neiburgs U.* Štrekenbahs // Mājas Viesis, 2002. g. 6. dec.
- 135 *Siljakovs K.* .. 216. lpp.
- 136 Turpat, 209., 210. lpp.
- 137 Turpat, 226. lpp.
- 138 *Lasmanis A.* .. 224. lpp.
- 139 Turpat, 228.–232. lpp.
- 140 *Bangerskis R.* .. 176. lpp.
- 141 The Oxford Dictionary .. p. 237.
- 142 *Riekstiņš J.* Latvijas iedzīvotāju mobilizācija Sarkanajā armijā. Grām.: "Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados". — Rīga, 2005, 417., 418. lpp.
- 143 *Vaivods J.* Septiņi mēneši Liepājas cietoksnī. — Rīga, 1990, 139., 200., 201. lpp.

VI. Latviešu leģiona karavīri kā cīnītāji kaujas laukos

Atstāsim malā tālaika politiskos notikumus, neatkārtosim arī motīvus, kas vadīja latviešu leģionārus cīņā pret Sarkanā armiju, bet šajā nodaļā raksturosim viņus kā karavīrus tieši kaujas laukā.

Ievērojamais vācu ārsts, profesors, *Dr. med.* K. H. Bauers kādreiz ir teicis: "Piesargieties no ļaudīm, kuri daudz un labprāt stāsta par savām labākajām īpašībām." Es ievērošu K. H. Bauera bridinājumu un ļaušu, lai par latviešu leģionāriem, novērtējot viņus kā karotājus, stāsta svešzemnieki.

Britu vēsturnieks profesors Džons Kīgens pamatoti tiek uzskatīts par vienu no pasaules izcilākajiem kara vēsturniekiem. Viņš ilgus gadus strādāja par britu pasaulslavenās Sendhērstas militārās akadēmijas mācībspēku. Kigena sarakstīto grāmatu skaits par karu vēsturi sniedzas pāri diviem desmitiem. Šajās grāmatās viņš apraksta karu vēsturi, sākot no akmens laikmeta kariem līdz pat mūsdienām. Kīgens ir arī vairāku grāmatu autors par Otro pasaules karu. Viņa grāmatas no angļu valodas pārtulkotas vairākās valodās. Vienu no grāmatām sauc *Waffen SS. The Asphalt Soldiers*, un tajā viņš apraksta visas nevācu SS ieroču vienības blakus vācu SS ieroču vienībām. Par latviešu 15. un 19. divīziju Kīgens raksta, ka latviešu karavīri ir sīvi cīnītāji un ka krievu otrreizējās okupācijas novēršanas dēļ viņi gatavi cīnīties līdz galam. Kīgens uzsver, ka lielākā daļa no austrumeiropiešu SS karavīriem bija sabiedrības padibenes, izņemot latviešu un igauņu divīzijas, kas cīnījās, lai aizstāvētu savu tēvzemi.¹

Skotu vēsturnieks, Aberdinas universitātes bibliotekārs D. Litldžons norāda, ka 1944. gada ziemā, atvairot Sarkanās armijas lieluzbrukuma laikā pie Neveles krievu spēkus, kas mēģināja ielenkt vācu Ziemeļu armiju grupas spārnu, varonīgi cīnījies 1. Rīgas policijas pulks. Par šīm kaujām pulka karavīri, respektīvi, viss pulks, apbalvoti ar tiesībām nēsāt sevišķu formas tērpa aproci uz svārku vienas piedurknes ar uzrakstu "Latviešu brīvprātīgo policijas pulks Rīgā". Šāds apbalvojuma veids, atzīmējot kādas karaspēka daļas panākumu kaujas laukā, pastāvēja vācu bruņotajos spēkos.²

Amerikāņu vēsturnieki H. P. Teilors un R. Dž. Benders devuši šādu divu Latviešu leģiona divīziju raksturojumu: „.. visa viņu varonība un pašuzpurēšanās pēc tam kaujās deva Latvijai trīs atelpas gadus no krievu apspiešanas. (..) tas, kas latviešu divām divīzijām bija kopīgs, bija varonība un pašuzpurēšanās, pat redzot, ka viņus gaida sakāve, kā arī pilnīga sevis atdošana Latvijas aizsardzībai pret krievu varas atgriešanos.” Apskatot kauju posmu pēc 1944. gada jūlija līdz oktobrim, Teilors un Benders raksta: “Krievu uzbrukumi turpinājās, lai spiestu atkāpties jau tā ļoti novājinātās latviešu divīzijas uz rietumiem, un 16. jūlijā tās piespieda atkāpties pāri vecajai Krievijas robežai ar Latviju. No šīs vietas tad līdz rūgtajām kara beigām katra atkāpšanās nozīmēja, ka arvien lielāka viņu tēvzemes daļa nonāk krievu varā, bet, par spīti cīņai pret milzīgu pārspēku, latviešu izmisīgā apņēmība cīnīties pieauga.”³

Šie amerikāņu autori uzsver, ka latviešu leģionāriem bijusi svarīga loma sīkstajās aizstāvēšanās kaujās, atkāpjoties no Volhovas frontes iecirkņa 1944. gada janvārī un februārī. Pēc atkāpšanās jau iepriekš sagatavotās “panteras” pozīcijās latvieši, neraugoties uz pretinieka milzīgo skaitlisko pārsvaru, noturējušies Veļikajas upes krastā un nav ļāvuši ienaidniekam pāriet upi, atsītot vairākus nesekmīgus ienaidnieka uzbrukumus. Teilors un Benders, protams, nevar nepieminēt mūsu karavīru lielo varonību Ziemassvētku kaujās Kurzemē no 1944. gada 23. līdz 31. decembrim. Piemēram, 31. decembrī vien 19. divīzija izturējusi divdesmit septiņus atsevišķus lielākus ienaidnieka uzbrukumus, neatdodot pretiniekam nevienu no savām pozīcijām. Sevišķi spēcīgi pretinieka uzbrukumi bija vērsti pret 106. kājnieku pulku majora Stipnieka vadībā. Kaujas pulka iecirkni bijušas tik bargas, ka pulks zaudējis 60 procentus no sastāva. Divīzijas karavīru morāle, cīņas griba un noskaņojums cīnīties palicis augstā līmenī visas šīs izmisīgās kaujas laikā, un tas vēl vairāk esot atzīmēšanas cienīgs fakts, ja neņem vērā krievu uzbrukumu arvien pieaugošo niknumu un to, ka latviešu lielos zaudējumus šajā kaujā nevarēja aizstāt ar papildinājumiem, jo tādu vienkārši nebija. Nebijis vai vismaz rets gadījums Otrā pasaules kara vēsturē vāciešu skatījumā ir tas, ka deviņu dienu kauju laikā 19. divīzija trīs reizes pieminēta vācu bruņoto spēku virspavēlniecības dienas ziņojumā (Vācijai un pārējām valstīm — *V. L.*)⁴

Vērtējot latviešu karavīru cīņas sparū pirms Latviešu leģiona dibināšanas, amerikāņu vēsturnieki izceļ arī latviešu policijas bataljonus, kas tāpat cīnījušies drosmīgi un pašai ziedīgi.⁵

ASV armijas atvaļinātais pulkvežleitnants Ojārs Ozols ASV armijas militārās izlūkošanas štāba arhīvā ir uzgājis vēl nekur npublicētu zīmīgu latviešu karavīru vērtējumu: “Deviņpadsmitā kaujas divīzija sastāv no latviešu virsniekiem, instruktoriem un kareivjiem. Šī ir visvairāk apbalvotā ienaidnieka divīzija ar augstu morāli, lieliem kaujas piedzīvojumiem, ļoti varonīga

un labi vadīta. Pēdējās ziņas (1945. g.) norāda, ka šī augstās kvalitātes vienība ir stūrakmens Kurzemes ielenkumā.”⁶

ASV armijas pulkvedis Vītons Otrajā pasaules karā bija 3. amerikāņu armijas štāba virsnieks Eiropā. Pēc kara viņš palicis Eiropā un pētījis Austrumu frontes kara notikumu vēsturi, kā arī pievērsis sevišķu uzmanību abu latviešu divīziju darbībai kaujās. Pēc tam ilgāku laiku Vītons mācījis tanku kaujas taktiku ASV bruņoto spēku visaugstākajā ģenerālštāba koledžā. Kādu lekciju ģenerālštāba koledžā pulkvedis Vītons beidzis šādi: “To, ko abas latviešu divīzijas veikušas kaujas laukos neiedomājami lielā krievu pārspēka priekšā, ir grūti saprast vai aprakstīt. Man nav vārdu, kā jums to izteikt, bet es šo abu varoņo divīziju priekšā noliecu galvu.”⁷

Franču vēsturnieka Reimona Kartjē grāmatas “Otrais pasaules karš” vācu tulkojumā lasām: “Par Kurzemi iedegušās ne mazāk kā sešas lielkaujas, no kurām pēdējā ieilga līdz aprīļa sākumam (1945. gadā — V. L.). Ģenerāļa Hilperta vadītās vācu karaspēka daļas pastiprināja baltiešu, sevišķi latviešu vienības, kuras izmisīgi cīnījās pret saviem sensenajiem apspiedējiem.” Kartjē latviešu karavīrus nosaucis par patriotiem.⁸

Vislabākie latviešu karavīru kaujas spēju pazinēji bija augstāko dienesta pakāpju vācu virsnieki un vācu vēsturnieki, kam pēckara Vācijā ir pieejami vairāki bagātīgi arhīvu krājumi. Vēsturnieks Hanss Štēbers rūpīgi iepazīties ar leģionāru kaujas gaitām, veicot pētījumus Freiburgas militārajā arhīvā. Štēbers raksta, ka gandrīz neviena vācu armijas divīzija tik isā laikposmā neesot atzīmēta Vācijas bruņoto spēku virspavēlniecības dienas ziņojumos (piecpadsmit reizes) kā 19. latviešu SS ieroču divīzija. Lūk, Štēbera minētie virspavēlniecības ziņojumi.

29.02.44. Smagajās aizstāvēšanās kaujās Austrumu frontes ziemeļu sektorā sevišķi izcēlusies 2. latviešu brīvprātīgo SS brigāde (19. divīzijas priekštece, tās kodols — V. L.) ar ozollapām pie Bruņinieka krusta apbalvotā SS ģenerālmajora Šulda un ar Bruņinieka krustu apbalvotā pulkveža Veisa vadībā.

3.03.1944. Rietumos no Ostrovas latviešu SS brīvprātīgo vienības (VI SS armijas korpusā — 15. latviešu SS grenadieru divīzija un 19. latviešu SS grenadieru divīzija) kopā ar vācu vienībām atvairīja vairāku ienaidnieka divīziju triecienu. Kādu vietējo iebrukuma vietu nosprostoja.

11.03.44. Austrumu frontes ziemeļos boļševiki uzbruka ziemeļrietumos no Neveles, pie Ostrovas, pie Pleskavas un pie Narvas ar stipriem tanku un triecienlidmašīnu atbalstītiem spēkiem. Viņu caurlaušanās mēģinājumi nedevis nekādus rezultātus neatlaidīgas armijas vienību, SS ieroču vienību, kā arī latviešu un igauņu brīvprātīgo vienību pretestības dēļ. Vietējie iebrukumi tūlītējos pretuzbrukumos tika iztīrīti vai nosprostoti. Ienaidnieks pazaudēja 101 tanku.

17.03.44. .. pārējā Austrumu frontē padomju karaspēks uzbruka rietumos no Neveles, pie Ostrovas un Narvas frontē. Šo uzbrukumu sekmīgā atvairīšanā piedalījās latviešu SS brīvprātīgo vienības.

27.03.44. Rietumos no Ostrovas latviešu SS brīvprātīgo vienības kopā ar vācu vienībām atsita vairāku ienaidnieka divīziju triecienus.

29.03.44. Arī dienvidaustrumos no Ostrovas un Narvas frontē vācu karaspēka daļas un latviešu SS brīvprātīgo vienības sagrāva spēcīgus ienaidnieka uzbrukumus.

9.08.44. Papildus bruņoto spēku dienas ziņojumam: Austrumu frontes ziemeļu sektorā 83. vācu kājnieku divīzija un 19. latviešu SS divīzija SS ieroču ģenerālmajora Štrekenbaha vadībā uzbrukumā un aizstāvoties ir sevišķi izcēlušās.

16.09.44. Pie Bauskas, Madonas un Valkas padomju karaspēks turpināja savus spēcīgos uzbrukumus tanku un triecienlidmašīnu eskadriļu atbalstā. Mūsu divīzijas plecu pie pleca ar latviešu brīvprātīgo vienībām un priekšziņīgā sadarbībā ar stiprām aviācijas daļām sīvās cīņās izjauca visus ienaidnieka caurlaušanās mēģinājumus.

25.09.44. .. dienvidos no Rīgas karaspēka daļas un SS ieroču daļas atsita boļševikus sekmīgos pretuzbrukumus.

29.09.44. Austrumu frontes ziemeļu sektorā armijas daļas un SS ieroču daļas 14 dienu asās kaujās, veiksmīgi aviācijas atbalstītas, kamēr tās tika atvilkas no ieņemtajām pozīcijām, izjauca pāri par 100 padomju kājnieku divīziju un neskaitāmu tanku un motorizēto vienību caurlaušanās mēģinājumus, kā arī nodarīja smagus cilvēku un materiālos zaudējumus boļševikiem. Apšaudē iznīcinot pāri par 1000 tankiem, laikā no 14. līdz 27. septembrim boļševiki ir zaudējuši piecu tanku korpusu sastāvu.

30.09.44. Starp Daugavu un Rīgas jūras līci vakar ienaidnieka uzbrukumi atslāba. Mūsu daļas un latviešu SS brīvprātīgie atsita visus uzbrukumus.

Papildus virspavēlniecības ziņojumam: aizstāvēšanās kaujā Latvijā, aizstāvot savu dzimteni, izcēlās 19. ieroču grenadieru divīzija SS ieroču ģenerālmajora Štrekenbaha vadībā.

20.10.44. Dienvidaustrumos no Liepājas un dienvidos no Rīgas jūras līča armijas daļas, kā arī ģermāņu un latviešu SS brīvprātīgie atkārtoti atvairīja ienaidnieka uzbrukumus un iznīcināja 29 tankus.

27.12.44. Papildus virspavēlniecības ziņojumam: smagās aizstāvēšanās kaujās Kurzemē 205. kājnieku divīzija ģenerālleitnanta Mellentina vadībā un 19. SS brīvprātīgo divīzija SS ieroču ģenerālleitnanta Štrekehbaha vadībā ir cīnījušās izcili.

29.12.44. Kurzemē boļševiki turpināja savus lieluzbrukumus. Armijas daļas, SS ieroču un latviešu SS brīvprātīgo vienības atvairīja visur atkal spēcī-

gus artilērijas un tanku atbalstītus uzbrukumus sekmīgās kaujās un no jauna iznīcināja daudzus ienaidnieka tankus.

1.01.45. Kurzemē ienaidnieks savus uzbrukumus atjaunoja tikai ziemeļrietumos no Dobeles, asās cīņās sagrāva pēc spēcīgas artilērijas sagatavošanas uguns izvestos boļševiku caurlaušanās mēģinājumus, turklāt ienaidnieks cieta lielus un asiņainus zaudējumus.

Vienpadsmit smagu cīņu dienās virspavēlnieka ģenerālpulkveža Šērnera vadībā cīņā iesaistītās armijas vienības, SS ieroču un latviešu SS brīvprātīgo vienības, ko lieliski atbalstīja aviācija un zenīrtartilērija, sava virspavēlnieka aviācijas ģenerāļa Pflugbeila vadībā atsita 46 kājnieku divīziju un 22 tanku un triecienlielgabalu vienību triecienus. Pateicoties vadības un karaspēka daļu augstam veikumam frontē, Kurzeme tikai ar nenozīmīgiem apvidus zaudējumiem palika mūsu rokās.⁹

Štēbers uzsver, ka neskaitāmi apbalvojumi par kaujās parādīto drosmi, līdz pat apbalvojumiem ar Bruņinieka krustu un Vācu krustu zeltā, liecina par latviešu karavīru cīņas garu un veikumu.¹⁰

Štēbers norāda, ka, tikai pateicoties latviešu karavīru **pārcilvēciskajam** (izcēlums mans — *V. L.*) veikumam un viņu vadībai, atkāpšanās cauri purviem, mežiem un sarkano partizānu apdraudētiem rajoniem, kur partizāni bieži uzbruka leģionāriem pat bataljona stiprumā, nepārvērtās haosā.¹¹

To, ka 19. divīzija, par spīti smagiem zaudējumiem nepārtrauktās kaujās, līdz kara pēdējām dienām paturējusi kaujas gribu, nelokāmību un pašlāvību uz sevi, Štēbers nosauc par militārpsiholoģijas retu parādību, kas būtu sevišķi jāapcer.¹²

Jau pirms kaujām pretinieka pilnīgi ielenktajā Kurzemē 19. divīzija pierādīja ārkārtīgu varonību, ko var saukt arī par nāves nicināšanu, 1944. gada kaujā pie Mores no 26. līdz 30. septembrim. Kā visās cīņās Vidzemē, tā arī šajā kaujā divīzija parādīja apbrīnojamu cīņas sparū: piecu dienu kaujās tika izturēts deviņkārtīgs ienaidnieka pārspēks. Kaujas niknumu raksturo tas, ka leitnanta Zāgara vadītā 44. pulka 3. rotas iecirknī pie Mazratnieku mājām pēc kaujas ierakumi bija jāizber tāpēc, ka tie bija pilni ar krieviem, kas gāja bojā 27. un 28. septembra tuvciņās. Mores kaujas paliks kā viens no izcilākajiem pieminekļiem latviešu karavīram — kājniekam, kas spēja izturēt ienaidnieka artilērijas, granātmetēju, tanku un prettanku lielgabalu uguni tieši tad, kad pašu artilērija bija bezspēcīga municijas trūkuma dēļ. Ne vien šo slodzi izturēt, bet spēja vēl vairāk — ar uzņēmīgu aktivitāti prettriecienos nāvīgi sakaut uzbrucēju. Vācu 18. armijas komandieris ģenerālis Hilperts 29. septembrī apciemoja 19. divīzijas štābu, lai pateiktos par palīdzību 18. armijai izklūt no Igaunijas un draudošā pilnīgā ielenkuma, ja 44. pulks nebūtu noturējis krievus pie Mores. Viņš personīgi pateicās diviem latviešu pulku komandieriem —

pulkvežleitnantam R. Kociņam un majoram T. Galdiņam. Ģenerālis Hilperts, noklausījies 19. divīzijas operatīvās nodaļas majora, vācu virsnieka Koopa ziņojumu, pagriezās pret latviešu pulku komandieriem un izrādīja apbrīnu par vienreizēju latviešu pulku kaujas sniegumu. 16. armija, arī pateicoties latviešu varonībai, bija izpildījusi savu uzdevumu noturēt fronti, un 18. armija aizslīdēja gar tās aizmuguri, nākdama caur Rūjienu, Limbažiem un Raganu uz Rīgu, uz Kurzemi.¹³

VI SS armijas korpusa, kurā ietilpa 19. divīzija, komandants ģenerālis Krīgers ir atzinis: "Es droši varu sacīt, ka 19. divīzija ir labākā kājnieku divīzija Kurzemē. Mēs, vācieši, esam labākie karotāji pasaulē, bet jūs esat cīnītāji."¹⁴

Pie atziņas, ka 19. divīzijā ir krietni cīnītāji, Krīgers un vēl augstāk par viņu stāvoši vācu ģenerāļi bija nonākuši jau agrāk. VI korpusa dienas pavēlē bija sacīts: "Leģionāri! Ziemeļu armijas grupas virspavēlnieks man šodien izteicis augstāko uzslavu un atzinību par jūsu varonību ļoti smagās meža cīņās Lubānas telpā, kurā jūsu izcilā pienākuma apziņā un upuriem bagātajā cīņā esat pierādījuši savu vīrišķību. Ar jūsu varonību šajās smagajās cīņās izdevās sakaut kādas boļševiku divīzijas galvenos spēkus."¹⁵

1944. gada novembra sākumā 19. divīzijas pulku komandierus uzaicināja uz sanākumi Lestenes pilī, kur bija ieradies arī Kurzemē ielenktā vācu karaspēka virspavēlnieks ģenerālpulkvedis Šērners. Viņš īsos vārdos pateicās latviešu 19. divīzijai par līdzšinējo lielisko sniegumu kaujas laukā.¹⁶

15. divīzijas komandieris vācietis, virspulkvedis Akss pēc jauno 15. divīzijas karavīru pirmajām sešām ugunskrīstību dienām par cīņām no 1945. gada 24. līdz 27. janvārim Nakeles apkārtnē Vācijā rakstīja: "Divīzijas karavīri ir cīnījušies drosmīgi. Viņi it īpaši pierādīja, ka ir labi karavīri tieši uzbrukumā."¹⁷

15. divīzijas kaujas Pomerānijā bija novērtējis laikraksts *Landeszeitung für Meklenburg und Nachbargebieten* marta beigās, ievietodams šāda satura rakstu: "Uzticība un cīņas spars ceļā. 15. latviešu SS divīzija Pomerānijas cīņās. Piecdesmit dienās 15. latviešu SS divīzija maršējusi vairāk nekā 1000 km. Tās bija cīņu dienas, aukstums, lietus un visu nelabvēlīgo klimatisko apstākļu dienas, smagu stundu dienas, kad vadības un kareivju morālei bija uzlikti vis-smagākie pārbaudījumi. Divīzija šai ceļā, kas viņu beidzot noveda Dievenovas priekštilta pozīcijā, ne tikai nodarīja ienaidniekam smagākos zaudējumus, bieži izjaucot tā nolūkus, bet arī ņēmusi savā apsardzībā un nogādājusi drošībā desmitiem tūkstošu vācu bēgļu.

Tuvojoties dienām, kad divīzijai bija jāpierāda savas kaujas spējas, tā nebija piedzīvojusi, saliedēta, cīņās rūdīta vienība, tā bija jauna, apmācības bija jāveic pasteidzinātā tempā, tā cīnijās tālu no savas dzimtenes. Tie bija faktori, kas ietekmēja vienības kaujas spējas. To, ko tā piecdesmit smagāko pārbaudījumu dienās rādīja, tika salīdzināts ar katru kaujas spējīgu vācu divī-

zijas veikumu, un kā tika novērtēta, par to var spriest pēc šādiem korpusa grupas komandiera vārdiem: "Mūsu 15. divīzija kā arjergards — vienkārši lieliska!" Viri bija sapratuši, ka var gan mainīties kaujas lauki, bet cīņas mērķis no tā nav atkarīgs, un ka vienīgi tas pilnīgi izpratis šīs cīņas jēgu, kas savā vietā pilda savu pienākumu. Nepārtrauktā kaujā 15. latviešu SS divīzija sava komandiera SS oberfirera Burka priekšzīmīgā vadībā uzrādījusi sasniegumus, kas tālredzības, atbildības, drosmes un iesaistišanās ziņā vienādi izceļ kā virsniekus, tā kareivjus.

Neaizmirstams paliks 24. janvāris, kad ienaidnieka okupētā Nakeles pilsēta straujā uzbrukumā tika ieņemta un vakara stundās pret stipri pārāku, daudz tanku atbalstā uzbrūkošo ienaidnieku aizstāvēta. Šais uguns kristībās divīzija ieguva uzticību sev, kas tad arī ne no viena un nekādos apstākļos netika satricināta. Sekoja Jastrovas augstienes sturmēšana, ielenkuma pārāvums un izlaušanās uz Landeku. Boļševiki uzskatīja, ka pēc šīm kaujām divīzija ir iznīcināta. Bet divīzija pastāvēja. Sīkstās un apņēmīgās atvairīšanas cīņās tā atbildēja boļševiku pārgrajiem ziņojumiem par 15. latviešu SS divīzijas iznīcināšanu. Boļševikiem nācās iepazīties ar divīzijas spējām, kad tās sektorā bija savilkuši divpadsmit kājnieku divīzijas, vienu tanku korpusu, vienu kavalērijas korpusu un vienu mehanizēto brigādi, lai ar ātru izlaušanos īstenotu bīstamu operatīvu nodomu. Divīzija stāvēja šai cilvēku un materiālu straumē, kamēr tika veikti paredzētie vācu manevri un tā pati cīnāmās ieņēma jaunas pozīcijas. Laikā, kas šiem notikumiem sekoja, divīzija bija korpusa grupas arjergardā, kas pēc uz Kolbergu izveidotā tanku ķīļa bija nonākusi ļoti apdraudētā stāvoklī. Norādītās pozīcijas pēc dotām pavēlēm tika turētas arī asiņainajā dienā Zehlinā, kas pretuzbrukumā tika atgūta standartfirera Januma vadībā. Smagās cīņās tika noturēts izlaušanās ceļš gar jūras piekrasti, kaut gan ienaidnieks šaurās spraugas stāvoklī zināja un visādā ziņā centās nogriezt. Cīņās 15. latviešu divīzija ienaidniekam nodarīja šādus zaudējumus: 3700 skaitīti kritušie, 25 ar tanku dūrēm sašauti tanki, 2 ar artilērijas tiešu trāpījumu iznīcināti tanki, 102 vieglās un smagās patšautenes un 80 dažādi iegūti spēkrati.

Šīs divīzijas cīņa ir slavas lappuse par uzticību saviem ieroču brāļiem un vienmēr no jauna uzliesmojošā cīņas griba pret boļševikiem, kas latviešiem ir raksturīga."¹⁸ (Šā raksta neveiklais tulkojums izdarīts Vācijā. — V. L.)

1945. gada 18. martā divīzija saņēma arī šādu Austrumu frontes virspavēlnieka SS reihsfirera Himlera pateicības rakstu: "15. SS ieroču grenadieru divīzijai (latviešu Nr. 1) es izsaku savu atzinību par tās drosmīgo un sīksto stāju visgrūtākajos cīņas stāvokļos."¹⁹

Vāciešu pusē Otrajā pasaules karā karoja ne mazāk kā 1,5 miljons nevācu tautību karavīru.

Izvēli karot kopā ar vāciešiem dažu tautu brīvprātīgajiem noteica ideoloģiski apsvērumi, kā, piemēram, nīderlandiešiem, flāmiem, norvēģiem, dāņiem, zviedriem u. c. Šīm tautām, kaut arī tām bija jau savas neatkarīgas valstis un šo valstu teritoriju bija okupējis hitleriskās Vācijas karaspēks, pirms vācu okupācijas jau bija izveidojušās nacionālsociālistiskas (lietojot Hitlera ieviesto terminu) kustības vai politiskas partijas. No šīm kustībām un partijām tad arī nāca tautu brīvprātīgie karavīri cīņai pret staļinisko boļševismu.

Otru karotāju grupu veidoja to tautu brīvprātīgie vai mobilizētie, vai arī no Sarkanās armijas vāciešu pusē pārgājušie, kuri tāpat kā latvieši bija vairāk vai mazāk, ilgākā vai īsākā laikposmā izjutuši krievu imperiālistu, gan balto, gan sarkano iekarotāju un apspiedēju jūgu. Saņemdami ieročus no vāciešiem, viņi cerēja, ka, vēstures ratam griežoties, varbūt varētu rasties apstākļi, kad ar vācu dotajiem ieročiem tie spētu panākt savas zemes un tautas neatkarību no krievu jūga. Sevišķi no staļiniskās sarkanās krievu impērijas jūga.

Trešā karotāju grupa un skaitliski niecīgā skaitā, bet tomēr tā pastāvēja, bija to tautu karotāji, kas bija cietuši no britu vai franču imperiālistu jūga un arī naivi cerēja, ka, karojot vācu pusē, no šā jūga kaut kā izdosies atbrīvoties.

Lūk, tāpēc gan kopīgu, gan atšķirīgu iemeslu, bet kopīgu cerību dēļ — tikt brīviem no vislielākā apspiedēja, vācu pusē karoja flāmi, iri, somi, slovāki, horvāti, slovēņi, albāņi, rumāņi, latvieši, lietuvieši, igauņi, poļi, baltkrievi, ukraiņi, kaukāzieši, Vidusāzijas tautību pārstāvji, indieši, arābi, bretoņi.

Ideoloģisku apsvērumu dēļ kopā ar vāciešiem cīņās gāja jau minētie nīderlandieši, valoņi, franči, luksemburgieši, spāņi, portugāļi, arī niecīgs skaits britu, dāņu, norvēģi, islandieši, zviedri, šveicieši, lihtenšteinieši, itāļi, serbi, melnkalnieši, grieķi, bulgāri, ungāri, turki, krievi, krievu kazaki, bosniešu musulmaņi.

No visām minētajām tautām tikai latvieši, lietuvieši un igauņi bija piedzi-vojuši savas valsts pilnīgu sagrāvi un savas zemes pilnīgu okupāciju no abām lielvarām — Krievijas un Vācijas, kuru kopdarbības sekas, kas izpaudās Ribentropa–Molotova paktā, izraisīja Otrā pasaules karu. Poļu un rumāņu tautai liktenis bija labvēlīgāks. Tikai daļa no rumāņu apdzīvotās zemes piedzi-voja īslaicīgu krievu okupāciju pirms Otrā pasaules kara, bet poļu liktenis atšķirībā no Baltijas tautu likteņiem bija tāds, ka Polijas kolonizācija ar citu slāvu tautu, sevišķi krievu ieplūdināšanu Polijā nenotika ne kara laikā, ne pēckara periodā.²⁰⁻²²

No daudzajām nevācu bruņotajām vienībām, kas Otrajā pasaules karā karoja vācu pusē, nevienas tautības karavīri nav saņēmuši tik daudz vācu bruņoto spēku augstāko apbalvojumu par varonību un drosmi kaujās kā latvieši. Ar Bruņinieka pakāpes Dzelzs krustu tika apbalvoti divpadsmit latviešu karavīri: Valdemārs Veiss, Žanis Butkus, Žanis Ansons, Kārlis Aperāts, Miervaldis Ādamsons, Roberts Ancāns, Alfrēds Riekstiņš, Roberts Gaigals, Niko-

lajs Galdiņš, Andrejs Roberts Freimanis, Andrejs Voldemārs Reinholds, Kārlis Sensbergs. Ar Vācu krustu zeltā apbalvoti: Rūdolfs Gaitars, Kārlis Lobe, Vilis Janums, Eduards Stipnieks, Visvaldis Graumanis, Rūdolfs Kociņš, Voldemārs Grāvelis, Gustavs Praudiņš, Miervaldis Ziedainis, Jānis Piķelis, Kārlis Mūsiņš, Georgs Šeibelis. Vācu armijas goda sarakstā ierakstīti: Vilis Hāzners, Jānis Dzenis, Vilhelms Piterāns, Ernests Laumanis, Alfrēds Jānis Bērziņš, Augusts Biters, Teodors Kalnājs.²³

Par ļoti traģisku varam nosaukt triju šeit minēto latviešu varonīgo karavīru likteni. Lai gan, kā jau rakstīts iepriekšējās lappusēs, pēc kapitulācijas Kurzemē 1945. gada maijā masveida izrēķināšanās, latviešu leģionārus grupveidā nošaujot, nenotika vai notika tikai atsevišķos gadījumos, tomēr individuālu noslepkavošanas gadījumu netrūka. Tā Kurzemē tūlīt pirmajās pēckara dienās bez vēsts pazuda acīmredzot turpat uz vietas vai vēlāk ieslodzījuma vietās nogalinātie — virsseržants Jānis Piķelis, seržants Jānis Dzenis un leitnants Vilhelms Piterāns. Pēc neoficiālām ziņām, leitnants Piterāns nogalināts 1945. gada 9. maijā tūlīt pēc vācu armijas kapitulācijas. Tāpat trimdā izdotajos avotos atrodams, ka pēdējais no latviešu leģionāriem ar Bruņinieka krustu 1945. gada 9. maijā apbalvots 15. divīzijas trauksmes grupas komandieris kaprālis Kārlis Sensbergs, taču divaini, ka par viņa dzīvi un likteni trūkst jebkādu ziņu. Nopietns, kaut neprofesionāls vēsturnieks, tagad Latvijā dzīvojošais bijušais trimdas latvietis Udo Sietiņš, kas klajā laidis grāmatu par visiem ar Dzelzs krustu apbalvotajiem latviešiem, tālruņa sarunā ar mani divaino neziņu par izcili varonīgā latviešu leģionāra dzīvi un likteni izskaidro šādi. Pārbaudot vācu okupācijas laika avīzi "Tēvija", Udo Sietiņš tajā nav atradis ziņas, ka leģionārs Kārlis Sensbergs būtu kaut kad un kaut kur iepriekš minēts. Taču kara beigu posmā vācu valodā vēl Liepājā iznākušajā laikrakstā *Deutsche Zeitung im Ostland* 1945. gada aprīli Udo Sietiņš atradis rakstu par diviem varonīgiem latviešu karavīriem, proti, Andreju Freimani un Kārli Šēnbergu. Par Andreju Freimani mums zināms, ka kara pēdējās dienās, 1945. gada 5. maijā, virsleitnantam A. Freimanim piezvana no 19. divīzijas štāba un paziņo, ka viņš apbalvots ar Bruņinieka pakāpes Dzelzs krustu. Pirms tam, protams, A. Freimanis jau bija apbalvots ar 1. un 2. šķiras Dzelzs krustu. Pašu ordeni un aplieciņu viņš vairs nesaņēma. Rakstisku apliecinājumu par apbalvošanu viņam pēckara posmā sagādā DV centrālā valde. Arī Kārlis Šēnbergs jau bija apbalvots ar abu pakāpju Dzelzs krustu. Viņus abus — Šēnbergu un Freimani — apbalvoja vienlaikus, tieši kara pēdējās dienās. Trimdā izdotajā literatūrā kaprālis Kārlis Sensbergs minēts kā 15., nevis 19. divīzijas trauksmes vada komandieris. Trauksmes vadu parasti veidoja pulka vai bataljona rakstveži, ziņneši, pavāri, t. i., tuvākās aizmugures tieši galvenajā kaujas līnijā cīņā neiesaistīti karavīri, lai kritiskā kaujas brīdī kāda komandiera

ricībā būtu pēdējā rezerve, ko likt pretī uzbrucējiem. 19. divīzijā, pēc U. Sietiņa vārdiem, tāda trauksmes vienība bija, bet 15. divīzijā kara pēdējā posmā nebija. Tādējādi, loģiski sprieždams, Udo Sietiņš grāmatā “Par zemi, ko mīlam...” nezināmo Kārli Sensbergu ir aizstājis ar zināmu vārdu Kārlis Šēnbergs. Skaidri redzama loģika liek secināt, ka Udo Sietiņam ir taisnība. Kara pēdējās dienās vācu štābos valdīja satraukuma un nemiera gaisotne. Kāda rakstveža neuzmanības dēļ latviskā rakstībā Šēnbergs viegli varēja pārtapt vāciešiem tuvākā uzvārda vāciskā rakstībā — *Schönberg* un, vēl tālāk latviskojot to, par *Sensberg*. Rakstot šo diezgan garo rindkopu par vienu latviešu karavīru, es tomēr uzskatu, ka mums, latviešiem, ir svarīgi zināt visu patiesību par mūsu drosmīgākajiem karavīriem.²⁴

Pēc Pirmā pasaules kara un Latvijas brīvības cīņām pirmskara Latvijā latviešu strēlnieku un Latvijas nacionālās armijas karavīru drosmi un uzupurēšanos savas tautas un tēvzemes labā daiļliteratūrā — romānos, stāstos un dzejā — apaugļoja un nākamajām paaudzēm par garīgo maizi atstāja Aleksandrs Grīns, Aleksandrs Čaks un Edvarts Virza. Īsajā vācu okupācijas laikā mums radās divi ļoti spēcīgi, gados jauni latviešu karavīru varonības cildinātāji — Andrejs Eglītis un Ilze Kalnāre. Andrejam Eglītim pēdējā brīdī izdevās izglābties no gandrīz drošas nāves gulaga nometnē vai lodes pakausī, ar vienu no pēdējiem kuģiem atstājot Liepāju. Trimdā viņa talants uzplauka līdz šim nepārspētā patriotiskās dzejas spožumā. Jauno dzejnieci Ilzi Kalnāri Kurzemē grupveidā izvaroja sarkanarmieši. Tas bija viņas nervu sistēmas sabrukuma sākums, kas dzejnieci aizveda pašnāvībā.

Vārdu skaistums un patiesība latviešu leģionāriem veltītās dzejas rindās, kas nākušas no Andreja Egliša spalvas, ir nemirstīga spēka pilnas. Viņa kara laika dzejolim “Karavīrs” tūlīt atradās komponists, un leģionāri daudzviet, ierindā soļojot, pacilāti dziedāja: “Liec zobenu zem galvas / un dziļi neiemiedz / tavs gods un tēvu zeme / tev acis aizvērt dzied.” Cits viņa dzejolis “Es visas domas” skaidri izsaka visu, kas bija latviešu karavīru vairākuma prātos un dvēselē pirms un pēc kaujām: “Es visas domas aizmirstu, to vienu domājot: / Ko tev vēl vairāk, tēvzeme, par sirdi varu dot.” Nebija taču neviena cita, ne rakstnieka, ne žurnālista, ne politiķa, kas kā Andrejs Eglītis prata sešās isās rindiņās pasacīt kurzemiekiem priekšā to, kā jāuzņem citu Latvijas novadu bēgļi. Dzejolis “Neraudi”: “Neraudi, Vidzeme, samītu druvu un goda / Zemgale vaimanas aiztur, brīvības ausma jau tuvu? / Pelnus un miroņus segt, Latgale krustus met / **Kurzeme, māsiņa, atver vārtus — / tek tavi brālīši basajām kājām, / bez mājām.**” (Izcēlums mans. — V. L.)

Latviešu leģiona abu kaujas divīziju karavīru cīņas gribu cīnīties līdz galam šīs grāmatas daudzās lappusēs apstiprinājuši neitrāli ārzemju novērotāji, kā arī vācieši un paši leģionāri. Dzejnieks ir šai cīņai uzcēlis piemi-

nekli vārdos. Vārdos dvēseles stiprumam. "Nu dvēs'lei saldās dziesmas aiz-
 liedziet, / jauns karavīrs uz dusu iet. / Jel neticiet, jel neticiet, / Tik agri nevar
 dusēt iet. / Tam acīs ciemi deg, viņš lēnīgs klus, / un lūpās neizteikti vārdi dus:
 / "Kaut manu tautu aizliegta ar nāvi, / tu lepni paliksi, kur esi, stāvi."” Sim-
 boliski! Latviešu leģionāru lepnums Kurzemē patiesi bija liels. No visām di-
 vizijām Kurzemē 19. latviešu divīzija, šķiet, bija vienīgā, kas kaujas iecirknī
 nepacēla baltus paštaisītus karogus vai baltus palagus, bet izklīda uz visām
 pusēm, un krietna daļa karavīru aizgāja mežos, lai turpinātu cīņu kā nacio-
 nālie partizāni. Vai tāds solis turpināt cīņu līdz galam bija pareizs politisks lē-
 mums, jo partizānu cīņa prasīja tik daudz upuru gan tieši no cīņā iesaistīta-
 jiem, gan no iedzīvotājiem, par to nestrīdēsimies, neapskatisim šo jautājumu.
 Jo 1945. gada pavasarī daudzi mežos aizgājušie varbūt izjuta to, ko patiesi
 Lielais dzejnieks ir izteicis vārdos: "Man sen vairs savu sājpu nav, / tik visas
 tautas. / Man sen vairs savu sapņu nav, / tik visas tautas. / Man savas dzīvī-
 bas un nāves nav, / tik visas tautas."

Aizvaronīgiem karavīriem vienmēr ir nācis varonības apdziedātājs. Citādi
 tas tautu vēsturē nekad nav bijis. Aizgāja t. s. Lielais Tēvijas karš, no Kriev-
 zemes mājās pārnāca latviešu gvardes divīzijas, kurās gan latviešu bija daudz
 mazāk nekā cittautiešu, sevišķi krievu. Pantkaļus Andreju Balodi, Valdi Luksu
 un citus nomainīja jaunās paaudzes īsti dzejnieki Mirdza Ķempe, Imants
 Ziedonis, Ojārs Vācietis, Vizma Belševica u. c., bet Lielais Tēvijas karš neat-
 nesa un nerādīja varonības dzeju t. s. latviešu padomju literatūrā. Labākie
 dzejnieki samaksāja par labāku, privileģētāku dzīvi ar dažiem sikiem mes-
 liem, taču no meslu nodevām, kas nāk no kabatas, bet nenāk no sirds dziļū-
 miem, dziļā, skaista varonības elpas apdvesta dzeja nevarēja rasties, jo ka-
 batas seklums nevar dot to, ko dod sirds dziļums.

Jaunā dzejniece un rakstniece Ilze Kalnāre paspēja Kurzemes cietokšņa
 laikā dzejā uzcelt pieminekli Kurzemes aizstāvjiem dzejoli "19. divīzijas vīri".

*Jūs saucat viņus par varoņiem,
 Par īstajiem tēvzemes dēliem,
 Kas cīnās zem Kurzemes ozoliem
 Ar ticības zobeniem kvēliem.*

*Vārds varoņi tiem vairs nepiedien
 Kā vēsma slava tiem pāri skrien —
 Tik lieli tie kļuvuši cīņā.*

*Jūs saucat viņus par varoņiem,
 Kas krituši kaujas laukā,
 Par drošajiem Daugavas vanagiem,
 Kam spārni salauzti aukā, —*

Vārds varoņi pārāk siks un mazs,
Kad tēvzemei ziedots dārgākais,
Tik lieli tie kļuvuši nāvē.
Jūs saucat viņus par varoņiem,
Kam augumus rētas rotā,
Un gribat gaidīt ar karogiem
Tos Latvijā izkarotā.
Tad vārdu varoņi neminiet,
Bet kājas tiem gurušiem noaujiet —
Tik lieli tie kļuvuši cīņā.

Talsos 1945. gada 4. aprīli

Bibliogrāfija VI nodaļai

- ¹ Keegan J. Waffen SS. The Asphalt Soldiers. — USA, 1970, pp. 100, 103, 143.
- ² Littlejohn D. Foreign Legions of the Third Reich. — San Jose, 1987, vol. 4, pp. 172, 189.
- ³ Taylor H. P., Bender R. J. Uniforms, Organization and History of the Waffen-SS, vol. 5. — San Jose, 1986, pp. 57, 84.
- ⁴ Turpat, 72., 75., 91., 92. lpp.
- ⁵ Turpat, 59. lpp.
- ⁶ Latviešu karavīrs pēc Otrā pasaules kara. — Plēna, Vācija, 1985, 317. lpp.
- ⁷ Perro O. Neuzvarēto traģēdija. — Toronto, 1987, 251.–255. lpp.
- ⁸ Cartier R. Der zweite Weltkrieg. — München, 1967, S. 385.
- ⁹ Stöber H. Die lettischen Divisionen im VI. SS Armeekorps. — Osnabrück, 1981, 11, S. 334–336.
- ¹⁰ Turpat, 11. lpp.
- ¹¹ Turpat, 54. lpp.
- ¹² Turpat, 250., 251. lpp.
- ¹³ Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. V, 55.–59. lpp.
- ¹⁴ Strods H. Zem melnbrūnā zobena. — Rīga, 1994, 102. lpp.
- ¹⁵ Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. V, 39. lpp.
- ¹⁶ Turpat, 196. lpp.
- ¹⁷ Neulen H. W. An deutscher Seite. — München, 1985, S. 294.
- ¹⁸ Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. VI, 50., 51. lpp.
- ¹⁹ Turpat, 51., 52. lpp.
- ²⁰ Neulen H. W. An deutscher Seite. — München, 1985.
- ²¹ Keegan J. Waffen SS. The Asphalt Soldiers. — USA, 1970.
- ²² Steiner F. Die Freiwilligen der Waffen-SS. — Oldendorf, 1973.
- ²³ Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. XI. — Toronto, 1993.
- ²⁴ Turpat, 68., 76., 140., 157.–159. lpp.

VII. Latviešu karavīru dziesmas

Vēl šodien ir pietiekami daudz cilvēku latviešu vidū, kas saka — tā esot aplamība apgalvot, ka leģionāri esot cīnījušies par Latvijas brīvību. Lai gan šajā grāmatā ar nelatviešu vērotāju skatienu tāda patiesība ir pausta un svešinieki, piemēram, vācu vēsturnieks Hanss Štēbers, ir pasacījuši, ka strīds, kas bija izcēlies par to, vai leģionāri ir cīnījušies par Latvijas brīvību, ir izšķirts par labu leģionāriem, gadās sastapt pilnīgi pretējus viedokļus. Viens no pretargumentiem ir tāds, ka, svešās uniformās karojot, nevar atnest brīvību savai tautai. Šis arguments, aplūkojot latviešu tautas vēsturi, izrādījies pareizs. Tomēr Latvijas vēsture vienlaikus ar šo vēsturiski pareizo argumentu mums rāda, ka svešo kara svārku uzvilkšanu latviešiem bieži ir diktējusi, priekšā pateikusi latvieša sirds. Aleksandrs Grīns raksta, ka 1915. gadā cauri Krievijas cara dotajam pelēkajam latviešu strēlnieku šinelim gājusi spēcīga šalka aizstāvēt tēvzemi. Tāda pati spēcīga, divaina šalka gājusi cauri vāciešu dotajiem leģionāru mēteļiem. Diemžēl latviešu sirdis abos gadījumos nepakļāvās nacionālpolitiskiem prāta apsvērumiem ne Pirmajā, ne Otrajā pasaules karā. Sekas šādai nepakļāvībai ir skaidri redzamas — 30 000 kritušo latviešu karavīru Krievijas cara armijā, 60 000 upuru Krievijas pilsoņu karā, nevajadzīgi cīnoties gan balto, gan sarkano Krievijas imperiālistu armijā, kā arī bada, slimību un terora dēļ mirušie, 50 000 kritušo un gulaga noietnēs bojāgājušo leģionāru, 40 000 latviešu dzīvību zaudēja Demjanskas katlā Sarkanajā armijā. Divas milzīgas emigrācijas pretējos virzienos, viena uz austrumiem Pirmā pasaules kara laikā, otra uz rietumiem Otrā pasaules kara nobeigumā. Lūk, kādi ir mūsu neprātīgo siržu upuru skaitļi.

Taču par to, ka latviešu leģionāri gāja cīņā ar domu, ka viņi karo par Latvijas brīvību, par iespēju atjaunot neatkarīgu Latvijas valsti, nav jāstrīdas. Leģiona pastāvēšanas laikā, jau sākot dibināties pirmajiem brīvprātīgo bataljoniem, spontāni, it kā pašas no sevis radās desmitiem leģionāru dziesmu. Vārdi tām mūsdienu skatījumā šķiet sentimentāli, dažreiz pat naivi, bet tie nāca no sirds. Tās dziedāja karavīri visur — ierakumos frontē, tuvā un tālākā aizmugurē, apmācību laukumos, saietos dzimtenē, soļojot ierindā pa Latvijas un Vācijas pilsētu ielām, pilsētu namos un lauku viensētās, kāzās, dzimšanas

dienās, svētkos. Tās kļuva plaši pazīstamas, dažas no tām kļuvušas par latviešu folkloras sastāvdaļu. Tāpat kā leģionāri bija latviešu tautas daļa, arī viņu dziedātās dziesmas kļuva par latviešu tautas daļu. Nevienam latvietim nebija jāpiespiež tās dziedāt, ne karavīrus, ne civilpersonas. Tās atskanēja brīvi, jo arī dziesmu vārdi bieži ietvēra vārdu "brīvība".

— Man ir jācinās par brīvību, man ir jāatstāj šī dzimtene..

— Man tālam ceļam jāauj kājas, lai brīvību var latviet' s gūt..

— Jel cīnies, draugs, lai latvju tauta vēl brīvib' s sauli redzēt var..

— Jel neraudi, ja nepārnākšu, dēļ latvju brīves mirt nav grūt'..

— Nu ardievu, jūs mīļotās sirdis, mūžam neskanēs vairs mana balss, jo par Latvijas brīvi un laimi savu jaunību ziedoju es..

— Vienam jāmirst, lai dzīvotu simti, tikai tā varēs dzimtene zelt, un pēc kara kas paliks vēl dzīvi, sāks no jauna tie Latviju celt..

— Es vēlos mājās pārnākt, kad Latvija brīva būs..

— Mēs ticam trīs Latvijas zvaigznēm, lai ugunis spožas tās kļūst..

— Mēs sitīsim tos sarkanos (varianti — utainos, varenos) arvien, arvien, pēc tam tos zili pelēkos arvien, arvien. Lai latvju saule nenoriet nekad, nekad, lai latvju zobens nesarūs nekad, nekad..

— Par zemi, ko milam ar svētākām jūtām, mēs gribam vislielākos upurus nest..

— Māsiņ, ja es nepārnāku, sveicin' manu ligavu, stāsti, ka es karā kritis, aizstāvēdams tēviju..

— Saule uzlēks mirdzēdama, spīdēs brīvā Latvijā..

— Kad lielgabali klusēs un daudz' jau mierā dusēs, kam dārga bij' tēvija..

— Tiklīdz noribēs pēdējais šāviens, Latvija brīva tad būs..

— Karstā kaujā, sīvā cīņā naidnieku reiz uzveiksim, tēvu zemei godu, brīvi mūžu mūžos atdosim..

— Karstā cīņā sauc to tēvija, viņai grūti laiki, jāiet palīgā..

— Pār visu zobens uzvarošs deg karavīra rokās spožs..

— Vienu vietīņu sev vēlos, kur kādreiz mierīgi tad varēšu es dusēt, par tēvu zemi klusēt, kas man tik dārga bij'..

Visas mūsu dziedātās dziesmas neuzskaitīt. Piemēram, Kurzemē 1945. gada ziemā es sadzirdēju jaunas, agrākajos leģionāra dienesta gados vēl nedzirdētas dziesmas: "Lai krit, kas krit, vēl dzīvi mēs, vēl mūsu karogs nesatīts, / kam dzīvības un mājas (variants — mīlas) žēl, lai nenāk līdz." Vai arī: "Lai gan zem velēnām viegli būs man, / ja tikai Latvijā dziesmas vēl skan, / augšup tad celsies kā lūgšanas / dziesmas, kas dzimtenē dziedātas, / dzimtenes skaņas tad atdos man / visu, kas zaudēts un dvēselē skan."

Protams, mēs dziedājām arī visas tautas dziesmas par karavīru gaitām, par tēvzemes mīlestību, daudzās patriotiskās dziesmas, kuras bijām apgu-

vuši skolā. Mēs zinājām un dziedājām arī kādreizējās latviešu strēlnieku dziesmas, kā, piemēram: “Šie kauli, šī miesa, šis gars un šis sirds / ir tēvu zemes tiesa, kamēr šī saule mirdz... / Tad asinis liešu par Latviju es / un droši nāvē iešu dēļ savas dzimtenes”, vai arī: “Kaut klints un akmens šķeltos, / mēs tomēr droši celtos, / šurp, jaunekli, ar vēja spārnēm trauc, / kad Tēvija tevi brīvib's karā sauc.”

Tādas patriotiskas savu tēvu zemi mīlošas paaudzes mūsdienās vairs nav. Skolu programmās gan ir rakstīts, ka vēstures stundām jāveicina skolēnu patriotiskā izaugsme, tomēr liekas, ka tagadējā skolotāju paaudze nemāk vai nevēlas jaunatnē ieaudzināt patriotismu. Skolu jaunatne zina desmitiem popa, roka dziesmu angļu valodā, bet nezina desmitiem tautasdziesmu, par daudzām patriotiskām dziesmām nemaz nerunājot. Tas mūs, vecos leģionārus, sāpina, nes rūgtumu sirdī. Es atšķiru sava kara biedra Ilgara Aluta grāmatu “Sāpe mūža garumā” un lasu, ka Ilgara tēvs, demobilizēts pirms daudziem gadiem, Latvijas armijas kapteinis 1944. gada janvārī tiek mobilizēts robežapsardzības pulkos. Ilgaram, nepilnus septiņpadsmit gadus vecam, draud iesaukšana vācu pretgaisa aizsardzības izpaligos, tātad, iespējams, ceļš zem kājām uz Vāciju. Ģimenes apspriede ievelkas līdz vēlai naktij. Tēvam ir piecdesmit četri gadi, māte raud. Beidzot tēvs pieņem lēmumu un saka: “Ja reiz mums nav iespējams dzīvot mājās ne vienam, ne otram, tad iesim savam liktenim pretī kopā.” 5. robežsargu pulku saformē Kuldīgā. Uzņemoties rotas komandēšanu 1944. gada marta pirmajās dienās, tēvs izgatavo Ilgaram dokumentus, kuros Ilgara dzimšanas gads ir 1924., un tā viņš kļūst par trim gadiem vecāks. 1944. gada 15. martā vilciens ar 5. robežsargu pulku, kurā mobilizētie pārsvarā ir 28 līdz 38 gadus veci vīri, kuriem ir ģimene, atstāj Skrundas staciju, lai vestu karavīrus uz fronti. Karavīri uzsāk dziesmu “Kad, šķīroties no tēva mājām, / Sirds atvadoties sāpes jūt, / Man tālam ceļam jāauj kājas, / Lai brīvību var latviet's gūt. / Jel cīnies, draugs, lai latvju tauta / vēl brīvib's sauli redzēt var.”¹

Lasot Ilgara Aluta atmiņu grāmatu, savukārt atceros, kā mēs, ievainotie leģionāri, Talsu pamatskolā, kur bija ierīkota kara lazarete, uzzinot par Ādolfa Hitlera nāvi Berlinē, 3. maijā bravūrīgi dziedājām tagad jau folklorizējušās dziesmas “Ak, Trīnīt, mana sirdspuķīt” netradicionālo piedziedājumu “Uz Sibīriju nebrauksim nekad, nekad / Un krievu rūdu neraksim nekad, nekad.” Daudziem bija jābrauc. Ilgars Aluts rūdu neraka, bet raka kūdru kūdras purvā, un tādēļ jau viņam nebija vieglāk. Tomēr viņš, tāpat kā es tagad, leģionāri, kas vēl esam dzīvi palikuši, varam dziedāt: “Es vēlos mājās pārnākt, kad Latvija brīva būs / Un viņas baltajās smiltis man pelnīta atdusa būs.” Mūs visur pavadija dziesmas — skaistas, patiesas dziesmas. Mēs dziedājām par brīvību un par Latviju vienmēr un visur.

Trimdas latviešu vēsturnieks, Itakas koledžas (ASV) profesors, *Dr. hist.* Andrievs Ezergailis raksta: "Mīti, kas apvij Latviešu leģiona laiku, liecina, ka to varētu saukt pat par kustību, un atsedz vēl vienu paradoksu. Skatoties no pašu latviešu zemes administrācijas un leģiona vadības viedokļa, leģiona organizēšanu varētu saukt par kolaboracionismu, bet pēc tautas rīcības, kaut arī tā bija ilūzija, tā bija gatavošanās karam pret visiem ienaidniekiem, ieskaitot leģiona apbruņotājus — vācu okupācijas režīmu. Par pēdējo patiesību sveštautiešus būs grūti pārliecināt, bet šī tautas sacelšanās bija sajūtama sarunās, **dziesmās, dzejā** un leģionāru izvadišanā."² (Izcēlums mans. — *V. L.*)

Es jau iepriekš rakstīju par iesaukšanu, izvairīšanos no tās, par dezertieriem. Tomēr A. Ezergailim taisnība, ka leģions bija tautas kustība, bet vienlaikus arī vēršanās pret vācu okupācijas varu. Sākoties mobilizācijai leģionā, vienkāršs latviešu jauneklis, tikko pārkāpis divdesmit gadu sliekšni, rīdnieks Hado Lapsa sērijveidā izgatavoja dažādus dokumentus mobilizējamjiem, lai tie varētu izvairīties no karadienesta. Hado Lapsa nebūt nebija komunisti. Vācieši viņu apcietināja un nošāva.

Kā leģionārs, piekritot A. Ezergailim, ļaušos viņa domas turpinājumam. "Vairāku apstākļu dēļ vācieši bija pārvērtušies par problēmu, nevis tās atrisinājumu. 1943. gadā visas tautas pasakas, teikas un dziesmas par vāciešiem kā izsūcējiem un 700 gadu verdzinātājiem bija atgriezušās. Īgnuma kauss pret vāciešiem, kas sāka pildīties ar tautas atmodu un turpinājās ar Raini un Virzu, Plūdoni, Grīnu, kara otrajā pusē, it sevišķi starp karā iesaukto paaudzi, bija atkal piepildījies un dāsni kūšāja. Šī dziesmu un naida atdzimšanā sevišķa loma piedēvēta strēlnieku paaudzes dzejniekiem, starp tiem Vilim Plūdonim un Edvartam Virzam, kuru revolūcijas un strēlnieku laikmeta inspirētās zīmes 30. gados izglītotiem rekrūšiem bija uz mēles. Jāatceras, ka pirmskara skolās dzeja, arī Plūdoņa ritmiskie pantmēri, bija jāiekaļ no galvas. Visas šīs dziesmas un dzeja iekļāvās leģiona kustībā, viena no Pirmā pasaules kara dziesmām, ko leģionāri dziedāja visos, it sevišķi kritušo piemiņas brīžos, bija "**Daugavas Vanagi**". Šajā pretvāciskajā patriotiskuma iedzīvināšanā svarīga vieta jāierāda arī Aleksandra Grīna strēlnieku laikmeta ciņas pret vāciešiem eposam "**Dvēseju putenis**". Šo darbu simbolikas pētnieki atradīs, ka visa šī kultūras bagāža bija pretvāciska, par kuriem tur bija maz. (...) Interesanti, ka vācieši šo, pēc viņu viedokļa, radioaktīvo simbolu paketi apzinājās un tomēr to atļāva, pat veicināja. Tāpat kā velns bada laikā mušas ēda, 1943. gadā vācieši, lai tiktu pie militārām vienībām, bija spiesti pieciest daudz."²

A. Ezergaiļa teicienu, ka "bada laikā velns mušas ēda" un ka vācieši bija spiesti pieciest daudz, apstiprina arī vācu laika tautskolu dzīves vadītājs Arvids Dravnieks. Dravnieka atmiņu grāmatā lasām: "Vācu okupācijas laikā

izglītības resorā nebija saistītas rokas ar budžetu, vācu markas nebija jātaupa, jo Finanšu departamenta direktors Bogens deva naudu pēc sastādītā budžeta.”³

A. Dravnieks atceras: “Programmu abi ar J. Gregoru (nākamais ģenerāļa Kureļa vienības štāba adjutants Kurzemē. Par pretestību vācu okupantiem J. Gregoru pēc kureliešu sagrāves sodīja ar nāvi. — V. L.) rūpīgi izplānotām. Kungu patikšanai paredzējam 6. klasē A. Niedras “Liduma dūmos” un pasaku “Zemnieka dēls”. Kungiem patika A. Niedras vārds, mums patika A. Niedras darbi, kurus kungi nebija lasījuši un nezināja, par ko tajos rakstīti. (..) Kungi bija aizdomīgi par dzejoļiem. Es tos zināju no galvas un varēju tūdaļ uz vietas noskaitīt. Aizdomas radās par V. Plūdoņa “Daugavas Vanagu dziesmu”. Prasīja, kad tā sacerēta. Atbildēju īsi — pēc Latgales atbrīvošanas, kurā cīnījās arī vācu landesvēra karavīri. Piebildu, ka vācu landesvēra bijušie dalībnieki to var dziedāt kā savu himnu. Neko vairs neteica, bet toreiz mani teiktie vārdi piepildījušies — tikai drusku citādā nozīmē — “Daugavas Vanagu dziesma” kļuvusi par latviešu bijušo karavīru himnu. Tā nebūtu kļuvusi tik populāra, ja tās nebūtu skolu lasāmās grāmatās.”⁴

Latviešu karavīri nevarēja palikt ārpus šīm dziesmām. Tās radās it kā ne no kā, pašas no sevis. Tās aizgāja līdz pulkiem, bataljoniem, rotām, atsevišķām karavīru vienībām, bieži vien nedaudz atšķirīgiem vārdiem. Tās mudināja karot, cīnīties, neļaut tēvu zemi niecināt. Ja arī tās nebija par karu, tās stāstīja, cik skaista ir mūsu tēvu zeme: “Man dzimtene pie Daugavas / Kur liepas šalc un ligo / Un Jāņu naktī ugunis / No krasta krastā spīgo.” Skaista — aizsargāt vērtā. Un latviešu leģionārs gāja to aizsargāt.

Bibliogrāfija VII nodaļai

1. *Aluts I.* Sāpe mūža garumā. — Rīga, 1997.

2. *Ezergailis A.* Latviešu leģions — starp neziņu un aizmirstību // Latvija Amerikā, 2004. g. 24.–31. jūn.

3. *Dravnieks A.* Es atceros. — ASV, 1970, 134. lpp.

4. Turpat, 136., 137. lpp.

VIII. Latvijas izcilākie sportisti, nācijas zieds — leģionā un trimdā

Pirmās neatkarīgās republikas laikā Latvijā bija tikai amatieru sports. Par nodarbošanos ar sportu nevienam algu nemaksāja. Sportisti strādāja un trenējās pēc darba, brīvajā laikā. Pat par uzvarām starptautiska mēroga sacensībās lielākā daļa sportistu nekādu materiālu atlīdzību parasti nesaņēma. Latvijas sporta vēsturē ir bijuši tādi notikumi, kurus mūsdienā Latvijā nosauktu par neparastiem, dīvainiem vai pat jocīgiem. Tā, piemēram, Edvīns Bietags uzvarēja 1934. gada Eiropas meistarsacīkstēs Romā grieķuromiešu ciņā pussmagajā svarā, bet pēc šīs lieliskās uzvaras viņam radās grūtības ar atgriešanos dzimtenē, jo nauda atpakaļceļa biļetei viņam Rīgā iedota netika un arī Romā Bietagam vairs nebija ne santima kabatā. Tomēr, apstākļiem uzlabojoties, pieaugot sporta laukumu, sporta zāļu un zinošu treneru darbam, Latvijas labākie sportisti guva arvien lielākus panākumus starptautiskās sacensībās, arī olimpiādēs. Tā kā leģionā iesauca vai, pareizāk būtu teikt, mēģināja iesaukt visus no 1906. līdz 1926. gadam dzimušos vīrus un jaunekļus, protams, viņu vidū vajadzēja būt arī Latvijas labākajiem sportistiem visos sporta veidos.

Otrā pasaules kara gados lielākā daļa mūsu zemes labāko sportistu — nācijas zieds (tā mēs drikstam viņus dēvēt, jo sports visos laikos prasījis stingru raksturu un gribasspēku, lai kļūtu par uzvarētājiem) — ieņēma antikomunistisku un antikrievisku nostāju. 1939. gada Eiropas čempions ātrsliedzošā Alfons Bērziņš karoja leģionā kā virsleitnants artilērijas vienībā. No desmit Latvijas basketbolistiem, kas 1935. gadā Ženēvā izcīnīja pirmo vietu vispār pirmajās Eiropas meistarsacīkstēs basketbolā, tikai viens pēc Otrā pasaules kara nobeiguma bija palicis Latvijā. Visvaldis Meldēris, rezerves leitnants, un Aleksejs Anufrijevs, leģiona vienībā cīnoties, bija krituši kaujā pret Sarkano armiju. Izsūtīts gulaga nometnē, nomira Edgars Rūja. Gulaga nometnēs bez vēsts pazuda Rūdolfs Jurciņš, Latvijas basketbola izlases kapteinis un lielākais punktu guvējs Ženēvā. Pēc desmit gadiem soda nometnē kā invalīds tēvzemē atgriezās Eduards Andersons. Herberts Gubiņš arī krita ciņā pret boļševikiem

1944. gadā. Trimdā Austrāliju par mītnes zemi bija spiests izvēlēties Latvijas basketbola un futbola izlases kapteinis, Tornā izvietotā 15. divīzijas rezerves depo seržants Jānis Lidmanis. Kas nekrita kaujās, kā Andrejs Krisonis un Džems Raudziņš, patvērumu atrada trimdā. Divos sporta veidos vienlaikus — vasarā futbolā, bet ziemā basketbolā — Latvijas izlasē no septiņpadsmit gadu vecuma sāka spēlēt ļoti apdāvināts sportists Aleksandrs Vanags, vēlākais 15. divīzijas karavīrs, kas pēc kara beigām palika dzīvot Francijā un tūdaļ tika uzaicināts spēlēt pēckara spēcīgākajās futbola komandās.

Vispār Latvijas izcilāko sportistu nostāja pārliecinoši pierāda latviešu vairākuma pretestību padomju varai un antikomunistisko noskaņojumu. Latvijas vīru un jaunekļu elite vai nu bija leģiona karavīri, vai arī devās trimdā projām no tēvzemes 1944. gadā, nevēlēdamies palikt okupētajā ienaidnieka teritorijā. Fiziski un garīgi veselīgāko jauno cilvēku vairākums tāpat noraidīja Latvijai Kremļa uzspiesto režīmu. Jānis Daliņš patvērumu un mītnes zemi atrada Austrālijā. Jānis Dimza Latvijas meistara titulu trīsdesmit četras (!) reizes bija ieguvis vienpadsmit visdažādākajās vieglatlētikas disciplīnās un Losandželosas olimpiskajās spēlēs būtu bijis viens no iespējamākajiem medaļu kandidātiem, ja vien priekšpēdējā disciplīnā kārtslēkšanā nebūtu traumējis kāju. J. Dimza tika apcietināts un pazuda bez vēsts Baigajā gadā. Pasaules čempions ātršaušanā ar pistoli Latvijas armijas virsleitnants Kārlis Kļava 1941. gadā tika izsūtīts uz Sibīriju un tur gāja bojā. Bronzas medaļas ieguvējs 50 kilometru soļošanā Berlīnes olimpiādē 1936. gadā Adalberts Bubenko devās uz Kanādu. Pirmais latvietis, kas šķēpa mešanā pārsniedza 70 metru robežu, kas tolaik bija starptautiskā sportā ievērojams sasniegums, Jānis Stendzenieks par mītnes zemi izraudzījās Čīli. Oto Jurgis, ilggadējs Latvijas čempions un rekordists šķēpa mešanā, pēckara Rīgā varēja atgriezties tikai pēc soda nometnē pavadītajiem gadiem. Basketbola izlases treneris leģiona majors Voldemārs Baumanis emigrēja no Vācijas uz ASV. Basketbolists Maksis Kazāks sarkanbaltsarkano Latvijas izlases tērpu uzvilka trīsdesmit četras reizes, tikai sešas reizes mazāk nekā jau iepriekš pieminētais frontē kritušais leitnants Visvaldis Melderis, kas mūsu valstsvienībā spēlēja četrdesmit reižu. Maksis Kazāks aizbrauca uz Kanādu. Latvijas valstsvienībā futbolā visvairāk — sešdesmit trīs reizes — bija spēlējis Ēriks Pētersons. ASV viņš sekmīgi vadīja savu būvuzņēmumu. Latvijas izlases aizsarga posteni vislielāko spēļu skaitu bija sasniedzis futbolists Pēteris Lauks. Arī viņa, 15. divīzijas rezerves depo karavīra seržanta, dzīves gaitas beidzās svešumā.

Studentu pasaules čempions Jānis Andriksons emigrēja uz Kanādu. Berlīnes olimpisko spēļu dalībnieks 3000 metru šķēršļu skrējienā seržants Voldemārs Vītols pārcieta gulagu un atgriezās dzimtenē.

Laikraksta "Sporta Pasaule" trīs pēdējos valsts neatkarības gados nosauktie labākie Latvijas sportisti bija: Kārlis Kļava, Voldemārs Vitols, Alfons Bērziņš 1937. gadā; Alfons Bērziņš, Visvaldis Melderis, Aleksandrs Vanags 1938. gadā; Jānis Daliņš, Alfons Bērziņš, Georgs Ozoliņš (cikstonis, medaļas ieguvējs Eiropas meistarsacīkstēs) 1939. gadā; Georga Ozoliņa liktenis autoram nav zināms. Apkopojot jau minētās ziņas par pēdējiem sešiem laikraksta "Sporta Pasaule" izraudzītajiem labākajiem Latvijas sportistiem, redzam, ka viens kritis kaujas laukā, cīnoties pret boļševikiem, trīs cīnījušies pret iebrucējiem ar ieročiem, viens izvests un izsūtījumā gājis bojā, viens emigrējis.

Tāda pati aina un sportistu nacionāla, antikomunistiska nostāja vērojama Latvijas hokeja izlases dalībnieku vidū. Hokeja valstsvienības kapteinis un visvairāk — trīsdesmit četras reizes — izlasē spēlējušais agronoms Leonīds Vedējs pēc kara vairs nedzīvoja Latvijā, jo viņš devās projām no tēvzemes. Pēc viņa hokeja valstsvienībā nākamais visvairāk spēļu pavadījušais — trīsdesmit divas — hokejists Roberts Bluķis arī pameta Latviju. Trimdā devās arī abi Latvijas hokeja izlases vārtsargi R. Lapainis un H. Kušķe. Jaunais, ļoti talantīgais hokeja valsts komandas centra uzbrucējs Ludis Putniņš krita frontē kā 15. divīzijas karavīrs.

Slēpošanā slalomā par Latvijas meistaru, kā toreiz sauca pirmās vietas ieguvēju, un par Baltijas studentu meistaru kļuva Lielmežs. Kā Latvijas armijas rezerves leitnants, mobilizēts 2. robežsargu pulkā, viņš piedalījās šā pulka sastāvā niknajās kaujās pie Iecavas un asiņainajās Ziemassvētku kaujās Kurzemē. Pēc izciestā soda gulaga noietnē viņš atgriezās tēvzemē.

Latvijas studentu volejbola komanda 1939. gadā Monako izcīnīja pirmo vietu pasaules studentu meistarsacīkstēs. Komandas sastāvā bija arī Latviešu leģiona kara ziņotājs (tā tolaik sauca frontes žurnālistus) un ievērojamais trimdas vēsturnieks Zviedrijā Uldis Čērmanis. Jau 1942. gadā, cīnoties pret komunistu partizāniem, austrumos krita Latvijas izlases labākais uzbrucējs — gremdētājs leitnants Orests Cipsts.

Daudzkārtējs Latvijas meistarsacīkšu uzvarētājs peldēšanā bija Latvijas armijas virsleitnants Aleksandrs Jakimovičs. Viņš bija viens no pirmajiem mūsu armijas virsniekiem, ko komunisti apcietināja Baigajā gadā. A. Jakimoviča pēdas izgaisa bez vēsts. Latviešu leģionāri, daudzkārtēji uzvarētāji Latvijas meistarsacīkstēs peldēšanā — Tālivaldis Ozolcelms peldēšanā brasā un Ziedonis Cūkainis — abi dzīves lielāko daļu pavadīja trimdā. Ozolcelms dzīvo Kalifornijas štatā un vēl tagad piedalās un uzvar senioru sacensībās.

Jau iepriekšējās nodaļās par varonību kaujās minētais leģiona kapteinis, Bruņinieka krusta kavaleris Žanis Butkus ieņēma otro vietu šaušanā ar kara šauteni 1937. gadā pasaules meistarsacīkstēs Helsinkos. 1999. gadā viņa mūžs aprāvās ASV, Aļaskā. Gulaga noietnēs ilgus gadus izcieta vēl cits mūsu

izlases šāvējs Nikolajs Ozols, un tikai pēc soda termiņa izbeigšanās viņš varēja atgriezties Latvijā.

Vieglatlētikā sprinta distancēs izcils sportists bija Kārļa Ulmaņa pavadoņš — drošības sargs Jānis Ķīvītis. No 1928. gada viņš ilgus gadus bija nepārspēts Latvijā sprinta distancēs. ASV un Eiropas sastādītās komandas draudzības sacensībās vieglatlētikā Jānis Ķīvītis bija iekļauts Eiropas izlasē kā dalībnieks 4 x 100 metru stafetes skrējienā. Ķīvīti komunisti nogalināja Baigajā gadā. Vidējo distanču skriešanā labākie — Verners Krastiņš, ko 1941. gadā izveda uz Sibīriju, kur viņš soda nometnē nomira, Valdis Teteris izvēlējās dzīvi trimdā, bet valmierietis Arnolds Tirners, 19. divīzijas karavīrs, krita kaujā Lestenes pagastā pie Pauģibeļu mājām.

Svarcelšanā visvairāk Latvijas valstsvienības sastāvā bija iekļauts Arvids Jūrmalietis, kura trimdinieka mūžs pagāja Kanādā.

Pēdējās neatkarīgās valsts gados arvien labākus panākumus starptautiskajās jāšanas sporta sacensībās guva Latvijas jātnieki, kuru vidū bija Latvijas armijas virsnieki. Latvijas armijas virsleitnants, Latviešu leģiona majors Kristaps Insbergs, vairāku starptautisko jāšanas sporta sacensību godalgoto vietu ieguvējs, parādīja sevišķu drosmi un 19. divīzijas artilērijas pulka 2. divīziona komandiera spējas Ziemassvētku kaujās. Lūk, šo kauju apraksts. "Vācu 21. divīzijas (*Luftwaffe* kājnieku divīzija — *V. L.*) daļas smagajā viesuļugunī bija cietušas līdz 50% zaudējumus, tā ka krievu tanku masām neuzrādīja nopietnu pretestību. Stāvoklis šeit kļuva pavisam kritisks, jo tanki vācu kājnieku pozīciju bija caurlauzuši. Likās, ka tiem ceļš ir pilnīgi vaļā uz Ventspili, kas nozīmētu Kurzemes cietokšņa tūlītēju galu. Bet tad pēc kājnieku pozīcijas caurlaušanas krievu tanki uzdūrās uz negaidītu pretestību: (..) no ļoti labi maskētām pozīcijām majora Ozola un majora Insberga artilērijas divīzioni uzsāka uguns kauju ar tankiem, šaujot ar tiešo tēmējumu. Varenajā tanku un artilērijas divkaujā uzvarēja latviešu artilēristi: kaujas laukā, kupli dūmodami, dega 14 sašauti krievu tanki, daudzi bija bojāti un pazuda no kaujas lauka. Daudzi palika respektējamā attālumā, šāva, bet uz priekšu nevirzījās, līdz pievakarē visi tie no kaujas lauka pazuda. Kopā ar tankiem līdz 70 metru attālumam no baterijām pienāca uz tankiem uzsēdinātie kājnieki, kas nespēja pacelties triecienam pret mūsu baterijām. Pievakarē krievu kājniekus prettriecienā atspieda atpakaļ."¹

Baigajā gadā starp pašiem pirmajiem apcietinātajiem virsniekiem bija tieši tie mūsu valsts jātnieki, kuri starptautiskās sacīkstēs visbiežāk izcīnīja uzvaras vai godalgotas vietas: virsleitnants Ludvigs Ozols, kapteinis Kārlis Upītis, kapteinis Broks, virsleitnanti Barkāns un Jostsons. Ir zināms, ka jau 1941. gadā Ļeņingradā čekisti nošāvuši turp aizvesto izlases jātnieku virsleitnantu Penci.

Izvairoties no iespējamā komunistu terora, no Latvijas 1944. gadā pro-
jām devās visi tie labākie futbola vārtsargi, kas bija aizstāvējuši mūsu karoga
krāsas valsts sacīkstēs: Jānis Bebris, Harijs Lazdiņš un Arvids Jurgens.

Reizē ar atkāpjošos krievu karaspēku 1941. gada vasarā Latviju atstāja
tikai daži labākie sportisti, un, izņemot vairākkārtējo Latvijas, Baltijas un
Rīgas čempionu boksā Arnoldu Knisi, Latvijas futbola valsts komandas uz-
brucēju Ēriku Raisteru un ātrslidotāju Pēteri Strodu, pārējie trīs — Jānis
Apse, Aleksandrs Retšprehers un Aleksandrs Mālmeisters, starp vislabāka-
jiem nebija, jo Latvijas izlases vienībā nekad netika iekļauti. Arnolds Knisis
un Ēriks Raisters krita frontē, cīnoties Sarkanās armijas latviešu daļās. Taču
viņi abi nebija brīvprātīgi devušies uz Krieviju. Arnolds Knisis tika aizrauts
lidzi komunistu politisko vadītāju stingri uzmanītajam latviešu teritoriālajam
strēlnieku korpusam, bet Ēriks Raisters Latviju bija atstājis jau 1941. gada
pavasari, atsaukdamies uz piedāvājumu spēlēt futbolu profesionālā Minskas
"Dinamo" komandā. Pēteris Strods Baigajā gadā bija čekas leitnants, tāpēc
viņam Latvija bija jāatstāj kopā ar bēgošajiem komunistiem. Tātad tikai viens
vienīgs ievērojams latviešu sportists Pēteris Strods, kurš turklāt, Alfona Bēr-
ziņa slavas laikā startēdams, bija mūžīgais otrais aiz mūsu izcilā ātrslidotāja.

Kaujā pret Sarkanu armiju kritušo leģionāru un uz Sibīriju izsūtīto spor-
tistu leģionāru, kā arī trimdā aizbraukušo sportistu leģionāru sarakstu gan
vēl varētu krietni papildināt. Turklāt ne jau visi sporta veidi šeit minēti. Visu
antikomunistiski un antikrieviski noskaņoto labāko Latvijas sportistu uzskai-
tījumam te nepietiktu vietas. Mans nolūks bija parādīt un pierādīt, ka Otrā
pasaules kara laikā fiziski un garīgi attīstīto vīriešu un jauniešu izlase, bū-
dama latviešu tautas daļa, tāpat kā tautas vairākums, noraidīja Latvijai uzspiesto
komunistisko režīmu. Šie sportisti pārstāvēja visus Latvijas sociālos slāņus,
viņi nebija tikai turīgāko latviešu ģimeņu locekļi. Alfona Bērziņa tēvs bija
drēbnieks, Aleksandra Vanaga tēvs — sētnieks, Voldemārs Vitols nebija virs-
nieks, bet virsdienesta kaprālis bruņoto vilcienu pulkā, Jānis Lidmanis bija
armijas virsdienesta seržants, Luda Putniņa tēvs — strādnieks. Visus viņus
vienoja naidis pret savas valsts, tautas un zemes izpostītājiem, pret Krievijas
impērijas mūžīgo tieksmi iekarot un pakļaut Latviju, naidis pret Baigā gada
asinsdarbu pastrādātājiem. Tādēļ viņi izvēlējās vai nu cīņu pret šo varu, vai
arī labprātīgi kļuva par trimdiniekiem.

Bibliogrāfija VIII nodaļai

1. Latviešu karavīri Otrā pasaules kara laikā, V. — Vesterosa, 1977, 117., 135.,
152. lpp.

IX. Latvijas armijas virsnieki Latviešu leģionā un leģiona izveidē

No tiem virsniekiem, kuri Latvijas armijā bija sasnieguši ģenerāļa dienesta pakāpi, Latviešu leģionā bija trīs — Rūdolfs Bangerskis, Oskars Dankers un Jānis Kurelis. Kureli pirmajiem diviem nosauktajiem es pievienoju tādēļ, ka Kureļa vienība 1944. gada vasarā Skrīveros tika noorganizēta ar paša ģenerāļa Jekelna atļauju un ziņu. Tā nebija domāta kā kārtības policijas vienība. To formēja kā kaujas vienību cīņai ar krievu diversantiem. Atbilstoši Himlera un Jekelna jau agrāk dotajiem rīkojumiem visās šādās vienībās karojošie arī ietilpa jēdzienā — Latviešu leģions. Latviešu leģionā kā artilērijas pulka komandieris karoja virspulkvedis Voldemārs Skaistkalns. Kā Latvijas armijas pulkvedi viņu pārskaitīja uz 24. teritoriālo strēlnieku korpusu, un 1940. gada septembrī, kad Latvijas armija bija jau likvidēta, Sarkanā armija Skaistlauku paaugstināja par ģenerālmajoru. Virspulkveža pakāpi viņam piešķīra kā Latviešu leģiona virsniekam. Skaistkalns un Latvijas armijas pulkvedis Artūrs Silgailis bija vienīgie latviešu virspulkveži leģionā.

Ģenerālis R. Bangerskis, būdams Latviešu leģiona ģenerālinspektors, un ģenerālis O. Dankers neapšaubāmi bija tie bijušie Latvijas armijas virsnieki, kuri darīja visu iespējamo, lai Latviešu leģionā iekļautu pēc iespējas vislielāko latviešu skaitu. Pamatojoties uz Vācijā pieejamiem arhīvu dokumentiem, to pierādījis viens no lielākajiem un bargākajiem Latviešu leģiona nepieciešamības kritiķiem, Upsalas universitātes profesors Haralds Biezais.

Vispakļāvīgākais un vispaklausīgākais vācu okupācijas varai bijis ģenerālis O. Dankers. Vācu okupācijas laikā viņš bija iekšlietu ģenerāldirektors. Kaut gan tikai nosaukuma dēļ visi vāciešu ieceltie dažādu saimniecisko nozaru ģenerāldirektori katrs pārzināja savu nozari un nekāda Zemes pašpārvaldes virsģenerāldirektora amata nebija, Dankers ar vāciešu ziņu rīkojās tā, it kā viņš tāds būtu.

Kauna traips Dankera biogrāfijā, lai kā viņu aizstāvētu, ir tas, ka pēc nokļūšanas Vācijā kā emigrantam Baigajā gadā (Dankera sieva bija Latvijas vāciete, kas novērsa visus iespējamus šķēršļus emigrācijai no padomju

iestādēm), viņš noliedzis savu tautību — latvietību — un uzdevies par vācieti. Dankers iesniegumā augstākajam SS un policijas priekšniekam Pozenē (Poznaņā), vāciešu okupētā Polijas teritorijā, kur noņemta vācbaltiešu repatriantus, ir rakstījis: “Kā es, tā arī mana sieva esam cēlušies no vācu vecākiem un esam vāciski uzaudzināti. Šī iemesla dēļ (..) arī mums bija nodoms pagājušā gada rudenī baltvāciešu repatriēšanās akcijas ietvaros atgriezties reihā.”¹

Kad Vācijas Ārlietu ministrija izrādījusi interesi par Dankera stāju un iespējām iekļaut viņu vācbaltiešu repatriantu sarakstā, Vācijas sūtnis Rīgā 1940. gada 2. oktobrī nosūtījis Ārlietu ministrijai Berlīnē Dankera raksturojumu, kurā lasāms: “Agrākais latviešu ģenerālis Dankers savā amatā pārstāvēja vāciešiem draudzīgu virzienu un vācu karakuģa apmeklējuma laikā šeit akreditētam militārajam atašejam parādīja sevišķu pretimnākšanu un to pilnībā izpratis. Pie nedraudzīgo latviešu armijas iestāžu nostājas, sevišķi augstāko, tas bija sevišķas atzinības vērts. No otras puses, nav šaubu, ka viņš savā šejienes darba laikā juties kā nacionāls latvietis. (..) Pēc tā man liekas, ka nav pamata viņam tūlī piešķirt visas repatrianta tiesības, bet es ticu, **ka viņš ir labi izlietojams** (izcēlums mans — V. L.) un ka valsts interesēm vairāk ir pakalpots, ja viņam dod kādu iespēju pierādīt savu derīgumu.”²

1939. gada novembrī pirmoreiz klajā nāca latviešu biogrāfiskā vārdnīca “Es viņu pazīstu”. Diemžēl gadu vēlāk tā čekistiem derēja kā ļoti labs izziņas avots, jo biogrāfisko vārdu skaits šajā vārdnīcā sasniedza 6435. Tiem sveštautiešiem, kuriem bija kādi nopelni Latvijas labā un kas kalpoja valsts iestādēs, armijā utt., pēc uzvārda un vārda sekoja tautība. Dankeram tādas piebildes, ka viņš būtu vācietis, vārdnīcā nav. Vārdnīcā rakstīts, ka Dankera tēvs Kārlis Dankers bijis zemkopis. Mātes vārds arī minēts — Doroteja. Iesniegumos vācu iestādēm Dankers raksta, ka viņa māte Doroteja Jetkovska ir iesvētīta Jelgavas vācu draudzē un ir vāciete. Arī abas Dankera sievas bija vācietes. Viņa pirmā sieva Johanna Frederika Ēriksone nomira jauna. Viņas nāves gadā, 1932., viņa bija tikai četrdesmit sešus gadus veca. 1935. gadā Dankers apprecējās otrreiz. Viņa otrā sieva Elza Irma Mandava bija vācbaltiete. 1939. gadā dzimušai meitai tika doti vārdi Doroteja Auguste Johanna. Tātad Dankera mātes un pirmās sievas vāciskie vārdi bija arī meitai. Pret to mums, latviešiem, nebūtu nekādu iebildumu. Arī viskvēlākā latvieša, pirmā latviešu nacionālās ideoloģijas paudēja Ata Kronvalda sieva bija vāciete. Eiropas kara krustceļu zemē latvietība ir latviešu valoda un latviešu kultūra ģimenē un latviska pasaules uztvere. Tomēr Dankera biogrāfijā ir vēl kāda epizode, kas, pēc manām domām, norāda uz viņa tuvību vāciskumam. Varbūt šo epizodi nevarētu saukt par tuvību vāciskumam, bet par pelišanu, pašlabuma meklēšanu pie vāciešiem gan. Savā lūgumrakstā SS un policijas priekšniekam

lēmuma Rozenberga dienesta vieta (Rozenbergs, pēc izcelsmes Igaunijas vācbaltietis, bija austrumu lietu ministrs. Nirnbergas kara noziedznieku tribunālā tika sodīts ar nāvessodu.) paziņojusi, ka uz Latviju tiek sūtīts ģenerālis Dankers, lai tur nodibinātu Uzticības padomi. Viņa štābā ieiet doktors Sanders, pulkvežleitnants Deglavs un pulkvedis Plensners. Lidz kamēr ierodas ģenerālis Dankers, Dankera štāba funkcijas piekrit pulkvedim Plensneram.”⁴

Otrs dokuments ir šāds.

“Ziemeļu armiju grupas virspavēlnieks.

Galvenajā mitnē

21. augustā, 1941. gadā

Attiecas: Uz Vispārējo un iekšlietu pārvaldi

Personālām lietām latviešu pārvalditā apgabālā

Ar vispārēju un iekšlietu vadību padotā apgabālā tajā Latvijas daļā, kas pakļauta virspavēlniekam (austrumos no Daugavas, ieskaitot Rīgas pilsētu un apriņķi), tiek pilnvarots ģenerālis O. Dankers. Turpmāk viņš tiek pilnvarots pārbaudīt personāla sastāvu visās latviešu centrālās iestādēs un vajadzības gadījumā nākt ar priekšlikumu par vadošo posteņu jauniecelšanu vai atcelšanu.”⁵

Pēdējais ģenerāļa O. Dankera ieņemtais amats Latvijas armijā bija Kurzemes divīzijas komandieris (1932–1940).

Lūk, tādu augstākā dienesta pakāpē bijušu Latvijas armijas virsnieku, kas savu padevību nacionālsociālistiskajai Vācijai bija tik skaidri izpaudis, Berlīnes varasvīri atsūtīja uz Latviju kā augstāko amatpersonu Zemes pašpārvaldē, lai gan nekur oficiāli par kaut kādu augstāko ģenerāldirektoru viņš netika iecelts.

Haralda Biezā pret O. Dankeru vērsta kritika ir skarba, var sacīt, pat barga. H. Biezā kritiskie pārmetumi Dankeram ir šādi.

1943. gada 9. martā laikrakstā “Tēvija” parādās uzsaukums “Visu par Latviju”. Uzsaukuma apakšvirsraksts vēsta, ka šis uzsaukums ir “Latvijas ģenerālapgabala Zemes pašpārvaldes uzsaukums”. Citēsim atkal H. Biezo: “Dankers tajā atkārtoja aplamības, ka vadonis ir piekritis latviešu SS leģiona dibināšanai. Tālāk viņš atgādina boļševiku postu un aicina cīnīties par Latvijas zemi, kultūru un tautas nākotni. Te neesot tikai cīņa pret boļševikiem vien, bet tā izšķīrs Eiropas likteni nākamajiem gadu simtiem.” H. Biezais norāda, ka pēdējais teikums ir pazīstamā Vācijas propagandas ministra Gebelsa frāze. Biezais piebilst, ka pēc diviem gadu desmitiem Dankers savos memuāros atzinis — “Viens bija skaidrs, proti: par Latvijas brīvību un neatkarību runāt nedrīkstēja.”⁶

Dankers te runā nepatiesību. Kā jau nodaļā “Latviešu leģionāru dziesmas” redzams, leģionāri, arī leģiona virsnieki, skaļi un brīvi dziedāja par brī-

vibu un vācieši par to nevienu nesodīja. Kā rāda grāmatas I nodaļas rindas, pat ārzemju vērotāji atzīst, ka latvieši allaž izteikuši savu tieksmi pēc neatkarīgas valsts atjaunošanas, un arī vācieši, protams, šo tieksmi zināja, un ļoti daudzos atmiņu krājumos, rakstos un grāmatās ir lasāms, ka gan vācu civilpārvaldes komisāri, gan augstākie SS un policijas vācu virsnieki, gan vērmahta virsnieki zināja un pat pārrunāja ar latviešu karavīriem un privātpersonām šo vēlmi atjaunot Latvijas valsti. Tātad Dankera uzsaukums pieskaras allaž svarīgam ētiskam jautājumam. Protī, cik tālu cilvēks, kuru viņa darbība ir nostādījusi tautas priekšgalā, drīkst izvairīties no patiesības atklāsmes un patiesību noklusēt vai pat melot. Šis jautājums daudziem politiķiem var likties nesvarīgs kā nevajadzīga politikas moralizēšana. Tomēr mazām tautām, kā latviešiem, kam sava brīvība un neatkarība vienmēr jāaizstāv, dzīvojot lielāku tautu ielenkumā, tikumiski orientēta politika allaž ir nepieciešamība. Kārlis Ulmanis tautai nestāstīja patiesību par padomju okupācijas karaspēka iebrukumu Latvijā, radiatorā teikdams, ka mūsu valsti ienāk mūsu tautai un valstij draudzīgs karaspēks. Šis nepatiesības sekas ir jūtamas vēl šobrīd un dod latviskas Latvijas valsts idejas pretiniekiem iespēju pateikt pat Saeimā, ka nekāda okupācija 1940. gadā neesot bijusi, jo pats valsts prezidents K. Ulmanis atklāti esot paziņojis, ka valsti ienākot draudzīgs karaspēks.

Čehijas valsts ideja un čehu tautas nacionālā pašapziņa izveidojās 15. gadsimta sākumā. Šīs idejas un pašapziņas kaldinātājs bija Jans Huss. Toreizējās čehu sabiedrības attīstības laikmetā Jans Huss nemaz nerunāja par čehu valsti. Sabiedrība bija neapmierināta ar sociālo, politisko un reliģisko stāvokli čehu apdzīvotajās zemēs. Strīda degpunktā izvirzījās it kā reliģiskie jautājumi. Taču, kā tas ne reizi vien bijis tautu vēsturē, zem degpunkta gruzdēja stipri sakarsušas ogle, no kurām strīdu laikā augšup izšāvās liesmas un radija ugunsgrēku, kurā sadega vecās, tautas attīstībai vairs nevajadzīgās un traucējošās idejas. Jans Huss bija patiesības pravietis. Viņš čehiem nemitīgi atgādināja: meklējiet patiesību, mīliet patiesību, cīnieties par patiesību. Diemžēl latviešiem laikposmā no 1941. gada 22. jūnija līdz 1945. gada 9. maijam priekšgalā nenostājās patiesības pravieši.

Puspatiesībā vienmēr ir krietna daļa melu. Šajā 1943. gada 9. marta uzsaukumā Dankers melo, sacīdams, ka vadonis Ādolfs Hitlers ir piekritis latviešu leģiona radišanai. Patiesība bija tāda, ka Hitlers bija pavēlējis izveidot leģionu. Piekrišana un pavēle ir viens no otra atšķirīgi jēdzieni.

H. Biezais pārmet Dankeram arī, ka šajā uzsaukumā Dankers un pārējie ģenerāldirektori, kuru vārdā iekšlietu ģenerāldirektors publicējis uzsaukumu, ir atmetuši prasību pēc brīvas, neatkarīgas Latvijas. Arī pēc manām domām, izsludinot tik daudz latviešu iesaukšanu vācu bruņotajos spēkos, tādai prasībai, vismaz nākotnes iespējamības variantā, bija jāatskan.⁷

H. Biezais vēsta, ka 1944. gada 29. janvārī, kad vācu Ziemeļu armiju grupas katastrofālais stāvoklis jau bija saskatāms un sākās arī latviešu leģionāru atkāpšanās no Volhovas frontes, turklāt ar smagām kaujām un lieliem zaudējumiem, ģenerāldirektoru sanāksmē Dankers izsaka domu, ka jāmobilizē visi latvieši, cik vien būtu iespējams. Jo tikai tādā veidā, pēc Dankera vārdiem, varētu krievu iebrukumu atvairīt. Šajā gadījumā gan Biezā pārmetums Dankeram it kā vienīgajam tādas domas izteicējam ir nevietā un pārāk ass. Redzot, kā sabrūk Latviju līdz 1944. gada sākumam sargājošās Austrumu frontes ziemeļu sektors, bailes un satraukums pārņēma plašus sabiedrības slāņus.

Tomēr H. Biezais pamatoti norāda atkal uz sikiem Dankera meliem. 1944. gada februāra pirmajās dienās, pēc Biezā vārdiem, Dankers vērsās pie latviešu tautas ar svelmainu uzsaukumu, šoreiz izsludinot mobilizāciju 1910.–1914. gadā dzimušajiem. Biezais atgādina uzsaukuma tekstā iespiestos vārdus "Tēvijā": "Arī vācu vadošās iestādes mums ir deklarējušas, ka Latvija tagad vairs nav uzskatāma par Padomju Savienības sastāvdaļu." Īstenībā neviena "vācu vadošā iestāde" ar tādu deklarāciju nebija nākusi klajā. Bija tikai vācu ģenerālmajora Drekslera privāta vēstule Dankeram, un Drekslers bija pietiekami gudrs, lai publiski nesolītu latviešiem neko tādu, kas Berlinē nebija nolemts.⁸

Kritizējot šo uzsaukumu, H. Biezais tomēr parāda, ka visam, ko viņš raksta, uzticēties nevar un nevar arī pieņemt par pilnu patiesību. Lūk, viņa teiktais: "Vācieši līdz pat kara beigām Latviju uzskatīja par Padomju Savienības daļu, ko tie iekarojuši." Tiktāl viss ir pareizi. Bet aiz šā teikuma seko vēl viens, kas liek uzmanīgāk vērtēt katru Biezā izteicienu: "To Vācija vēl šodien nav atsaukusi." Tas vairs nav tiesa. Trimdas jurists un vēsturnieks Ādolfs Šilde 1991. gadā publicētā grāmatā raksta: "Daudz latviešu lietai brīvajā pasaulē palīdzējis Bonnas (Vācijas Federatīvās Republikas — V. L.) Iekšlietu un Ārlietu ministrijas 1951. gada 3. augusta lēmums par padomju varas aktu formālu apzīmēšanu par *occupatio bellica* (Ā. Šildes izcēlums. — V. L.), t. i., par to, ka Baltijas valstis savu valstisko eksistenci nav zaudējušas, bet ir tikai no svešas varas militāri okupētas."⁹

1970. gada 9. oktobra Vācijas Federatīvās Republikas parlamenta sēdē deputāts fon Firks uzdeva jautājumu par Baltijas valstu tiesisko statusu ārlietu ministram Šēlam. Ārlietu ministrs Šēls atbildēja: "Vācijas Ārlietu ministrijas 27. augusta rakstiskā atbilde uz Baltijas Padomes 20. jūlija iesniegumu izriet no tā, ka neviena VFR valdība nav sniegusi nekādu deklarāciju, kas atzītu Baltijas valstu iekļaušanu (PSRS)."¹⁰

Haralds Biezais grāmatu "Latvija krustnešu varā" ir laidis klajā 1992. gadā, tātad daudz vēlāk par šeit minētiem diviem oficiāliem Vācijas valdības iestāžu paziņojumiem.

Oskara Dankera dzīvē ir bijis vēl kāds notikums, kas neliecina par viņa patriotiskumu. Kā cariskās Krievijas armijas pulkvežleitnants viņš pēc smagas kontūzijas kaujas laukā 1916. gada jūnijā kritis austriešu gūstā Galicijā. 1918. gada decembrī pēc atbrīvošanas no austriešu gūsta Dankers no Krievijas caur Viļņu un Daugavpili iebrauca Rīgā. O. Dankers savā grāmatā "No atmiņu pūra" stāsta: "Šai pēdējā ceļa posmā kļuva ļoti nepacietīgs, jo nevarēja sagaidīt iebraukšanu sirmajā Rīgā. Lai būtu lētāk, mēs abi ar kapteini F. (kapteinis Fabriciuss, Helsinku iedzīvotājs, arī austriešu karagūsteknis) paņēmām kopēju istabiņu kādā mazā, vienkāršā viesnīcā, **Tas bija 1918. gada 10. decembrī — es atrados neatkarīgā Latvijā un to nezināju.** (O. Dankera izcēlums. — V. L.) 18. novembrī taču bija proklamēta brīva, neatkarīga Latvijas valsts, bet es to uzzināju daudz vēlāk. (..) Arī Rīgā mūs neviens par to neinformēja. Viesnīcas personāls tikai stāstīja, ka lielinieki laikam drīz ienāksot Rīgā." Dankers stāsta, ka tajā dienā staigājis pa Rīgu. Ievērojot slavenā latviešu zinātnieka Jāņa Endzelīna principu — nekad neapgalvo to, ko tu nevari pierādīt —, neuzdrošinos apgalvot, ka līdz nākamās dienas, 11. decembra pulksten 10, kad Dankers un Fabriciuss abi no Rīgas ostas ar kuģi izbrauca uz Helsinkiem, Dankers, būdams latvietis, nepainterēsējās par politisko stāvokli Latvijā un aizbrauca uz Somiju, tā arī neko neuzzinājis par Latvijas valsts dibināšanu, bet nevēlos arī apgalvot, ka Dankers nemaz nevarēja neko neuzzināt par šo svarīgo notikumu. Lai gan man tāda neziņa šķiet dīvaina.¹¹

Apmēram ap to pašu laiku avīzes "Lidums" redakcija Valkā nolēma nosūtīt uz Rīgu Jūliju Rozi (dramaturgs, nākamais Nacionālā teātra direktors — V. L.), lai Roze uzzinātu avīzei kaut ko par jaunās K. Ulmaņa valdības darbošanos Rīgā. Roze atceras: "Rīgā iebraucu naktī. Ejot pa tukšajām un gandrīz tumšajām ielām uz viesnīcu, apstājos brīnuma priekšā. Elizabetes un Suvorova (vēlāk K. Barona) ielas stūrī gar piecu stāvu mājas sienu no jumta līdz ietvei bija nolaidies sarkanbaltsarkans karogs, kas viegli drebēja un tikko dzirdami šalca kā buras ziemas vējā."¹²

Nākamais Latvijas armijas virsnieks Vilis Hāzners 1918. gada novembrī mācījās Vircavas pagasta pamatskolā Jelgavas apriņķī, vācu ķeizarskās armijas okupētajā Zemgalē. Viņš raksta: "Novembra beigās arī Vircavu bija sasniegusi ziņa, ka Rīgā proklamēta Latvijas valsts."¹³

Grāmatā "Valmieras novads" varam lasīt: "1918. gada novembrī Rīgā tika pasludināta Latvijas Republikas izveidošana. Dažas dienas vēlāk svinīgs pasākums notika arī Valmierā."¹⁴

Ievērojamā sociāldemokrāta, Saeimas priekšsēdētāja Paula Kalniņa dzīvesbiedre Klāra Kalniņa 1918. gada 18. novembrī atceras tā: "Drūms un pelēks ausa 1918. gada 18. novembra rīts. Pats proklamēšanas akts bija revolucionārs

solis pret vēl valdošās okupācijas varas gribu un bez tās ziņas. Tomēr ziņa par valsts proklamēšanu Nacionālā teātrī izplatījās zibens ātrumā visā pilsētā, kas ārēji bija klusa, it kā sastingusi.”¹⁵

Arī Ērgļu pagastā ļaudis zināja par jaunās valsts nodibināšanos. Tautskolas skolotājs Hermanis Kreicers raksta: “Jaunā pašu valsts ir kā liega vēsma. Kā trauks pumpurs, kas taisās vērties. Kā bikla stirniņa starp plēsoņām.”¹⁶

Arturs Bērziņš, pirmskara laikā ļoti pazīstams žurnālists un dramaturgs, 19. novembrī Rīgā apraksta šādi: “Pilsēta tomēr bija pārvērtusies. Latvieši pa ielām gāja smaidīdami, viens otru draudzīgi sveicinādami, jo rīta avīzes bija plaši aprakstījušas svarīgos vakardienas notikumus. Jauno dienu sveica arī trīs Latvijas karogi: viens pie Nacionālā teātra, otrs plandījās augstu pār pilsētu Rīgas centrā, bet trešais pie Rīgas Amatnieku bankas Elizabetes un K. Barona ielas stūrī.”¹⁷

Pedagoģijas profesors Ludis Bērziņš 1918. gada rudenī sāka strādāt Limbažos Šmidhena un Bērziņa reālgimnāzijā par latviešu valodas skolotāju. Viņš atceras: “Darbs turpinājās. Tikai lielā politika sāka skaloties arī gar mūsu skolas sienām. Latvija bija proklamēta, bet Limbažos viņas reālais spēks nebija vēl jūtams, tikai attiecības pret okupācijas varu nu bija nenoteiktas.”¹⁸

Par Latvijas valsts nodibināšanu ļaudis zināja pat Kurzemes nostūrī pie Lietuvas robežpuses, Pampāļu pagastā. Arvids Dravnieks, atcerēdamies savu jaunību, stāsta: “.. barons fon Nolkens bija pateicis tēvam, ka 1918. gada 18. novembrī Rīgā ir proklamēta Latvijas valsts.”¹⁹

Es atļāvos šo garo pastaigu pa dažādām Latvijas vietām, lai varētu ar ironiju rakstīt — daudzviet daudzi zināja par Latvijas valsts proklamēšanu, tikai Oskars Dankers, lai gan 10. decembrī bija pavadījis, staigājot pa Rīgu un satiekot latviešus, par to neko neuzzināja. Tādu “neko nezinošu” Latvijas armijas ģenerāli vācieši izvirzīja par neoficiālu visaugstāko latviešu ierēdni Zemes pašpārvaldē.

1944. gada vasarā, kad vāciešu Ziemeļu fronte jau bija sabrukusi un abas latviešu divīzijas pie Latvijas un Krievijas robežas bija cietušas tik smagus dzīvā spēka zaudējumus, ka 15. divīziju atvilka no frontes, lai sūtītu uz Vāciju pārformēšanai, bet 19. divīzijas atliekas nosauca par Štrekenbaha kaujas grupu, Dankers griezās pie ģenerālkomisāra Drekslera.

Dankers lūdza Dreksleru iesaukt 1925. gadā dzimušos. H. Biezais šo viņa soli komentē šādi: “Iesaukšanai jānotiek pilnīgi, nevienu neatbrīvojot. Par šo Dankera lūgumu saglabājies Dankera raksts Jekelnam. Arī viņš no savas puses lūdz izpildīt Dankera lūgumu cik iespējams ātri. Acīmredzot Dankers bija atcerējies, ka vēl ir viens gadagājums, kas pa kara laiku ir izaudzis, bet kurš nav vēl iesaukts...”²⁰

Daļa 1925. gadā dzimušo 1944. gada vasarā vēl nebija sasnieguši pat deviņpadsmit gadu vecumu. Šie jaunie karavīri bija tie, kas, drosmīgi karojot, uguns kristību dienā ieņēma Nakeles pilsētu, cinījās pret boļševikiem, līdz nokļuva rietumvalstu armiju gūstā. Viņi neapšaubāmi veido aptuveni tūkstoti no tiem deviņiem tūkstošiem 15. divīzijas karavīru, kas savas jaunās dzīvības, ticot, ka viņi cinās par Latvijas brīvību, atdeva kara dievam Marsam Vācijas kaujas laukos. Svešumā un bez vajadzības. Pie krieviem viņi negribēja pāriet, jo Baigā gada noziegumi vēl bija skaidrā atmiņā, turklāt viņi zināja, ka, gūstā saņemtus, viņus var lamāt par esesiešiem un nošaut. Ceļš uz dzimteni viņiem bija liegts. Atlika tikai garais atkāpšanās ceļš uz rietumiem, gūstekņu nometnes un pēc tam izklist pa visu pasauli. "Aizāja latvietis pasaulē tālu / Uz kumeļa stalta, ka dimdēja vien, / Uz mūžu viņš atstāja dzimtajā sētu, / Tam likten's bij' lēmis tur palikt arvien." Arī es šo dziesmu kā leģionārs esmu dziedājis. Gadu simteņiem ilgi mēs esam bijuši spiesti jāt ārpus mūsu zemes, lai gan nevienu pēdu svešas zemes neesam kārojuši iekarot. "Mums nekad nav bijis kāres / Atņemt zemi šim vai tam, / Bet no savas dzimtas āres / Mēs ne pēdas nedodam." Arī šī dziesma leģionā ir dziedāta. Cik ilgi un cik tālu mēs vēl jāsīm svešumā?

1944. gada 10. jūlijā ar līdzīgu uzaicinājumu "Tēvijā" Bangerskis sekoja Dankeram. Viņš vēl karstāk nekā Dankers apliecināja uzticību Lielvācijai un sevišķi vērsās pret Angliju un Ameriku.²¹ Vērsās pret tām valstīm, kuras Otrajā pasaules karā mūs pārdeva Staļinam, bet no kurām visu kara laiku un 1944. gadā it sevišķi latvieši cerēja sagaidīt glābiņu no krievu jūga!

Bangerskis, tāpat kā Dankers, nemācēja iztikt bez meliem. Runā 1943. gada 15. novembrī viņš paziņoja, ka "mēs paši ņemām sev tiesību iesaukt ..". Kādēļ gan viņam bija vajadzīga šāda acu apmānīšanas runa, ja leģiona augstākajiem virsniekiem, tāpat kā Zemes pašpārvaldes ģenerāldirektoriem un arī citiem latviešiem, gan militārpersonām, gan civilpersonām, kas stāvēja tuvāk notikumam, bija skaidrs, ka bez vāciešu atļaujas pat vienu rotu latvieši nedrīkstēja saformēt. Citēju Bangerski: "Es gribētu vēl uzsvērt šī soļa, par ko tagad izšķirusies mūsu Zemes pašpārvalde, vispārējo nozīmīgumu. Pirmkārt, ar to, ka mēs paši sev ņemam tiesības saukt pie ieročiem mobilizācijas ceļā latviešu vīrus, mēs atkal kaut vai šini ziņā atgūstam savai tautai tās suverenitātes tiesības, kas tai bija kopš 25 gadiem un kuras tai boļševiki varmācīgi atņēma."²²

Par kādu mūsu tautas suverenitāti drīkstēja (no morāliskā viedokļa) runāt Latviešu leģiona ģenerālinspektors, kas 1944. gadā, paklausīgi izpildīdams vāciešu pavēles un rīkojumus, sarunā ar Jekelnu pats vaļsirdīgi atzinās, ka nezinot, kāds ir to pilnvaru apjoms, ko vācieši viņa ieņemtajam amatam piešķirusi.

Jāatzīst, ka politiskas tikumības pārbaudi abi bijušie Latvijas armijas ģenerāļi neizturēja, lai gan par ģenerāļa R. Bangerska patriotiskumu nav jāšaubās. Par politiku ir tāds izteiciens: "Godīgums ir labākā politika." Mahatma Gandijs, dižais indiešu tautas vadonis, šo izteicienu dzirdot, to palaboja un teica: "Godīgums ir vienīgā politika." Godīguma ģenerālim R. Bangerskim pietrūka.

1945. gada 20. februārī Potsdamā Latvijas Nacionālās komitejas dibināšanas aktā Bangerskis teica runu: "Dziļa cieņa pienākas pirmā kārtā varonīgai Lielvācijas armijai un tās vadonim Ādolfam Hitleram. Lai suminām viņus ar trīskārtēju "Lai dzīvo!" 31. martā SS *Jagdverband* operatīvā štāba pārskatā "B. politiskais un militārais sabiedriskais stāvoklis. Latviešu Nacionālā komiteja" varam lasīt: "Neuzticamība Bangerska personībai ir gandrīz vispārēja parādība. (..) Atsevišķos gadījumos, pieminot Bangerski, izraisās naidis un nicināšana. Bangerski nosauc par Niedru numur divi, Kirhenšteinu numur divi." Vāciešu izlūkdienests ir devis tādu Bangerska darbības vērtējumu īsi pirms kara beigām.^{23, 24}

Stokholmas universitātes Baltijas studiju katedras pētnieks Kārlis Kangeris uzsver, ka, "novērtējot latviešu karavīrus Otrā pasaules kara laikā, nevaram tikai vien aprobežoties ar šo personu militārā devuma novērtējumu. Vai tas bija ģenerālis Oskars Dankers vai ģenerālis Rūdolfs Bangerskis, vai arī citas zemāka ranga militārpersonas, viņiem bija jāiesaistās politiskos procesos, kuros varbūt viņi nejutās droši un varbūt arī labi neorientējās. Šo latviešu karavīru novērtējums būs nepilnīgs, ja atstāsim politisko dimensiju novārtā."²⁵

Pie tādiem virsniekiem, kuru politiskā darbība (varbūt pareizāk to būtu nosaukt par politisko nostāju) jāizvērtē, pieder arī pulkvedis Voldemārs Veiss.

V. Veiss bija pirmais latviešu karavīrs, ko Otrajā pasaules karā apbalvoja ar Bruņinieka pakāpes Dzelzs krustu. Par Veisa varonību kaujās nav jāšaubās. Karavīru atmiņu stāstījumos, un to nav mazums, vienmēr uzsvērtā viņa drosme. Vissarežģītākās kaujas situācijās, arī briesmīgu tuvciņu brīžos, Veiss nesēdēja komandiera bunkurā, bet atradās tieši pie saviem karavīriem. Viņa drosme izcelta rakstiskā pamatojumā, ko Bruņinieka krusta piešķiršanai iesniedza 2. latviešu brigādes komandieris ģenerālis Šulds: "Viņa priekšzīmīgā varonīgā personiskā nostāja, viņa stingrā apņēmība, kas visus šķēršļus pārvarēja, viņa spars, ar kuru viņš aizrāva savas vienības sev līdzi, padarīja Latviešu brigādes kauju panākumus iespējamus, izšķirošā veidā ietekmējot XXXVIII armijas komandas smagās cīņas."²⁵

Virslieņants Jānis Alfrēds Bērziņš, viens no varonīgākajiem latviešu kaujas virsniekiem Latviešu leģionā, Veisu raksturo tā: "Šulds, tāpat kā Veiss, par visu augstāk stādīja drošsirdību. Pat Veisa pretinieki par viņu saka, ka

viņš bijis ļoti apdāvināts virsnieks: elastīgs, enerģisks, godkārīgs, darbīgs un drošsirdīgs. Tieši šī elastība, savienota ar diplomāta spējām, viņam deva lielas priekšrocības attiecībās ar vāciešiem. Tai pašā laikā viņš bija ļoti uzmanīgs, sirsnīgs arī attiecībās ar padotiem. Tāpēc ne par velti katrs 2. brigādes karavīrs, kuram bija bijusi tieša saskare ar pulkvedi Veisu, viņu ļoti cienīja.”²⁶

Piebildīšu, ka virsleitnants J. A. Bērziņš gan Volhovas frontē, gan pirmajās ļoti smagajās atkāpšanās kaujās bija tiešs pulkveža Veisa ciņas biedrs, kas cīnijās pulkveža Veisa tuvumā arī tuvcīņās.

V. Veisam Bruņinieka krustu piešķīra 1944. gada 9. februārī. Divus mēnešus vēlāk viņu frontē ievainoja, un 17. aprīlī Rīgā viņš no ievainojuma mira. Lidzjutības telegrammas un vēstules Veisa atraitei nosūtīja Lielvācijas vadonis Ādolfs Hitlers un SS reihsfirers Heinrihs Himlers, austrumu lietu ministrs Alfrēds Rozenbergs. Tāda Vācijas dižvīru attieksme nebūt nebija tipiska pret ļoti daudziem karā kritušajiem vācu tautības pulkvežiem, nemaz nerunājot par citu, nevācu tautību augstākiem virsniekiem. Attieksme pret Veisu bija izņēmuma attieksme. To pierāda arī tas, ka, lai nodrošinātu V. Veisa atraitei stabilu un drošu materiālo stāvokli, vācieši atrada tādu risinājumu, ka Veisu arī pēc nāves turpmāk formāli skaitīja par aktīvā ieroču SS dienestā esošu.²⁷

Šādu atzinību no vāciešiem Veiss izpelnījās tāpēc, ka viņš nevis politiskas konjunktūras, bet pārliecības dēļ uzskatīja, ka latviešiem visādā veidā jāpalīdz Vācijai gūt uzvaru pār boļševikiem, un noraidīja domu, ka mūsu tautas cerības būtu jāsaista ar nākotnē iespējamo konfliktu un militāro sadursmi starp rietumvalstīm un Padomju Savienību.

V. Veiss savam labajam draugam, bijušajam “Pērkoņkrusta” vadītājam Gustavam Celmiņam esot atklāti pateicis, ka viņš iešot “vācu līniju līdz galam”, protams, neuzstājoties pret latviešu nacionālās pretestības kustības centieniem.²⁸

Ja varam ticēt bijušajam Latvijas ārlietu ministram, Saeimas deputātam un LSDSP Centrālās komitejas loceklim (par kura publikācijām dažkārt diezgan negatīvi izteicies daudz zinošais LU profesors, *Dr. hist.* Aivars Stranga) Fēliksam Cielēnam, Veiss savu Vācijai uzticamo stāju ir parādījis arī īsi pirms nāves 1944. gada martā. Cielēns vēsta, ka bijis pie ģenerāļa Bangerska viņa dzīvoklī, kur piedalījušies pulkveži Plensners, Silgailis un Veiss. Cielēns pavēstījis: “Šajās vakariņās atklāti izteicu domas, ka Hitlera armiju amerikāņi un angļi kopā ar krieviem drīz sakaus un tāpēc latviešu asiņu liešana par Vāciju kļūst pilnīgi bezjēdzīga. Jātaisās vaļā no saitēm ar Hitleru, lai, karam noslēdzoties ar Vācijas satriekšanu, Latviešu leģiona vadību neieskaitītu kara noziedzniekos.” Pēc Cielēna vārdiem, viņam nedz ģenerāli Bangerski, nedz pulkvežus

par šādu viņa ieteiktu rīcību pārliecināt nav izdevies. Cielēns pie viņiem ieradies kā Latvijas Centrālās padomes sūtīts vīrs.²⁹

V. Veisa pārliecību, ka latviešiem cita ceļa nav un ka jācinās kopā ar vāciešiem, piemin majors V. Hāzners: "Dibinot leģionu, radās arī pārrunas par SS nosaukuma piekabināšanu, respektīvi, Latviešu leģiona ietilpināšanu Vācijas SS padotībā. Ko Vācijā nozīmēja SS, mums, latviešiem, bija neziņa līdz pat pašam kara beigām. (..) Ir gan tiesa, ka pirms leģiona formēšanas par šo jautājumu bija runa. Vācijā no komunistiem pirms kara patvērumu atradušie virsnieki, kas nu bija atkal atgriezušies Latvijā, kādā virsnieku sanāksmē, iztīrājot jautājumus par leģiona dibināšanu, izteicās, ka labāk būtu, ka leģionu formētu pie Vācijas armijas, respektīvi, vērmahta. Bet toreiz (Latvijā) šo jautājumu izšķīra pulkveža Veisa ieteikums: "Mums ir jātiek pie ieročiem! Tos mums tagad piedāvā. Mums tāpat būs jācinās par savas valsts brīvības atgūšanu. Nav svarīgi, kādos tērpos mūs ietērpj. Galvenais šodien ir ieroči!" Un tā palika."³⁰

Līdzīgi kā pulkvedis V. Veiss, arī Latvijas armijas pulkvedis Arturs Silgailis, ko vēlāk paaugstināja par SS virspulkvedi (Vācijas armijas vērmahta daļās šādas virspulkveža dienesta pakāpes vispār nebija), allaž ir aizstāvējis Latviešu leģiona izveidošanas nepieciešamību. Ļoti sīkas, detalizētas ziņas par šo viņa pārliecību un rīcību, lai Latviešu leģions tiktu nodibināts un pastāvētu, sniedz Haralda Biezā iepriekš minētā grāmata "Latvija kāškrusta varā".

Glūži citādi motīvi varēja būt pulkveža Aleksandra Lasmaņa darbībai kā leģiona papildinājumu pārvaldes priekšniekam. Lasmaņa meita bija ieslodzīta Centrālcietumā, un uz viņas pratināšanas protokola jau bija uzrakstīta bēdīgi slavenā, Baigā gada notikumu aprakstos ļoti pazīstamā Latvijas čekas priekšnieka Šustina rezolūcija: "Sociāli bīstama. Nošaut." Viņa no nāvēssoda izpildes izglābās tikai tāpēc, ka vācieši jau bija ieņēmuši Daugavpili un cietuma sardze un čekisti panikā bēguši no Rīgas.³¹

A. Silgailis, kam, bēgot no nāves vai nu čekas pagrabos, vai gulaga nometnē, bija izdevies rast patvērumu Vācijā, turpretī vispirms Igaunijā, ne Latvijā ienāca kā vācu armijas priekšējām, avangarda kaujas vienībām piesaistīts zonderfirers. Zonderfirers bija apzīmējums tām nevācu militārpersonām, kuras nebija Vācijas pavalstniecības, bet uz sevišķu pilnvaru pamata un ar sevišķiem uzdevumiem pavadīja vācu karaspēka daļas. Silgaila biogrāfijā, tāpat kā Dankera biogrāfijā, ir viens notikums, kas liecina, ka 1918. gada beigās un 1919. gada sākumā viņš nav ticējis neatkarīgas Latvijas valsts pastāvēšanas un nostiprināšanās iespējai. Cariskās Krievijas armijā Pirmā pasaules kara laikā paātrinātā kursā beidzis kara skolu, viņš kā virsnieks pēc Krievijas armijas sabrukuma 1918. gada jūnijā atgriezās Rīgā. Būdams politiski karsto notikumu centrā mūsu galvaspilsētā, viņš vienu mēnesi pēc Latvijas

valsts dibināšanas neiestājās Kalpaka vadītās topošās Latvijas armijas vienībās, bet 1918. gada 22. decembrī, tātad īsi pirms Rīgas krišanas boļševiku rokās, brīvprātīgi iestājās Baltijas vāciešu landesvērē — Latvijas jaunajai valstij nepārprotami naidīgā karaspēka vienībā. 1919. gada aprīli Liepājā Silgailis ir pārcelts uz Mežotnes firsta Livena pretlieliniecisko krievu karaspēka vienību. Tajā viņš kā virsleitnants tika ieskaitīts Krievijas balto armijas spēku Ziemeļrietumu armijā un karoja pret sarkano Krieviju trijstūrī Narva–Petrogradas pievārte–Pleskava. Latvijā viņš atgriezās tikai pēc šīs armijas sagrāves un internēšanas Igaunijā — 1919. gada decembrī.³²

Latviešu leģiona izveidošanas nepieciešamību sadarbībā ar Vācijas varas iestādēm Silgailis nekad nav apšaubījis.³³

Arī pulkvedis Aleksandrs Plensners, būdams kara sākumā Berlinē akreditēts Latvijas kara atašejs, Latvijā atgriezās kā zonderfirers tā Vācijas kara flotes komandējošā admirāļa pakļautībā, kura flotes kuģi un zemūdenes karadarbību izvērsa Baltijas jūrā. Īsi pirms kara sākuma 1941. gadā 1. maijā Marienburgā, Austrumprūsijā, Vācijā esošie latviešu virsnieki Plensners, Galindoms, Janums, Silgailis, Pētersons nodibināja Latvijas karavīru nacionālo savienību ar Plensneru priekšgalā. Protams, savienības dibināšana notika ar vāciešu ziņu un atļauju. Tās nosaukums bija tāds pats kā 1918. gadā latviešu strēlnieku pulku virsnieku nodibinātajai, ko radīja kā pretspēku latviešu strēlnieku pulkos karojošo boļševiku ietekmes novēršanai. Haralds Biezais savās publikācijās šos virsniekus, it īpaši Plensneru, par tādu rīcību asi nosoda, jo viņi esot zvērējuši uzticību Ādolfam Hitleram. Manuprāt, nodibinot šo organizāciju un nepieciešamības dēļ zvērot uzticību Hitleram, viņi domāja par tuvojošos karu pret Padomju Savienību un cerēja, ka vislabākais veids, kā iesaistīties cīņā pret Kremļa impēriju, ir iespēju robežās sadarboties ar vāciešiem.

Pulkvedis Silgailis kādā plašā publikācijā trimdā norāda, ka īstenībā vācieši nav uzticējušies Plensneram un uzskatījuši viņu par anglofilu, kāds viņš patiesībā, šķiet, arī bija. Silgailis raksta, ka vāciešu neuzticēšanās Plensneram bijusi redzama jau 1942. gada decembrī, kad vācieši noraidīja Plensnera kandidatūru Sabiedrisko lietu departamenta direktora amatam. Tā kā zināmas personas latviešu aprindās un arī vācbaltieši turpinājuši apsūdzēt Plensneru angļiem draudzīgā noskaņojumā, ģenerālis Jekelns uzskatījis, ka Plensners patiesi tāds arī ir, un panācis, ka Plensneru 1944. gada aprīli atceļ no Latviešu leģiona ģenerālinpektora štāba priekšnieka amata un nosūta uz Austrumu fronti kā 19. divīzijas pulka komandieri. Kad 1944. gada 10. jūlijā pārsteidzošā, pēkšņā uzbrukumā krievi pārrāvuši abu latviešu divīziju aizsargātās pozīcijas Bardovas–Kudeveras iecirknī, piecdesmit kilometrus austrumos no Opočkas, sākusies haotiska abu divīziju atkāpšanās, un, kā Silgailis vēsta,

parādījušās arī dažas nepatīkamas atkāpšanās norises. Plensners nodots kara lauka tiesai par pavēles neizpildīšanu. Lai gan no augstākas SS vadības tiesai dots norādījums iespējami stingri vērsties pret Plensneru, tiesa neapgāzamu pretargumentu dēļ, kurus pierādījis pats Plensners, bijusi spiesta pulkvedi attaisnot.³⁴

Tāpēc Haralda Biezā asie, uzbrūkošie vārdi pulkvedim A. Plensneram jāuzskata par pārspilētiem. Nebūdam vāciešiem draudzīgs un būdam latviešu patriots, pulkvedis Plensners, tāpat kā liela daļa latviešu augstāko virsnieku, kurus ar savu nežēlīgo asmeni nebija skāris čekas zobens 1941. gadā, uzskatīja, ka Latviešu leģionam jācīnās pret latviešu tautas ienaidnieku numur viens līdz galam. Tomēr dažkārt Plensnera argumenti par labu Latviešu leģionam jāuzņem kritiski. Tā kādā trimdas izdevumā Plensners paskaidro, ka Latviešu leģions radīts, lai pasargātu latviešu dzīvo spēku. Piecdesmittūkstoš kritušos leģionārus, krievu nošautos leģionārus, kas krita gūstā, un gulaga nometnēs nomocītos taču nevar uzskatīt par tautas saglabāto dzīvo spēku.³⁵

Par vai pret leģiona pastāvēšanu izteikušies un leģiona cīņas jēgu apcerējuši divi Latvijas armijas un leģiona virsnieki, kuriem dosim vārdu. Pēc manām domām, šis divas apceres vēl šodien ir pārdomu vērtas.

Blakus Haraldam Biezajam kapteinis Ādolfs Blāķis ir visbargākais leģiona veidotāju — latviešu augstāko virsnieku un Zemes pašpārvaldes — kritiķis. Lūk, kapteiņa Blāķa kritika. “Leģiona nevarīgo formētāju un mobilizētāju dēļ daudzkārt pazuda leģionāru varonīgo cīņu vērtība. Ir jātaisa noteikta atšķirība starp mobilizācijas izvedējiem un mobilizētiem leģionāriem. Pirmie tik labprāt slēpjās aiz leģionāru mugurām! Ja izsaka pārmetumus aicinātājiem un mobilizētājiem, tad ar tišu nolūku to mēģina nostādīt par uzbrukumu leģionāriem, — starpība te ir kardināla. Vieni, kuri spaidu kārtā mobilizēja — pēc Latvijas likumiem (Te Blāķim ir daļa taisnības. Dankers un Bangerskis, isticinot mobilizāciju, atsaucās uz Latvijas kara laika likumiem. — V. L.), nepanākot Latvijas tiesību atjaunošanos un pārkāpjot Hāgas konvenciju (Hāgas konvencija paredzēja, ka okupācijas varai okupētā teritorijā nav tiesību iesaukt vietējos iedzīvotājus savā karaspēkā. — V. L.), — otrie, kuri mobilizēti *Parteisoldate* līdzīgā gradācijā, iedalot SS leģionā. Ģenerāļi bez sava tiešā uzdevuma — karošanas — uzņēmās politikas “taisīšanu”, un tieši šī tuvredzīgā politikas taisīšana, reālo apstākļu neizpratne noveda purvā. Leģionāri ticēja “ģenerāļiem”, bet tie nebija viņu ticības vērti.”³⁶

Majors Jūlijs Ķīlītis pieder Latvijas armijas akadēmiski izglītoto virsnieku saimei. 1939. gadā virsleitnants Ķīlītis beidza pēdējo Latvijas augstākās kara skolas kursu un tika paaugstināts par kapteini. Viņu pārcēla uz Latvijas kara skolu par nākamo Latvijas armijas jauno virsnieku audzinātāju. Ķīliša uzskati par karu, politiku un leģionu bija šādi: “Pasaules lielā politika nekad

nav bijusi skaidri saprotama un pārskatāma kā labi uzrakstīta grāmata. Arī šī pēdējā kara norise ilgu laiku palika problēma: kara mērķi miglaini un mainījās dažādās tā fāzēs. (..) Orientēties lietās, kas vēl nebija notikušas vai nobriedušas, nozīmēja tās paredzēt. Šī dievišķā dāvana piemita nedaudziem, varbūt tikai izciliem politiķiem, mēs, lielais vairums, uz notikumiem skatījāmies caur rozā brillēm un centāmies tos iztēlot sev vēlamā virzienā: gan jau viss noritēs kā vajadzīgs un laime mūs neatstās. Tā bija naiva pieeja notikumiem un norādīja, cik mēs vēl politiski negatavi, ka mums trūka politiskas domāšanas, kā sekas tam, ka politika, sevišķi militārās aprindās, tika atstāta novārtā, kā nevajadzīga vai pat kaitīga mācība. (..) Kad pienāca brīdis dibināt leģionu, latviešu sabiedrībā radās divi pretēji virzieni: vieni vadījās no uzskata, ka lieta virzāma uz priekšu visiem spēkiem, ka leģions, karam beidzoties un vācu armijai sabrūkot, būs sākums jaunai Latvijas armijai un spēks, kas varēs dzimtenē uzturēt mieru un kārtību. Otra daļa turpretim teica, ka ir aplam ziedot tautas asinis zaudētai lietai, ka leģiona dibināšanu vajaga vilcināt un ar vāciešiem neielasties izšķirīgās sarunās. Bez šaubām, pēdējā doma tika izteikta teorētiski, bez konkrētiem priekšlikumiem, kā to izdarīt.”³⁷

Tomēr nupat minētie kapteiņa Blāķa vārdi par **nevarīgiem leģiona formētājiem** nav taisnīgi. Pulkveži Janums, Lobe, Skaistlauks un arī kapteinis Šnēbergs var tikt pieskaitīti pie leģiona formētājiem. Taču jāatgādina, ka viņi bija gatavi ziedot šai cīņai arī savus dēlus, un viņi savus dēlus neapšaubāmi bija audzinājuši tās devīzes vārdā, kam paši ticēja un ko pildīja — “Nem, tēvzeme, tavs es esmu viss, priekš tevis liels es audzis”. Pulkveža Lobes vienīgais dēls Imants (dzimis 1924. gadā) krita frontē Krievijā pie Kudeveres kā kareivis. Pulkveža Januma dēls Linards bija starp tiem jaunajiem Latviešu leģiona virsniekiem, kas leitnanta dienesta pakāpi ieguva pēc kara skolas absolvēšanas Vācijā. Linards Janums, 15. divīzijas 33. pulka leitnants, krita frontē Vācijā 20. martā, tikai četrdesmit divas dienas pirms tam, kad viņa pulks 2. maijā padevās gūstā amerikāņiem. Arī artilērijas pulkveža Voldemāra Skaistlauka abi dēli — 1920. gadā dzimušais Ilgvars un 1924. gadā dzimušais Gunārs bija leģiona karavīri. Leģionā dienēja pulkvežleitnanta P. Penčuka dēls Arturs (dzimis 1923. gadā), kura pēdas izgaisa Dancigas ielenkumā.

Kapteinis Kārlis Šnēbergs bija viens no pirmajiem virsniekiem, kas brīvprātīgi iestājās pirmajos latviešu kārtības sargu bataljonos. Kapteinis K. Šnēbergs 1943. gada 9. februārī kļuva par Latviešu leģiona 1. bataljona komandieri, ko ar tādu nosaukumu iekļāva jaundibināmajā 2. SS brigādē. Latviešu brigādes komandiera SS pulkveža Šulda 9. oktobra pavēlē teikts: “Drosmīgais 1. latviešu SS brīvprātīgo pulka 1. bataljona komandieris leģiona kapteinis K. Šnēbergs, vadot savu bataljonu atvairšanas kaujā pret ienaidnieku, tika š. g. 7. X smagi ievainots. No cīņā gūtiem ievainojumiem leģiona kapteinis

Šnēbergs miris š. g. 9. X plkst. 03.15 kara lauka lazaretē Krečno. Divas stundas pēc leģiona kapteiņa Šnēberga ievainošanas viņa 20 gadus vecais dēls pieteicās pie manis, lai stātos karadienestā sava tēva vietā.”³⁸

Ostlandes reihskomisariāta politiskās nodaļas vadītājs *Dr.* Verners Kaps 1943. gada oktobrī slepeni izstrādāja vācu politikas vadlinijas trijos galvenajos virzienos — tautību politikā, ticību politikā un organizāciju politikā. Rakstot par organizācijām ar politisku raksturu, V. Kaps vispirms pievērsās leģionam. “Pozitīvākais spēks,” rakstīja autors, “ir pulkvežleitnants V. Veiss, nepārprotami provācisks. Pulkvežleitnanti K. Lobe, E. Griķis, kā arī A. Silgailis nākamie labākie, bet ne simtprocentīgi. Aizdomīgi ir V. Skaistlauks, K. Aperāts, kā arī citi pulku un bataljonu komandieri. Bīstams A. Krīpens, jo kā pēdējam karaskolas komandierim viņam ir absolūta autoritāte jaunāko virsnieku korpusā. A. Plensners ir politikā galva, aizdomīgs.”³⁹

Vācu izlūkdienests ir ļoti kļūdiņies pulkveža Lobes novērtējumā. Kārlis Lobe bija tik nacionāls latviešu virsnieks, ka drīz vien pēc šā pārskata sastādīšanas viņu uzskatīja par vāciešu pretinieku. Kara pēdējā ziemā nepatika pret Lobi izpaudās ļoti asā veidā. VI SS korpusa, kurā ietilpa 19. divīzija, komandieris Krīgens netaupīja Lobi, sacīdams, ka tas vāji vadījis rekrūšu depo Kurzemē, lai pēc tam kopā ar diviem ziņnešiem dezertētu uz Vāciju. Pulkvežleitnants Osis izteica izbrīnu par šādu Krīgena lietoto apzīmējumu pulkvedim, kas ar pavēli bija pārcelts uz Tornā novietoto 15. divīzijas rezerves depo. 19. divīzijas personāldaļas vadītājs vācu kapteinis Martins Krīgenam paskaidroja, ka atļauja Lobes izbraukšanai uz Vāciju saņemta no vācu 18. armijas štāba (18. armija atradās Kurzemē) uz 19. divīzijas personāldaļas pieprasījuma pamata. Vāciešu mēģinājums nodot Lobi, tāpat kā Plensneru, kara tiesai par dezertēšanu izgāzās.⁴⁰

Pareizs izrādījies majora Ķiliša pēckara gados dotais vērtējums par latviešu virsniekiem, ka tiem trūcis politiskās domāšanas spējas. Pulkvedis Lasmanis stāsta, ka 1945. gada 6. maijā, tātad divas dienas pirms kapitulācijas pulkvežleitnants Osis, kas gribēja pēdējās dienās nodibināt jaunu Latvijas Pagaidu valdību, centies pārliecināt citus, ka jāsūta angļu un ASV sūtņiem Stokholmā memorands un jālūdz materiāls atbalsts cīņas turpināšanai Kurzemē kopīgi ar tiem vācu spēkiem, kas nevēlētos kapitulēt krieviem.⁴¹

Vācieši, neraugoties uz latviešu virsnieku kaujas nopelniem un spēju vadīt karaspēka vienību kaujā, necieta virsnieku nacionālisma izpausmes un asi reaģēja uz tām. Šī vāciešu neiecietība bija ārkārtīgi liela. Kapteinis Gustavs Praudiņš no 1942. gada 13. janvāra komandēja 19. Latgales brīvprātīgo bataljonu, ar kuru 12. maijā ieradās Ļeņingradas frontē. Par pretvācisku izrunāšanos viņš tika denuncēts, atcelts no bataljona komandiera amata un apcietināts. Trīs mēnešus Praudiņš pavadīja Rīgas centrālcietumā. Kara tiesa

viņam piesprieda nāvessodu. Pēc Zemes pašpārvaldes protesta viņam nāvessodu atcēla, bet degradēja par kareivi un nosūtīja uz fronti, iedalot viņu 16. Zemgales bataljonā, kas tai laikā jau karoja Ļeņingradas frontē. Kareivis Gustavs Praudiņš strādāja majora Kociņa komandētā 16. bataljona štābā un bija ļoti aktīvs izlūkgājienos, kuros vienmēr pieteicās brīvprātīgi. 16. bataljonu vēlāk ieskaitīja 19. divīzijā, 1944. gada augustā 44. pulka komandieris spēra drosmīgu soli. Kociņš ignorēja divīzijas un korpusa vadību, kas atradās vācu SS virsnieku rokās, un, izmantodams atbilstoši SS karaspēka reglamentam savas tiesības, ar pavēli iecēla kareivi G. Praudiņu par bataljona komandieri, tā nostādīdams vācu virsniecību notikuša fakta priekšā. Vēlākās kaujās ar abu šķiru Dzelzs krustu jau apbalvotais kareivis Praudiņš pierādīja, ka ir ļoti spējīgs bataljona komandieris, un 1945. gada 30. janvārī vācieši rehabilitēja Praudiņu, paaugstinot viņu uzreiz majora dienesta pakāpē. Ziemassvētku kaujās Praudiņš bija parādījis tik izcilas komandiera spējas, ka viņu ne tikvien atkal iecēla virsnieku kārtā, bet apbalvoja arī ar Vācu krustu zeltā un ierakstīja Vācijas bruņoto spēku goda sarakstā. Pēc pulkveža Kociņa saslimšanas un aizbraukšanas uz Vāciju majors Praudiņš kļuva par 44. pulka komandieri. Pēc kapitulācijas majors Praudiņš nonāca krievu gūstā. No gūsta viņš atgriezās tikai 1961. gadā ar amputētu kāju un ļoti slims. Tāpat kā citi bijušie karavīri, viņš Latvijā nedabūja ne darbu, ne dzīvokli. Praudiņš strādāja gadījuma darbus kā tehniskais zīmētājs, bija apmeties Rīgā, Tomes ielā pie kādiem latviešiem, kas viņu nežēlīgi izmantojuši, jo sācis saņemt paciņas no kara biedriem Rietumos. Gustavs Praudiņš nomira 1965. gada oktobrī Rīgā. Pirms nāves viņš vēl pieprasījis no Vācijas valdības kara invalīda pensiju, kas padomju varas gados bija liela uzdrikstēšanās.^{42, 43}

Ja latviešu virsnieka Gustava Praudiņa rīcība daudziem liktos divaina un nesaprotama, izskaidrojums tai jāmeklē ne viena vien leģiona virsnieka psiholoģijā. Krievu okupanti pirmos latviešu virsniekus sāka nogalināt tūlīt pēc Latvijas okupācijas 1940. gada vasarā. Neviens virsnieks nevarēja būt drošs, ka jau nākamajā naktī čekisti neatnāks pie viņa dzīvokļa durvīm, kaut gan viņš pēc Sarkanās armijas komandieru pavēles jau bija atvaļināts no armijas un dzīvoja kā privātpersona. Ja arī viņš kā bijušais Latvijas armijas virsnieks bija iesaistīts Sarkanās armijas 24. latviešu teritoriālajā strēlnieku korpusā, kurā dienēja vēl neatkarīgās valsts laikā iesauktie obligātā karadienesta karavīri, tik un tā viņš nejutās pārliecināts par savu drošību, redzot, ka bieži tie virsnieki, kuri tiek izsaukti uz vienības štābu, gaišā dienas laikā pazūd bez vēsts. Latviešu virsniekiem kā sociālam profesionālam slānim bija jābaidās par sava un savu tuvinieku dzīvību, jo Baigā gada izvešanas dienā 14. jūnijā uz Sibīriju lopu vagonos aizveda arī apcietināto virsnieku ģimenes locekļus. No divām anticivilizācijām, kas pēc Ribentropa–Molotova pakta noslēgšanas

un pasaules valstu ieraušanas šo divu ļaunuma impēriju savstarpējā ciniņā, latviešu virsniekiem bija morālas tiesības izvēlēties, viņuprāt, no diviem ļaunumiem mazāko. Protams, karojot vācu nacistu armijā, daudzi latviešu virsnieki krita kaujā, bet viņu izvēles motīvs izteicās pārfrāzētajā tautasdziesmā, ko es, jauns karavīrs — leģionārs būdams, arī biju dzirdējis nākam no virsnieka mutes:

*Labāk mani karā kāva
Nekā čekas pagrābos.*

Ja izsakām komunistu un nacistu varas attieksmi pret Latvijas armijas virsniekiem skaitļos, kopā ar oficiāli komunistu varas izpildītiem, tiesas piespriestiem nāvessodiem un gulaga noņemēs no bada, sala un slimībām nobendēto skaita ziņā komunistu terors ir izdzēsis simtkārt un vairāk latviešu virsnieku dzīvību nekā vācu nacistu varmācības akti, jo ir zināms tikai viens nāvessoda izpildīšanas dēļ aizsaulē aizgājuša virsnieka vārds, izņemot kapteini Ž. Kānu un pulkvedi Rūdolfu Kandi. Ieņēmuši ar kauju Liepāju, vācieši izvilka smagi ievainoto kapteini Ž. Kānu no pagraba, kurā viņu bija pametuši starp nošauto liķiem čekisti, steigā bēgdami un domādami Kāna dzīvību jau izdzēstu. Ž. Kānu, latviešu 2. SS brigādes leģiona virsnieku, tātad brīvprātīgo, 1943. gadā ķildā nošāva kāds vācu karavīrs.⁴⁴

Tragiskā nāvē bojā gāja Latvijas armijas Aviācijas pulka komandieris pulkvedis Rūdolfis Kandis. Viņš bija izglītots virsnieks savā specialitātē. Jau 1928. gadā viņš pusgadu pavadīja Francijā, piekomandēts Francijas kara gaisa spēku 3. iznīcinātāju pulkam. 1932. gadā viņš beidza Kara akadēmiskos kursus, kā tolaik sauca Augstāko kara skolu. Kā Zemes pašpārvaldes sakaru virsnieks viņš bija piekomandēts kādam vācu štābam Ļeņingradas frontes aizmugurē 1942. gada februārī, jo tur gan frontē karoja, gan apsardzības dienestā piefrontē bija iesaistīts latviešu kārtības dienesta bataljons. Alberts Kalniņš 1951. gadā Ņujorkā izdotā preses izdevumā par Rūdolfu Kandi stāsta: “Šis rindas ir skopas. Tās noved gan mūs Patiesības gaiteni, bet pavediens te arī pārtrūkst. Latviešu cīnītāji to grib papildināt. Pulkvedis Kandis darbojās ģenerāļa Gedikes štābā. (..) Ģenerālis Gedike uzticēja Kandim izstrādāt kaujas plānu latviešu vienībām un, kad ievēroja, ka šie plāni bija teicami un labi īstenojās, uzdeva mūsu pulkvedim tos sastādīt visam korpusam — arī vācu vienībām.

Ar to ļoti nemierā bija štāba priekšnieks vācu pulkvedis Šmits, kurš līdz tam bija veicis šo darbu. Ar pulkvedi Kandi tam radās arvien biežāk domstarpības, sevišķi latviešu vienību nomainīšanas lietā. Pulkvedis Šmits bija pasācis latviešus priekšējās līnijās paturēt vairākas nedēļas, bet vāciešus —

tikai vienu nedēļu. Pulkvedis Kandis pret to protestēja. Un tā Šmits Kandi necieta ne acu galā. Liekas, tas bija 1942. gada 26. maija vakarā. Štābā notika kāds mielasts, kurā piedalījās arī pulkvedis Kandis. Kāds no vācu augstākiem virsniekiem cildināja latviešu viru varonību. Mūsu pulkvedis pateicās, bet dziļā sarūgtinājumā piebilda, ka būtu daudz patīkamāk, ja vācu virsnieki šo atzinību neizteiktu tikai vārdos, bet arī darbos... Pie tam Kandis pavērsās pret tuvumā esošo pulkvedi Šmitu, vācietis piesarka, un vienīgā frāze, ko tas caur zobiem izgrūda, bija: *“Die lettische Schweine.”* (Latviešu cūkas. — V. L.)

Mūsu komandieris piecēlās, un viņa spēcīgā plauksta smagi skāra jau tā piesarkušo vācieša vaigu... Izcēlās apjukums, bet vācu virsnieki novērsa tālāku skandālu. Tie nomierināja abus iekaisušos pulkvežus. Vakars atkal turpinājās parastā omulībā. Tikai — tumšajā gaiteni bija kaut kas noticis: karavīri pacēla kādu sakņupušu ķermeni. Tas bija pulkvedis Kandis: kāda lode no muguras puses bija izdzēsusi tā dzīvību.

Ģenerālis Gedike gan ievadīja izmeklēšanu, bet vācieši paliek vācieši. Pulkvedi Šmitu pārcēla uz kādu citu vienību, bet ar to arī viss izbeidzās.^{45, 46} Šeit atbilstošs latviešu sakāmavārds: “Vārna vārnai acis neknābj.”

Līdz šim attiecīgu arhīvu dokumentu trūkuma dēļ vēsturnieki nav varējuši nosaukt precīzus skaitļus par to, cik no mobilizācijas gadagājumu Latvijas armijas virsniekiem un rezerves virsniekiem izdevās iesaukt leģionā. Haralds Biezais savās publikācijās min dažādus skaitļus no kara laika oficiālajiem paziņojumiem par virsnieku iesaistišanu leģionā, kā arī par izvairīšanos no ierašanās mobilizācijas punktos. Tomēr visaptverošu skaitļu, kas parādītu, cik daudz Latvijas armijas virsnieku un rezerves virsnieku kopumā bija pakļauti iesaukšanai leģionā un cik no viņiem iesauca, nav. Ka mobilizācijai ir bijuši pretinieki virsnieku vidū, par to nav jāšaubās.

Lai uzskatāmāk parādītu Latvijas armijas virsnieku jaunākās paaudzes stāju un likteni Otrā pasaules kara gados, esmu izvēlējis atspoguļot Latvijas kara skolas 1937. gada 11. izlaiduma virsnieku gaitas. Atmiņas par šā izlaiduma virsniekiem 1977. gadā sniedzis 11. izlaiduma absolvents virsleitnants Pēteris Priede. 1937. gadā tradicionālo zobenu ar sarkanbaltsarkanu lentīti no kara ministra ģenerāļa Jāņa Baloža saņemot ar jaunā virsnieka solījumu nest šo zobenu “Savam godam, latvju slavai, tēvzemei un brīvībai”, kara skolu beidza simt divdesmit četri leitnanti. Šā izlaiduma kadeti atšķīrās no iepriekšējiem izlaidumiem vairāku iemeslu dēļ: 1) kara skola nebija sagatavojusi virsniekus četrus gadus; 2) sakarā ar Saeimas atļaušanu un 1934. gadā K. Ulmaņa veikto 15. maija valsts apvērsumu bija iecelta pilnīgi jauna kara skolas vadība un iecelti arī jauni mācībspēki — virsnieki. Tā bija atjaunotās Latvijas pirmā jauno virsnieku paaudze. Terminu “atjaunotā Latvija” ieviesa kara ministrs ģenerālis J. Balodis sakarā ar izlaidumu izdotajā pavēlē Nr. 21. Jauno

virsnieku apmācības un audzināšanas praksē šie divi vārdi nozīmēja to, ka nacionālpatriotiskā audzināšana tika pacelta augstā līmenī.

Virslieņants Pēteris Priede stāsta: "Visus labos nodomus izjauca Latvijas okupācija. Latvijas armiju vispirms pārkristīja par tautas armiju, virsniekus pratināja, izmeklēja to pagātni, atvaļināja un daļu beidzot pārskaitīja padomju bruņotajos spēkos kā teritoriālā korpusa virsniekus. No vajāšanām neizbēga arī 11. izlaiduma virsnieki, un jau pirms lielās akcijas 1941. gada 14. jūnijā apcietināti tika virslieņants B. Dekšenieks, virslieņants H. Eihlers un virslieņants E. Šķērstēns. Pie apcietināšanas vai citādi komunistu nošauti virslieņants Pēteris Skuja, virslieņants K. Ķergalvis, virslieņants J. Kārklīšs un virslieņants F. Feldmanis. Aizvesti uz Padomju Savienību 1941. gadā 27 virsnieki, pieskaitot 4 nogalinātos, iznāk, ka padomju okupācijas vara pazudinājusi 26% no 11. izlaiduma virsniekiem. (..) No visiem 124 izlaiduma virsniekiem tikai viens — virslieņants Valērijs Irbe sadarbojās ar okupācijas varu un, karam izceļoties, aizgāja tiem līdzi.

Sekojošā vācu okupācijas laikā, kad daļa vecāko virsnieku pa galvu, pa kaklu organizēja latviešu karavīru slēgtās vienības cīņai kopā ar vāciešiem pret Padomju Savienību, 11. izlaiduma virsnieki visumā bija atturīgi, jo neticēja, ka vācu melnais ērglis, kas savos nagos turēja kāšu krustu, atlīdzinās atkal Latvijai brīvību un neatkarību. 11. izlaidums bija par daudz nacionāli audzināts, lai par lēcu virumu pārdotu savu pārliecību, un to taisni acīs pateicu pulkvedim Krīpenam izlaiduma 5 gadu atcerē 1942. gadā Piena restorānā.

Vairāki šī izlaiduma virsnieki iesaistījās pretestības kustības pasākumos, bet šo kustību nožņaudza vācu drošības policija. Ar nožēlu jākonstatē fakts, ka dažu vienību komandieri, kas piederēja pie latviešu virsnieku vecākās saimes, nevēlējās uzņemt šos bijušos pretestības kustības dalībniekus savās vienībās, kad vācieši lika tiem izvēlēties, vai nu iet uz fronti, vai koncentrācijas nometni.

Laiku tecējumā tomēr visi (izcēlums mans — *V. L.*), kas bija palikuši dzīvi pēc padomju laika, tika ar ģenerāļa Dankera pavēli iesaukti leģionā. Tajā vai citās atsevišķās vienībās cīnoties, Otrajā pasaules karā krituši 19 virsnieki no 11. izlaiduma. (..) Vāciešu nošauti: 1) virslieņants Skābards, vāciešiem ieņemot Tukumu (nejaušības dēļ — *V. L.*), 2) virslieņants Osvalds (Zauers) Zarums — pēc vācu kara tiesas sprieduma 1944. gadā Austrumu frontē. Karam beidzoties, rietumvalstīs bija nokļuvuši 42 virsnieki no 11. izlaiduma."⁴⁷

Angļu militārie novērotāji, runājot par neatkarīgās valsts pēdējiem gadiem, atzinuši, ka visi Latvijas armijas virsnieki bijuši ļoti latviski nacionāli. Jaunie neatkarības laika virsnieki pamazām pulkos kļuvuši par majoritāti.⁴⁸

Latvijas armijas Augstākā kara skolā konkursa eksāmenu kārtībā uzņēma

virsniekus, sākot no virsleitnanta dienesta pakāpes. 1937. gada 13. martā pēdējoreiz neatkarīgā Latvijā Augstākā kara skolā mācības iesāka divi pulkvežleitnanti, trīspadsmit kapteiņi un deviņpadsmit virsleitnanti — pavisam trīsdesmit četri virsnieki. Viņi visi 1939. gada decembrī vēl paspēja pabeigt skolas kursu un ieguva augstāko akadēmisko militāro izglītību. Krieviem okupējot Latviju, daudzus apcietināja jau pašā sākumā, vairākus izsūtīja uz Krieviju Baigajā gadā. Citiem laimējās palikt dzīviem. Komunistu varmācības neskartiem, vācu okupācijas varai sākoties, dzīviem bija izdevies palikt astoņpadsmit virsniekiem no minētajiem trīsdesmit četriem. No tiem piecpadsmit cīnījās dažādās Latviešu leģiona vienības.⁴⁹

Kā redzams, precīziem statistikas datiem trūkstot, Latvijas armijas virsnieku atmiņas un vēsturnieka Edgara Andersona darbi liecina par to, ka ievērojama daļa Latvijas armijas virsnieku tomēr devušies uz kaujas laukiem. To vēsta arī to virsnieku atmiņas, kas nav vēlējušies karot, bet agrāk vai vēlāk mobilizēti un nonākuši frontē. Viņu vidū ir jau šajā grāmatā minētais kapteinis Jāzeps Ozoliņš, ko apbalvoja ar Dzelzs krustu, kā arī kara laika ārsts virsnieks Jāzeps Beldavs un piecdesmit četrus gadus vecais kapteinis Aluts. Diezgan daudz bija tādu virsnieku, kuri nevēlējās karot, bet, redzēdami, kā masveidā leģionā mobilizē neapmācītus, nekad vēl karadienestā nebijušus jaunekļus, sacīja, ka viņiem sirdsapziņa neļauj palikt mājās, zinot, ka viņu militārās zināšanas ļoti labi noderētu jauniesauktajiem karavīriem.

Virsnieku trūkums vienmēr bija sevišķi jūtams, kā 15., tā arī 19. divīzijā. Latviešu tautasdziesmas vārdi “Karavīram iss mūžiņš kā vasaras launadziņš” vistiešāk attiecināmi uz latviešu virsniekiem, gan tiem, kas leģionā atnāca no Latvijas armijas, gan tiem, kurus sūtīja uz policijas bataljonu vada komandieru kursiem Bolderājā (kursus beigušos, spējīgākos, kam jau bija instruktora dienesta pakāpe, paaugstināja par leitnantiem), gan tiem, kas beidza SS kara skolas Vācijā vai ieguva pirmo virsnieka pakāpi par kaujas nopelniem. Neievainots vai nekritis kaujā, rotas komandieris frontē varēja cīnīties vidēji trīs nedēļas, bataljona komandieris — divus mēnešus. Tas nozīmēja, ka rotu komandieri viena gada laikā mainījās piecpadsmit reizes, bataljona komandieri — sešas reizes. Piemēram, leitnants Pētersons vidēji paspēja būt rotas priekšgalā tikai vienu diennakti, jo viņu pavisam ievainoja vienpadsmit reizes.

Pašlaik Latvijā sava mūža deviņdesmit pirmajā gadā ir iegājis no dzīvajiem virsniekiem visaugstākos apbalvojumus saņēmušais virsleitnants Teodors Kalnājs. Viņš ir ierakstīts Vācijas bruņoto spēku goda grāmatā un apbalvots ar 1. un 2. šķiras Dzelzs krustu. Latvijā dzīvo četri abu pakāpju Dzelzs krusta ieguvēji: leitnanti Atis Homka, Rolands Kovtuņenko, Antons Šaraks un Artūrs Vidners. Ārpus Latvijas dzīvo leitnanti Jānis Goba, Nikolajs Verners Pauzers, Pauls Vanags, kuri arī ir abu pakāpju Dzelzs krusta īpašnieki.

Vācijā astoņdesmit sesto mūža gadu sagaidījis viens no visvaronīgākajiem latviešu virsniekiem — 19. divīzijas virsleitnants Jānis Alfrēds Bērziņš, divu Dzelzs krustu saņēmējs, kas turklāt arī ir ierakstīts Vācijas bruņoto spēku goda grāmatā. Austrālijā mūža vakaru pavada ar Vācu krustu zeltā un abiem Dzelzs krustiem apbalvotais virsleitnants Paulis Sprincis. Šie leģiona virsnieki arī mācējuši nest ieročus “Savam godam, latvju slavai, tēvzemei un brīvībai”.

Bibliogrāfija IX nodaļai

- ¹ *Biezais H.* Latvija kāškrusta varā. — 1992, 19. lpp.
- ² Turpat, 25. lpp.
- ³ Turpat, 21.–23. lpp.
- ⁴ Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. I. — Vesterosa, 1970, 279. lpp.
- ⁵ Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. II, 20., 21. lpp.
- ⁶ *Biezais H.* .. 256., 257. lpp.
- ⁷ Turpat, 257. lpp.
- ⁸ Turpat, 305. lpp.
- ⁹ *Šilde Ā.* Trimdinieku raksti. 1944–1990. — Minstere, 1991, 121. lpp.
- ¹⁰ Die baltische Frage im Deutschen Bundestag. Verhandlungen des Deutschen Bundestages, 6. Wahlperiod, 71. Sitzung, 9. Oktober 1970, S. 1.
- ¹¹ *Dankers O.* No atmiņu pūra. — Toronto, 1973, 41., 42. lpp.
- ¹² *Roze J.* Latvijas rītausmā, saulrietā. — Stokholma, 1978, 51. lpp.
- ¹³ *Hāznērs V.* Varmācīgas torņi. — Linkolna, 1977, 56. lpp.
- ¹⁴ Valmieras novads. — Valmiera, 1998, 64. lpp.
- ¹⁵ *Kalniņa K.* Liesmainie gadi. — Stokholma, 1964, 124. lpp.
- ¹⁶ *Kreicērs H.* Nu ardievu, Vidzemīte. — Rīga, 1992, 113. lpp.
- ¹⁷ *Bērziņš A.* Kārlis Zariņš dzīvē un darbā. — Londona, 1959, 173. lpp.
- ¹⁸ *Bērziņš L.* Mūža rīts un darba diena. — Mineapolisa, 1954, 187. lpp.
- ¹⁹ *Dravnieks A.* Es atceros. — ASV, 1970, 10. lpp.
- ²⁰ *Biezais H.* .. 311., 312. lpp.
- ²¹ Turpat, 312. lpp.
- ²² *Bangerskis R.* Mana mūža atmiņas, III, 72. lpp.
- ²³ *Blāķis Ā.* Medaļas otra puse. — Argentīna, 133.–137. lpp.
- ²⁴ Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos. — Rīga, 1990, 178.–180. lpp.
- ²⁵ *Kangeris K.* Volhovas pulkvedis Valdemārs Veiss. Dzīve Latvijai. Latvijas Kara muzeja gadagrāmata, II. — Rīga, 2001, 156. lpp.
- ²⁶ Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. III, 172. lpp.
- ²⁷ *Kangeris K.* .. 155. lpp.
- ²⁸ Turpat, 157. lpp.
- ²⁹ *Cielēns F.* Laikmetu maiņa, III. — Vesterosa, 1964, 263.–265. lpp.
- ³⁰ *Hāznērs V.* .. 298. lpp.

- ³¹ *Lasmanis A.* Cerības un vilšanās.— Upsala, 1963, 152., 153. lpp.
- ³² Latvijas armijas augstākie virsnieki. — Rīga, 1998, 416. lpp.
- ³³ *Silgailis A.* Latvian Legion. — San Jose, 1986.
- ³⁴ *Silgailis A.* Die Vorgeschichte der Entstehung der Lettischen Legion im Zweiten Weltkrieg. Acta Baltica, XXI. — Königstein im Taunus, 1982, S. 246–281.
- ³⁵ Informācija par Latviešu leģionu. Sakārtojais A. Plensners. — Pineberga, 1949.
- ³⁶ *Blāķis Ā.* .. 98. lpp.
- ³⁷ *Ķūlītis J.* Es karā aiziedams... — Kanāda, 1956, 11., 12. lpp.
- ³⁸ Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. III, 190. lpp.
- ³⁹ *Strods H.* Zem melnbrūnā zobena. — Rīga, 1994, 78., 79. lpp.
- ⁴⁰ Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. V, 194.–194. lpp.
- ⁴¹ *Lasmanis A.* .. 240. lpp.
- ⁴² Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. XI, 131.–133. lpp.
- ⁴³ Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. V, 51.–52. lpp.
- ⁴⁴ Latviešu karavīrs Otrā pasaules .. I, 232. lpp.
- ⁴⁵ Latvijas armijas augstākie virsnieki. 1918–1940. — Rīga, 1998, 236. lpp.
- ⁴⁶ *Kalniņš A.* Patiesības gaismā // Latvju Žurnāls, 1951, Nr. 3, dec., 8. lpp.
- ⁴⁷ *Priede P.* Latvijas kara skolas 11. izlaidums. Grām.: “Latvijas kara skola”. — Linkolna, 1979, 283.–311. lpp.
- ⁴⁸ *Andersons E.* Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture. — Toronto, 1983, 188. lpp.
- ⁴⁹ *Hāzners V.* .. 214.–232. lpp.

X. Igaunju un lietuviešu karavīri vācu bruņotajos spēkos Otrajā pasaules karā

Apskatot vēsturiskos notikumus Igaunijā Otrā pasaules kara laikā un igauņu karavīru cīņas vācu bruņoto spēku sastāvā, šķiet, ka līdzība ar notikumiem Latvijā un latviešu karavīru kara gaitām ir tikpat izteikta kā līdzība starp diviem, tikai nedaudz izskatā atšķirīgiem diviņubrāļiem.

Igaunijā, tāpat kā Latvijā, jau vācu un krievu kara pirmajās dienās nacionālie partizāni sāk cīņu par savas zemes ātrāku atbrīvošanu no komunistu jūga. Viņi ir tik aktīvi un spēcīgi savā niknumā pret Austrumu apspiedējiem, ka, piemēram, ar asām ielu kaujām pārņēma savā kontrolē krietnu daļu no otras lielākās Igaunijas pilsētas Tartu.^{1,2,6}

Ari igauņiem negāja garām Baigais gads. Relatīvi, pēc Igaunijas iedzīvotāju skaita (1,1 miljons), igauņu zaudējumi bija vēl sāpīgāki nekā Latvijā. Divi tūkstoši tika nogalināti, 10 205 nakti no 13. uz 14. jūniju deportēti. Statistikas pārvalde pēc datu apkopošanas 1944. gada februārī publicēja 59 317 cilvēku vārdu un uzvārdu sarakstu, kas bija vai nu noslepkavoti, vai aizvesti.³

Tāpat kā Latvijā, Sarkanā armija un čekisti atkāpjoties un bēgot aizrauj sev līdzīgi septiņus tūkstošus teritoriālā strēlnieku korpusa karavīru. Kad šos karavīrus iesaista cīņās pret vāciešiem, igauņu pārbēdzēju skaits gan relatīvi, gan skaitliski, šķiet, pārsniedz latviešu pārbēdzēju skaitu pie vāciešiem no 43. latviešu gvardes strēlnieku divīzijas. No minētajiem septiņiem tūkstošiem pieci tūkstoši igauņu karavīru pāriet vāciešu pusē vai arī padodas gūstā.⁴

Līdzīgi kā Latvijā, igauņu pirmskara politiķi tūlīt nemeklē sadarbības atļauju ar vāciešiem, bet mēģina atjaunot Igaunijas valsts iestādes. Pēdējais pirmskara valdības vadītājs Uluotss sasauca Igaunijas padomi un 25. augustā iesniedz memorandu Igauniju okupējušās 18. armijas komandierim Kihleram ar prasību par Igaunijas neatkarības atzīšanu un igauņu armijas organizēšanu. Vācieši šo memorandu noraida, tāpat kā Latvijā neatļāva iesākt nekādu darbību Latvijas valdības izveidošanā, kuras priekšgalā būtu bijušais satiksmes ministrs B. Einbergs.^{2,5}

Pārējais politiskais un militārais scenārijs tiek veidots tāds pats kā Lat-

vijā. Igaunijā rodas brīvprātīgie, kuri grib cīnīties pret boļševikiem, un igauņiem atļauj dibināt policijas bataljonu. Taču divus slavenus policijas bataljonus (slavu viņi iegūst karā) — 658. un 659. — nepakļauj SS un policijas ģenerāļu vadībai, bet iekļauj vācu sauszemes bruņotajos spēkos — vērmahtā, tomēr pēc Igaunņu leģiona noorganizēšanas šos divus bataljonus, kurus komandē igauņu pirmais Bruņinieku krusta kavalieris majors Alfons Rebane, tik un tā ieskaita leģionā.⁷

Kā Latvijā, tā arī Igaunijā pēc pirmā entuziasma viļņa, kad policijas bataljonos saplūda daudz brīvprātīgo (igauņu terminoloģijā šos pirmos brīvprātīgo bataljonus sauca par austrumu bataljoniem), redzot vācu noraidošo un kundzisko attieksmi pret igauņu nacionālajiem centieniem, brīvprātīgo drīz pietrūka. Tāpēc Igaunņu leģionu nodibināja jau 1942. gada 28. augustā pēc Igaunijas ģenerālkomisāra vācu nacista Licmaņa ierosinājuma. Pirms tam gan, protams, galvenā ierosme nāca no Berlīnes. Atbilstoši Hitlera rasu teorijai igauņus un somus, abas brāļu tautas ar somugru izcelsmi, vācu nacisma teorētiķi kopā ar skandināviem pieskaitīja pie āriešu tautām.^{2, 5}

1943. gada aprīlī pirmo igauņu leģiona vienību, bataljonu *Narva* iekļāva skandināvu, flāmu un valoņu brīvprātīgo izveidotajā divīzijā *Viking*. Narvas bataljonā bija 776 igauņi. 1943. gada rudenī šo bataljonu iesaistīja ārkārtīgi asiņainās kaujās par Harkovu. Šajā lielajā Ukrainas rūpniecības centrā ielu kaujas bija tik niknas, ka pēc astoņu dienu nepārtrauktām tuvciņām pilsētas ielās bataljona karavīru skaits saruka. Dzīvi un neskarti ierindā bija palikuši tikai 157 igauņi. Bataljona sastāvs bija steidzami jāpapildina. 1943. gada rudenī pēc speciāli noorganizētas latviešu jauniešaukto leģionāru parādes Rīgā, Doma laukumā, pilnīgi neapmācītus karavīrus, tikko leģiona formas tērpos ietērptus, steidzami nosūtīja uz Ļeņingradas fronti. Tāpat vācieši izrikojās ar igauņu jauniešauktajiem. Decembrī Narvas bataljonam kā papildinājumu nosūtīja piecsimt tikko mobilizētus jaunekļus, kas vēl savā dzīvē nebija paspējuši pat mācībās izšaut nevienu lodi. Uguns kristības Narvas bataljona sastāvā šie jaunieši saņēma Čerkasu ielenkumā Ukrainā, kur Sarkanās armijas spēkiem izdevās ielenkt skaitliski lielas vācu karaspēka masas — piecas kājnieku divīzijas, Beļģijas valoņu SS triecienbrigādi *Valonia*, kā arī SS divīziju *Viking*. Ielenktajiem izdevās izlauzties uz rietumiem, samaksājot par šo izlaušanos ar milzīgu skaitu upuru. Tikai trīsdesmit pieci no piecsimt neapmācītiem igauņu Narvas bataljona leģionāriem pēc šīs kaujas atgriezās Igaunijā.⁹

Aizstāvod savu tēvzemi, igauņi, paklausīdami no Berlīnes dotajiem norādījumiem, tāpat kā latvieši, istenoja masveida mobilizāciju ar igauņu Zemes pašpārvaldes ģenerāldirektora Maes starpniecību. Mae bija igauņu Dankers, tikpat vājš raksturā un būtībā nepretojās vāciešu pavēlēm. Līdzīgi kā Latvijā,

arī igauņu pašpārvalde vairākkārt ierunājās par paplašinātas autonomijas vai pat pilnīgas neatkarības piešķiršanu Igaunijai, bet tālāk par memorandiem, lūgumiem un runām netika. Mae, tāpat kā Dankers un Bangerskis, mobilizāciju leģionā īstenoja, pamatojoties uz neatkarīgās Igaunijas valsts pirmskara likumu par iesaukšanu armijā.¹⁰

Vienādos vēstures svaru kausos svērtiem, igauņiem gan tautas noskaņojums, gan karavīru cīņas spars un motīvi bija tādi paši kā latviešiem. Eiropā plaši pazīstamais Šveices laikraksts *Neue Züricher Zeitung* 1943. gada 24. februārī vēstīja: “Neraugoties uz Igaunijā valdošām bailēm pēc vāciešu lielajām neveiksmēm Austrumu frontē, igauņi uzskata, ka apstākļi, dzīvojot vācu okupācijas režīmā, ir bijuši labāki, nekā dzīvojot komunisma apstākļos.”¹¹

Ārzemēs pēc kara veiktajās aptaujās domas par dienestu vācu bruņotajos spēkos un par igauņu karavīru politiskajiem uzskatiem saskanēja ar latviešu karavīru domām šajos jautājumos. 1916. gadā Tartu dzimušais tautsaimnieks ar universitātes izglītību Olgreds Aule 1941. gada jūlijā brīvprātīgi iestājās vācu bruņotajos spēkos. Viņš stāsta: “Vācijas valsts bija toreiz vienīgā lielvalsts, kas varēja atbrīvot no padomju okupācijas un psihiskā terora. (..) Es sagaidu Igaunijas republikas atjaunošanu un labas kaimiņu attiecības ar visām valstīm un Vāciju kā vecāko partneri.”¹²

1928. gadā dzimušais Henrijs Rītels 1944. gada vasarā brīvprātīgi pieteicās gaisa spēku izpalīgu dienestā. Viņš saka: “Motīvs? Lai apkarotu to ienaidnieku, kas sagrava manu tēvzemi — republiku un manas mājas. Manu tēvu, policijas virsnieku, sarkanie saņēma ciet, un viņš pazuda bez vēsts. (..) Piedēvēt kādai ārzemju armijai, tas man neradīja nekādas problēmas, jo nebija alternatīvas. Tā bija vienīgā iespēja un nebija šķērslis mums, lai mēs būtu patrioti. Mērķis bija cīnīties par Igaunijas brīvību.”¹²

1926. gadā dzimušais Arveds Kungars 1944. gada 23. augustā tika mobilizēts ieroču SS vienībā. Lūk, viņa uzskats: “Mums vienmēr mācīja un ieskaidroja, ka Igaunijai ir tikai divi ienaidnieki: krievi un vācieši (Baltijas baroni). Izejot no šā pasaules uzskata, man nebija nekāda laba priekšstata attiecībā uz manas dzimtenes likteni pēc vāciešu uzvaras.”¹²

Visu igauņu vīru un jauniešu iekļaušana vācu kara mašīnērijā gan brīvprātīgi, gan piespiedu kārtā norisinājās tāpat kā Latvijā. No pirmajiem brīvprātīgo bataljoniem izveidoja 3. igauņu ieroču SS motorizēto brigādi. Pēc tam kad, iesaucot daudzus gadagājumus, 38 000 igauņu uzvilka vācu dotas formas tērpus, varēja saformēt 20. igauņu ieroču SS divīziju, kuras kodolu veidoja jau minētā 3. brigāde. Igauņu 20. divīzija, kurā, tāpat kā abās Latviešu leģiona divīzijās, bija mobilizēto vairākums, bet bija arī brīvprātīgie, tika iekļauta III vācu SS tanku korpusā. Latviešu divīzijas bija iekļautas VI vācu SS tanku korpusā. Kad krievi jau iebruka Igaunijā, leģionā iekļāva arī steigā

no mobilizētiem vecāku gadagājumu vīriešiem izveidotos robežsargu pulkus. Pašās beigās noorganizēja arī gaisa spēku izpalīgu vienību. Pavisam kopā dažādos vācu bruņoto spēku veidojumos dienēja ap 70 000 igauņu.^{5, 13}

Igauņu karavīri ir izlējuši daudz asiņu, cīnoties pret savu vēsturisko ienaidnieku numur viens. Daudzi igauņu ieroču SS 20. divīzijas leģionāri krita aizstāvēšanās kaujās pie Narvas, mēģinot novērst krievu ielašanās Igaunijā. Viņi to negribēja pieļaut ne par kādu cenu. Jau minētais Šveices laikraksts *Neue Züricher Zeitung* 1943. gada 24. novembrī pēc mobilizācijas konstatēja "igauņu no jauna atmodušos aizstāvēšanās gribu". Kaujas pie Narvas prasīja krieviem 70 000 kritušos neilgā laikā. Sarkanās armijas zaudējumi bija tik smagi, ka 1944. gada 7. aprīlī padomju bruņoto spēku virspavēlniecība *STAVKA* Staļina vadībā uz laiku aizliedza turpināt jebkādas uzbrukumus Narvas frontē.^{7, 14}

Pavisam Narvas kaujās igauņu un vācu vienībās bija ap 20 000 kritušo, bet krieviem — 120 000. 1944. gada 25. jūlijā beidzot, sakopodamas milzīgus spēkus — divas armijas, 205 000 karavīrus pret 20. igauņu divīzijas 27 000 cīnītājiem un piecām lielo zaudējumu dēļ tikai vārda pēc par divīzijām sauktām vācu vienībām un izmantojot deviņkārtīgu pārspēku gaisā un trīsreiz vairāk tanku, sarkanarmiešiem izdevās šķērsot Narvas upi vairākās vietās, un 20. divīzija bija spiesta atkāpties uz Zilajiem kalniem, lai tur aizsprostotu krieviem ceļu uz Tallinu. Cik dramatiski niknas bija kaujas pie Narvas un kāda bija igauņu pretestības griba, norāda tas, ka pēc Narvas kaujām vēsturiskajā Narvas bataljonā kaujasspējīgo vīru skaits bija trīsdesmit.

Zilo kalnu pozīciju aizstāvjiem uzbruka 2. un 8. krievu armija. Zilo kalnu kaujās (ko vācieši sauca par Tannenbergas kaujām) 40 000 vācieši, igauņi un norvēģu, flāmu, valoņu brīvprātīgie piedzīvoja, kā to apraksta kara vēsturieki, — elli. Nepārtraukta apšaušana no varenas krievu artilērijas un no gaisa, nepārtrauktas tuvīņas, uzbrucēju triecieni un aizstāvju prettriecieni. Aizstāvju un uzbrucēju bataljoni pārvērtās par vadiem, rotas par nelielām karavīru grupiņām. Katram karavīru bataljonam, ko aizstāvji varēja likt pretim uzbrucējiem, krievi raidīja uzbrukumā divīziju, kaut arī šīs divīzijas bija jau skaita ziņā brigādes vai pulki. Dažādi avoti norāda, ka kritušo un ievainoto skaits bijis milzīgs. Rēķina, ka krituši ap 170 000 sarkanarmiešu.¹⁶

Pēc tam kad Sarkanā armija ieņēma Tartu un Tallinu, dzīvi palikušie igauņu karavīri atkāpās pāri Latvijas un Igaunijas robežai, lai dotos uz Rīgu. Pēc robežas Otrā pasaules kara igauņu nacionālais varonis, Bruņinieka krusta kavalieris majors Rebane noturēja pēdējo igauņu karaspēka parādi. Leģionāri nodziedāja Igaunijas valsts himnu — "Mans prieks un mana laimība tu esi, tēvija" un atstāja dzimteni. No Rīgas igauņu karavīrus pa jūru evakuēja uz Vāciju. Arī Vācēmē viņi nonāca izmisīgā stāvoklī, kad 20. divīziju

(no jauna pastiprinātā sastāvā ar Vācijā apmācībās esošajiem igauņu karavīriem) pie Opelnas pilnīgi ielenca Sarkanās armijas daļas. Igauniem atkal bija jācinās asās, upuriem bagātās tuvciņās, lai varētu izlauzties no aplencēju loka. No 70 000 igauņiem, kas kara laikā nēsāja vāciešu dotos formas tērpus, apmēram 20 000 bija brīvprātīgie, bet 50 000 mobilizētie. Vairāk nekā 20 000 igauņu Otrajā pasaules karā atdeva savu dzīvību, kā viņi paši ticēja, par Igaunijas brīvību un neatkarību. Arī tagad tā par igauņu karavīriem domā vairākums igauņu. To apliecina arī virsraksts rakstam par igauņu policijas bataljonu un Igaņu leģiona karavīru kara gaitām. Žurnālā *Global Estonian*, kas iznāk angļu valodā un kura nolūks ir iepazīstināt ārzemniekus ar Igaunijas neseno pagātņi un tagadni, hronoloģiskam stāstījumam ir šāds virsraksts: *Politically incorrect but heroes nonetheless* (Politiski kļūdaini, tomēr varoņi). Kara pēdējās dienās ap 5000–6000 igauņu karavīru padevās gūstā Rietumu sabiedroto armiju karavīriem. 2500 igauņus saņēma gūstā Sarkanās armijas karavīri.

Traģisks liktenis piemeklēja 20. divīzijas karavīrus, kas kara pēdējās dienās atradās Čehijas teritorijā, ziemeļos no Prāgas. Vēl pirms Sarkanās armijas daļu ienākšanas šajā vietā, negribēdami vairs bezjēdzīgi ciest zaudējumus, igauņu leģionāri piedalījās sarunās ar čehu partizāniem. Viņi panāca vienošanos — ja 20. divīzija bez pretošanās kapitulēs un noliks ieročus, čehi garantē viņiem brīvu ceļu uz rietumiem, lai tur padotos gūstā amerikāņiem. Pēc ieroču nolikšanas čehi, pārkāpjot vienošanos, sāka slepkavot bez apbruņojuma palikušos igauņus un 1300 leģionārus burtiski nosita ar mietiem.^{4, 17}

Ne vien Eiropas valstu un tautu, bet arī citu kontinentu tautu nelaieme slēpjas apstākļi, ka šīs valstis un tautas nav iepazīnušas sarkanās, komunistiskās Krievijas mežonīgo diktatūru. Kad Sarkanā armija padzina no Čehoslovākijas vācu armiju, čehi un slovāki sagaidīja krievus sirsnīgi un ar entuziasmu. Burti SS viņiem bija ļauna ienaidnieka simbols.

Vajadzēja paiet divdesmit trim krievu komunistu tirānijas gadiem, lai čehi un slovāki saprastu, ko nozīmē krievu komunisms. 1968. gadā Čehoslovākijas Komunistiskā partija nolēma iet reformu ceļu, ko pieprasīja arvien vairāk čehu un slovāku. Partijas pirmā sekretāra Dubčeka vadībā Čehoslovākijas komunisti ziņoja pārējai pasaulei, ka viņu mērķis ir uzcelt sociālismu ar cilvēcīgu seju. 1968. gada 21. augustā Prāgā iebrauca krievu tanki, Prāgas lidostu ieņēma padomju armijas izpletņlēcēji. Tūkstošiem čehu, protestējot pret šādu padomju karaspēka okupāciju, izgāja Prāgas ielās. Visaktīvākie protestētāji bija čehu jaunatne. Tie varēja būt tieši to čehu partizānu bērni, kuri pirms divdesmit trim gadiem ar mietiem nosita 1300 igauņu leģionārus. Kāds jauneklis bez ieročiem ar Čehoslovākijas karogu rokās kāpa uz krievu tanka, lai iebrucēju tanku pārsegtu ar savas valsts karogu. Viņu nopļāva krievu

mašīnpistoles ložu kārtā. Pirmais okupantu upuris gulēja uz savas valsts karoga un noasiņoja. Asinīm aptraipīto karogu pacēla citi demonstranti un ar saucieniem "Fašisti, ārā no Čehoslovākijas! Krievi, projām no Čehoslovākijas!" soļoja pa Prāgas ielām, mēģinādami aizšķērsot ceļu tankiem. Jaunas automātisko ieroču ložu kārtas — un klāt nāca jauni upuri. Tankus apņēma cilvēku pūļi, kas krāsoja uz stāvošiem tankiem kāškrustu un SS ārisko rūnu zīmes, un tām blakus parādījās uzraksti "Hitlers izsaka pateicību Brežņevam". Okupantu armija tomēr palika pie Čehoslovākijas rietumu robežas. Piecus mēnešus pēc šiem notikumiem divdesmit vienu gadu vecais čehu students Jans Palahs, protestējot pret okupantu neizvākšanos no čehu un slovāku zemes un pieprasīdams ieviest vārda brīvību kā cilvēktiesību vissvarīgāko brīvību, aplēja sevi ar benzīnu un kā liesmojoša lāpa skrēja pa Vencela laukumu Prāgas centrā. Jans Palahs atstātajā vēstulē nosauca sevi par lāpu Nr. 1. Viņu apbedīja pie taisnības meklētāja un cīnītāja Jana Husa pieminekļa.^{18,19}

Aplis bija noslēdzies. Čehiem un slovākiem pēc divdesmit trīs gadu pavadišanas zem Staļina pašmāju ielikteņa dūres radās tā izpratne, kas latviešu un igauņu leģionāriem bija saprotams daudz agrāk. Proti, komunisms un fašisms ir divņubrāļi.

Mācītājs Guntis Kalme trešajā latviešu leģionāru gadskārtējā sanāksmē Smārdē 2001. gada 4. augusta svētrunā sacīja: "Sāp, ka mēs nenovērtējam salīdzinājumu ar igauņu valdības nostāju."

Igaunijas armijas virsnieks Alfonss Rebane cīņu pret boļševikiem iesāka kā 1941. gada brīvprātīgais. Majors Rebane bija pirmais no pieciem igauņu karavīriem, kuru par varonību kaujās apbalvoja ar Bruņinieku pakāpes Dzelzs krustu. Pirms nedaudz gadiem, izpildot trimdā mirušā igauņu karavīra vēlēšanos, urnu ar viņa pelniem pārāpbedīja Igaunijas zemē. Bēru ceremonijā piedalījās Igaunijas valdības un Aizsardzības ministrijas pārstāvji. A. Rebani pārāpbedīja ar militāras cieņas izrādīšanu.

Igaunijas valdība saviem 20. divīzijas leģionāriem ir piešķirusi brīvības cīnītāja statusu. Vēl vairāk! Tallinā pašlaik mūža nogali pavada 1941. gada brīvprātīgais, igauņu leģiona veterāns, virsleitnants Alfrēds Kērdls. Kaut arī gadu nastas dēļ atjaunotajā Igaunijas valstī A. Kērdls nav varējis izrādīt sevišķu aktivitāti nekādā darbā, Igaunijas valdība ir apbalvojusi viņu ar Ērgļa krustu, līdzvērtīgu apbalvojumu Latvijas Triju Zvaigžņu ordenim. Igaunijas Valsts prezidents Lennarts Meri 1997. gada 22. jūlijā savā jūrmalas rezidencē neoficiālā vizītē pieņēma III vācu SS tanku korpusa veterānus kopā ar igauņu leģionāriem un raiti sarunājās ar viņiem, pirms sēdās pie kafijas galda. Pilnīgi neiedomājami, ka kaut kas tāds varētu notikt Latvijas Valsts prezidentes Jūrmalas rezidencē.

Latvijā bija daudz cilvēku, kas latviešu pozitīvu attieksmi pret leģionu saistīja ar iestāšanās neiespējamību *NATO*. Tomēr cilvēku sabiedrībā, tāpat kā tautu un valstu attiecībās, valda likumsakarība: "Kas sevi neciena, to arī citi necienīs." Igaunī ar cieņu tika uzņemti gan *NATO*, gan ES.

Latviešu un igauņu leģionāru cīņas ceļš Otrā pasaules kara laikā visu notikumu virknē ir gājis pa divām paralēlēm. Latvijā paralēlis ir izzudis pēc 1990. gada. Igaunju tauta iet blakus saviem leģiona cīnītājiem pa otru paralēli.

Vācijas bruņotajiem spēkiem iebrūkot Lietuvā 1941. gada 22. jūnijā, lietuviešu patriotiem izdevās ieņemt Kauņas radio un paziņot par neatkarīgas valsts atjaunošanu un pagaidu valdības izveidošanu. Par pagaidu valdības vadītāju lietuvieši gribēja izvirzīt Lietuvas sūtni Berlīnē pulkvedi Kazi Šķirpu. K. Šķirpa bija ļoti plaši izvērstas Lietuviešu aktivistu frontes (LAF) vadonis. Šajā pagrīdes organizācijā bija jau iekļāvušies 36 000 lietuviešu, kas bija gatavi militāri un politiski labvēlīgā brīdī sacelties pret komunistu režīmu. Gaisotne šādam sacelšanās brīdim 1941. gada jūnija beigās Lietuvā bija labvēlīga. Nakti no 13. uz 14. jūniju no Lietuvas izveda ap 31 000 lietuviešu. Naida dzirkstis pret komunistu zvēribām un nevainīgu cilvēku apcietināšanu un deportēšanu varēja uzliesmot ik dienas. Kazis Šķirpa, kas no Berlīnes vadīja šo pretestības kustību, bija vīrs ar taisnu mugurkaulu. Vācijā viņam klausīja divsimt LAF biedru — emigranti no Lietuvas, kuri, tāpat kā mūsu virsnieki Deglavs, Plensners, Janums un citi, sadarbojās ar vācu sauszemes karaspēka vadību un armijas izlūkdienestu un varēja noderēt kā uzbrucēju armijas avangarda vienību pavadoņi. Kazis Šķirpa Berlīnē sadarbojās arī ar vācu iestādēm, bet viņš neslēpa, ka no padomju varas atbrīvotā Lietuva nekad nekļūs par Vācijas vasaļvalsti. Viņa jau 1941. gada 25. janvārī sagatavotais memorands paredzēja Lietuvas valdības nodibināšanu, lai vēlāk pārņemtu zemes pārvaldīšanu lietuviešu rokās, un Lietuvas iestāšanos karā Vācijas pusē. Tāpēc arī, karam sākoties, Kazi Šķirpu nacistu varas iestādes Berlīnē nekavējoties paturēja mājas arestā un lietuvieši par pagaidu valdības vadītāju izvirzīja literātu Jozu Ambrazeviču. Jau pašā kara sākumā visā Lietuvā ļoti enerģiski sāka darboties daudzie lietuviešu partizāni. Viņi uzbruka atsevišķām Sarkanās armijas vienībām un satiksmes mezglu punktiem. LAF nekavējoties iesāka arī organizatorisku darbību, dibinot, kur tas iespējams, lietuviešu civilpārvaldi. Tieši kaujas darbībā pret Sarkanā armiju iesaistīto partizānu skaits sasniedza aptuveni desmittūkstoš cilvēku. Četri tūkstoši no viņiem krita kaujās. Taču šie lielie upuri ārkārtīgi cēla tautas pašapziņu.²⁰⁻²³

Kad vācu karaspēks 25. jūnijā iesoļoja Kauņā, paši lietuvieši pilsētu jau bija atbrīvojuši no komunistu jūga. Vācu armijai ne tikai Kauņā, bet arī pārējā Lietuvas teritorijā atlika tikai iepazīties ar patieso stāvokli, ka lietuvieši visās saimnieciskās un kultūras dzīves nozarēs pārņēmuši vadību un pilnīgi pār-

valda stāvokli savā zemē. Tā laika spilgtu raksturojumu ir devis Okupācijas muzeja pētnieks Uldis Neiburgs: "Cerot, ka vācieši oficiāli atzīs tās pastāvēšanu, lietuviešu pagaidu valdība sadarbojās ar vācu armijas militāro pārvaldi. Vācu plāni neparedzēja Lietuvas neatkarības atjaunošanu. Tomēr viņi neizšķīrās arī par pagaidu valdības likvidāciju spēka ceļā, jo tas rastu negatīvu atbalsi sabiedrībā. Vācieši paredzēja tās pašlikvidāciju vai arī tās pārveidošanu par vācu civilpārvaldei pakļautu institūciju. Pagaidu valdība atteicās iet uz kompromisu jautājumā par Lietuvas neatkarības atjaunošanu. Taču tai nebija ne spēka, ne līdzekļu konfrontēt ar vāciešiem. 1941. gada augustā pagaidu valdība publiski deklarēja nespēju veikt savas funkcijas un atkāpās. Tomēr tās sešu nedēļu pastāvēšana bija pierādījums Lietuvas neatkarības atjaunošanas centieniem iedvesmot lietuviešu turpmāko pretestības kustību. (..) No 11 jaunizveidotās lietuviešu pašpārvaldes ģenerāldirektoriem tikai trīs bija darbojušies pagaidu valdībā!"²¹

Lietuviešiem bija arī savs "Gustavs Celmiņš". Tikai viena niecīga lietuviešu nacionālistu grupiņa bija gatava sadarboties ar vāciešiem. Tās priekšgalā bija kādreizējais Lietuvas Ministru prezidents (1926–1929) A. Voldemārs. Viņš bija sapulcējis šīs grupas dalībniekus un izveidojis slepenu pusmilitāru organizāciju "Dzelzs vilki". Šim grupējumam skaitliski pieaugot, 1930. gadā "Dzelzs vilkiem" Kauņā un tās apkārtnē bija jau pāri par tūkstoti daļēji ar ieročiem bruņotu biedru. 1934. gadā šīs grupējums pārveidojās par Lietuviešu nacionālo partiju (LNP). 1934. gada jūnijā Voldemāra piekritēji un "Dzelzs vilki" mēģināja apvērsuma ceļā sagrābt valsts varu savās rokās, taču apvērsums bija neveiksmīgs. Voldemāra piekritēju prasību, lai Valsts prezidents A. Smetona viņu apstiprina par Ministru prezidentu, Smetona noraidīja. Apvērsumu bija mēģinājuši veikt jaunākās paaudzes virsnieku viena daļa, bet policija, armijas vecākie virsnieki un arī daļa karaspēka nostājās Valsts prezidenta pusē. Padomju okupācijas laikā darbojoties pagrīdē, LNP bija saglabājusī savas struktūras, un, vāciešiem pārņemot varu 1941. gada 23. un 24. jūlijā, pēc pieglaimīgas lakstošanās ar nacistiem LNP mēģināja atstumt malā lietuviešu pagaidu valdību, bet atkal viņu rīcība bija nesekmīga. Arī vācieši bija vilušies Voldemārā. Voldemārieši turklāt, tāpat kā vairākums lietuviešu oficiālo pārstāvju, spārīgi kritizēja vācu civilpārvaldi. Tādēļ 1941. gada oktobrī vācieši aizliedza LNP darbību. Var teikt, ka, sekojot savai parastai tradīcijai, LNP aizgāja pagrīdē, bet nelikvidējās.^{24, 25}

Lai neatstātu bez uzraudzības un kontroles daudzās lietuviešu partizānu apbruņotās vienības, ko pēc komunistu padzīšanas sauca par paš aizsardzības vienībām, vācieši izveidoja divdesmit četrus lietuviešu policijas bataljonus, kuros dažādos laikposmos kara laikā iesaistījās 20 000 lietuviešu. Tomēr lietuviešu politiskā vadība nepiekrīta, ka šos bataljonus pakļauj vācu SS un policijas

vadībai. Lietuviešu pašpārvalde piekrita tādām kompromisam, ka jauni vīrieši varētu pieteikties cīņai pret boļševikiem, bet burtus SS attiecībā uz viņiem vācieši nedrīkst lietot, kā arī nedrīkst lietot apzīmējumu "leģions". Lietuviešu policijas bataljoni nokļuva arī Kurzemes cietoksnī, kur trīs lietuviešu policijas bataljonus vācieši novietoja Kurzemes piekrastes apsardzībai. Kaut arī vācu vadība Kurzemē bridināja šos lietuviešu karavīrus, ka viņu uzdevums ir arī neļaut latviešu bēgļiem pārcelties no Kurzemes piekrastes uz Zviedriju, lietuvieši šo pavēli neizpildīja. Viņi uz bēgļu aizbraukšanu laivās skatījās caur pirkstiem. Par pavēles neizpildīšanu vācieši dažus lietuviešu karavīrus nošāva.²⁶

Atbilstoši nacistu rasu teorijai, pēc nacistu mācības par āriešiem kā augstākās rases pārstāvjiem lietuviešus vērtēja viszemāk no trim Baltijas pamattautām. 1943. gada septembrī Himlers pat bija parakstījis aizliegumu vācu tautības pārstāvjiem nodoties dzimumsakariem ar tiem lietuviešiem, kas bija izvēlējušies braukt uz Vāciju strādāt kara rūpniecībā, lai tikai viņiem nebūtu jāvelk mugurā vācu formas tērps. Arī katoļu baznīcas priesteru ļoti lielā autoritāte lietuviešu tautas pašapziņas celšanā nacistiem nebija pa prātam, jo nacionālsociālistiskā ideoloģija vispār, kaut neaizliedza reliģiju, tomēr to sevišķi neatbalstīja un it īpaši katoļu baznīcu, jo tās nostāja vienmēr bija bijusi stingrāka nekā luterāņu baznīcas nostāja. Šis pretrunas starp nacionālsociālistisko ideoloģiju, šīs ideoloģijas rasu teorijas izskaidrojums un nacistu negatīvā nostāja pret katoļu baznīcu lietuviešiem bija zināma, un tas viss kopumā arī neveicināja vācu militāro interešu mērķu sasniegšanu Lietuvā, bet, gluži otrādi, radīja lietuviešu pretdarbību.^{27, 28}

1943. gada sākumā Berlīnē sāka prātot par lietuviešu leģiona izveidi. Pēc tam kad gandrīz visi Lietuviešu padomes locekļi (par Lietuviešu padomi sauca Lietuvas ģenerāldirektoru kopumu) bija atteikušies parakstīt uzsaukumu lietuviešiem stāties leģionā, Lietuvas ģenerālkomisārs Adrians fon Rentelns izdarīja spiedienu uz padomes priekšgalā esošo ģenerāli Petru Kubiļūnu. Lietuviešu padomes vairākums savu atteikšanos vērsties pie tautas ar uzsaukumu par leģiona izveidi īpašā paziņojumā motivēja, ka mobilizācija leģionā ir pretrunā ar starptautiskām tiesībām, kā arī, kā vienmēr, pieprasīja Lietuvas neatkarības atjaunošanu. Piebildīsim, ka ģenerālis Petrs Kubiļūns agrāk bija Lietuvas armijas ģenerālštāba priekšnieks. Savu militāro karjeru kā virsnieks viņš bija sācis Pirmā pasaules kara laikā. Pēc saisināta kara laika praporščiku skolas beigšanas viņš brīvprātīgi iestājās Lietuviešu strēlnieku pulkos un piedalījās arī smagajās 1915./1916. gada Ziemassvētku kaujās Rīgas pievārtē, pie Ložmetēju kalna un Tireļpurvā 2. Rīgas strēlnieku pulka rindās. Par Ziemassvētku kaujās parādīto drosmi pēc Latvijas brīvības kara apbalvots ar Lāčplēša kara ordeni. Viņa vāciešiem draudzīgā nostāja bija lietuviešiem

zināma, taču viņam pirmajā vietā allaž bija lietuviešu tautas intereses. Kubilūns bija spiests viens pats 1943. gada 3. martā parakstīt uzsaukumu, kurā lietuvieši bija uzaicināti stāties cīnītāju pulkos pret boļševikiem.²⁹⁻³¹

Vāciešu mobilizācijas plāni izgāzās. Lietuviešiem bija arī nacionālā pretestības kustība pret vācu okupāciju. Šī kustība jau vācu okupācijas laikā izrādīja pretestību komunistu aģentiem, sarkanajiem partizāniem (kuri lielākoties bija nomesti ar izpletņiem), bet neizrādīja nekādu nopietnu pretestību vāciešiem, tomēr viņu pret darbība leģiona izveidei bija ļoti aktīva un sekmīga. Tā izdeva daudzus propagandas materiālus, uzsverot, ka vācieši negrib pat vismazākajā mērā piekāpties lietuviešu neatkarības centieniem un tāpēc leģionā nav jāiet. Sekas lietuviešu pretestībai pret leģiona organizēšanu bija tādas, ka tikai 20 procenti no iesaukamajiem vispār ieradās uz medicīnisko pārbaudi. Vāciešu atreibības pasākumi bija asi, bet arī tie nedeļa nekā pozitīva vāciešu skatījumā. Četrdesmit astoņus pazīstamus lietuviešu inteliģences pārstāvjus, to skaitā daudzus 1941. gada jūnija sacelšanās dalībniekus, kā arī trīs Lietuviešu padomes locekļus apcietināja un nosūtīja uz Štuthofas koncentrācijas nometni. Nacistu varas iestādes slēdza universitātes Kauņā un Viļņā. Vāciešu ģenerālkomisariāts tomēr bija spiests 1943. gada 17. martā paziņot, ka atsakās no leģiona izveides. Tos, kuri bija ieradušies uz pārbaudēm, nosūtīja darbā uz kara rūpniecām Vācijā.^{5, 21, 31}

Visu 1943. gadu starp lietuviešiem un vāciešiem notika jauna kaulēšanās par lietuviešu karaspēka formēšanu. Lietuvieši pastāvēja uz to, ka šajā karaspēkā komandieri vai štāba virsnieki nebūs vācieši, bet tikai lietuvieši, un vāciešiem atstāja tikai nenozīmīgo sakaru virsnieku nozīmēšanu un ierobežotā skaitā pie lietuviešu vienībām. 1944. gada februāri beidzot tika panākta abpusēja vienošanās par Lietuviešu teritoriālā korpusa izveidi. Tautā to sauca arī par Pļehaviča leģionu. Ģenerālis Povils Pļehavičs bija pazīstams kā stingrs un nepiekāpīgs nacionālists. 1944. gada 16. februāri ar Pļehaviču parakstītā vienošanās paredzēja, ka vienībās, kuras saformēs, komandējošais sastāvs būs lietuviešu virsnieki un ka šīs vienības vācieši varēs izmantot tikai bijušo Baltijas valstu teritorijā no Narvas līdz Viļņai. Vienošanās bija iespējama tikai tāpēc, ka 1944. gada februāri Sarkanā armija nāca arvien tuvāk Lietuvas robežai. Tādēļ to atbalstīja arī daudzi ar labu vārdu tautā pazīstami lietuvieši, kurus neapšaubāmi baidīja otrreizējā padomju okupācija. 16. februāra uzsaukums bija domāts piectūkstoš lietuviešu brīvprātīgajiem karavīriem. Liela nozīme bija Pļehaviča personībai un Sarkanās armijas tiešajiem draudiem. Tādēļ ļoti ātrā laikā pieteicās 30 000 brīvprātīgo. Tomēr vācieši pilnībā vairs, protams, neuzticējās lietuviešiem, savukārt lietuvieši redzēja, ka vācieši kavējas ar tik daudz lietuviešu apbruņošanu un nesteidzas izpildīt lietuviešu prasības pilnīgas neatkarības nodrošināšanā. 1944. gada aprīli augstākais SS un

polīcijas vadītājs austrumzemēs ģenerālis Jekelns secināja, ka ģenerālis Pļehavičs cenšas panākt "sava karaspēka izveidi, lai varētu īstenot savu politiku". Piedraudot ar varmācību, 1944. gada 24. aprīlī vācieši panāca, ka Pļehavičs parakstīja uzsaukumu par 1915.–1924. gadā dzimušo vīru un jaunekļu mobilizāciju. Vienlaikus vācieši paziņoja, ka tos, kuri divdesmit četru stundu laikā neieradīsies iesaukšanas vietās, sodīs pēc lietuviešu karaklausības likumiem. Ģenerālis Pļehavičs ar lietuviešu pretestības kustības starpniecību bija devis norādījumus neievērot vāciešu mobilizācijas mēģinājumus. 1944. gada 6. maijā vācieši pavēlēja īstenot Lietuvā "ģenerālmobilizāciju". Tā beidzās ar pilnīgu neveiksmi.^{5, 21, 32, 33}

Nedaudzos mobilizētos apbruņotos lietuviešu bataljonus nosūtīja uz Viļņas apkārtni, kur tie "militāri un morāli" atteicās paklausīt vācu pavēlēm. 1944. gada maijā vācieši izdarīja vēl vienu kļūdainu varas aktu. Viņi sāka saformētās lietuviešu vienības pakļaut vācu SS un policijas palīgdienestam. Sākās masveida lietuviešu dezertēšana. 15. maijā vācieši arestēja ģenerāli Pļehaviču un viņa štābu. Viņi nokļuva Salaspils koncentrācijas nometnē, ko — ak, likteņa ironija! — apsargāja arī lietuviešu *SD* (*Sicherheitsdienst* — drošības dienests — *V. L.*) sardze. Ap simtu lietuviešu vācieši nošāva, bet 3500 nosūtīja uz Vācijas aviācijas palīgdienestā. Vāciešus satracināja arī tas, ka iesauktie lietuvieši atteicās zvērēt uzticību Ādolfam Hitleram, kā arī ka tie lietuviešu virsnieki, kuri jau nēsāja vācu uniformu, pastāvīgi uzturēja kontaktus ar lietuviešu nacionālo pagrīdes pretestības kustību. Kad vācieši 14. un 15. maijā sāka izformēt tās lietuviešu vienības, kuras, atsaucoties uz Pļehaviča aicinājumu, jau bija izveidotas un apbruņotas, izcēlās spēcīgas kaujas starp vācu un lietuviešu spēkiem pie agrākās Mariampoles militārās akadēmijas un Kauņā.^{21, 32}

Pēc tam kad Sarkanā armija otrreiz bija okupējusi Lietuvu, lietuvieši sāka partizānu karu pret okupācijas armiju un pašmāju komunistiem. Šī pretestības kustība bija tik spēcīga, ka līdz pat 1948. gadam padomju komissāri nespēja saņemt no lietuviešu zemniekiem pieprasītās nodevas no iegūtās ražas. Partizānu karš atbaidīja arī lielu kolonistu daudzumu no pārcelšanās uz dzīvi Lietuvā. Lietuviešiem, esot savā tēvzemē skaitliskai majoritātei, bija vieglāk nekā Latvijā un Igaunijā saglabāt nacionālo tātātību un kultūru. Pretēji Latvijas padomju republikai, kurā latviešu valoda drīz nonāca pabērna lomā, lietuviešu valodu visā Lietuvas padomju republikas pastāvēšanas laikā neizdevās izspiest no valsts un pašvaldību iestādēm, kā arī no daudzām saimnieciskās dzīves un ražošanas jomām. Otrajā pasaules karā zaudējumi, kādi bija dažiem lietuviešu policijas bataljoniem, kurus retos gadījumos vācieši iesaistīja kaujās tieši frontē, bija ļoti niecīgi salīdzinājumā ar zaudējumiem, kādi bija jācieš Latviešu un Igaunņu leģionam.

Partizānu karā upurī bija lieli, jo komunistu vara fiziski iznīcināja ne

tikvien partizānus, bet arī viņu ģimenes un atbalstītājus. Tomēr šie upuri nebija veltīgi, jo cēla tautas pašapziņu un palīdzēja lietuviešiem palikt par noteicējiem Lietuvā un arī skaita ziņā sasniegt tādu stāvokli, ka lietuviešu tagad viņu tēvzemē ir vairāk nekā jebkad agrāk. Turpretim latviešu kolaboracionisms pret abām okupācijas varām nav atnesis latviešiem demogrāfiskā ziņā nekādus augļus, jo latviešu skaits Latvijā joprojām ir mazāks nekā pirms Otrā pasaules kara.

Vēl un vēl te vietā atgādināt Edvarta Virzas vārdus: "Bet no nākošās Latvijas gara ļaudim arvien vislielākā loma piederēs politiķiem mūsu starptautiskā stāvokļa dēļ. Ja politika ir dievišķīgākā no visām zinātnēm, tad patiešām dievišķīgs ir cilvēks, kas to pareizi māk izlietot savas tēvzemes labā." Otrais pasaules karš un divas okupācijas līdz kara nobeigumam parādīja, ka diemžēl latviešiem nebija tādu cilvēku kā lietuviešiem, kas būtu mācējuši politiku izlietot savas tēvzemes labā.

Bibliogrāfija X nodaļai

- ¹ *Eglītis A.* Igaunņu zobenā — brīvības gaisma // TDV mēnešraksts, 2004/2005. g. ziema, 20. lpp.
- ² *Neulen H. W.* An deutscher Seite. — München, 1985, S. 281.
- ³ Turpat, 281. lpp.
- ⁴ *Noormets T.* Summary. The Feeling of Estonian Servicemen from the Red Army during the Summer War. Laidoneri Museeum aastaraamat, 2003, Nr. 3. — Tallinn, 2004, 164. p.
- ⁵ *Neiburgs U.* Iesaukums leģionā — Igaunijas un Lietuvas variants // Lauku Avīze, 1999. g. 13. febr.
- ⁶ *Littlejohn D.* Foreign Legions of the Third Reich. — San Jose, 1987, p. 167.
- ⁷ Global Estonian Nr. 6. Politically but heroes nonetheless. — Tallinn.
- ⁸ *Feldmanis I.* Grām.: "Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados. — Rīga, 2005, 100. lpp.
- ⁹ Global Estonian .. 84. lpp.
- ¹⁰ *Neulen ..* S. 285.
- ¹¹ Turpat, 284. lpp.
- ¹² Turpat, 284. lpp.
- ¹³ Turpat, 286., 287. lpp.
- ¹⁴ Turpat, 285. lpp.
- ¹⁵ Global Estonian .. 86. lpp.
- ¹⁶ Turpat, 86., 87. lpp.
- ¹⁷ Turpat, 88.–91. lpp.
- ¹⁸ *Schmidt-Häuer Ch.* Laßt die Tschechen in Ruhe // Die Zeit, Nr. 35, 1998. g. 20. aug.

- 19 Schmidt-Häuer Ch. Fackel des Gewissens // Die Zeit, Nr. 3, 1999. g. 14. janv.
- 20 Neulen .. S. 275., 276.
- 21 Neiburgs U. Kāpēc Lietuvā nebija leģiona? // Mājas Viesis, 2004. g. 12. martā.
- 22 Littlejohn D. ... p. 217.
- 23 Daumantas J. Fighters for Freedom. Lithuanian Partisans Versus the USSR. — New York, 1975, pp. 5–27.
- 24 Kas īsti noticis Kauņā // Jaunākās Ziņas, 1934. g. 8. jūn.
- 25 Neulen .. S. 276., 277.
- 26 Littlejohn D. ... p. 217, 219.
- 27 Neulen .. S. 277.
- 28 Feldmanis I. ... 100. lpp.
- 29 Neiburgs U. ... 8. lpp.
- 30 Littlejohn D. ... p. 219.
- 31 Neulen .. S. 278.
- 32 Neulen .. S. 279.
- 33 Littlejohn D. ... p. 220.

XI. Latviešu leģions mūsdienu skatījumā Latvijā

Ši grāmatas nodaļa būs pirmā, kurā galvenokārt izteikta mana personiskā attieksme par to, kādi uzskati par Latviešu leģionu valda mūsdienu Latvijā. Es izsaku domu, ka, runājot vai rakstot par leģiona karavīriem, man ir tiesības un arī pienākums izteikt savas domas par Latviešu leģionu divu apstākļu dēļ. Pirmkārt, es esmu latviešu karavīrs — leģionārs, un tāpēc mans pienākums ir paust savu spriedumu, kaut vai šajā karā bojā gājušo 50 000 kara biedru piemiņas dēļ vien. Otrkārt, es esmu astoņdesmit divus gadus vecs. Latviešiem kā Rietumeiropas kultūras tautai vēl nav izveidojies apziņā tāds uzskats, kāds jau izsenis piemīt Austrumu tautu kultūrām. Proti, vecs cilvēks, ja vien viņa gara spējas saglabājušās neskartas dzīves smagajos triecienos, gados jaunākajām paaudzēm vienmēr ir jāuzklausā uzmanīgi. Jāuzklausā uzmanīgi, pat ja gados jaunākais nepiekrīt sirmgalvja teiktajam, tikai tadēļ vien, ka viņiem visiem pieder viena bagātība, ko neviens gados jaunāks nevar iegūt ne ar kādu darbu vai zināšanām. Šo bagātību sauc par dzīves pieredzi. Dzīves pieredze ir aizejošās paaudzes saglabāta un šai paaudzei neatņemama vērtība. Dzīves pieredze bez liekas moralizēšanas ļauj vecākiem ļaudīm pamācīt jaunākus. Dažas no Rietumu kultūrā izaugušām Eiropas tautām tomēr, pretēji latviešiem, ir aizsteigušās pārējām Eiropas tautām priekšā cieņas izrādīšanā sirmām galvām, jo ir izpratušas dzīves pieredzes vērtību. Tās tad arī Eiropas tautu un arī citu tautu skatījumā ir kļuvušas par tautām, kas uzcēlušas savu valsti un pastāvīgi saglabā tās stabilitāti tāpēc, ka valsti ir augsts civilizācijas un kultūras līmenis. Es minēšu šeit, piemēram, Somiju, kurā esmu bijis vismaz divreiz. Somijā, ja gados vecs autobraucējs apturēs kādu trakulīgu, jaunu autobraucēju citu sabiedrības locekļu acu priekšā un pieklājīgi izteiks viņam pamācību par to, kur tāda trakulīga braukšana var novest, jaunais autobraucējs vismaz ārēji mierīgi noklausīsies sirmgalvja norādījumus un veco cilvēku neapvainos. Pie mums Latvijā līdzīgā stāvoklī sirmgalvim būtu jābaidās no apvainojošu vārdu straumes un aizrādījuma nejaukties citu cilvēku darīšanās. Satiekoties ar Latvijā okupācijas varas

ievestajiem svešautiešiem, pār sirmgalvi, iespējams, varētu velties pat rupja svešvalodā izteiktu vārdu plūsma. Šādai izturēšanās un ārējas uzvedības atšķirībai Somijā un Latvijā iemesli ir zināmi. Kādas tautas viendabīgu kultūru var pacelt lielos augstumos tikai ilgākā gadsimtu laika tecējumā un tikai tad, ja tautas kultūra netiek atmiekšķēta ar citas tautas staigātājiem pār šo zemi. Jo viendabīgas tautas kultūra — īpatnēja, tikai šai tautai piemītoša paliks stipra tikai tad, ja tautas kultūras saknēm bez traucējumiem no ārpuses ļaus stipri un dziļi iesakņoties tautas dzimtenē un tēvzemē, tāpat kā jebkuram kokam un stādam. Latvieši pusgadsimteni bijuši spiesti dzīvot divu okupantu ieviestas varmācīgas anticivilizācijas apstākļos, tāpēc to ietekme Latvijā jūtama vēl šodien.

Valsts prezidentei Vairai Viķei-Freibergai pirms dažiem gadiem bija lieliska iespēja pateikt patiesību par Latviešu leģionu. Lielās britu radioraidījumu sabiedrības *BBC* žurnālists viņu intervēja un uzdeva arī jautājumu par Latviešu leģionu. Jautājums bija formulēts tā, kā to varēja viņa taisnīguma izjūtas pašapziņā uzdot ebreju tautības cilvēks, kāds šis žurnālists bija. Proti, viņš vaicāja prezidentei, ko viņa domājot par 16. marta tradicionālo latviešu leģionāru (protams, viņš kā ebrejs nevarēja atturēties, nepiemēnījis vārdus — SS un fašisti) gājienu no Doma katedrāles uz Brīvības pieminekli. Prezidente viņam atbildēja, kā viņa to parasti dara, dodot, viņasprāt, diplomātisku atbildi. Proti — teica, ka Latvija esot demokrātiska valsts, tajā pastāvot biedrošanās brīvība nevalstiskām organizācijām, un viņa šo gājienu nevarot aizliegt. Bet prezidentei bija vienreizēja iespēja pateikt miljoniem cilvēku patiesību par Latviešu leģionu, jo raidījums un intervija notika vēlā pēcpusdienā, kad Eiropā un ārpus tās *BBC* raidījumus klausās tiešām miljoni. Līdz minētās radiointervijas brīdim Latvijā jau bija "Lauku Avīzē" iespiests mans kompilatīvais raksts pa visu šā laikraksta lappusi ar nosaukumu "Latviešu leģions ārzemju vērotāju skatījumā". Šajā rakstā ar atsaucēm raksta nobeigumā bija norādes, kurās grāmatās vai rakstos neitrālu ārzemju politiķi, militārpersonas un vēsturnieki devuši savu spriedumu par Latviešu leģionu, to starpā arī kāds britu militār vēsturnieks, kura grāmatu skaits sniedzas pārdesmitos, bet publicēto rakstu skaits simtos un kurš tādēļ ir neapšaubīta autoritāte kara vēstures jautājumos pasaules mērogā — Džons Kīgens. Bija atsauce vēl uz kādu citu britu vēsturnieku, kā arī uz amerikāņu, franču, vācu, krievu un zviedru publikācijām par Latviešu leģionu. Prezidentei vajadzēja citēt vismaz dažus izteikumus no šā raksta. Ja viņa nevēlējās to darīt no sev netikama britu žurnālista un publicista raksta, līdzīgas pozitīvas atsauksmes un patiešas atsauksmes no ārzemnieku skatpunkta toreiz jau bija lasāmas arī Latvijas profesionālo, ievērojamo vēsturnieku darbos. Prezidente klusēja arī par tām. Kādi lasītāji varbūt iebildis, ka Valsts prezidente var nezināt par Latviešu

leģionu tik detalizētas lietas. Šādas domas ir nepareizas. Prezidentei tolaik jau bija presē minētas divas vēsturnieces — padomnieces vēstures jautājumos. Zinot daudzu ārzemnieku pilnīgu vai daļēju neinformētību par Latvijas vēstures notikumiem 20. gadsimta pirmajā pusē, it sevišķi par Otrā pasaules kara norisēm Latvijā, un rietumvalstu iedzīvotāju neziņu par Latviešu leģionu, prezidentei ārzemju braucienos allaž bija jābūt gatavībā atbildēt uz šiem jautājumiem latviskas patiesības gaismā, kā atbildes līdzekļus izmantojot pašu rietumnieku viedokļus par Latviešu leģionu, kas vairākumā gadījumu ir pozitīvi.

Kā to pierāda šīs grāmatas pirmā nodaļa, mēs, latviešu karavīri, kas ar vācu dotiem ieročiem un vācu svārkjiem mugurā karojām ar domu par brīvu un neatkarīgu Latviju, necinijāmies tādēļ, lai pēc šā kara mums būtu biedrošanās brīvība. Cits prezidents, dižs, pasaules vēsturē iegājis cilvēks, franču tautas vadonis Otrā pasaules kara laikā un pēc kara par nacionālo varoni atzītais Šarls de Golls ir pateicis, kādai būtu jābūt mazas valsts prezidenta stājai, runājot par savas tautas karavīriem: "Tautas diženums izpaužas tās stājā, kā viņa izturas pret saviem karu zaudējušiem karavīriem." Kādā savā runā uz dziesmu svētku skatuves Latvijas prezidente sacīja, ka mēs, latvieši, esam liela, stipra tauta. Lai kāda tauta kļūtu liela un stipra, vispirms lielai un stiprai jābūt personībai, kas stāv tautas priekšgalā. Jebkurš cilvēks, ja viņš grib būt liels un stiprs, nedrīkst izvairīties no patiesības atklāšanas. Izpatikšana citu tautu pārstāvjiem, stāstot par savu tautu tikai to, kas kādā laika sprīdi runātājam šķiet izdevīgi un vajadzīgi lielo tautu acīs, noved ne tikai runātāju, bet arī tautu, ko runātājs pārstāv, garīga pakalpiņa vai pat garīgas verdzības stāvokli.

2001. gada 1. februārī "Lauku Avīze" publicēja toreizējā Latvijas ārlietu ministra, tagadējā Ārlietu ministrijas diplomāta Induļa Bērziņa interviju Maskavā preses konferencē, kurā viņš pēc tikšanās ar Krievijas ārlietu ministru atbildēja uz Krievijas žurnālistu jautājumiem.

Krievu žurnālista jautājums Indulim Bērziņam: "Vai es pareizi sapratu, ka par darbību SS vienībās cilvēks nav jāsoda?" Induļa Bērziņa atbilde: "Tāda likuma pasaulē nav, ka par to būtu jāsoda. SS pēc kara atzina par noziedzīgu organizāciju, bet tās biedrus sodīja. Latvijā SS vienību dalībniekus sodīja vēl Staļina laikā, **sodīja smagi, bet patiesi.** (Izcēlums mans. — V. L.) Es negribu teikt, vai to atbalstu vai ne, bet šajā ziņā tiesa sodīja bargi. Es atzīstu, ka tas bija pareizi."¹

Pēc Otrā pasaules kara noslēguma ļoti daudzus latviešu karavīrus, kas bija karojuši SS ieroču Latviešu leģionā, padomju tiesa sodīja gan ar nāves sodu, gan ar ilgiem gadiem apcietinājumā gulaga nometnēs. Sodīja par to, ka viņi bijuši karavīri, kaut arī tiesas procesā pret viņiem netika izvirzītas nekādas citas apsūdzības, ka viņi būtu kādu Latvijā vai Krievijā arestējuši, kādu

padomju pilsoni nogalinājuši, snieguši ziņas par kādu t. s. padomju cilvēku vācu drošības dienestam utt. Tie, kas smagos dzīves apstākļus cietumā vai gulaga nomētnē neizturēja, gāja bojā. Tomēr ir arī tādi, kuri smago sodu izcietā, pārnāca mājās ar salauztu veselību vai pat kā invalīdi, piemēram, 1941. gada brīvprātīgais Augusts Biters, kas no Latvijas armijas kaprāļa kļuva par Latviešu leģiona leitnantu un par drosmi kaujās bija apbalvots ar abiem Dzelzs krustiem un ierakstīts Vācijas bruņoto spēku goda sarakstā, desmit ieslodzījuma gadus pavadīja Soļikamskas un Karagandas soda nomētnēs. No pieciem brāļiem Augusts Biters bija vienīgais vecākiem dzīvs palikušais dēls, kas atgriezās no kara. Divi vecākie brāļi mira Vorkutā, vidējais gan atgriezās no Sibīrijas, bet tūliņ nomira. Jaunākais brālis izbēga no padomju tiesas un Induļa Bērziņa nākotnē iespējamā piespriedē soda, jo krita frontē kā 15. divīzijas karavīrs. Augusts Biters jau sešdesmit gadu vecumā kļuva par pirmās grupas invalidu ar ierobežotām kustībām un labās puses daļēju paralīzi. Tātad, pēc Latvijas ārlietu ministra domām, viņš pelnīti kļuva par invalidu tikai tāpēc, ka brīvprātīgi pēc Baigā gada aizgāja aizstāvēt savu dzimteni. Cik daudz vēl citu tādu latviešu dzimtu!²

*No savas tautas nenodod
nevienu svešam tiesāt —
ja tevī Jūdass pamodies,
steidz nāvēt dvēselē un miesā.
No savas tautas nenodod —
ir svešas varas spriedums mainīgs;
pats tiesātājs un nodevējs
var būt vēl vairāk vainīgs.
No savas tautas nenodod.
Nāks mūsu pašu tiesas diena —
un manus vārdus pieminiet:
bez vainas nebūs it neviens.*

Andrejs Eglītis

Ļoti asprātīgi un trāpīgi šos tiesātājus ir izskaidrojis žurnālists Askolds Rodins: "Ja kādam nepatika Staļins, viņš pilnīgi noteikti ir Hitlera piekritējs — aptuveni šāda, patiesībā ļoti primitīva, taču tieši tāpēc iedarbīga nostādne iezīmējusies Maskavā, un tā rod atbalsi arī pie mums."³

Tāda nostādne bija iezīmējusies ne tikai Maskavā, bet arī Londonā. Lielbritānijas Ārlietu ministrijas arhīvā ir pulkveža Krīpena (bijušā 15. divīzijas 32. pulka komandiera) vēstules kopija, ko viņš tūlīt pēc kara nobeiguma

no karagūstekņu nometnes Vācijā sūtījis bijušajam Lielbritānijas konsulam Liepājā kā draugam no pirmskara dienām. Vēstulē A. Krīpens apgaismoja mūsu tautas likteni un krievu varmācību. Britu Ārlietu ministrijas ierēdņa, kādreizējā Krīpena drauga komentārs šai vēstulei: "Rakstītājs naidīgs krieviem, respektīvi, komunistiem, tātad Vācijas draugs."⁴

Tik ilgi, kamēr tie, kas pārstāv mūsu valsti pašā galotnē un kuriem nepārtraukti un bieži iespējams apgaismot leģiona vēsturi patiesības gaismā, to nedarīs, tikmēr ārzemēs valdis šī nostādne pret mums.

Mēs nedrīkstam pieļaut šo intelektuālo aklumu, kas valda ārzemēs, un nedrīkstam arī paši izlikties par akliekiem vai kļūt aklieki, novēršoties no tautas pagātnes vēsturiskās patiesības, vienalga, kāda tā būtu. Vēstures patiesības atzišana veicina vēstures progresu, un latviešiem vēstures progresa tālāka attīstība ir nepieciešamība. Ja mēs vienmēr un visur par Latviešu leģionu stāstītu patiesību, mēs turpinātu garīgu cīņu par Latvijas valsti un tautu. Strīdi par vēsturi ir pierādījuši, ka vēstures zinātne nepanes, ja to nostāda kādas ideoloģijas kalpībā — vienalga, Rietumu vai Austrumu ideoloģisko uzskatu kalpībā par latviešu tautas un zemes vēsturi. Katras zinātnes, ne tikai vēstures, pirmais un galvenais uzdevums ir patiesības meklēšana, bet patiesību var atrast, tikai palīdzot kādai zinātnes nozarei atbrīvoties no maldiem ar to atspēkošanu. To darīt ir katra Latvijas valsts darbinieka pienākums.

Arī tagadējais Latvijas ārlietu ministrs, vēl gan, šķiet, nebūdamš šajā amatā, ir pievērsis uzmanību Latviešu leģionam jau 1999. gadā, savu rakstu toreiz parakstīdamš kā politoloģijas zinātni doktoru. Artis Pabriks raksta par 16. marta gadskārtējo leģionāru gājienu uz Brīvības pieminekli: "Kā tiek atgādināts, šajā datumā Otrā pasaules kara laikā notika pirmā abu latviešu divīziju cīņa pret padomju armiju. Politiski tātad tiek uzsvērts, ka leģionāri cīnījās pret komunismu un tātad pret pasaules ļaunumu, pret Latvijas okupāciju. Stūrgalvīgi uzsverot šo faktu, tiek ignorēts tas, ka brīvā pasaule tajā laikā bija padomju sabiedrotā, bet latviešu leģionāra uniforma — ienaidnieka apģērba gabals jebkuram brīvību un demokrātiju mīlošam pasaules iedzīvotājam."

Tas, ka, varbūt pats to neapzinādamies, padomju ideoloģijas gaisotnē pavadījis zēni un jaunekļus gadus un pēc tam studēdamš politoloģiju Dānijā, Artis Pabriks nonācis valdošās rietumnieku ideoloģijas kalpībā, ir skaidri redzams. Brīvā pasaule tajā laikā kā padomju sabiedrotā nebūt nebija "brīvā pasaule". Tautu Savienībā, Otrajam pasaules karam sākoties, ietilpa tikai trīsdesmit divas Pirmā pasaules kara uzvarētājvalstis (vēlāk arī Vācija) un trīspadsmit neitrālas valstis. Neskaitāmās ārzemēs izdotās enciklopēdijās, grāmatās un publikācijās tūkstošos katrs, kurš interesējas par vēsturi, var atrast paskaidrojumu, ka tieši šī Tautu Savienība ir vainojama Otrā pasaules kara

izraisīšanā. Tā radās uz Versaļas 1919. gada miera līguma pamata, un Versaļas miera līgums bija tas, kurā pēc bēdīgi slavenā principa — ak vai! tam, kas karā uzvarēts! — Lielbritānija, Francija un Itālija atņēma zaudētājvalstij teritoriju, vāciešu apdzīvotas zemes (nedaudz vairāk par 70 000 km²) un, varmācīgi iekļaujot tās kaimiņvalstīs, deva iespēju Hitleram, kas savas runas pamatoja uz vācu tautas revanša jūtām un ārvalstu vāciešu centieniem apvienoties ar savu tautu vienā valstī, nākt pie varas un kopā ar Staļinu īstenot savus ārpolitiskos impēriskos mērķus.

Tālaika pareizu vērtējumu jau devis Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenaiss loceklis, LU profesors, *Dr. hist.* Inesis Feldmanis. Viņš teica, ka Otrajā pasaules karā neviena valsts nebija tik spēcīga, lai varētu izvēlēties sabiedroto, pamatojoties tikai uz ideoloģisko viedokli. Somi vispār ir viena no demokrātiskākajām nācijām pasaulē, somiem ir senas tautas vēlētu priekšstāvju tradīcijas, bet krievu varmācības dēļ viņiem, tāpat kā latviešu legionāriem, bija jāizvēlas par sabiedrotajiem nacistiskā Vācija. Arī Somijas vēsturi un Otrā pasaules kara vēsturi Artis Pabriks zina ļoti labi, taču, Rietumu ideoloģijas vēstures izpratnes kalpībā nonācis, viņš nevietai aizraujas ar brīvību un demokrātiju “milošiem pasaules iedzīvotājiem”.

Džordžs Kinans — simt vienu gadu šajā saulē nodzīvojušais vīrs — bija 20. gadsimta ietekmīgākais ASV diplomāts, kura izstrādātā politika ilgu laiku noteica ASV un PSRS savstarpējās attiecības aukstā kara gados. Citēšu Džordžu Kinanu: “Man šķiet, ka nav pārspilēti teikt, ka katrā robežvalstī no Skandināvijas, tai skaitā Norvēģijas un Zviedrijas, līdz Melnajai jūrai Krievija izraisīja lielākas bailes nekā Vācija. (..) Ir skaidrs, ka Krievijas iesaistīšanās šajā cīņā nav radusies aiz rūpēm par principiem, kas ir pamatā sabiedroto kopējai lietai. Neraugoties uz tās pašreizējo iesaistīšanos (1941. gadā — *V. L.*), Krievijai nav lielas vēlmes, lai Anglija no kara iznāktu kā īsta uzvarētāja. Krievija ir nesekmīgi centusies nopirkt drošību, rodot kompromisu ar Vāciju un mudinot vācu militāros centienus vērst uz Rietumiem. (..) Tai nav nekādu tiesību uz Rietumu simpātijām. (No vēstules Valsts departamenta Eiropas lietu nodaļas vadītāja vietniekam 1941. gada 24 jūnijā (*Memoirs*)).”⁵

Tajā laikā demokrātijas principus nodeva arī viens no visdedzīgākajiem antikomunistiem Vinstons Čērčils. Kad viņa politiskie oponenti Lielbritānijā viņam pārmeta, kā gan viņš, tik daudzu pareizu, bet naidīgu uzskatu paudējs pret komunistiem un Padomju Savienību, varēja tik ātri pārvērsties komunistu draugā un sabiedrotajā, Čērčils, izcils un veikls bezprincipu politiķis būdams, oponentiem atbildēja: “Pat ja Hitlers iebruktu ellē, es būtu ar mieru sabiedroties ar pašu nelabo (tātad ar velnu), lai tikai uzvarētu Hitleru.” Šos Čērčila vārdus var atrast bezgala daudzos izdevumos dažādās valodās. Bet Čērčils bija kopā ar britu tautu daudz labvēlīgākā militārā un politiskā situā-

cijā nekā latvieši, un britiem 1941. gada jūnijā dzīvības zaudēšanas briesmas draudēja daudz mazākā mērā nekā visiem latviešiem. Turklāt latviešu un somu, kā arī igauņu karavīriem tāpat bija tiesības savu tautu glābšanai sabiedroties ar vienu nelabo, ar Hitleru.

Angļiem ir ļoti jauks sakāmvārds: "Es labprāt būtu glēvulis, tikai baidos par tādu kļūt." Edvarts Virza māca tos, kuri uzskata, ka būt drosmīgam ir nevietā un ka drosmīga rīcība lielākoties ir nepraktiska rīcība dzīvē vai pat muļķība: "Tā ir veca patiesība, ka cilvēkam, ja viņš grib būt gudrs, vajag būt arī drošam." Saeima 1998. gadā pieņēma Deklarāciju par latviešu leģionāriem Otrajā pasaules karā. To neviena turpmākā Saeima nav atcēlusi, šī deklarācija ir spēkā arī šodien. Deklarācijas divām nobeiguma rindkopām ir apakšvirsraksts: "Tāpēc Latvijas valdības pienākums ir (..) 2) rūpēties par latviešu karavīru goda un cieņas aizskāruma novēršanu Latvijā un ārzemēs."

Daudzos leģionāru un nacionālo partizānu saietos svētrunu ir teicis mācītājs Guntis Kalme. Viņš runājis arī par šo Saeimas deklarāciju: "Pēc pirmajām pretleģiona kampaņām Saeima 1998. gadā pieņēma visnotaļ korektu deklarāciju par Latviešu leģionu Otrajā pasaules karā. Bet pašreizējais stāvoklis ir vairāk nekā divdomīgs. Deklarācija nav atcelta, jo neviens nevar apstrīdēt tās pareizību. Tai pašā laikā tā reāli nedarbojas tādēļ, ka to nedarbina. (..) Civilizētā sabiedrībā parasti nevienam neiedrošinās pārnest, ka tas ir cīnījies, lai aizsargātu savu kailo dzīvību, kas tiek uzskatīta par cilvēka neatņemamām tiesībām. Cik gan vairāk tādas bija visai mūsu tautai — aizsargāt sevi, kā jau nu tas bija iespējams attiecīgajos apstākļos. Tie ne tuvu nebija morāli un politiski izdevīgi, bet nebija jau citas izvēles. Mēs tikai izmantojām savas tiesības pretoties, kā pratām un mācējām."

Šī nodaļa nebūtu pilnīga, ja, rakstot par latviešu leģionāru goda un cieņas aizstāvēšanu, es būtu centies izvairīties no jautājuma par viņu izdarījumiem noziegumiem. LU profesors, *Dr. hist.* Inesis Feldmanis un Stokholmas universitātes Baltijas problēmu pētnieks Kārlis Kangeris apstiprina: "Neviens latviešu leģionārs nevienā tiesā nav bijis apvainots kara noziegumos, kas būtu izdarīti leģiona darbības kontekstā."⁶

Divi citi nopietni, profesionāli latviešu vēsturnieki, Latvijas Valsts vēstures arhīva pētnieks *Dr. hist.* Ēriks Jēkabsons un Okupācijas muzeja pētnieks Uldis Neiburgs par iespējamo divu latviešu policijas bataljonu darbību Varšavā raksta tā: "Traģiskā Latvijas vēstures gaita, sākot ar 1940. gadā PSRS istenoto Latvijas valsts iznīcināšanu, sekojošajām represijām un beidzot ar vācu okupācijas varas politiku, neatbrīvo no atbildības tos latviešu vienību dalībniekus, kas, kaut arī pildot vācu rīkojumus, piedalījās holokausta īstenošanā un

ari represijās pret civiliedzīvotājiem. Bet patiesības noskaidrošana vispirms ir mūsu pašu pienākums.”⁷

Bibliogrāfija XI nodaļai

- ¹ *Bērziņš V.* Indulis Bērziņš Rīgā visur var runāt krieviski // *Lauku Avīze*, 2001. g. 1. febr.
- ² *Biters A.* Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā, XI. — Toronto, 1993, 182.–185. lpp.
- ³ *Rodins A.* // *Diena*, 2005. g. 16. martā, 2. lpp.
- ⁴ *Liepiņš O.* Tālos atspulgos. — Kanāda, 1982, 535. lpp.
- ⁵ *Raudseps P. X* // *Sestdiena*, 2005. g. 2.–8. apr.
- ⁶ *Feldmanis I., Kangars K.* Par SS latviešu brīvprātīgo leģionu. Grām.: “Totalitārie režīmi Baltijā: izpildes rezultāti un problēmas”. — Rīga, 2005, 237. lpp.
- ⁷ *Jēkabsons Ē., Neiburgs U.* Latviešu policijas bataljoni Varšavā. Jaunākie pētījumi Polijas arhīvos un citur // *Mājas Viesis*, 2002. g. 18. janv.

XII. Mūžīgais latviešu karavīrs

Tādu nosaukumu grāmatai, kas apraksta latviešus kā krietnus un izcilus karavīrus jau kopš Kristus dzimšanas gada, kad tie gan vēl nebija latvieši, bet balti, mūsu priekšteči, no kuriem vēlāk izveidojās latgaļi, sēļi, zemgaļi un kurši, ir devis ievērojamais trimdas latviešu vēsturnieks, Melburnas universitātes profesors, *Dr. oec.* Edgars Dunsdorfs. Savā grāmatā viņš apskatījis visus daudzos karus, kuros piedalījušies latviešu karavīri, viņi ir karojuši ar svešiem karogiem un svešu valdnieku dotos kara svārkos, un bieži viņu upuru skaits šajos karos, kas nekad nav atnesuši gaidītos labumus mūsu tautai, bijis ļoti liels. Daudzas reizes latvieši ir noasiņojuši dažādos karos un karagājienos svešu mērķu labā un svešu valdnieku interesēs līdz pat Otrā pasaules kara beigām.

Pats būdams latviešu karavīrs — leģionārs, kas tikai vienu reizi viegli ievainots pēdējā Kurzemes lielkaujā, laimīgi pārdzīvojis cilvēces vēsturē līdz šim vismilzīgāko militāro konfliktu — karu, es kā vēstures mīļotājs jau kopš bērnības un kā šā kara līdzgaitnieks un aculiecinieks jau 1990. gada aprīlī trijos turpinājumos laikrakstā "Atmoda" uzrakstīju "Latviešu leģiona īsu vēsturi".

Baltiem, senlatviešiem un latviešiem pēc tam, kad viņi sāka apzināties sevi kā tautu, visi šie asiņainie kari nav nesuši svētību. Daudzreiz, pirms karot ar svešiem karogiem svešu kungu labā, viņi ir bijuši spiesti izšķirties ātri un izlēmīgi — karot vai nekarot — tautai dzīvot vai aiziet bojā — būt vai nebūt. Uzdot sev tik likteņnoteicošus jautājumus latviešiem nekad nav bijis viegli, izņemot vienu reizi, Latvijas brīvības karā (1918–1920).

Šis drūmās pārdomas un arī bažas par mūsu tautas turpmāko likteni es izpaudu iepriekš minētā raksta noslēgumā. Šodien, apbruņots ar daudz bagātīgākām zināšanām vēsturē, pateicoties latviešu vēsturnieku sešpadsmit gadu devumam kopš pirmā lielākā raksta par Latviešu leģionu publicēšanas un pašmācības ceļā iegūtām zināšanām, nekur tālāk par šo jautājumu — karot vai nekarot — būt vai nebūt — es neesmu ticis. Mans ticības apliecinājums un mana pārliecība ir palikusi turpat, kur tā bija 1990. gadā. Toreiz es rakstīju: "Sveši kungi vienmēr ir meklējuši un diemžēl atraduši latviešu vīrus un jaunekļus Latvijas zemē, lai sūtītu tos cīnīties par svešu kungu mērķiem.

Bet arī mēs paši neesam mācējuši saprast, ka nav jāiet ciņā par tautai svešiem mērķiem un ideāliem, un esam nolikuši savas galvas par neko, klausīdamies rietumu un austrumu vēju šurp atpūstos vilinošos, iežūžinošos vārdos. Sevišķi šis aizvadāmais gadsimts ir bijis kā milzīgs ugunssārts, kura liesmās sadeguši tik daudzi svešos mundieros tērptu latviešu karavīru augumi, ka, liekas, ar viņu pelniem varētu pārklāt visu Latvijas zemi. Bet šie pelni nav bijuši auglīgi, jo nav ielabojuši Latvijas zemi tā, lai tajā varētu izeaugt jaunu vīru paaudzes. Šodien mūsu ir mazāk, nekā bijām gadsimta sākumā. Igaņu vīri nepalīdzēja celt sarkano impēriju pēc Pirmā pasaules kara, lietuvieši neatbalstīja brūno impēriju Otrajā pasaules karā, un abas brāļu tautas tādēļ savā zemē šodien ir stiprākas nekā mēs. Ja nebūtu pasaules vēsturisko procesu dažu sakritību, nebūtu šīs pēkšņās trešās atmodas, mums jau uz tautas iznīcības sliekšņa stāvot... Ko tad dotu mūsu tautai leģionāru patiesi nopelnītā kaujas slava, ko Andrejs Eglītis izteicis tik spožās rindās: "Tie laiki bij, tak atceries, kur slavu likt pēc kaujām? / Pie Džūkstes bedri aizbēra trīs jaunavas ar saujām." Trīsdesmit pieci tūkstoši kritušo cariskās Krievijas armijas sastāvā Pirmajā pasaules karā, sešdesmit tūkstoši par velti atdotu siržu iedomātai, vistaisnīgākajai vispasaules revolūcijas idejai Krievijas pilsoņu karā, piecdesmit tūkstošu latviešu leģionāru kauli izkaisīti gan savā, gan svešās zemēs no Dņepras līdz Elbai, kā arī gulaga arhipelāga noietnēs no Klusā okeāna līdz Baltijas jūrai. Un cik vēl kritušo latviešu tautības sarkanarmiešu dzīvību, kas izdzēstas milzīgā plašumā no Maskavas līdz Berlīnei, te jāpieskaita klāt! Par ko? Kādi bezjēdzīgi upuri! Man pašam, Otro pasaules karu izgājušam un laimīgi dzīvam palikušam, gribas sāpēs kliegt un brīdināt latviešu vīrus un jaunekļus: Nekad vairs! Nekad nevelciet mugurā svešas uniformas un neejiet karā ar svešiem ieročiem par svešiem mērķiem! Nekad! Taupiet sevi Latvijai! Andrejs Eglītis savā dzejā jautā: "Kad tu acis izslaucīsi, tēvu zeme?"

Mūsu tautas traģēdiju vēl padziļina tas, ka, svešos mundieros ģērbti, mēs esam nogalinājuši cits citu. Kurzemes trešās lielkaujas gaitā atklājās, ka pret 19. divīziju kaujās raidīts 150. latviešu padomju strēlnieku korpuss, kura sastāvā bija daudz komunistu okupētajā Latgalē un Vidzemē mobilizēto tautiešu. Pie dažiem 130. korpusa kritušajiem atrada t. s. UK apliecības, kas liecināja, ka viņi bija atbrīvoti no iesaukšanas vācu armijā. Kas vienam svešam kungam nederēja, noderēja otram. 1945. gada februārī 43. Latviešu leģiona pulka karavīri ziemeļaustrumos no Zebrus ezera atrada uz neliela laukumiņa "poļitruku" nāvē dzītu ap simtu kritušo latviešu, kas, pārbaudot dokumentus, saskaitīti. Starplaikā starp trešo un ceturto Kurzemes lielkauju frontē notika kāds ļoti neparasts gadījums, ko vēsturnieks Uldis Ģērmanis ir mēģinājis attēlot balādē "Džūkstes izlūki. Anno 1945". Balādes tēma: divi kaujās rūdīti leģiona izlūki, divi dviņubrāļi, rūjienieši Kļavas izlūkgājienā

naktī saņem gūstā trešo, jaunāko brāli, ko vācu mobilizācija jaunības dēļ vēl neskāra. Arī 15. divīzijas karavīri Vācijā 25. februārī saņēma gūstā sarkanarmieti — latvieti, kurš bija iesaukts sarkanarmijā 1944. gada rudenī.

Edvarts Virza jau Latvijas brīvvalsts laikā mūs bridināja:

*Pār mums bez apstājas stāv divu tautu nievs,
Mums uzglūn ģermāņi un apdraudē mūs krievs.
Mēs esam pārpilni tik pieļāvīga gaisa,
Ka viņu domas nāk un mūsos ligzdas taisa.
Ja kādā paaudzē reiz bērnus laidīs tās,
Pie kādām krastmalām tad latvju kuģi stās?
Jo paši cēluši tad būsīm mēs to tiltu,
Pār kuru svešie nāks un paņems mūs ar viltu.
Lai sajūt katrs to, kas latviski vēl jūt,
Ja gribam pastāvēt, mums vajag bruņās būt.
Lai tautu paglābtu no rītu dienas drāmas,
Mums sargāt robežas, kas stiepjas neredzamas,
Ko latvju tautas gars sev vilcis kādu reiz,
Lai sevi paglābtu no tā, kas nepareizs.*

Pravietiski! Svešie atnāca un paņēma mūs ar viltu, un mēs nemācējām nosargāt savas garīgās robežas — nekalpot vācu un krievu armijā.

Atcerēsimies! Vienīgi tie trīs tūkstoši, kuri gāja Latvijas neatkarības cīņās ar Latvijas sauli cepurē, tie guļ savā zemē, un viņu trūdi ir tik augligi, ka apasiņo mūsu sirdis vēl šodien ar brīvas un neatkarīgas Latvijas valsts ideju.

Brālis pret brāli un upuru jēga.

*Aijā, manu vieglu prātu
Jauns apņēmu līgaviņ',
Ne gadiņa nedzīvoju,
Solās kungi karu vest.
Es kungiem(i) atbildēju —
Vai es viens karavīrs?
Vēl citai māmiņai
Aug deviņi bāleliņi.*

Tautasdziesma, ko dziedāja instruktoru rotas karavīri Bolderājā 1943. gada pavasarī.”

1990. gada 7. februārī

Vecajam Stenderam bija taisnība, mācot: "Cik spēdams lasi grāmatas, tās prātu pacilā." Patiešām, jo vairāk lasu, jo gudrākas domas salasu. Man priekšā uz rakstāmgalda Inetas Lipšas raksts "Par mūku, kas ar velnu spēkojās", kas veltīts rakstniekam un vēsturniekam, LU profesoram, Latvijas Vēstures institūta vicedirektoram un šā institūta pamatlicējam, *Dr. iur.* Arvedam Švābem "Mājas Viesī": "1917. un 1918. gadu revolūcijās, viņa paša vārdiem izsakoties, Arveds Švābe nepiedalās, jo uzskata to par krievu iekšējo lietu." Cik pareizs vērtējums! Cik daudz citu tautu iekšējās lietās mēs esam metušies!

*Malā, maliņā, arvien savas tautas posta malā tie,
Kas naida varas svešās tālēs dzīti.*

Andrejs Eglītis

Pateicība

Kad grāmaia "Latviešu leģions patiesības gaismā" nāks klajā, tā būs manis sarakstītā un izdevēju izdotā divpadsmitā grāmata. No līdz šim izdotajām grāmatām desmit ir bijušas par vēsturi vai saistītas ar vēsturi. Es nebūtu varējis trīspadsmit gadu laikā tik daudz paveikt, ja trimdas latvieši — karabiedri, skolasbiedri, draugi un paziņas nebūtu palīdzējuši manas personīgās bibliotēkas paplašināšanā, ziedojot un sūtot no ārzemēm daudz grāmatu. Ir pienācis laiks izteikt viņiem manu pateicību. No ASV dzīvojošiem mani ļoti iepriecinājis Viktors Zemesarājs. Man ir saglabāta viņa vēstule, kurā viņš raksta: "Ar asarām acīs kārtoju grāmatas tev nosūtāmās kartona kastēs. Ņem vien, tev jau vairāk noderēs, jo tu varēsi kaut ko jaunu uzzināt un uzrakstīt." Viktors bijis pašaieliedzīgs Klivlendas tautiešu sabiedriskās dzīves rosinātājs. Viņš ieņēmis daudzus amatus latviešu sabiedriskajās organizācijās. Klivlendā viņam pat oficiāli dota iesauka — Virsaitis. Arī Latvijā Viktora sabiedriskais darbs ir novērtēts. Viņš apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeņa goda zīmi. Leģionārs Viktors Zemesarājs karā gūto daudzo ievainojumu dēļ pārcietis daudzas operācijas kara laikā un trimdā, bet vēl tagad moži piedalās latviešu pasākumos Klivlendā un ASV. Liels paldies Tev, Viktor!

Ļoti vērtīgas atsevišķas grāmatas esmu saņēmis no Helmuta Brauča un Aivara Sluča. No ASV atsevišķas kastes ar grāmatām man atsūtījuši arī Voldemārs Antiņš un O. Daņilovs. Grāmatas no ASV latviešiem saņemtas arī no jaunības sporta gaitu līdzgaitnieka Dailoņa Stauvera, kā arī no Latvijā iepazītā Mārča Voldiņa. Leģionāra un vācu okupācijas laikā nacionālās pretošanās kustības aktīva dalībnieka Arnolda Bērziņa dēls Gints Bērziņš ir bagātinājis manu bibliotēku. Paldies viņiem visiem!

No Kanādā dzīvojošiem latviešiem vislielāko pateicību esmu parādā Verneram Cirim un Ainaī Selgai. Trimdas vēsturnieki Tadeušs Puisāns un Jānis Mežaks ir ziedojuši man katrs vienu vērtīgu grāmatu.

Jau 1989. gadā Upsalā dramaturgs, dzejnieks, publicists Jānis Gulbitis pieveda mani pie sava grāmatai plaukta un teica: "Ņem pusduci grāmatu. Izvēlies, kuras tev vairāk vajag." Es ieguvu vairākas Sanhosē universitātes vēstures profesora Edgara Andersona uzrakstītās grāmatas. Es atvedu uz Latviju krietnu kaudziti Viļņa Zaļkalna un viņa tēva grāmatu. Vēsturnieks, Stokholmas universitātes Baltijas problēmu pētnieks, *Dr. hist.* Kārlis Kangeris, mani apciemodams, atveda franču vēsturnieka Reimona Kartjē kapitāldarbu vācu valodā *Der Zweite Weltkrieg*.

No Austrālijas man grāmatas sūtīja leģionārs lizumietis Imants Vasils. Jaunzēlandē,

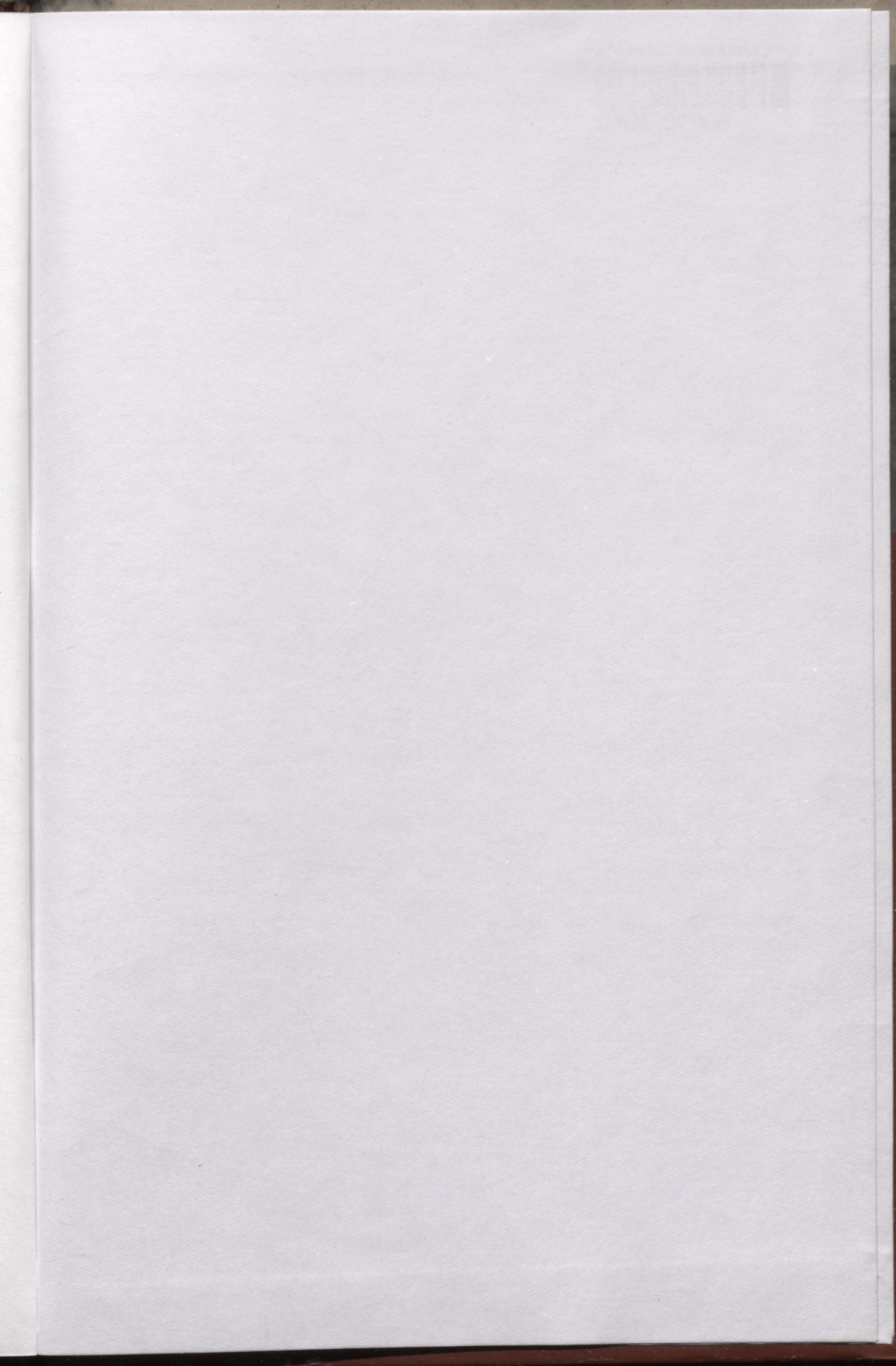
latviešu skatījumā pašā pasaules malā, Klusā okeāna krastā dzīvo Imanta meita, kas vienatnē pūlas nezaudēt latvietību un latviešu valodu un palaikam, pa reizei atsūta man kādas jaunzēlandiešu autoru grāmatas. Paldies Maijai Vasilai gan par latvietības saglabāšanu, gan par grāmatām!

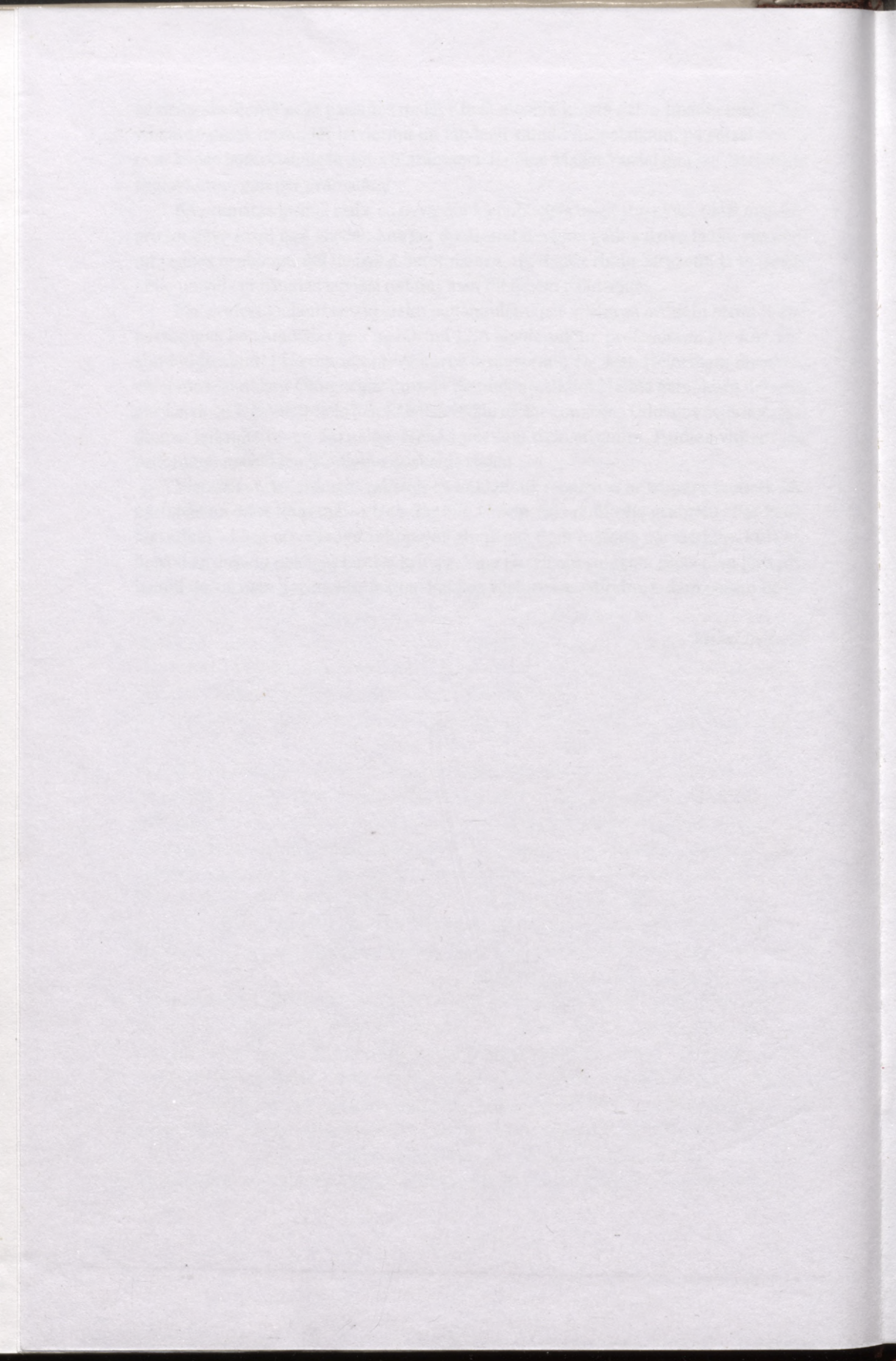
Kā grāmatas lasītāji redz, es nevarētu kā publicists un vēsturnieks (daži man par prieku dēvē mani šajā vārdā), kas jau divdesmit deviņus gadus dzīvo lauku viensētā un redzes problēmu dēļ nedrīkst lietot datoru, tik daudz rindu sarakstīt, ja te piemiņtie un vēl citi trimdas latvieši nebūtu man tik devīgi palīdzējuši.

Par profesionāliem vēsturnieku jautājumiem, par vēstures avotiem esmu lūdzis personīgas konsultācijas gan pa tālruni LZA akademiķim, profesoram, *Dr. hist.* Inesim Feldmanim, LU emeritētam vēstures profesoram, *Dr. hist.* Heinriham Strodam, vēl gados jaunajam Okupācijas muzeja pētniekam Uldim Neiburgam, kura devums par Latviešu leģionu ir liels gan Latvijas vēsturnieku komisijas izdotajos sējumos, gan dienas laikrakstos un žurnālos. Nekad neesmu ticis atraidīts. Paldies viņiem par padomiem neskaidru jautājumu noskaidrošanā!

Visbeidzot, šo grāmatu rakstot, es neklātienē iepazīnos ar trimdas tautieti, kas pārnācis uz dzīvi tēvzemē — Udo Sietiņu. Nesen viņš publicēja grāmatu "Par zemi, ko milam", kurā atrodamas apkopotas ziņas par tiem leģiona karavīriem, kuri apbalvoti ar dažādu pakāpju Dzelzs krustu. Viņa pa tālruni sniegtās ziņas man ļāva pārbaudīt dažus man nezināmus faktus. Paldies vēstures amatierim, tādām pašam kā es!

Visvaldis Lācis

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306067006

**OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS**

5.

2006-5
L 204

Gan Latvijā, gan ārzemju preses izdevumos izvērtušās asas diskusijas par Latviešu SS leģiona lomu un darbību Otrajā pasaules karā. Vēsturnieki, zinātnieki, politiķi, kas iedziļinājušies Latviešu leģiona vēsturē, jau devuši daudzas atbildes uz jautājumiem par Latviešu leģiona nodibināšanu, kaujas spējām un motīviem, kuri latviešu leģionārus vadīja cīņās. Ar šo grāmatu publicists un leģionārs Visvaldis Lācis pievieno arī savu vērtējumu.

Daudzreiz, pirms karot ar svešiem karogiem svešu kungu labā, latvieši ir bijuši spiesti izšķirties ātri un izlēmīgi – karot vai nekarot, tautai dzīvot vai aiziet bojā, būt vai nebūt. Uzdot sev tik likteņnoteicošos jautājumus latviešiem nekad nav bijis viegli.

Šī grāmata ir pierādījums tam, ka latviešu tautas lielākā daļa un tautas jaunākā paaudze bija gatava darīt visu, lai krievu un komunistu vara Baigā gada izpausmēs nekad vairs Latvijā neatkārtotos. 50 000 jaunekļu un vīru atdeva savas dzīvības, lai tautu un tēvzemi paglābtu no posta dienām nākotnē.

Visvaldis Lācis

ISBN 9984 -38 -124 -2

9 789984 381244